

Univerzitet u Novom Pazaru

PRAVNE TEME

**Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru**

Godina 5, Broj 10

Novi Pazar, decembar 2017. godine

Reč urednika

Poštovani čitaoci,

predstavljamo Vam jubilarni 10 broj časopisa "Pravne teme", koji sadrži 14 članaka i 2 prikaza knjga. Izdanje desetog broja kod nas koji smo pokrenuli ovaj časopis i prethodnih 5 godina radili na njegovom uređivanju, publikovanju i promociji, ovaj trenutak izaziva posebne emocije. Naime, sve do ovog broja izdanja našeg časopisa su imala jednocifrene oznake, a od ovog broja, pa sve do 99. izdanja nosiće dvocifrene oznake. Pet godina postojanja i deset objavljenih izdanja u kojima je objavljeno 165 radova, 5 prikaza knjiga i 4 prikaza međunarodnih naučno-stručnih

konferencija, kao i brojka od 123 različita autora iz čitavog regiona su potvrda originalnosti uređivačke politike i pepoznatljivosti kvaliteta rada uređivačkog odbora našeg časopisa. Koristim priliku da se u svoje lično ime, zahvalim kolegama koji su svojim radom u uređivačkom odboru pomogli da 10 brojeva časopisa "Pravne teme" bude objavljeno u ovakvoj formi. Takođe, u svoje lično ime i u ime uredništva želim da se zahvalim svim autorima koji su od samog pokretanja pa do dana današnjeg, svoje poverenje poklonili časopisu "Pravne teme" i svojim radovima dali doprinos podizanju njegovog kvaliteta. U šestu godinu postojanja ulazimo sa izmenjenim uređivačkim odborom, ali neizmenjenom uređivačkom politikom, ciljem i misijom, da časopis "Pravne teme" bude glasilo praktirača i teoretičara iz oblasti prava, kriminalistike i bezbednosnih nauka čitavog regiona Zapadnog Balkana. Naposljetku, koristimo priliku da pozovemo sve zainteresovane za svojim radovima konkurišu za objavljivanje u narednim izdanjima časopisa "Pravne teme".

S poštovanjem,
Novi Pazar, 29.12.2017. godine

Aleksandar R. Ivanović

PRAVNE TEME

Časopis Departmana za pravne nauke
Univerziteta u Novom Pazaru

- Izdavač: **Univerzitet u Novom Pazaru**
- Za izdavača: **Suad Bećirović**, rektor
- Redakcija: **Aleksandar R. Ivanović**, glavni i odgovorni urednik
Dženis Bajramović, zamenik glavnog i odgovornog urednika
Samra Dečković, sekretar redakcije
Dženis Šaćirović, Tehnički urednik
Maida Bećirović-Alić, Prevod na engleski
- Uređivački odbor: **Velimir Rakočević**, Pravni fakultet Podgorica, Univerziteta Crne Gore
Zoran Pavlović, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerziteta Privredna akademija Novi Sad
Mile Matijević, Fakultet pravnih nauka, Univerziteta za poslovne studije, Banja Luka
Miodrag Simović, Pravni fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci
Nevzet Veladžić, Pravni fakultet, Univerziteta u Bihaću
Hajdú József, Univerziteta u Segedinu Pravni fakultet
Lars Petter Soltvedt, University College of Southeast-Norway
Dragan Jovašević, Pravni fakultet, Univerziteta u Nišu
Ljubinko Mitrović, Panevropski univerzitet Apeiron u Banjoj Luci
Laura Maria Stānilā, Pravni fakultet, Zapadni Univerzitet u Temišvaru
Gál István Lászlo, Pravni fakultet, Univerzitet u Pečuju
Habi Nikolett, Pravni fakultet, Univerzitet u Pečuju
Nótári Tamás, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte
Antalóczy Péter, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte
Aleksandar R. Ivanović, Univerzitet u Novom Pazaru
Aleksandar B. Ivanović, Univerzitet u Novom Pazaru
Dragan Mitrović, Pravni fakultet PIM Univerziteta u Lukavici
Vasko Stemeovski, Međunarodni slavjanski univerzitet „Gavrilo Romanovič Deržavin“ Sv. Nikole i Bitola
Dragana Ranđelović, Univerzitet u Novom Pazaru
Ljiljana Dapčević-Marković, Univerzitet u Novom Pazaru
Faton Shabani, Pravni fakultet, Univerziteta u Tetovu
Dragan Arlov, Univerzitet u Novom Pazaru

Izdavački savet: **Amela Lukač-Zoranić**, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Sefer Međedović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Miodrag Jović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Nebojša Teofilović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Suad Hamzabegović, *Pravni fakultet, Univerziteta u Bihaću*
Zlate Dimovski, *Univerzitet „Sveti Kliment Ohridski“*
Petar Vejić, *Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci*
Hana Korać, *Pravni fakultet u Kiseljaku, Univerzitet u Travniku*
Suad Bećirović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Drinóczi Tímea, *Univerzitet u Pečuju, Pravni fakultet*
Vladimir Simović, *Fakultet za bezbjednost i zaštitu*
Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci
Marina Simović, *Fakultetu pravnih nauka Univerziteta*
„Apeiron“ u Banjoj Luci
Enver Međedović, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Ergin Hakić, *Univerzitet u Novom Pazaru*
Rejhan Kurtović, *Univerzitet u Novom Pazaru*

Lektor: **Jelena Lekić**, *Univerzitet u Novom Pazaru*

Korice: **Elvis Nokić**, *Univerzitet u Novom Pazaru*

Tiraž: 300 primeraka

Štampa: **MEGRAF**, Beograd

ISSN: 2334-8100

e-ISSN: 2560-4813

Adresa redakcije: *Univerzitet u Novom Pazaru*
Ul. Dimitrija Tucovića bb
36300 Novi Pazar
Telefon: +381 20 315 346
E-mail: d.prava@uninp.edu.rs

Web adresa
časopisa: <http://pt.uninp.edu.rs/>

Sadržaj / Contents**NAUČNI ČLANCI / SCIENTIFIC ARTICLES****AKREDITACIJA DOKAZA DOBIJENIH VJEŠTAČENJEM U DRŽAVAMA ZAPADNOG BALKANA.....9***Prof. dr Aleksandar B. Ivanović**MSc Nikola Terzić***NAPORI DRŽAVA ZAPADNOG BALKANA NA PUTU KA ČLANSTVU U EVROPSKOJ UNIJI (EU).....21***Doc. dr Mirza Totić***HARMONIZATION AND CONVERGENCE OF ECONOMIC CRITERIA IN MACEDONIA IN LIGHT OF ACCESS TO THE EUROPEAN UNION.....39***Prof. dr Biljana Petrevska***LEGAL STANDARDS FOR WASTE MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA.....47***Prof. dr Svetlana Veljanovska***A PERFORMANCE ANALYSIS OF THE ADMINISTRATIVE COURT IN PUBLIC ADMINISTRATION DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA (2008-2017).....60***Prof. dr Branko Dimeski***ZAKONSKO REGULISANJE PRAVA STANOVANJA U POZITIVNOM PRAVU REPUBLIKE SRBIJE.....72***MSc Lemane Mustafa***TRETMAN SILOVANJA U (MEĐUNARODNOM) KRIVIČNOM PRAVU SA OSVRTOM NA PRAKSU AD HOC TRIBUNALA ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU .....91***Doc. dr Sadržaj Karović***KAZNENA DJELA RAČUNALNOG KRIMINALITETA IZ GLAVE XXV. KAZNENOG ZAKONA U REPUBLICI HRVATSKOJ.....105***Dr Siniša Franjić***EKOLOGIJA, ZAŠTITA I NORMATIVNO UREĐENJE ŽIVOTNE SREDINE.....115***Mijomir Perović***UPOREDNO PRAVNI PRIKAZ DOKAZNOG POSTUPKA U GRAĐANSKOM PRAVU.....126***MSc Maida Bećirović-Alić***KRIVIČNO-PRAVNI ASPEKT KRIVIČNOG DELA PROGANJANJA.....135***MSc Samra Dečković*

MESTO LJUDSKIH PRAVA U STUDIJSKIM PROGRAMIMA VISOKIH ŠKOLA I FAKULTETA U SRBIJI..... 144

Doc. dr Tomislav Radović

MSc Rašit Pepić

POSEBNE DOKAZNE RADNJE SA POSEBNIM FOKUSOM NA TAJNI NADZOR KOMUNIKACIJA..... 154

MSc Emir Bećirović

SUBJEKTIVNI ČINIOCI UGROŽAVANJA NACIONALNE BEZBEDNOSTI 176

Doc. dr Aleksandar R. Ivanović

PRIKAZI / REVIEWS

PRIKAZ KNJIGE „DOKAZNO PRAVO U KAZNENOM POSTUPKU: ORIS NOVIH TENDENCIJA“ AUTORA PROF. DR MIRJANA DAMAŠKE 204

MSc Nermin Botonjić

PRIKAZ KNJIGE “POJEDINAČNI ZAHTEVI ZA NAKNADU ŠTETE PRI POVREDI HUMANITARNOG PRAVA” AUTORA MR DRAGANA NOVOVIĆA 207

Prof. dr Šefket Krcić

UDK: 001.893:343.983(497-15)
343.148(497-15)

Pregledni naučni rad

AKREDITACIJA DOKAZA DOBIJENIH VJEŠTAČENJEM U DRŽAVAMA ZAPADNOG BALKANA

Prof. dr Aleksandar B. Ivanović*
MSc Nikola Terzić*

Apstrakt:

U ovom radu će biti prikazan način akreditacije forenzičkih dokaza i to u pravcu njihove pouzdanosti. Kako je akreditacija forenzičkog postupanja u cilju dokazivanja, garant za međudržavnu razmjenu forenzičkih podataka, u ovom radu je dat prikaz aktuelnog aspekta forenzičke akreditacije u državama Zapadnog Balkana. Kroz prikaz i analizu akreditovanih laboratorija i akreditovanih forenzičkih metoda u regionu Zapadnog Balkana, sagledane su realne mogućnosti upotrebe forenzičkih dokaza, kao najpouzdanijeg načina dokazivanja prilikom otkrivanja i procesuiranja krivičnih djela prekograničnog kriminala, teorizma i korupcije na prostoru država Zapadnog Balkana.

Ključne riječi: forenzički dokaz, kriminalističke istrage, akreditacija, standard ISO 17025.

1. Uvod

Nalaz i mišljenje sudskih vještaka-forenzičara spada u kategoriju personalnih dokaza. Sudski vještak-forenzičar je osoba koja uz pomoć nauke, struke i vještine pomaže organu postupka, prilikom utvrđivanja pravno relevantnih činjenica, koje se u postupku moraju utvrditi. Naravno, kod sudskih vještaka-forenzičara, od važnosti je pomenuti da isti pomažu organu postupka (tužilaštvu ili sudu) samo i isključivo u cilju utvrđivanja činjenica, ali ne i u primjeni pravne norme (Sijerčić-Čolić, 2008:356). Dokaz dobijen pomoću sudsko-forenzičkog vještačenja se smatra dokazom visokog stepena pouzdanosti. Osim u slučaju pojedinih dokaza, kao što je dokaz dobijen iskazom optuženog o priznanju krivice (naravno pod uslovom da je do tog priznanja došlo u skladu sa vrlo rigoroznim procesnim pravilima), ne postoje drugi dokazi koji bi se po svojoj dokaznoj snazi mogli uporediti sa dokazom dobijenim nalazom i mišljenjem vještaka-forenzičara (Korajlić, 2012:145). Sa

---

* Forenzički Centar Uprave policije Crne Gore, email: ialeksandar@t-com.me.

* Uprava policije Crne Gore, email: org.korupcija@t-com.me.

pomenutom konstatacijom se mora oprezno postupati. Dokaz izveden vještačenjem dobija, kao što je konstatovano najveći značaj. A stručnoj i nuačnoj javnosti je opšte poznato da *dokaz na sudu nije sam trag, nego mišljenje vještaka o tom tragu*. Shodno konstatovanom zaključujemo da iskaz vještaka dobija neobičnu moć. Kao što je i navedeno u eri optimizma da pomoću forenzičkih nauka možemo riješiti svaki krivični i/ili parnični spor, javlja se i oprez. Kako sudija, koji nije vještak, može da utvrdi da li ima dovoljno činjenica ili podataka? Kako sud može da utvrdi da li su metode i načela pouzdani? Nadalje, kako ovaj sudija koji nije vještak može da ocijeni da li su ta načela i metode primjenjivane oslanjajući se na činjenice u predmetu? (Smibert, 2014:254). Kao odgovor na postavljena pitanja, autor ovog rada podrazumijeva akreditaciju poslova sudskih vještačenja, odnosno forenzičkih ispitivanja, analiziranja i vještačenja.

Akreditacija je postupak kojim mjerodavno tijelo (nacionalno akreditaciono tijelo¹) vrednuje određenu instituciju i formalno priznaje da je ta institucija tehnički i stručno osposobljena za obavljanje određenih djelatnosti u skladu sa međunarodno prihvaćenim pravilima².

Akreditacijom i potvrdom o akreditaciji dokazuje se kompetentnost za obavljanje određenih ispitivanja (u ovom slučaju forenzičkih analiza) u skladu sa svim zahtjevima određene norme (ISO/IEC 17025). Akreditacija je međunarodno priznato sredstvo za obezbjeđivanje povjerenja u rad institucija, kojima je državna uprava dala ovlašćenja za rad na analiziranjima, ispitivanjima, mjerenjima i poslovima inspekcije u cilju zaštite javnih interesa.

Akreditacija obezbjeđuje podizanje nivoa organizacione i tehničke osposobljenosti rada neke laboratorije.

Akreditacija daje povjerenje u sigurnost i kvalitet ispitivanja pod nadzorom kompetentnih organizacija koje zadovoljavaju međunarodno prihvaćene kriterijume (Majstorović V., Majkić-Singh N., 2006).

Akreditacija forenzičkih laboratorija u Evropi je zasnovana na pravnoj legislativi Evropske Unije. Prvo je Savjet Evropske Unije, 23.06.2008. godine, donio Odluku 208/615/JHA „Pojačavanje prekogranične saradnje, posebno u borbi protiv terorizma i prekograničnog kriminala“³. Ova Odluka je između ostalog obezbijedila

---

¹ Iz razloga validnosti akreditacije, važno je naglasiti da nacionalno akreditaciono tijelo mora da bude član Evropske kooperacije za akreditaciju (European co-operation for Accreditation, <http://www.european-accreditation.org/>).

² Evropsko udruženje forenzičkih naučnih institucija (ENFSI, www.enfsi.eu) je kao krovno udruženje, zaduženo od strane Evropske Unije za razvoj forenzike u državama Evropske Unije i državama koje to namjeravaju da postanu, odredilo je standard ISO 17025, kao normu za akreditaciju forenzičkih laboratorija, a standard ISO 17020, kao normu za rad forenzičara na licu mjesta krivičnog djela. Članovi ENFSI su 68 forenzičkih laboratorija iz 36 država. Forenzički Centar Uprave policije Crne Gore je od 2009. godine punopravni član ovog udruženja (<http://enfsi.eu/member/member-forensic-center-police-direktorate-montenegro-fc-pd-mn-danilovgrad-montenegro/>). U sastavu ENFSI egzistira stalni komitet za kvalitet i kompetenciju, koji daje smjernice forenzičkim laboratorijama-članicama, u cilju uniformnosti obavljanja poslova forenzičkih vještačenja (<http://enfsi.eu/about-enfsi/structure/standing-committees/qcc/>).

³ The Council of the European Union. (2008). COUNCIL DECISION 2008/615/JHA. Official Journal

da države Evropske Unije efikasnije započnu razmjenu forenzičkih baza podataka i identifikaciju izvršilaca osumnjičenih za krivična djela terorizma i međudržavnog kriminaliteta. Da bi pomenuta Odluka Savjeta Evropske Unije bila pouzdana, operativno prihvatljiva i zakonski normirana, ukazala se potreba da se ista modifikuje. To je izvršeno na način da je Savjet Evropske Unije, 30.11.2009. godine, donio Odluku 2009/905/JHA⁴, koja se odnosi na akreditaciju forenzičkih institucija u državama Evropske Unije. Pomenutom odlukom 2009/905/JHA, Evropska Unija je imperativno odredila da će se u pravosudnim postupcima, u državama Unije, priznavati samo dokazi dobijeni u akreditovanim institucijama. Rok za primjenu pomenute odluke Evropske Unije je bio kraj 2013. godine. Do tog roka su sve države Evrope, članice ENFSI-a akreditovalе policijske forenzičke laboratorije po standardu ISO 17025 (Ivanović, A., Rogozin, V., Vučinić D., 2016).

Akreditacija forenzičkih laboratorija je od velike važnosti iz sledećih razloga: povjerenje u sigurnost i kvalitet ispitivanja, podizanje profesionalnosti u radu na veći nivo, smanjenje mogućnosti greške na najmanji nivo, mogućnost provjerljivosti rezultata forenzičkih analiza i vještačenja, mogućnost upotrebe forenzičkih analiza iz jedne države u drugu, pouzdani, važeći, bazirani na standardnim procedurama, kompatibilni sa rezultatima u drugim državama, drugim naučno-stručnim krugovima, međunarodno priznatim institucijama, u skladu sa dokaznim standardima odgovarajućih sudskih, administrativnih i pravnih sistema, dobijeni u potrebnim vremenskim rokovima, na efektivan i efikasan način.

Akreditacija forenzičkih laboratorija u Evropi se realizuje, uglavnom i najviše po dva standarda i to: ISO 17025 *Opšti zahtjevi za kompetentnost laboratorija za ispitivanje i laboratorija za etaloniranje* i ISO 17020 *Zahtjevi za rad različitih tipova tijela koja obavljaju kontrolisanje*. Standard ISO 17025 se primjenjuje u forenzičkim laboratorijama, dok se standard ISO 17020 odnosi na forenzičko postupanje na licu mjesta krivičnih djela.

Akreditacija forenzičkih laboratorija u državama Zapadnog Balkana

U državama Zapadnog Balkana (to su države nastale raspadom Jugoslavije i Albanija), poslovi forenzičkih vještačenja se obavljaju u okviru Ministarstava unutrašnjih poslova, odnosno u policiji⁵. Region Zapadnog Balkana karakteriše,

---

of The European Union, 201. Retrieved from

<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:210:0001:0011:EN:PDF>

⁴ Council of the Europe (2009) *EU Council Framework Decision 2009/905/JHA* of 30th November 2009: Accreditation of forensic service. <http://eclan.eu/en/eu-legislatory/council-framework-decision-2009-905-jha-of-30-november-2009-on-accreditation-of-forensic-service-providers-carrying-out-laboratory-activities>

⁵ Ovdje je korisno pomenuti da se u Bosni i Hercegovini u 17 institucija obavljaju poslovi forenzičkih vještačenja. Naime, država Bosna i Hercegovina se sastoji od dva entiteta (u čijim Ministarstvima unutrašnjih poslova egzistiraju forenzički centri), a takode posjeduju i agenciju za forenziku i vještačenja na državnom nivou, koja je u sastavu državnog ministarstva bezbjednosti. Jedan od dva pomenuta entiteta, Federacija Bosne i Hercegovine, se sastoji od deset kantona. U pomenutim

veliki broj država na relativno maloj površini. Pomenuta činjenica stvara problem kod dokazivanja krivičnih djela, jer je od velike vjerovatnoće da će izvršioци krivičnih djela, nakon izvršenja istih napustiti državu u kojoj su izvršili djelo⁶. Prilikom identifikacije tih počinitelja krivičnih djela od velike je važnosti da forenzički podaci koji verifikuju njihovu identifikaciju, moraju poticati iz akreditovanih laboratorija. Takođe, sve vrste dokaza koji su dobijeni putem forenzičkih analiza, ispitivanja i vještačenja, a koriste se u procesuiranju krivičnih djela prekograničnog kriminala i korupcije (kao što su vještačenje opojnih droga, vještačenje dokumenata i isprava, vještačenja putničkih motornih vozila, moraju biti izvedeni u akreditovanoj forenzičkoj laboratoriji. U protivnom, takvi dokazi (izvedeni u neakreditovanim forenzičkim institucijama) mogu biti osporeni od strane odbrane i oboreni na sudu!

Aktuelna situacija u državama Zapadnog Balkana, a odnosi se na akreditaciju forenzičkih laboratorija, prikazana je u Tabeli broj 1.

U Tabeli broj 1, su prezentovani osnovni podaci o organizacionom pozicioniranju forenzičkih institucija u državama zapadnog Balkana.

Forenzička institucija i država iz koje potiče	Model organizovanja forenzičke institucije u Ministarstvu unutrašnjih poslova (policiji)	Članstvo u ENFSI	Status akreditacije
Nacionalni forenzički laboratorij- Slovenija	Samostalna organizaciona jedinica u okviru Generalne policijske uprave, Ministarstva unutrašnjih poslova	Punopravni član od 1995. godine	Akreditovan po standardu ISO 17025, 2010. godine
Centar za forenzička istraživanja, ispitivanja i vještačenja "Ivan Vučetić"- Hrvatska	Samostalna organizaciona jedinica u okviru Ravnateljstva policije, Ministarstva unutrašnjih poslova	Punopravni član od 1998. godine	Akreditovan po standardu ISO 17025, 2010. godine
Agencija za forenzička ispitivanja i vještačenja- Bosna i Hercegovina	Samostalna organizaciona jedinica u okviru Ministarstva sigurnosti Bosne i Hercegovine	Nije član	Nije akreditovan
Jedinica za forenziku-Kriminalističko tehnički	Dio Uprave za policijsku podršku, Policije, Ministarstva unutrašnjih poslova		

kantonima u sastavu njihovog ministarstva unutrašnjih poslova, postoje forenzičke laboratorije. Dalje, u državi Bosni i Hercegovini postoji i jedan Distrikt (Distrikt Brčko). Takođe, ministarstvo unutrašnjih poslova ovog Distrikta ima svoju forenzičku laboratoriju. https://www.pravosudje.ba/vstv/faces/docservlet?p_id_doc=21059

⁶ Kao primjer navidimo hapšenje pripadnika zloglasnog Zemunskog klana (čiji su članovi osuđeni za ubistvo Premijera Srbije Dr Zorana Đinđića), Srećka Kalinića i Miloša Simovića. Pomenuti član Zemunskog klana, koji su obezbjeđivali izvršenje ubistva Premijera Srbije, nakon zločina je pobjegao iz Srbije u Hrvatsku i u Zagrebu je uhapšen. <https://www.blic.rs/vesti/hronika/jutarnji-list-kalinic-ponudio-saradnju-hrvatskoj-priznao-20-ubistava/cr0j5kt>

centar- Bosna i Hercegovina (Republika Srpska)	republike Srpske	Nije član	Nije akreditovan
Centar za forenzičku i infomatičku podršku- Bosna i Hercegovina (Federacija Bosne i Hercegovine)	Samostalna organizaciona jedinica u okviru Federalne uprave policije, Federalnog ministarstva unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine	Nije član	Nije akreditovan
Nacionalni kriminalističko tehnički centar- Srbija	Dio Uprave kriminalističke policije, Direkcije policije, Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije	Punopravni član od 2009. godine	Akreditovan po standardu ISO 17025, 2014. godine
Forenzički centar- Crna Gora	Samostalna organizaciona jedinica u okviru Uprave policije, Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore	Punopravni član od 2009. godine	Akreditovan po standardu ISO 17025, 2014. godine
Odjeljenje kriminalističke tehnike- Makedonija	Dio Biroa za javnu bezbjednost, Ministarstva unutrašnjih poslova Makedonije	Punopravni član od 2014. godine	Akreditovan po standardu ISO 17025, 2016. godine
Odjeljenje naučne policije- Albanija	Samostalna organizaciona jedinica u okviru Državne policije, Ministarstva unutrašnjih poslova	Nije član	Nije akreditovan

Tabela broj 1. Osnovni podaci o državnim forenzičkim institucijama država zapadnog Balkana.

Iz Tabele broj 1, se vidi da nisu sve države Zapadnog Balkana akreditovalе svoje forenzičke laboratorije, to znači da dokazi izvedeni pomoću forenzičkih vještačenja (naprimjer u slučajevima prekograničnog kriminala i korupcije) u Bosni i Hercegovini i Albaniji ne bi mogli biti upotrijebljeni u drugim državama (prim. aut.). U Albaniji egistira jedan forenzički centar, koji (kako se vidi iz Tabele broj 1.) se nalazi u sastavu Državne policije, Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Albanije. Međutim, u Bosni i Hercegovini osim tri pomenute forenzičke laboratorije u Tabeli broj 1., egzistira i još četiri forenzičke laboratorije Kantonalnih Ministarstava unutrašnjih poslova (Kanton Sarajevo, Unsko-sanski Kanton, Tuzlanski Kanton i Zenički Kanton)⁷ i nijedna od pomenutih forenzičkih laboratorija nije akreditovana, te su u praksi forenzička vještačenja u BiH podložna kritici, a laboratorijske aktivnosti mogu biti nepozdane i nepriznate (Bojanić & Barjaktarević-Pajević, 2017:92). Međutim, forenzičke laboratorije u Bosni i Hercegovini su prije par godina započele aktivnosti na akreditaciji po međunarodnom standardu ISO 17025. Osim toga, one su (forenzičke laboratorije

⁷ https://www.pravosudje.ba/vstv/faces/docservlet?p_id_doc=21059

Bosne i Hercegovine, koje su pomenute u Tabeli broj 1.) sistematizovale radna mjesta, koja se isključivo bave poslovima akreditacije i standardizacije.

Uloga i mjesto kontrole kvaliteta u forenzičkim laboratorijama država Zapadnog Balkana

Upravljanje kontrolom kvaliteta je jedan od najvažnijih i najodgovornijih poslova u nekoj forenzičkoj laboratoriji. Osoba koja je u forenzičkoj laboratoriji zadužena za poslove kontrole kvaliteta, donosi odluke o načelima upravljanja kontrolom kvaliteta i optimizaciji korišćenja i obezbjeđivanja resursa (kako ljudskih, tako i tehničkih) forenzičke laboratorije. Standard ISO 17025 zahtijeva da forenzička laboratorija mora imati menadžera za kvalitet! Ta osoba je odgovorna za svakodnevno uvođenje i upravljanje kontrolom kvaliteta. Takođe, odgovorna je i za upravljanje dokumentovanjem procesa, za objedinjavanje priručnika kontrole kvaliteta, te za organizaciju provjere usklađenosti sistema kvaliteta. Većina poslova rukovodioca kontrole kvaliteta je administrativne prirode, uz odgovornost za efikasno sprovođenje načela kontrole kvaliteta. U tom segment rukovodilac kontrole kvaliteta treba da vrši savjetovanja rukovodstva laboratorije. Da bi ispunio tu ulogu, neophodan je direktan pristup rukovodstvu laboratorije (ako je ona samostalna institucija), ali i višem rukovodstvu (ako je laboratorija unutar neke organizacije)⁸. Pozicija rukovodioca kontrole kvaliteta ili menadžera kvaliteta, razlikuje se od laboratorije do laboratorije. Ne postoje strikne norme kako i gdje pomenuti treba biti pozicioniran. Kako se u ovom radu bavimo organizacijom forenzičkih laboratorija u državama Zapadnog Balkana, u Tabeli broj 2. prikazano je organizaciono pozicioniranje poslova kontrole kvaliteta u istima.

Forenzička laboratorija	Mjesto kontrole kvaliteta
Nacionalni forenzički laboratorij- Slovenija	Nadzornik kvaliteta (hijerarhijski pozicioniran posle Načelnika i zamjenika)
Centar za forenzička istraživanja, ispitivanja i vještačenja "Ivan Vučetić"- Hrvatska	Rukovodilac kvalitetom
Agencija za forenzička ispitivanja i vještačenja- Bosna i Hercegovina	Predstavnik rukovodstva za kvalitet (hijerarhijski pozicioniran posle Načelnika i zamjenika)
Jedinica za forenziku- Kriminalističko tehnički centar- Bosna i Hercegovina (Republika Srpska)	Inspektor za kontrolu kvaliteta

⁸ UNIDO, (2009). Complying with ISO 17025 A practical guidebook for meeting the requirements of laboratory accreditation schemes based on ISO 17025:2005 or equivalent national standards, Beč.

Centar za forenzičku i informatičku podršku- Bosna i Hercegovina (Federacija Bosne i Hercegovine)	Šef odsjeka znanstveno istraživanje, standardizaciju i razvoj forenzike
Nacionalni kriminalističko tehnički centar- Srbija	Načelnik odjeljenja za poslove kontrole kvaliteta ((hijerarhijski pozicioniran posle Načelnika i zamjenika)
Forenzički centar- Crna Gora	Rukovodilac Grupe za kontrolu kvaliteta-zamjenik Načelnika
Odjeljenje kriminalističke tehnike- Makedonija	Rukovodilac kontrole kvaliteta i razvoja (hijerarhijski pozicioniran posle Načelnika)
Odjeljenje naučne policije- Albanija	Službenik za kontrolu kvaliteta

Tabela broj 2. Prikaz organizacionog pozicioniranja poslova kontrole kvaliteta u forenzičkim laboratorijama država Zapadnog Balkana.

Kao što se vidi iz Tabele broj 2., u svim forenzičkim laboratorijama država Zapadnog Balkana, organizaciono pozicioniranje poslova kontrole kvaliteta je optimalizovano na zadovoljavajući način. Od velike važnosti za akreditaciju forenzičkih laboratorija je i agilnost nacionalnih akreditacionih organizacija. Tu se najviše i uglavnom misli na članstvo nacionalnih akreditacionih organizacija u Evropskoj kooperaciji za akreditaciju (European cooperation for accreditation⁹), kao i aktivnosti za odabir adekvatnih stručnih ocjenjivača, koji bi, po mišljenju autora ovog rada, morali biti zaposleni u akreditovanoj instituciji!

Akreditovane metode u forenzičkim laboratorijama država Zapadnog Balkana

Akreditacija forenzičke laboratorije po standardu ISO 17025, podrazumijeva akreditaciju menadžmenta laboratorije i laboratorijskih metoda. Međutim, kako akreditacija svim metoda neke forenzičke laboratorije zahtijeva angažovanje i utrošak svih resursa laboratorije (ljudskih i materijalnih), to bi bila iluzija očekivati da se sve metode koje podrazumijeva rad neke forenzičke laboratorije akredituju. Zbog ograničenja resursa (naročito u sadašnjem aktuelnom vremenu štednje) forenzičke laboratorije usmjeravaju svoje kadrovske i finansijske resurse na akreditaciju krucijalnih metoda, kao što su DNK analize, hemijske analize, daktiloskopske analize, balističke analize idr. Preporuka ENFSI-a je da je nesvrshodno akreditovati forenzičke metode koje se ne upotrebljavaju više od 12 puta godišnje (to znači da te forenzičke metode moraju imati više od jednog uzorka za analiziranje, ispitivanje i/ili vještačenje mjesečno). U Tabeli broj 3. dat je prikaz pojedinih akreditovanih metoda, u akreditovanim forenzičkim laboratorijama država Zapadnog Balkana.

⁹ <http://www.european-accrreditation.org/>

Forenzička laboratorija	Akreditovana Metoda po standardu ISO 17025
Nacionalni forenzički laboratorij- Slovenija	Daktiloskopska vještačenja (tri metode); Vještačenje rukopisa (jedna metoda); Vještačenje podpisa (jedna metoda); Hemijska vještačenja-droge (devet metoda); Vještačenje požara (dvije metode), Biološka DNK vještačenja (jedna metoda). Ukupno sedamnaest akreditovanih forenzičkih metoda ¹⁰
Centar za forenzička istraživanja, ispitivanja i vještačenja "Ivan Vučetić"- Hrvatska	Daktiloskopska vještačenja (devet metoda); Biološka i kontaktna vještačenja (dvije metode); Hemijsko-fizička vještačenja (dvanaest metoda); Toksikološka vještačenja (dvadeset i dvije metode); Vještačenje novčanica, dokumenata i rukopisa (devet metoda); Balistička i traseološka vještačenja (sedam metoda); Mehanoskopska vještačenja (dvije metode); Saobraćajno tehnička vještačenja (jedna metoda). Ukupno šezdesetčetiri akreditovane metode ¹¹
Nacionalni kriminalističko tehnički centar- Srbija	Hemijska vještačenja-droge (tri metode); Biološko, biohemijska vještačenja-DNK analize (tri metode). Ukupno šest metoda ¹² (cjelokupan proces vještačenja DNK) ¹³
Forenzički centar- Crna Gora	Hemijska vještačenja-droge (četiri metode); Biološka DNK vještačenja (jedna metoda); Vještačenja tragova vatrenog oružja GSR (jedna metoda) Daktiloskopska vještačenja (jedna metoda). Ukupno sedam metoda ¹⁴ (cjelokupan proces vještačenja DNK)
Odjeljenje kriminalističke tehnike- Makedonija	Biološka DNK vještačenja (dvije metode); Hemijska vještačenja-droga (jedna metoda); Vještačenje rukopisa i potpisa (dvije metode). Daktiloskopska vještačenja (jedna metoda); Balistička vještačenja (jedna metoda). Ukupno sedam metoda ¹⁵

Tabela broj 3. Prikaz pojedinih akreditovanih metoda, u akreditovanim forenzičkim laboratorijama država Zapadnog Balkana.

Iz podataka datih u Tabeli broj 3, vidi se da su akreditovane laboratorije država Zapadnog Balkana, ispunile uslov iz okvirne odluke Savjeta Evrope 2009/905/JHA ACCREDITATION OF FORENSIC SERVICE PROVIDERS CARRYING

¹⁰ https://www.policija.si/images/stories/GPUNFL/PDF/Priloga_k_akreditacijski_listini-240717.pdf

¹¹ <http://www.forenzika.hr//74049.aspx>

¹² <http://www.registar.ats.rs/predmet/958/>

¹³ Akreditacija DNK analiza se računa kao jedna metoda, ali se u suštini sastoji iz više povezanih metoda.

¹⁴ http://www.akreditacija.me/SERTIFIKATI/Laboratorije_za_iskitivanje/Dodatak%20Sertifikata%20Forenzički%20centar%20od%2027.09.2017.pdf

¹⁵ http://iarm.gov.mk/files/Akreditirani-tela/Laboratorii/OB05-25_LT-066.pdf

OUT LABORATORY ACTIVITIES¹⁶ (Akreditacija forenzičkih usluga putem forenzičkih laboratorija). Pomenutom odlukom se između ostalog zahtijeva da je u državama Evropske Unije, obavezna akreditacija minimum jedne forenzičke laboratorije po standardu ISO 17025 i to DNK laboratorije do 30. novembra 2013. godine i daktiloskopske laboratorije do 30. novembra, 2015. godine¹⁷. Slovenija i Hrvatska kao države članice Evropske Unije su akreditacijom forenzičkih metoda DNK i daktiloskopije, postale članovi Prumskog sporazuma¹⁸ Evropske Unije, a Srbija, Crna Gora i Makedonija su akreditacijom pomenutih metoda dale veliki doprinos svojim državama na putu za ispunjenje obaveza u procesu pristupanja Evropskoj Uniji. Dalje, analizirajući podatke iz Tabele broj 3, zapaža se da su akreditovane forenzičke laboratorije država Zapadnog Balkana, sve bez izuzetka akreditovala hemijsku metodu vještačenja opojnih droga. Ovaj podatak je od velike važnosti u primjeni i opeartivnosti primjenjivanja kriminalističkih istraga, veoma zastupljenog, prekograničnog šverca opojnih droga u regionu Zapadnog Balkana. Zapaža se da broj akreditovanih metoda varira od šest (Republike Srbija) do šezdesetčetiri (Republika Hrvatska), međutim treba naglasiti da je akreditacija process koji stalno traje i broj akreditovanih metoda se stalno uvećava in a taj način se širi opseg metoda vještačenja koja mogu biti primjenjiva i priznata iz jedne države u drugu. Ovdje treba naglasiti da akreditacija zavisi od prisutnosti resursa (prvenstveno materijalnih, a zatim i personalnih) pojedine forenzičke laboratorije. U slučaju zahtjevnosti materijalnih resursa za akreditaciju pojedinih metoda, forenzičke laboratorije bi trebale za svaku metodu koju primjenjuju u svom radu (a po preporuci ENFSI-a, istu primjenjuju više od 12 puta godišnje) da izrade SOP (standardne operativne procedure) za primjenu ovih metoda, obezbijede kompetentnost zaposlenih (putme izrade kompetencijskih i

---

¹⁶ <http://www.justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=12475&l=1>

¹⁷ Nacionalni kriminalističko tehnički centra MUP-a Republike Srbije, je u fazi akreditacije daktiloskopske laboratorije i realizacija je planirana za maj mjesec 2018. godine.

¹⁸ U cilju što uspješnije borbe protiv terorizma, sedam zemalja Evropske unije (Austrija, Belgija, Francuska, Njemačka, Luksemburg, Holandija i Španija) je 27. Maja 2005. godine u gradu Prumu u Saveznoj Republici Njemačkoj, potpisalo sporazum koji, među ostalim, omogućuje i razmjenu DNK-profila i otisaka prstiju. Svakoj državi potpisnici sporazuma omogućen je pristup evidenciji DNK i evidenciji otisaka prstiju svih drugih država potpisnica sporazuma. Pruemski sporazum je nakon donošenja odluke Savjeta Evropske unije 2008. godine postao zakon Evropske Unije. Svaka država Evropske unije mora zato uspostaviti evidenciju DNK i pripremiti posebne pravne propise koji će regulisati njeno vođenje. Do aprila 2010 su se već povezale DNK- evidencije Austrije, Španije, Njemačke, Belgije, Luksemburga, Francuske, Finske, Slovenije, Mađarske, Holandije, Estonije, Rumunije i Italije, dok su se za članstvo u Prumski sporazum prijavile sledeće države Evropske Unije: Portugal, Grčka, Švedska, Bugarska i Slovačka. Razmjena DNK-profila tragova teče svaki dan, broj identifikacija bioloških tragova ljudskog izvora i time počinitelaca krivičnih djela je mnogo veći od očekivanog. Ovdje je takođe značajnu ulogu odigrao ENFSI. ENFSI-set mjesta u molekuli DNK, koje treba da sadrži DNK-profil, postao je evropski standardni set, a radna grupa eksperata za DNK u ENFSI pripremila je uputstvo za vođenje evidencije DNK. 2009 su se povezale evidencije otisaka prstiju - povezani su i kompjuterski sistemi AFIS - Austrije, Njemačke, Luksemburga i Slovenije. <http://www.thefreedictionary.com/Pr%C3%BCm+Agreement>

akreditacijskih matrica) i da jednom godišnje izvrše međulaboratorijsko ispitivanje (po preporuci sa sličnom akreditovanom laboratorijom).

Zaključak

Primjena naučnih dokaza predstavlja dinamičan proces, odnosno napredak nauke, tehnike i tehnologije stvara neograničenu mogućnost za primjenu novih dokaza. Prihvatanjem novih dokaza u cilju sprovođenja kriminalističkih istraga, postavlja se i (ne)opravdani strah od fascinacije primjene nauke u kriminalističkim istragama. Naučnici koji se u procesu istraživanja krivičnih djela, javljaju kao vještaci-forenzičari, dobijaju neobičnu moć! Pomenuti, zaštićeni autiritetom nauke, daju nalaze i mišljenja koje drugi učesnici u postupku (tužioc, sudije, policajci, advokati, porotnici, oštećeni, okrivljeni idr.) ne razumiju ili posjeduju neko površno znanje o materiji koju vještak-forenzičar prezentuje. Tu se javlja pitanje, slično Juvenalovoj kritici Platonove države: KO ČUVA ČUVARE? Problematika izvođenja dokaza pomoću forenzičkih naučnih metoda, je jasna i kreće se u pravcu determinisanja na koji način provjeriti dokaz dobijen forenzičkom analizom? Odgovor na postavljeno pitanje, nalazi se u procesu akreditacije forenzičkog rada, odnosno forenzičkih laboratorija. Ukoliko forenzički dokaz dolazi iz laboratorije koja je akreditovana po međunarodnom standardu ISO 17025, to se podrazumijeva da je taj dokaz pribavljen i izveden na način da se isključuje mogućnost njegove kontaminacije, kompromitacije, zamjene i/ili naknadne promjene. Standard kvaliteta ISO 17025 pokriva celokupan proces rada izvođenja dokaza putem vještačenja, od trenutka prijema dokaza u forenzičku laboratoriju, laboratorijska ispitivanja, interpretacije rezultata ispitivanja i izvještavanje. Opšteg je karaktera, zbog čega je koristan za sve forenzičke discipline, bilo da je riječ o kriminalističkoj tehnici, forenzičkoj medicini, ispitivanjima DNK i sl.

Literatura

1. Bencivenga, P., 2015. *Which Standards Are Standard? Differences between ISO/IEC 17025 and 17020 for forensic agencies*. Forensic Magazine 10/22/2015. Publishing, 2007 (p.338-356) scene investigation work.
2. Bojanić, N., Barjaktarević-Pajević, D., 2017. Uvođenje sistema kontrole kvaliteta kriminalističkih vještačenja u Bosni i Hercegovini. *Bezbednost 1/2017. Beograd*. str. 78-97.
3. Council of the Europe, 2009. *EU Council Framework Decision 2009/905/JHA of 30th November 2009: Accreditation of forensic service*. <http://eclan.eu/en/eu-legislatory/council-framework-decision-2009-905-jha-of-30-november-2009-on-accreditation-of-forensic-service-providers-carrying-out-laboratory-activities>
4. ENFSI-EA (European co-operation for Accreditation. (2008). *Guide for the implementation of ISO/IEC 17020 in the crime*

5. Golja, J., 2007. *Kriminalistično tehnički dokaz*. Posvet dokazovanje v težkih primerih, UNI Maribor. Maribor.
6. Green, R. 2007. *Forensic investigation in the UK. V*: Newburn. Williamson, Wright: Handbook of Criminal Investigation.
7. ILAC. 2014. *Modules in a Forensic Science Process*. http://ilac.org/latest_ilac_news/ilac-g19082014-published/
8. Ivanovic B. A., Ragozin V., Vucinic D., 2016. *ADVOCACY FOR ACCREDITATION OF THE FORENSIC LABORATORIES OF THE WESTERN BALKAN COUNTRIES IN ISO/IEC 17025:2011 AND ENHANCEMENT OF THEIR MUTUAL COOPERATION*. (editor proof dr G. Mesko, proof dr B. Lobnikar) *Criminal Justice and Security in Central and Eastern Europe: Safety, Security, and Social Control in Local Communities*.
9. Ivanović, B. A., Rump, M., 2011. ACCREDITATION PROCESS FORENSIC CENTER OF MONTENEGRO TO THE MENTORSHIP OF THE EUROPEAN UNION (Projects EMFA-2). 10th *Symposium of forensic sciences. Bratislava. Symposium Journal. Kriminalisticky a expertizny ustav Policajneho zboru*.
10. Ivanović, R. A., Ivanović, B. A., 2013. Forenzička akreditacija– pouzdan način dokazivanja, *Internacionalna asocijacija kriminalista, Zbornik radova: VII naučna konferencija sameđunarodnim učešćem – Kriminalistički i krivično procesniaspekti dokaza i dokazivanja*, Sarajevo.
11. Korajlić, N., 2012. *Istraživanje krivičnih djela*. Pravni fakultet u Sarajevu. Sarajevo.
12. Majstorović, V., Majkić-Singh, N., 2006. *Akreditovana laboratorija kao model za unapređenje kvaliteta u organizaciji*. Jugoslov Med Biohem 2006. 25. Pp 1-9 2006.
13. Maver, D., 2009. Integritet materijalnih dokaza. (editor prof. D. Vasiljević). *Pravo i forenzika u kriminalistici*. Zbornik radova. Kriminalističko policijska akademija: 31-37.
14. Modly, D., 2013. Neki razlogi koji otežavaju operativni rad ovlaštenih službenih osoba organa represije (policija, tužilaštvo, sud). *Anali pravnog fakulteta univerziteta u Zenici. Issue No 12*: 23-51.
15. Sijerčić-Čolić, H., 2008. *Krivično procesno pravo, knjiga I: Krivičnoprocesni subjekti i krivičnoprocesne radnje*, drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. Sarajevo.
16. Simonović, B., 2009. *Standardizacija i akreditacija kao jedan od načina profesionalizacije policijske i kriminalističke službe*. Bezbednost No 1-2/2009. Beograd. MUP Srbije. Pp 236-254
17. Smibert, J., 2014. *Dokazna načela*. Ministarstvo pravde Sjedinjenih Američkih Država. Priština.
18. The Council of the European Union. (2008). COUNCIL DECISION 2008/615/JHA. Official Journal of The European Union, 201. Retrieved from <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:210:0001:0011:EN:PDF>

19.UNIDO, 2009. Complying with ISO 17025 A practical guidebook for meeting the requirements of laboratory accreditation schemes based on ISO 17025:2005 or equivalent national standards, Beč.

ACCREDITATION OF EVIDENCE OBTAINED BY EXPERTISE IN THE COUNTRIES OF THE WESTERN BALKANS

PhD Aleksandar B. Ivanovic
MSc Nikola Terzic

Abstract

This paper will show the way of accreditation of forensic evidence in the direction of their reliability. As the accreditation of forensic treatment for the purpose of proving, the guarantor for interstate exchange of forensic data, this paper gives an overview of the current aspect of forensic accreditation in the countries of the Western Balkans. Through the presentation and analysis of accredited laboratories and accredited forensic methods in the Western Balkans region, realistic possibilities of using forensic evidence as the most reliable means of proving the detection and processing of criminal offenses of cross-border crime, terrorism and corruption in the region of the Western Balkans countries are examined.

Key words: forensic evidence, criminal investigations, accreditation, ISO 17025 standard.

Article history:

Received: 11. 10. 2017.

Accepted: 01. 12. 2017.

UDK: 341.217.02(4-672EU:497-15)

Pregledni naučni rad

NAPORI DRŽAVA ZAPADNOG BALKANA NA PUTU KA ČLANSTVU U EVROPSKOJ UNIJI (EU)

Mirza Totić*

Apstrakt:

Rad koji je pred vama bavi se ključnim pravnim problemima koji na putu evropskih integracija opterećuju države Zapadnog Balkana. Evropske pravne tekovine (acquis communautaire) podeljene su na trideset pet poglavlja i predstavljaju ukupnost pravnih normi i odluka koje pre svih obavezuju države članice Evropske unije (EU), a zatim i države koje vode pristupne pregovore za punopravno članstvo. Centralni deo rada pruža kompletan uvid i dodatna objašnjenja za većinu pitanja koja su deo pregovaračkih poglavlja dvadeset tri i dvadeset četiri. Poglavlje dvadeset tri se odnosi na pravosuđe, borbu protiv korupcije i osnovna prava, dok se poglavlje dvadeset četiri vezuje za reforme policije i tretira veoma osetljiva pitanja pravde, slobode i bezbednosti. U toku pregovaračkih procesa pomenuta poglavlja se prva otvaraju, dok se u cilju praćenja pravilne implementacije neophodnih reformi, zatvaraju među poslednjim. U radu su analizirane koristi koje bi građani država kandidata za članstvo u Evropskoj uniji (EU) mogli imati od reformi, a objašnjeni su ralozni zašto je mnogima za sprovođenje istih potrebna inostrana stručna podrška.

Ključne reči: evropske integracije, acquis communautaire, pregovaračka poglavlja 23 i 24, harmonizacija, reforme pravosuđa

Nous ne coalisons pas des États, nous unissons des hommes. Mi ne formiramo koalicije država, mi ujedinjujemo ljude.
(Žan Mone, 1952.)

UVOD

Evropska unija (EU), prema mnogim autorima (Christiansen, Jorgensen & Wiener, 2001: 248), poseduje potrebne kapacitete da svoje glavne vrednosti, demokratiju i vladavinu zakona permanentno oblikuje i dosledno promovise. Definisana je kao naddržavna tvorevina koja se kontinuirano razvija i počiva na principima jednakosti, uvažavanja svih oblika ljudskih prava i osnovnih sloboda.

---

* Docent na Departmanu za pravne nauke, Univerzitet u Novom Pazaru, e-mail: m.totic@uninp.edu.rs.

Viševjekovni snovi evropskih državnika za boljim međusobnim povezivanjem država Starog kontinenta, konačno su ostvareni. U Parizu (Francuska) su 1951. godine šest evropskih država (Belgija, Francuska, Holandija, Italija, Luksemburg i Nemačka) potpisale čuveni Ugovor o osnivanju Evropske zajednice za uglj i čelik (*European Coal and Steel Community-ECSC*), što je označilo konkretizaciju njihove namere, da se materijali od kojih zavisi izrada naoružanja (ugalj, gvožđe, čelik i sl.) iz preventivnih razloga stave pod zajedničku kontrolu. Ključni razlog za povlačenje takvog poteza bio je ishod Drugog svetskog rata, najvećeg ikada zabeleženog međudržavnog sukoba, koji je upravo zbog nekontrolisanog ulaganja u proizvodnju naoružanja odneo više od sedamdeset miliona ljudskih života. Dakle, države osnivači imale su jedan jedini cilj, da na evropskom kontinentu striktnom kontrolom i ograničavanjem proizvodnje oružja osujete eventualnu repeticiju tragičnih ratnih događaja. Inicijativa je sadržana u planu francuskog ministra inostranih poslova Roberta Šumana iz 1950. godine, da bi se osujetili dalji sukobi između Francuske i Nemačke, ubrzao razvoj integracijskog evropskog procesa i da bi se konačno stvorila evropska federacija. U tom pravcu je 25 marta 1957. godine drugim Rimskim ugovorom formirana Evropska zajednica za atomsku energiju (*European Atomic Energy Community-EUROATOM*). Dve pomenute zajednice su imale nepromenjen status sve do 1967. godine, kada je došlo do ujedinjenja njihovih organa i konstituisanja Evropske ekonomske zajednice (*European Economic Community-EEC*), čime je omogućena bolja ekonomska saradnja država potpisnica. Sam čin osnivanja Evropske zajednice za uglj i čelik (*European Coal and Steel Community-ECSC*) smatra se jednim od najvećih političkih koraka u Evropi, paradigmom međudržavne saradnje i garancijom mira na Starom kontinentu. Zato je opravdano što aktuelna Evropska unija (EU), formirana Ugovorom o osnivanju u Mastrihtu (Holandija) 1992. godine, opstaje više decenija i što nastavlja da proširuje svoje članstvo. Svojim opstajanjem i funkcionalnošću dokazuje da trud posleratnih evropskih političara nije bio uzaludan.

Uslovnim obećanjem članstva samo u slučaju striktnog usvajanja široke palete normi, praksi i dalekosežnih reformi, Evropska unija (EU) je pronašla vrlo efektna sredstva za konkretno projektovanje demokratije i izvan svojih granica (Dimitrova, 2004: 91–112). Poseban interes za evropske integracije prisutan je kod država Balkana, koji se opravdano smatra periferijom Starog kontinenta. To je posledica ekonomske zaostalosti pomenutog područja čiji koreni leže u nedostatku pravne sigurnosti i odsustvu poštovanja elementarnih načela na kojima savremeni svet funkcioniše. Sve balkanske države teže što bržem dobijanju statusa punopravnog člana evropske porodice, jer jedino u tome vide izlaz iz višedecenijskog mraka. Od balkanskih država samo je Republika Hrvatska ispoljila potreban kapacitet za uspešno savladavanje pregovaračkih prepreka. Posle vođenja dugih pristupnih pregovora (duži od pregovora Republike Slovenije i/ili Slovačke), juna 2013. godine postala je punopravna članica Evropske unije (EU), danas vodećeg političkog i ekonomskog saveza koji okuplja 27 država članica.

Posmatrana sa pravnog aspekta, kao višedržavna celina funkcioniše na efektan način, jer se temelji na poštovanju konkretnih zakona i propisa i što ima cilj da osigura jednaka prava za sve. Ključni faktor (Lavenex & Schimmelfennig, 2011: 885-909) dobre, pre svega jurisdističke organizacije je evropsko (nekada komunitarno) pravo, jer svi pravni propisi predstavljaju rezultat delatnosti organa Evropske unije (EU), na prvom mestu Evropskog parlamenta (EP), Evropske komisije (EK) i Evropskog saveta (ES). Evropske pravne norme su uslov svih uslova za sve države kandidate koje žele članstvo u evropskoj porodici, jer moraju biti inkorporirane u domaće zakonodavstvo kako bi proizvodile prava i obaveze za sva pravna i fizička lica.

PROCES EVROPSKIH INTEGRACIJA NA PODRUČJU ZAPADNOG BALKANA

Danas se evropske integracije uglavnom posmatraju kao proces političkog, pravnog i ekonomskog ujedinjenja država i regiona u Evropsku uniju (EU). Proces je naročito intenzivan na području Zapadnog Balkana (termin je novijeg datuma) i vezuje se za aktivnost država koje su, sa izuzetkom Republike Slovenije i Republike Albanije, nastale nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Države obuhvaćene navedenim pojmom, u ekonomskom razvoju, poštovanju i zaštiti osnovnih ljudskih prava, ali i političkoj zrelosti stanovništva znatno se razlikuju od najrazvijenijih, kao i srednje razvijenih država Evropske unije (EU). U međuvremenu je nastala dilema, da li će zaista punopravno članstvo stanovništvu balkanskog poluostrva doneti kvalitetniji život, ako primer Republike Hrvatske, ¹najmlađe države članice jasno pokazuje, da pomenuta okolnost ne znači automatski i promptno napredovanje u svim sferama života. Dakle, nespornost i neprilagodivost na izazove koje sa sobom nosi punopravno članstvo negativno utiču na stanovništvo mnogih država Zapadnog Balkana. Time je njihov integracioni zadatak znatno otežan, bez obzira što postoje pozitivni primeri kako se teškoće na evropskom putu relativno lako savladavaju. Na drugoj strani, spremnost i brza adaptabilnost su prednosti onih država koje su spremne na efektno i brzo usvajanje evropska pravila, normi i standarda.

Polazeći od činjenice da je Evropska unija (EU) funkcionalna organizacija koja počiva na sopstvenim zakonima i na njihovom bezpogovornom poštovanju, državama kandidatima za punopravno članstvo ne preostaje ništa drugo, osim da postupaju na isti način kao i njihove prethodnice. Jednostavnije rečeno, balkanske države se mogu nadati zelenom svetlu za ulazak u Evropsku uniju (EU) samo ako u

---

¹ Republika Hrvatska je pristupne pregovore o članstvu sa Evropskom unijom (EU) započela oktobra meseca 2005. godine, a sa uspehom završila 2011. godine. Najosetljivija pregovaračka poglavlja su se odnosila na pitanja pravde, slobode i bezbednosti, koja u sebe uključuju problematiku organizovanog kriminala, trgovinu drogom i ljudima, kontrolu granica i borbu protiv pranja novca (Poglavlje 24), kao i probleme vezane za pravosuđe i nepoštovanje ljudskih prava (Poglavlje 23), gde se na prvom mestu javljaju problemi sa opšteprisutnom korupcijom.

svoja zakonodavstva potpuno i pravilno inkorporaju i implementiraju propisane evropske zakone i pravila i ako se aktivno uključe u njihovu harmonizaciju.

Posmatrano iz današnje perspektive nameće se logično pitanje, da li kod naroda Evropske unije (EU) postoji realna želja za proširenjem, s obzirom na činjenicu da mnogi Balkan posmatraju kroz prizmu nemilih dešavanja sa kraja XX veka? Da li je zaista tačno, da sve države članice Evropske unije (EU) unapređenje regionalne saradnje i dobrosusedskih odnosa vide kao *conditio sine qua non* za dobijanje punopravnog članstva? Odgovora je puno, ali se na prave mora još čekati. Republika Slovenija je svojim uspehom na evropskom putu doprinela, da se izrazito negativno mišljenje o državama bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) popravi, ali to ne znači da će usađeni evropski skepticizam opadati, jer se sa istim trenutno suočava Republika Hrvatska. Međutim, navedena okolnost se ne uzima kao veći problem jer ohrabrujuće zvuče izjave uticajnih evropskih zvaničnika, da su intenzivni pregovori koji se vode sa Crnom Gorom i Republikom Srbijom dokaz da Zapadni Balkan ima evropsku perspektivu.

Pregovarački procesi su podržani dragocenim iskustvom sadašnjih država članica koje kandidatima za punopravno članstvo pružaju nesebičnu pravnu i svaku drugu vrstu pomoći (Madžar, 2009: 26-53) u cilju lakšeg otklanjanja svih pregovaračkih smetnji.

Kontinuiran razvoj evropskog prava za posledicu ima postavljanje težih uslova pred države pregovarače u odnosu na prethodne cikluse proširenja Evropske unije (EU). Naime, sadašnje države kandidati pregovoraču o punopravnom članstvu na osnovu *acquis communautaire*,² odnosno na ispunjavanju prvog od Madridskih kriterijuma (administrativna sposobnost države kandidata da sprovede preuzete obaveze). Nijedna država ne može postati punopravna članica dok ne prihvati sva predviđena pravila i obaveze na kojima se zasniva institucionalni okvir Evropske unije (EU). Na taj način se država kandidat praktično osposobljava da nakon dobijanja članstva u pravnom, ekonomskom i privrednom smislu nesmetano funkcioniše. Međutim, za sadašnje i buduće države sa statusom pregovarača otežavajuću okolnost predstavlja činjenica, da je evropsko pravo upravo u poslednjoj deceniji doživelo najveću ekspanziju u smislu donošenja pravnih propisa. Procene su da pravne tekovine Evropske unije (EU) sadrže preko osamdeset hiljada stranica, sa tendencijom daljeg širenja, što zahteva mukotrpan rad na njihovoj inkorporaciji, ali i na odabiru sposobnog i stručnog kadra neophodnog za efektivno rešavanje problema na zadatim područjima.

---

² *Acquis communautaire*, ili kraće *acquis*, obuhvata celokupno važeće zakonodavstvo Evropske unije (EU), od njenog osnivanja do današnjeg dana. Dakle, *acquis* obuhvata sve propise počev od Pariskog i Rimskog ugovora, Jedinstvenog evropskog akta, Ugovora iz Mاستrihta, Nice, Amsterdama, pa sve do Lisabonskog ugovora i Ugovora o funkcionisanju Evropske unije (EU), aktuelnih zakona, uredbi i direktiva i važećih odluka Evropskog suda pravde (*European Court of Justice-ECJ*). Poznato je da sve promene Osnivačkih ugovora podležu ratifikaciji unutar država članica Evropske unije (EU). Lisabonski ugovor je ukinuo ili izmenio izvesne odredbe prethodnih ugovora o Evropskoj zajednici (EZ) ili Evropskoj uniji (EU). Međutim, to nije doprinelo pojednostavljenju važeće evropske regulative.

EVROPSKE PRAVNE TEKOVINE I PREGOVARAČKA POGLAVLJA

Pravne tekovine Evropske unije (EU), posmatrane iz perspektive pregovaračkih strana, predstavljaju ključni faktor u procesu pristupnih pregovora. Danas se označavaju francuskim terminom *acquis communautaire* (ili samo *acquis*) i podrazumevaju ukupnost prava i obaveza prema Evropskoj uniji (EU), kao i uslov o kome se ne može pregovarati. Ukupnost pravnih normi i odluka obavezuje prvenstveno države članice Evropske unije (EU), a zatim i države koje se nalaze u toku pristupnih pregovora za punopravno članstvo. U vreme kada je Evropska unija (EU) bila Zajednica (European Communities, 1997), *acquis communautaire* se označavao terminom "nasleđe Zajednice" (eng. *Community Patrimony*). U formalnom smislu, *acquis* sadrži primarno pravo koga čine Osnivački ugovori Evropske unije (EU), međunarodni ugovori, međunarodno običajno pravo i opšti pravni principi i sekundarno pravo ili zakonodavstvo koje je u nadležnosti evropskih institucija (Evropski parlament-EP, Evropska komisija-EK i Evropski savet-ES), kao i praksu Evropskog Suda pravde. Jedan od glavnih izazova svih država koje se pripremaju za punopravno članstvo u Evropskoj uniji (EU) predstavlja priprema nacionalne verzije *acquis communautaire* na službenom jeziku države kandidata. Celokupne pravne tekovine Evropske unije (EU) su podeljene na 35 pregovaračkih poglavlja³, od kojih svako predstavlja zasebnu oblast, što je navedeno u narednoj tabeli broj 1.

Tabela broj 1. Poglavlja – 35 koraka ka Evropskoj uniji (EU)

1. Slobodno kretanje dobara	19. Socijalna politika i zapošljavanje
2. Slobodno kretanje osoba	20. Industrijska politika
3. Slobodno pružanje usluga	21. Transevropske mreže
4. Slobodno kretanje kapitala	22. Regionalna politika i koordinacija
5. Javne nabavke	23. Pravosuđe i osnovna ljudska prava
6. Zakonodavstvo o kompanijama	24. Pravda, sloboda i bezbednost
7. Pravo intelektualne svojine	25. Nauka i istraživanje

³ Počevši od pristupnih pregovora sa Republikom Hrvatskom, Republikom Srbijom, Crnom Gorom, Islandom, i Turskom broj poglavlja je povećan na trideset i pet. Kao glavni razlog se navodi namera da se pregovarački proces olakša, jer se novim rešenjem najteža poglavlja odvajaju u zasebne celine, dok se najlakša spajaju u jedno, zajedničko poglavlje. Tokom pregovaračkih procesa sa državama koje su punopravne članice Evropske unije (EU) postale 2004. godine, kao i tokom pregovora sa Bugarskom i Rumunijom (članice od 2007. godine), *acquis* je bio podeljen na trideset jedno poglavlje, tako da je Republika Hrvatska do sada imala najteži zadatak na putu dobijanja punopravnog članstva (isti slučaj je sa Crnom Gorom i Republikom Srbijom). Prethodnih dvanaest država su primljene grupno u Evropsku uniju (EU) 2004. i 2007. godine, dok je Republika Hrvatska trebalo da uđe sama, što je bio prvi takav slučaj posle prijema Grčke 1981. godine.

8. Politika konkurencije	26. Obrazovanje i kultura
9. Finansijske usluge	27. Zaštita životne sredine
10. Informaciono društvo i mediji	28. Zaštita zdravlja i prava potrošača
11. Poljoprivreda i ruralni razvoj (sela)	29. Carinska unija
12. Bezbednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika	30. Spoljni odnosi
13. Ribolov	31. Spoljna i bezbednosna politika Evropske unije (EU)
14. Transportna politika	32. Finansijska kontrola
15. Energetika	33. Finansijske i budžetske odredbe
16. Oporezivanje	34. Ustanove
17. Ekonomska i monetarna politika (unija)	35. Ostalo (Zaključivanje pregovora).
18. Statistika	

Izvor: Pregovaračka poglavlja, 35 koraka ka Evropskoj uniji (EU), Informacioni centar Evropske unije (EU) u Beogradu, januar 2014. godine.

U članu 1 Lisabonskog ugovora (*Lisbon Treaty*) decidno stoji da se: “ ... “Evropska unija (EU) zasniva na vrednostima poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, uključujući i prava pripadnika manjina. Pomenute vrednosti su zajedničke državama članicama u društvu u kome preovladavaju pluralizam, nediskriminacija, tolerancija, pravda, solidarnost i jednakost između žena i muškaraca“.⁴ Tokom 2004. i 2007. godine, dakle u prvoj deceniji XXI veka, osnovne vrednosti na kojima se temelji Evropska unija (EU) bile su deo zasebnog pregovaračkog poglavlja 23 *Pravosuđe i unutrašnji poslovi*. Praksa je pokazala da države nekadašnjeg Istočnog bloka, koje su 2004. godine pristupile Evropskoj uniji (EU), nisu propustile priliku da tokom pregovaračkih procesa sopstvena zakonodavstva usklade sa evropskim, posebno u

⁴ Lisabonski ugovor (međunarodni reformski ugovor) potpisan je 13 decembra 2007. godine u Lisabonu (Portugalija). Njegov službeni naziv je "Ugovor o izmenama i dopunama Ugovora o stvaranju Evropske unije (EU) iz Matrihta i Ugovora iz Rima o stvaranju Evropske ekonomske zajednice (EEZ)." Njegova ratifikacija je predviđena za 1 januar 2009. godine, kada je trebao da zvanično stupi na snagu i da zameni Evropski ustav koga su Francuska i Holandija odbacile referendumom 2005. godine. Međutim, odbačen je na referendumu u Irskoj 12 juna 2008. godine. Kada je Evropska unija (EU) Irskoj učinila određene ustupke (vojne neutralnost, abortus, poreske stope i sl.), građani Irske su se 2 oktobra 2009. godine izjasnili za ratifikaciju. Isto je učinila i Poljska, jer je njen predsednik Leh Kačinski 10 oktobra 2009. godine stavio svoj potpis na Ugovor. Oklevanja je bilo i od strane Češke jer je predsednik Vaclav Klaus zatražio, da se u tekst Lisabonskog ugovora doda klauzula u vezi sa Poveljom o osnovnim pravima. Posle višenedeljnih rasprava i kritika, uslov Češke je na konferenciji u Briselu 29 oktobra 2009. godine prihvaćen, pa je i ona kao zadnja članica ratifikovala Ugovor.

delu koji se odnosio na zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda. Isto važi i kod sprovođenja reformi pravosudnih sistema i policijskih službi čiji je osnovni zadatak zaštita navedenih vrednosti. Na primer, Republika Slovačka, Republika Slovenija, Poljska ili Češka nisu imale ozbiljnijih problema tokom pregovora. Međutim, takav slučaj nije bio sa Bugarskom i Rumunijom koje su imale poteškoća sa korupcijom, organizovanim kriminalom i trgovinom ljudima, tako da su primljene u punopravno članstvo tek 1 januara 2007. godine.

Tokom pregovora sa Republikom Hrvatskom 23 poglavlje koje se odnosilo na *Pravosuđe i unutrašnje poslove* podeljeno je u dve celine, s obzirom na negativna iskustva koja je Evropska unija (EU) imala sa Bugarskom i Rumunijom. Sada se poglavlje 23 naziva *Pravosuđe i osnovna prava*, a poglavlje 24 *Pravda, sloboda i bezbednost*. Imajući u vidu probleme oko usklađivanja i primene propisa u navedenim oblastima, Evropska unija (EU) je odlučila da preduzme konkretne, preventivne korake u cilju zaštite prvenstveno svojih interesa. Ukoliko se tokom pregovaračkog procesa utvrdi da država pregovarač ne ispunjava postavljene kriterijume iz pomenutih poglavlja, ili to ne čini na pravi način, Evropska unija (EU) može da obustavi pregovore i u vezi sa drugim poglavljima. Praksa je, da se poglavlja 23 i 24 otvaraju među prvima, jer Evropska unija (EU) želi da tokom celokupnog pregovaračkog procesa vrši kontrolu primene traženih uslova u konkretnim oblastima. Samim tim, navedena poglavlja se po pravilu zatvaraju među poslednjim. Takođe, ideja je da se državama kandidatima pre pristupanja pruži dovoljno vremena u cilju postizanja kvalitetnih promena u pomenutim oblastima (Hillion, 2013: 6).

POGLAVLJE 23: PRAVOSUĐE I OSNOVNA PRAVA

Evropska unija (EU) je integracija u kojoj dominiraju dva aspekta, ekonomski, koji se odnosi na postojanje jedinstvenog unutrašnjeg tržišta koje počiva na četiri osnovne slobode i političkom, koji označava postojanje evropskih institucija čiji je osnovni zadatak donošenje pravnih akata i najbitnijih odluka vezanih za delovanje prema drugim organizacijama i državama. Pregovarački procesi za pridruživanje Evropskoj uniji (EU) u prošlosti su se uglavnom odnosili na inkorporaciju evropskih pravnih propisa u nacionalna zakonodavstva država kandidata, dok se političkim kriterijumima nije pridavao poseban značaj. Poglavlje 23, *Pravosuđe i osnovna prava*, predstavlja novitet (Barens & Caspari, 2004: 424) i obuhvata pitanja koja se označavaju kao politički kriterijumi. Razlozi za zakasnelo uvođenje zasebnog poglavlja koje je trebalo da uređuje pitanja pravosuđa i osnovnih prava moraju se tražiti najpre u činjenici, da Evropska unija (EU) predstavlja savez 27 država članica, koje u pogledu nezavisnosti, nepristrasnosti i efikasnosti vlastitih pravosuđa, borbe protiv korupcije i načina zaštite ljudskih prava primenjuju posebne standarde. Danas se sa punim pravom ovim pitanjima pridaje znatno veća pažnja jer su administrativne sposobnosti i politički kriterijumi došli u prvi plan, što nije bio slučaj tokom ranijih pregovora.

Poglavlje 23 *Pravosuđe i osnovna prava* podeljeno je u četiri celine i to na reformu pravosuđa, antikorupcijsku politiku, osnovna prava i prava državljana Evropske unije (EU). Svaka od pomenutih celina zavređuje određenu pažnju.

1. *reforma pravosuđa* - država kandidat pre zatvaranja konkretnog poglavlja mora pokazati da je izgradila nezavisan, efektan i nepristrasan pravosudni sistem. Za očekivati je da funkcionalno pravosuđe mora biti temelj očuvanja demokratije koja nalaže poštovanje svih građanskih prava. S obzirom da u okviru Evropske unije (EU) ne postoji idealan model koji bi služio kao primer koga treba slepo slediti, to znači da svaka država članica na sebi svojstven način može da uređuje datu oblast. Jedini uslov je efektivnost kod sprovođenja zakona, sprečavanje uticaja na sudstvo putem finansijske nezavisnosti sudija, izgradnje neophodnih kapaciteta i kvalitetnog treninga.

2. *antikorupcijska politika* - efektna borba protiv korupcije mora biti koordinirana, sistematska, sistemski i beskompromisna uz neizostavno učešće državnih organa čije su aktivnosti usmerene na funkcionisanje institucija sistema, a nadležnosti na suzbijanje izrazito štetnih pojava. Evropska unija (EU) zahteva formiranje funkcionalnog sistema borbe protiv korupcije, na svim nivoima. U cilju otklanjanja njenih negativnih uticaja na ekonomiju Evropske unije (EU), od države kandidata za članstvo se zahteva uspostavljanje tela čija nadležnost mora biti usmerena na borbu protiv organizovanog kriminala,⁵ što se reguliše usvajanjem akcionih planova (Lalam, 2004: 335-386) na državnom nivou. Takođe, zahteva se i osiguravanje transparentnosti koja podrazumeva da državni zvaničnici, javni službenici, menadžeri, članovi upravnih odbora i poslovni ljudi svoje funkcije vrše na vidljiv i razumljiv način, kao i da podnose izveštaje o svom radu. U okviru država Zapadnog Balkana korupcija je opšteprisutna, tako da pravosudni sistemi usled nedovoljne prilagođenosti kadra prisutnog iz vremena bivših režima, ali i neefektivnosti imaju velikih problema (Nozar, 2014).

3. *osnovna prava* - sama činjenica da Povelja Evropske unije (EU) o ljudskim pravima (*Charter of Fundamental Rights of the European Union*)⁶ čini deo Lisabonskog ugovora, navodi na zaključak da ista ima jednaku snagu kao i primarni izvori evropskog prava (Osnivački ugovori), što dovoljno govori samo za sebe. Tokom pregovaračkih procesa sa Republikom Hrvatskom, Bugarskom i Rumunijom uočeno je mnoštvo problema na područjima zaštite nacionalnih manjina, slobode medija, zaštite prava žena i dece, zaštite osoba sa invaliditetom i prava LGBT populacije (*Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender - LGBT*). Identične probleme imaju i druge države Zapadnog Balkana. Međutim, Evropska unija (EU), sada svesna propusta koje je učinila prilikom zadnja dva ciklusa proširenja, opreznije prilazi problematici garantovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda.

---

⁶ Povelja Evropske unije o osnovnim pravima je nastala koordiniranim radom Evropskog parlamenta (EP), Evropskog saveta (ES) i Evropske komisije (EK). Predstavlja pravno obavezujući document. http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf. Posećeno: 07 decembar 2016, 15:42.

4. *prava državljana Evropske unije (EU)* - predstavljaju tehničko pitanje koje se prvenstveno odnosi na pravo konzularne zaštite i pravo glasa. Od države kandidata se zahteva da uskladi nacionalne propise sa evropskim normama koje se odnose na uređenje prava na diplomatsku konzularnu zaštitu, pravo glasa i kandidovanja na izborima za Evropski parlament (EP) i na lokalnim izborima u drugim državama članicama, kao i na pravo boravka i slobodnog kretanja na teritoriji Evropske unije (EU).

Dakle, Zapadni Balkan i dalje predstavlja područje na kome sudske instance ne poseduju neophodne kapacitete za održanje i zaštitu vladavine prava. To znači da bez izuzetaka, sve države na pomenutoj teritoriji moraju uložiti dodatne napore, sredstva i resurse kako bi reformisale sopstvene, nacionalne pravosudne sisteme i postigle zadovoljavajuće sudijske kapacitete (Mendelski, 2014). Pomenute aktivnosti su u neposrednoj, uskoj vezi sa stručnim kvalitetima i sposobnostima sudija profesionalaca koji su spremni da na efektan, korektan i pravovremen način primenjuju zakone i propisana pravila (Mendelski, 2016: 4). Sa tim u vezi, skoro u svim državama regiona (i u Republici Srbiji i Crnoj Gori) izlišno je govoriti, isto kao i o nezavisnosti sudstva, bez obzira što bi isto trebalo da bude prava paradigma. Problem su jaki i vrlo različiti uticaji iz drugih životnih sfera kojima su izložene sudije, sudovi, ali i ukupan integritet pravosudnog sistema. Zato se postavlja pitanje, da li države kandidati zaista imaju moć da u potpunosti izgrade imun sudski sistem? Većina nema. Naime, malo balkanskih država je sposobno da neutrališe snažne političke uticaje, što je uslov za nepristrasno vođenje sudskih postupaka, za stvaranje mogućnosti sudovima da na osnovu vlastite kompetencije imenuju sudije, za garantovanje korektnih sudskih procesa i za adekvatnu primenu zakonskih pravila. Takođe, zahteva se da postupak sudijskog izbora, imenovanja i razrešenja u potpunosti bude transparentan. Mnogo puta je istaknuto da je cilj Evropske unije (EU) da svi njeni državljani imaju identičan tretman na teritoriji država članica, uz postizanje najviših standarda na planu sudskih postupaka i presuda. Da bi se zacrtani ciljevi postigli, neophodna je iznad svega odlučna i efektana borba protiv ekspanzivne i pogubne korupcije. Ovde se ne misli samo na korupciju u okviru pravosudnog sistema, već i na podmitljivost političara, zvaničnika, policije i svih javnih službenika. Što se državnih institucija tiče, iste moraju biti izgrađene na osnovu zakona jer samo na taj način mogu da funkcionišu.

Koruptivni problemi država članica imaju negativne refleksije na funkcionisanje unutrašnjeg tržišta Evropske unije (EU), jer korupcija neminovno vodi ka diskriminaciji njegovih učesnika. Korupcija se danas shvata kao oblik organizovanog kriminala (Ignjatović & Škulić, 2012: 415) koji je karakterističan za balkanske države koje su posebno ranjive, ali i kao izrazito negativna pojava koja urušava njihovu ekonomiju. Izveštaji Evropske unije (EU) kada je reč o korupciji govore da od svih država članica samo Grčka lošije stoji od Republike Hrvatske. Osim toga, istraživanja među građanima Republike Albanije, Crne Gore, Republike Srbije, Republike Hrvatske i Makedonije pokazuju da korupcija posle nezaposlenosti i siromaštva predstavlja najznačajniji problem sa kojim se

svakodnevno sučeljavaju (United Nations Office on Drugs and Crime-UNODC, 2011). Korupcija je prisutna svuda, u politici, sportu, kulturi, obrazovnom i zdravstvenom sistemu, i direktna je posledica slabog životnog standarda i nerealno visokih cena. Kada se na pomenuto doda i kao nikada ranije izražen materijalizam kod ljudi, postaje sasvim jasno zašto su rezultati istraživanja poražavajući. Ne treba gajiti iluzije, da je korupciju moguće iskoreniti (Škulić, 2015: 672), jer ona postoji u svim sistemima i u svim državama. Međutim, svaka država mora imati cilj, da istu svede na najmanju moguću meru i da na taj način pošalje poruku da na pravi način brine o opstvenoj stabilnosti.

POGLAVLJE 24 PRAVDA, SLOBODA I BEZBEDNOST

Lisabonski sporazum (*Lisbon Treaty*) od 1 decembra 2009. godine unosi novitet, da pitanja pravde, slobode i bezbednosti u potpunosti prelaze u nadležnost Evropske unije (EU). Inače, poglavlje 24 *Pravda, sloboda i bezbednost*, veoma je široko i obuhvata područja kojima Evropska unija (EU) želi da zaštiti svoju teritoriju i državljane od unutrašnjih i spoljašnjih negativnih uticaja. Ona aktivno saraduje sa drugim međunarodnim organizacijama tako što preventivno deluje na suzbijanju svih vrsta kriminala koje predstavljaju pretnju sveopštem miru i bezbednosti. Donošenjem pravnih akata Evropska unija (EU) prvo, na jednoobrazan način uređuje konkretna pitanja na teritoriji svih država članica i drugo, istovremeno jača svoje odbrambene kapacitete. Poglavlje 24 *Pravda, sloboda i bezbednost*, obuhvata izuzetno osetljive oblasti:

1. *spoljne granice i Šengenski sistem*⁷ – ukidanje granica između država članica (Trivunović, 2010: 4) počelo je 1985. godine potpisivanjem Šengenskog sporazuma.⁸ Osim Rumunije, Kipra, Bugarske i Republike Hrvatske, ostale države članice Evropske unije (EU) zajedno sa nečlanicama (Island, Norveška, Švajcarska, Lihtenštajn) pripadaju Šengenskom sistemu. Unutrašnja bezbednost Evropske unije (EU) direktno zavisi od pravilne primene propisa koji se odnose na kontrolu viza i migracija, s obzirom na opšteprisutan strah od sve izraženijeg međunarodnog terorizma (Škulić, 2014:1-26) koji ne zaobilazi ni Stari kontinent. Za monitoring sopstvenih granica potrebna su pozamašna finansijska sredstva koja se

---

⁸ Početkom osamdesetih godina XX veka određene države članice su zastupale stav da bi se pravilo o slobodnom kretanju ljudi moralo primenjivati samo na državljane Evropske unije (EU), u cilju razlikovanja od lica koja nemaju takav status. Druge države članice su smatrale da bi se slobodan protok ljudi morao odnositi na sva lica bez obzira da li imaju status državljana Evropske unije (EU), kao i da bi unutrašnje kontrole na granicama trebalo u potpunosti ukinuti. Dugi pregovori su nagoveštavali da će dogovor veoma teško biti postignut, što je navelo Francusku, Nemačku, Belgiju, Luksemburg i Holandiju da 1985. godine formiraju teritoriju bez unutrašnjih granica, poznatu kao Šengen zona ("Schengen area"). Naziv Šengen potiče od istoimenog sela u kome je postignut sporazum o formiranju bezgranične teritorije, a koji se nalazi u jugoistočnom Luksemburgu, blizu granice sa Francuskom i Nemačkom. http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-10-564_en.htm?locale=en. Posjećeno: 08 decembar 2016, 17:07.

prvenstveno usmeravaju na kvalitetnu obuku pripadnika graničnih službi i njihovu opremljenost, ali i na unutrašnju i međunarodnu institucionalnu saradnju.

2. *migracije* – su stare koliko i ljudska potreba za hranom, s tim što je njihovo usmeravanje preko definisanih i policijski obezbeđenih nacionalnih granica izum novijeg datuma. Mnoge države su tek početkom XX veka, uvele obavezno posjedovanje pasoša i viza (Torpey, 1999: 203) kako bi lakše kontrolisale ljude koji prelaze državne granice. Ekonomska razvijenost Evropske unije (EU) je primamljiva za svaku osobu koja sopstvene aktivnosti usmerava ka ostvarenju zakonitih interesa, s tim što ima onih koji date mogućnosti zloupotrebljavaju i rukovode se sasvim suprotnim ciljevima. Područje migracija je neravan teren na kome Evropska unija (EU) pokušava da napravi svojevrsan balans između slobodnog kretanja ljudi i suzbijanja sve izraženijih kriminalnih aktivnosti. Do balansa se teško stiže jer države Zapadnog Balkana (Republika Srbija, Crna Gora, Albanija, Makedonija i Hrvatska) ne mogu svojim državljanima da ponude kvalitetnije životne uslove ili ekonomski prosperitet (Dobovšek, 2008: 679-690) tako da oni, osim što u sve većem broju prelaze državne granice, obavljaju neretko i poslove koji su direktna pretnja stabilnosti evropskog prostora. Evidentno je da su mnogi stanovnici balkanskih država i država u razvoju čije lične prilike nisu naročito povoljne, spremni da preduzmu opasne korake u cilju dobijanja šanse za život i rad u nekoj bogatijoj evropskoj državi.

3. *azil* – zakonodavstvo Evropske unije (EU) u pogledu propisa koji se odnose na pitanja azila veoma se brzo razvija. Od država članica se zahteva usvajanje zajedničkih standarda po kojima bi se licima mogao dodeliti status azilanta. Imajući na umu životnu dinamiku, pravni propisi bi na neki način trebali da budu garancija za očuvanje osnovnih vrednosti (Mbaye, 2014: 1-19) na kojima savremeno društvo počiva. Propisi o azilu se kontinuirano menjaju jer Evropska unija (EU) na taj način štiti osnovne vrednosti na kojima počiva, dok državama kandidatima ostaje da nacionalna zakonodavstva usmeravaju prema pravilima evropskog prava.

4. *vize* - Evropska unija (EU) je definisala nelegalan boravak migranata na svojoj teritoriji kao bitan problem koji hitno mora biti rešen. U tom pravcu se sprovodi permanentna kontrola lica koja dolaze iz država nečlanica, što govori o postojanju zajedničkog informacionog sistema koji prati potrebne procedure kod izdavanja viza. Lice koje iz određenog razloga želi da boravi na teritoriji Evropske unije (EU) (posao, obrazovanje, brak) mora da ispunjava kriterijume koji boravak opravdavaju. Najvažniji kriterijum opravdanja je da ne postoji okolnost koja bi konkretno lice dovela u bilo kakvu vezu sa aktivnostima vezanim za kriminal. Usklađivanje viznog režima država Zapadnog Balkana sa viznim režimom Evropske unije (EU), nezaobilazna je tema u pregovorima o prijemu, iako postaje obavezujući tek sa datumom prijema države u punopravno članstvo.

5. *policijska saradnja* – Evropska policijska kancelarija (*European Police Office-EUROPOL*) ustanovljena 1992. godine ugovorom iz Matrihta, predstavlja međunarodnu policijsku organizaciju čiji je primarni zadatak saradnja policijskih

službi država članica Evropske unije (EU) i zajednička borba protiv organizovanog kriminala. Saradnja je sve potrebija jer na teritoriji Evropske unije (EU) ne postoje unutrašnje granice. Nezavisno od kategorizacije kriminalnih aktivnosti, organizovane kriminalne grupe saraduju na regionalnom i međunarodnom nivou, efektivnije nego što to čine države, vlade ili agencije čiji je primarni zadatak njihovo suzbijanje. Nezavisno od etničkih predrasuda, političkih razlika i birokratskih procedura, kao jedini cilj kome pripadnici organizovanog kriminala streme je stvaranje profita (Stojarová, 2006: 112). Problemi koje organizovani kriminal prouzrokuje imaju negativan uticaj na ekonomiju i stabilnost velikog broja država, jer pripadnici kriminalnih grupa vešto koriste prednosti koje pružaju četiri osnovne slobode. Najčešće kriminalne aktivnosti na teritoriji Evropske unije (EU) su poreske prevare, proizvodnja i distribucija narkotika, trgovina ljudima i ljudskim organima, prostitucija, kocka, falsifikovanje novca, povrede prava intelektualne svojine, problemi ilegalnih migracija i sl.

6. *borba protiv organizovanog kriminala* - Evropska unija (EU) se tokom proteklih decenija nametnula kao značajan i pouzdan partner drugim međunarodnim organizacijama u borbi protiv svih oblika kriminalnih aktivnosti, naročito onih koji predstavljaju pretnju po celokupno čovečanstvo. Nasilje organizovanih kriminalnih grupa predstavlja svakodnevnicu bogatih i siromašnih država i stvara ozbiljne probleme, prevashodno urbanim sredinama, državi i društvu (Bangerter, 2007: 169–176). Na prostoru Balkana, zahvaljujući inicijativnosti istraživačkog instituta Ujedinjenih nacija (*United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute-UNICRI*), prvo ozbiljnije, produbljeno i sistematsko istraživanje organizovanog kriminala (Grubač, 2009: 701-709) započeto je 2007. godine na Institutu za uporedno pravo u Beogradu (Republika Srbija) uz pomoć nekoliko profesora Pravnog fakulteta u Firenci (Italija). Borba protiv trgovine ljudima i ljudskim organima jedan je od najvećih izazova na području ljudskih prava sa kojim se savremeni svet suočava. Krijumčarenje organa i trgovina ljudima predstavljaju dve najnaprednije prekogranične aktivnosti organizovanog kriminala i istovremeno su njegovi najisplativiji oblici, odmah nakon trgovine narkoticima (United Nations Office on Drugs and Crime-UNODC, 2010). Balkanski prostor pruža niz prednosti svima koji žele da se sa ratom zahvaćenih azijskih i arapskih područja domognu neke od zapadnoevropskih država. Aktivnosti država kandidata za punopravno članstvo u Evropskoj uniji (EU) zbog navedene činjenice moraju se usmeravati na otkrivanje i suzbijanje organizovanih kriminalnih mreža za krijumčarenje ljudi.

7. *borba protiv terorizma* - na prostoru Evropske unije (EU) postoji obaveza da sve države članice ratifikuju konvencije Ujedinjenih nacija (UN) i Saveta Evrope (SE) koje se bave pitanjem terorizma, kao globalne pretnje. Inače, termin *terror* prvi put je upotrebljen, da bi se opisala strahovlada jakobinaca za vreme Francuske revolucije 1789. godine (Murphy, 1989). Posebno zabrinjava činjenica da su stanovnici (Lopušina, 2005: 301) mnogih balkanskih država (Republika Albanija, Republika Srbija, Crna Gora, Bugarska) na poternicama evropskih i

svetskih policijskih službi, označeni kao potencijalna pretnja planetarnoj sigurnosti i bezbednosti. Usvajanje strateških dokumenata i akcionih planova za borbu protiv organizovanog kriminala i finansiranja terorizma od strane organa i institucija Evropske unije (EU), jasan je signal, da će ista preduzimati svaku aktivnost koja može doprineti sprečavanju terorizma, otkrivanju počinioca i njihovom krivičnom gonjenju. Od država Zapadnog Balkana se očekuje da u najvećoj mogućoj meri unaprede međusobnu saradnju policijskih i bezbedonosnih struktura radi otklanjanja opasnosti od terorističkih napada na evropskom i na širem svetskom prostoru.

8. *borba protiv proizvodnje i distribucije droga* – predstavlja, bez ikakve sumnje, najteži oblik suprostavljanja organizovanom kriminalu. Što se tiče trgovine drogama, u pitanju je najunosnija ilegalna aktivnost. Sama činjenica da je Balkan oduvek bio mesto spajanja istočne i zapadne civilizacije, govori u prilog tome da organizovane kriminalne grupe pomenuto područje u najvećoj meri iskorišćavaju za obavljanje svojih nezakonitih delatnosti. Opštepoznata Balkanska ruta (*Balkan route*) danas se intenzivno koristi za krijumčarenje ljudi, oružja, farmaceutskih supstanci, egzotičnih životinja i predstavlja glavni koridor kroz koji se heroin krijumčari u države Zapadne Evrope (United Nations Office on Drugs and Crime-UNODC, World Drug Report, 2013: 11; Council of the European Union-CEU, 2011:1). Evropska unija (EU) je 1993. godine osnovala Evropski centar za praćenje droge i zavisnosti od droga (*European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction -EMCDDA*), čiji je glavni zadatak razvijanje alata i instrumenta za praćenje nacionalnih politika u borbi protiv svih vrsta narkotika. Zato se države kandidati obavezuju, da u cilju obezbeđivanja što bolje usklađenosti sa propisima Evropske unije (EU) snažno deluju u pravcu smanjenja ponude i potražnje droga, kao i na proces njenog uništavanja.

9. *sudska saradnja u građanskim i krivičnim stvarima* - pravosuđe Evropske unije (EU) funkcioniše na principu međusobnog priznavanja i izvršavanja sudskih i vansudskih odluka između država članica i na saradnji prilikom parničnih postupaka sa prekograničnim elementima. Međusobno priznavanje sudskih odluka je proces (Škulić, 2009: 69-103) u kome su odluke, donete od strane sudskih vlasti jedne države članice, validne i ukoliko je potrebno izvršne od strane drugih država članica na potpuno isti način kao da su donešene od strane domaćih sudskih vlasti. Evropska unija (EU) od svojih država članica zahteva uspostavljanje direktnih komunikacija između nacionalnih sudova bez posredovanja izvršne vlasti. Sudska saradnja u krivičnim postupcima podrazumeva obavezu država članica da saraduju na usklađivanju propisa krivičnog zakonodavstva, sa posebnim osvrtnom na procesne norme. Poznato je, da krivično zakonodavstvo predstavlja odraz tradicionalnih shvatanja (Mitrović, 1988: 446) pa su na tom planu i razlike od države do države potpuno shvatljive. Treba poći od činjenice, da je krivično pravo oblast u kojoj se države najteže odriču sopstvenog suvereniteta. Danas se materijalno krivično pravo Evropske unije (EU) nalazi u kontinuiranom procesu harmonizacije, pa je veliki broj krivičnih dela i sankcija u okviru svih država članica

definisan na sličan ili isti način. Najbolji primer saradnje u krivičnopravnim stvarima je Evropski nalog za hapšenje (*European Arrest Warrant – EAW*).⁹

10. *carinska saradnja* – ili primarni zadatak svih Uprava carina država Zapadnog Balkana je obezbeđivanje usklađenosti carinskih propisa i procedura sa standardima Evropske unije (EU). Inače, propise koji se odnose na oblast carina detaljno uređuje pregovaračko poglavlje 29 *Carinska unija*. Kao pozitivan primer regionalne saradnje u oblasti carina potpisan je 2013. godine u Herceg-Novom (Crna Gora) Sporazum između vlada Crne Gore i Republike Makedonije o saradnji i uzajamnoj pomoći u carinskim pitanjima¹⁰ i Sporazum između vlada Crne Gore i Republike Turske o saradnji i uzajamnoj pomoći u carinskim pitanjima, u Podgorici iste godine.¹¹

Studioznom analizom svih pitanja koje obuhvata poglavlje 24, *Pravda, sloboda i bezbednost*, nameće se zaključak, da je navedena oblast ključ opstanka Evropske unije (EU). Nijedna društvena oblast ne može da funkcioniše punim kapacitetom ako se sigurnosna politika ne postulira na savremenim standardima. Poslednji migracioni talasi usmereni na Evropsku uniju (EU) najbolji su dokaz da samo jasno utvrđena pravila mogu biti postojana i poštovana. Četiri osnovne slobode daju previše manevarskog prostora svima, pa i potencijalnim teroristima, trgovcima drogom, ljudima, oružjem, peračima novca i sl. Potpuno je logično, da ne samo države članice, već i sve evropske države jedino udruženim snagama mogu pružiti značajniji otpor svim oblicima kriminalnih aktivnosti. Iako države Zapadnog Balkana još uvek nisu deo evropskih bezbedonosnih snaga (uz izuzetak Republike Hrvatske), to ne znači da moraju biti pogodno tlo za vršenje surovih krivičnih dela koja su nezamisliva ne samo za države Evropske unije (EU), već i bilo koju ozbiljnu zemlju. Način na koji se Republika Srbija, Crna Gora, Makedonija ili Bosna i Hercegovina (pa i Republika Hrvatska) bore protiv korupcije i svih oblika organizovanog kriminala nije na zadovoljavajućem nivou. Zato se nameće potreba usvajanja najboljih rešenja iz prakse država koje su na konkretnom području pokazale najbolje rezultate, s tim što i njihova iskustva treba primeniti na domaćem terenu. U tome će Evropska unija (EU) nastaviti da pruža nesebičnu podršku svima, ali će očekivati i povratnu reakciju koja mora biti usmerena prvenstveno ka raskidanju veze između javnih vlasti i pripadnika organizovanog kriminala.

---

⁹ Evropski nalog za hapšenje zamenjuje sistem ekstradicije i uređuje da sve nacionalne vlasti moraju reagovati, uz minimalne formalnosti i poštovanje predviđenih rokova, na zahtev sudskih instanci druge države članice. Dakle, osoba mora biti isporučena u cilju sprovođenja krivičnog postupka ili stavljanja u pritvor. Primenjuje se u slučaju izvršenja krivičnih dela za koje je zaprećena kazna zatvora ili pritvor od najmanje jedne godine, ili kada je donešena konačna zatvorska presuda ili nalog za pritvaranje, ukoliko je izrečena presuda od najmanje četiti meseca. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:l33167&from=EN>. Posećeno: 15 decembar 2016, 12:38.

¹⁰ file:///C:/Users/HP/Desktop/16_22_16_05_2013.pdf. Posećeno: 15 decembar 2016, 12:47.

¹¹

[file:///C:/Users/HP/Desktop/Sporazum%20o%20slobodnoj%20trgovini%20sa%20Turskom%20\(SICG%20medj.ug.%203-2009\).pdf](file:///C:/Users/HP/Desktop/Sporazum%20o%20slobodnoj%20trgovini%20sa%20Turskom%20(SICG%20medj.ug.%203-2009).pdf). Posećeno: 15 decembar 2016, 13:00.

ZAKLJUČAK

Evropska unija (EU) posebno potencira činjenicu da države Zapadnog Balkana moraju raditi na jačanju kapaciteta demokratskih institucija i uvođenju strožijih mera zaštite ugroženih grupa, bilo da se radi o nacionalnim, verskim, seksualnim ili drugim manjinama. Njen zvanični moto od 2000. godine je "Ujedinjeni u različitosti" (*United in diversity*), što dovoljno govori o stepenu civilizacijskog napretka na kome se nalazi. Hiroviti Balkan još uvek predstavlja najnerazvijeniji deo Starog kontinenta iz razloga koji se mogu svrstati u sve moguće kategorije (istorijski, politički, ekonomski, socijalni...). Zato je razumljivo što je fokus pregovaračkih procesa sa balkanskim državama na poglavljima 23 *Pravosuđe i osnovna prava* i 24 *Pravda, sloboda i bezbednost*, jer obrađuju pitanja i oblasti koje su upravo za građane najvažnija, uz vladavinu prava koja predstavlja kamen temeljac Evropske unije (EU). Najzahtevniji predstojeći posao vezan je za reforme pravosuđa i policije koje nisu jeftine, ali je srećna okolnost da se dobrim delom finansiraju iz fondova Evropske unije (EU). Građani će sigurno od korenitih pravosudnih reformi imati koristi, ako se imaju u vidu dosadašnje dužine trajanja i načini vođenja krivičnih postupaka i (ne)izricanja pravosnažnih presuda. Očekuje se da će reforma policije u velikoj meri ojačati kapacitete domaćih službi bezbednosti. Nakon usklađivanja domaćih propisa sa pravom Evropske unije (EU) stvoriće se prilika za efektivniju eksploataciju sopstvenih resursa, dok će istovremeno nastati prilike za bolju saradnju sa policijama država članica.

Trenutno su od država Zapadnog Balkana članstvu u Evropskoj uniji (EU) najbliže Crna Gora i Republika Srbija, koje su otvorile pomenuta pregovaračka poglavlja. S obzirom da su najozbiljniji kandidati za članstvo, očekuje se da će brže od ostalih država regiona postati punopravne članice evropske porodice. Dosadašnja iskustva govore, da su sve države koje su proteklih decenija stekle punopravno članstvo u Evropskoj uniji (EU) pre toga obavezno pristupale Severnoatlanskom savezu (*North Atlantic Treaty Organization-NATO*). Na tom planu trenutno prednjači Crna Gora koja je daleko ispred Republike Srbije, s obzirom da već 2017. godine i formalno treba da postane deo pomenutog saveza. Sa druge strane, raspoloženje građana Republike Srbije po pitanju učlanjenja u Severnoatlanski savez (*North Atlantic Treaty Organization-NATO*) još uvek je posledica oportunitizma zbog vojne akcije za vreme poznatih događaja u zadnjoj deceniji XX veka. Kao srećna okolnost se uzima činjenica, da sve države Evropske unije (EU) nisu članice navedenog saveza (trenutno su dvadeset dve) i što još uvek niko od zvaničnih evropskih predstavnika nije punopravno članstvo Republike Srbije uslovio pristupanjem Severnoatlanskom savezu (*North Atlantic Treaty Organization-NATO*).

LITERATURA:

1. Bangerter Olivier, 2007. *“Territorial gangs and their consequences for humanitarian players”*, Graduate Institute of International and Development Studies (ed.), Small Arms Survey 2007: Guns and the City, Cambridge University Press, Cambridge, 2007,
2. Barens Ingo, Caspari Volker, 2004. *Technische Universität Darmstadt*, Germany, Schefold, Johann Wolfgang Goethe-University, Frankfurt am Main, Germany,
3. Christiansen Thomas, Jorgense Erik, Wiener Antje, 2001. *The Social Construction of Europe*. London–Thousand Oaks, SAGE,
4. Corruption in the Western Balkans: *Bribery as experienced by the population*, UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime), 2011,
5. Council of the European Union, report to the Dublin Group by the Hungarian Regional Chair for the Western Balkans, *Regional Report on the Western Balkans*, January 2011, Brussels,
6. Dimitrova Antoaneta, 2004. *The Integration Model and its Limits... the European Union, in the process of democratization in central and eastern European*, Democratization, Vol.11, No.5, December,
7. Dobovsek Bojan, 2008. *Economic Organised Crime Networks in Emerging Democracies*, International Journal of Social Economics, 0306-8293, Volume 35, Number 10,
8. European Communities, Glossary the Reform of the European Union in 150 definitions (Brussels: Office for Official Publications of the European Communities, 1997),
9. file:///C:/Users/HP/Desktop/16_22_16_05_2013.pdf.
10. file:///C:/Users/HP/Desktop/Sporazum%20o%20slobodnoj%20trgovini%20sa%20Turskom%20(SICG%20medj.ug.%203-2009).pdf .
11. Grubač Momčilo, 2009. *Organizovani kriminal u Srbiji*, Split, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 46, 4/2009,
12. Hillion Christophe, 2013. *Enlarging the European Union and deepening its fundamental rights protection*, European Policy Analysis, June 2013, issue: 6,
13. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:l33167&from=EN>.
14. Ignjatović Đorđe, Škulić Milan, 2012. *Organizovani kriminalitet*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu,
15. Lalam Nacer, 2004. *How is Organized Crime in France* (in: *Organized Crime in Europe, Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, edited: Cyrille Fijaunt and Letizia Paoli, Springer, Netherland,
16. Lavenex Sandra, Schimmelfennig Frank, 2011. *“EU democracy promotion in the neighbourhood: from leverage to governance?”*, Democratization, Volume 18, Number 4,
17. Lopušina Marko, 2005., *Srpska sačekuša*, Beograd, Narodna knjiga-Alfa,

18. Madžar Lidija, 2009. *Pretpristupna pomoć Evropske unije (EU) zemljama Jugoistočne Evrope. Od Programa CARDS do Programa IPA*, Beograd, Finansije, Časopis za teoriju i praksu finansija 64. br. 1–6/2009,
19. Mbaye Linguere, 2014. *“Barcelona or die”: understanding illegal migration from Senegal*, IZA Journal of Migration, vol. 3, issue 1,
20. Mendelski Martin, 2014. *‘EU-driven judicial reforms in Romania: a success story?’* (2012) 28(1) East European Politics 23; M Mendelski, ‘The Limits of the European Union’s Transformative Power: Pathologies of Europeanization and Rule of Law Reform in Central and Eastern Europe’ (Doctoral thesis, University of Luxembourg 2014),
21. Mendelski Martin, 2016. *The Rule of Law Promotion in Central and Eastern Europe: Where and Why Does It Fail, and What Can Be Done About It?* Bingham Centre for the Rule of Law, Global Rule of Law Exchange Papers,
22. Mitrović Vlastimir, 1988. *Kriminalistička tehnika*, Zemun, Viša škola unutrašnjih poslova,
23. Murphy John, 1989. *‘Defining International Terrorism: A Way Out of the Quagmire’* 1989, 19 Israel Yearbook on Human Rights 13, 14,
24. Nozar Wolfgang, 2016, *The 100% Union: The rise of Chapters 23 and 24*, February 10,
25. Povelja Evropske unije o osnovnim pravima je nastala koordiniranim radom Evropskog parlamenta (EP), Evropskog saveta (ES) i Evropske komisije (EK). Predstavlja pravno obavezujući document. http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
26. Pregovaračka poglavlja, *35 koraka ka Evropskoj uniji (EU)*, Beograd, Informacioni centar Evropske unije (EU) u Beogradu, januara 2014. godine,
27. Stojarová Vera, 2006. *“Organised crime in the Western Balkans”*, HUMSEC Journal, Issue 1,
28. Torpey John, 1999. *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*, Cambridge, UK, Cambridge University Press,
29. Trivunović Nikolina, 2010. *Šengenski sporazum*: Beograd, Pojmovnik, Centar za civilno-vojne odnose (Urednici: Ejđus Filip i Savković Marko),
30. Škulić Milan, 2009. *„Sud kao subjekt tumačenja kaznenopravne norme“*, zbornik: *„Tumačenje kaznenopravne norme i adekvatnost njene primene“*, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i Udruženje tužilaca Republike Srbije, Canada-Serbia Judicial Reform Project, Beograd,
31. Škulić Milan, 2014. *Odnos organizovanog kriminaliteta u krivičnopravnom smislu i saučesništva*, „NBP-nauka, bezbednost policija-žurnal za kriminalistiku i pravo“, Beograd, „Kriminalističko-policijska akademija“, broj 3/2014,
32. Škulić Milan, 2015. *Organizovani kriminalitet - Pojam, pojavni oblici, krivična dela i krivični postupak*, Beograd, „Službeni glasnik“,
33. United Nations Office on Drugs and Crime -UNODC, 2007 UN World Drug Report (Vienna: UNODC, 2010),

34. UNODC, World Drug Report 2013, p.ix; Europol, Organised Crime Threat Assessment (OCTA), 2013.

EFFORTS OF WESTERN BALKANS COUNTRIES TOWARDS THE MEMBERSHIP IN THE EUROPEAN UNION (EU)

PhD Mirza Totic

Summary

This paper addresses the key legal issues that burden Western Balkan countries on their way to European integrations. European *acquis* (*acquis communautaire*) is divided into thirty-five chapters and represents the totality of legal norms and decisions that commit at first place all Member States of the European Union (EU), but also the countries linked to accession negotiations for full membership. The main point of the paper provides a complete overview and explanations for many issues that are part of the negotiating chapters twenty-three and twenty-four. Chapter twenty-three refers to judiciary, fight against corruption and fundamental rights, while chapter twenty-four is tied to police reforms and deals very sensitive issues of justice, freedom and security. During the negotiation process the mentioned chapters are among the first to be opened, but for the purpose of monitoring the proper implementation of the necessary reforms, the last to be closed. The paper analyzes what kind of benefits the citizens of the candidate countries for membership in the European Union (EU) might have of reforms and explains the reasons why many countries need the foreign expert support for their proper implementation.

Keywords: European integrations, *acquis communautaire*, chapters 23 and 24, harmonization, reform of the judiciary.

Article history:

Received: 28 10. 2017.

Accepted: 29. 11. 2017.

UDK: 339.92(4-672EU:497.7)
338.2(497.7)

Original scientific paper

HARMONIZATION AND CONVERGENCE OF ECONOMIC CRITERIA IN MACEDONIA IN LIGHT OF ACCESS TO THE EUROPEAN UNION

Prof. dr Biljana Petrevska*

Summary

The main objective of this paper is to analyze the actual process of harmonization and convergence of economic criteria in Macedonia in light of access to the European Union. Therefore, this paper will explain the economic criteria that need to be seen in the context of the increasing importance of economic governance in Macedonia on its path towards the European Union, and it will propose necessary reforms in this segment.

The paper consists of 4 parts. The first part of this paper presents an introduction to the framework that will explain the subject of research, while the second part focuses on the existence of a functioning market economy in Macedonia within which we analyze: the economic policy essentials, macroeconomic stability, the interplay of market forces, market entry and exit, the legal system, and the financial sector development.

The third part of this paper explains the capacity to cope with competitive pressure and market forces within the European Union, and in this part of the paper we analyze: the human and physical capital, sectoral and enterprise structure, state influence on competitiveness as well as the economic integration and convergence with the European Union.

Finally, in the fourth part of this paper conclusion, we are giving our basic conclusions that will arise from our paper and we recommend the necessary reforms aimed at the promotion and fulfillment of economic criteria in Macedonia on its road to the European Union.

Key words: economic criteria, a functioning market economy, competitive, reform, European Union.

---

* Associate Professor at the Department of Business Law and Economics, Faculty of Law "Iustinianus Primus", University "Ss. Cyril and Methodius", Skopje, Republic of Macedonia. E-mail: petrevskabiljana@yahoo.com; b.petrevska@pf.ukim.edu.mk.

INTRODUCTION

The Republic of Macedonia has been a candidate for European Union membership since 2005. The European Commission first recommended to the European Council the start of accession negotiations with the Republic of Macedonia in 2009.¹ From then until today, after nine years we believe that unfortunately, *the Republic of Macedonia has not yet made a significant step towards achieving established strategic goals - to be part of the European family.*

Therefore, the main objective and idea of this paper was to analyze *the fulfillment or more specifically the unfulfilled economic criteria of the Republic of Macedonia for membership in the European Union.*

Analyzing the economic criteria, we consider that Macedonia has a good level of *preparedness in developing a functioning market economy*, for the simple reason that Macedonia benefits from a stable macroeconomic environment, supported by a stable monetary policy, and convenient entry of businesses in the market. But the greatest criticism which we refer in this paper refers *to the lack of a stable legal system in the country*, with the political interference in the work of the judiciary.² Also we *lack and successful, prudent management of public money*, or the money of all citizens in the country. Also, certain shortcomings such as low competitiveness of the domestic private sector, which is complemented by poor application of the agreements, the large informal economy, and difficult access to finance, still remain key weaknesses in the functioning of the market economy in Macedonia. As for public debt, it continued to grow in the country and in 2017 it was 46.7%.³

In regard to the *readiness of the country to cope with competitive pressure and market forces within the European Union* we believe that we are moderately prepared country because we lack the increased employment of young people, greater harmonization of education with the needs of the labor market, more innovation and also we're missing more investment.

So, we think that the Republic of Macedonia needs *reforms* in order to successfully prepare for EU membership, because this country experienced the most serious backsliding in the region.

---

¹ Resolution of the European Parliament from June 14, 2017 for Commission Report for Macedonia from 2016 (2016/2310(INI)), p.1.

² The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Assessment and recommendations of the Senior Experts' Group on systemic Rule of Law issues 2017, Brussels, 14 September 2017, pp.1-14.

³ European Commission, Brussels, 9.11.2016 SWD(2016) 362 final, Commission Staff Working Document The former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report, Accompanying the document, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 2016 Communication on EU Enlargement Policy {COM(2016) 715 final}, p.5.

THE EXISTENCE OF A FUNCTIONING MARKET ECONOMY IN MACEDONIA

Within the existence of a functioning market economy in the country we analyze the basic elements of economic policy, namely: the macroeconomic stability, the interaction of market forces, the entry and the exit from the market, the development of the financial sector and the legal system.

First let's look at the key economic indicators for the economy in Macedonia in 2016 and 2017, which are shown in Table 1.

Table 1. Key economic indicators for Macedonian economy in 2016 and 2017⁴

Key economic indicators	2016	2017
GDP growth (%)	2.9	2.3
Unemployment rate (%)	23.9	23.0
Current account balance (% of GDP)	-2.7	-2.8
Foreign direct investment (FDI) (% of GDP)	3.2	3.0

When it comes to the basic elements of the economic policy, Macedonia continues to implement market-oriented economic reforms, to advocate for attracting foreign direct investment, and private sector development. But as far as structural reforms in the labor market in the country there is little progress, and there is a setback in terms of fiscal discipline.⁵

Despite the existence of *macroeconomic stability in the country*, there are weaknesses in this segment. Domestic demand is the only driver of economic development in the country. The stability of the external sector increasingly relies on public borrowing abroad. The unemployment rate is decreasing and it is positive progress in reforms in the country. Prices are stable and monetary policy successfully defend the peg. But a violation of fiscal discipline in the country, indicating the need to improve the medium-term expenditure planning. Despite the fact that the budget deficit grows, pensions continued to increase in the country, as well as social assistance and subsidies. This we feel is negativity in the management of public finances and recommend the necessary strict control over the development of transfer payments, pensions and public sector wages. We also believe that greater transparency is needed in the analysis of costs and benefits, emphasizing the basic transfer rates and investment spending from the budget. Public debt levels significantly increased last year. *Therefore, Macedonia should*

⁴ Source: Republic of Macedonia, Economic Reform Programme 2017.

⁵ European Commission, Brussels, 10.11.2015 SWD(2015) 212 final, Commission Staff Working Document The Former Yugoslav Republic of Macedonia Report 2015, *Accompanying the document*, Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions, EU Enlargement Strategy{COM(2015) 611 final}{SWD(2015) 210 final}{SWD(2015) 211 final}{SWD(2015) 213 final}{SWD(2015) 214 final}{SWD(2015) 215 final} {SWD(2015) 216 final}, pp. 30-37.

improve the management and transparency of public finances, to practice more rigorous fiscal discipline and improve fiscal transparency.

In order to promote sustainable economic growth and employment and to cushion the risks of external balance, the economic policy of Macedonia should focus on supporting the domestic private sector; targeting the weaknesses of the labor market, and diversification of the structure of the economy. This will be underpinned by better use of public expenditures and strengthen the efforts for fiscal consolidation and stabilization of debt. The external debt of the public sector institutions should be carefully monitored to avoid challenges to monetary policy through its impact on domestic liquidity.⁶

In view of the *entrance and exit from the market*, start-up business in the country has become a bit easier, but the exit of the market remains difficult. Conditions again for getting public support and administrative procedures to expedite implicitly favoring the (larger) foreign companies, while local companies can rarely meet the criteria of the volume of investment. So, the country has discriminatory approach to domestic firms in the market, which is another disadvantage or weakness in the functioning of the market economy.⁷

When we analyze *the development of the financial sector* in the country, we can conclude that the banking sector, which constitutes 90% of the total assets of the financial system in the country has remained stable despite the high level of non-performing loans (wherein the ratio of non-performing loans to total loans the non-financial sector remains high, at 11.5% in 2016). Bank loans are the most dominant form of financing companies in the country. In order to support the return of credit flows, we believe that the country should take additional measures to enable the write-off of bad claims. And in order to improve access to finance for companies it should support the development of venture capital and equity financing, leasing and factoring.⁸

And at the end of this item in the paper we scan *the justice system* in the country, or weakness in the existence of a functioning market economy, and it is the lack of a stable legal system in the country. We believe that the frequent legislative changes, unequal application of laws and tough enforcement of contracts in Macedonia burden business. The cooperation between Macedonia and the business sector has declined in recent years. Namely, the number of laws that are

---

⁶ European Commission, Brussels, 9.11.2016 SWD(2016) 362 final, Commission Staff Working Document The former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report, Accompanying the document, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 2016 Communication on EU Enlargement Policy {COM(2016) 715 final}, p.28.

⁷ European Policy Institute Skopje, "Frozen Recommendation - Analysis of the European Commission Report on Macedonia's progress in 2015", 11 November 2015, pp.45-56.

⁸ European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans, Strasbourg, 6.2.2018 COM(2018) 65 final, pp.6-7.

subject to frequent changes or make too short deadlines for consultations has increased. In many cases, there is little ex post consultations with stakeholders on the impact and effectiveness of the legislation after being implemented.

THE CAPACITY TO COPE WITH COMPETITIVE PRESSURE

Within this part of the paper will be analyzed: the human and physical capital, the sectoral structure and the structure of enterprises, state influence on competitiveness as well as economic integration and convergence with the European Union.

When it comes to *human and physical capital* in the country it is important to point out that the share of highly skilled workers in the economy is growing, but structural factors limiting the increase in labor productivity. The reforms are undertaken in the country that led to greater participation in education, and the percentage of graduates. However, a quarter of graduates in the country are unemployed, since most jobs are concentrated in low-productivity sectors. So major challenges remain: the low participation in the labor market (especially women), skills mismatches and limited employment opportunities in advanced industrial sectors. Therefore, we believe that in order to achieve significant improvements in the productivity of labor, the education system in the country is supposed to connect with employers, i.e. labor demand, including foreign investors operating in sectors with higher added value.⁹

As regards *the sectoral structure and the structure of enterprises in the country*, we can note that the sectoral structure of the economy is largely stalled. To overcome this stalemate, we recommend that it is necessary to create links to supply between foreign and domestic companies in order to increase productivity and employment in the domestic economy.

If we analyze *the state influence on competitiveness*, we notice that the country affect the competitiveness of the economy, through direct subsidies and tax breaks, especially for foreign investors, unpredictable inspections of companies and sanctions, public guarantees for loans to state-owned enterprises, public infrastructure projects and programs active in the labor market. Despite the fact that the legal framework for state aid is solid, however the information provided about the amounts and beneficiaries of aid in the country and for subsequent assessment are limited. Therefore, we believe that the impact of the Republic of

---

⁹ European Commission, Brussels, 10.11.2015 SWD(2015) 212 final, Commission Staff Working Document The Former Yugoslav Republic of Macedonia Report 2015, *Accompanying the document*, Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, EU Enlargement Strategy{COM(2015) 611 final}{SWD(2015) 210 final}{SWD(2015) 211 final}{SWD(2015) 213 final}{SWD(2015) 214 final}{SWD(2015) 215 final} {SWD(2015) 216 final}, pp. 37-40.

Macedonia on the competitiveness of the private sector through regulation and subsidies steadily over the years increase.¹⁰

Finally, *the economic integration of Macedonia and convergence with the European Union*, we believe that progress in a positive direction in terms of developing closer trade and investment ties with the European Union. Trade openness is relatively high given the state of economic development. Companies from the EU are major foreign direct investors in the economy of the country.

From all the above, we can conclude that *the economy of the Republic of Macedonia is moderately prepared to cope with competitive pressures and market forces within the European Union*. Namely, despite the fact that there has been some progress, particularly in terms of solving the active gaps in terms of human capital and physical infrastructure, however, business activity continues to be focused on low-productivity activities and it is necessary to increase the added value in productive sectors. Therefore we think need further investment to boost growth in labor productivity and accelerate the transformation of the economy of the country.¹¹

CONCLUSION

Since June 1993, accession to the European Union for any country requires *the existence of a functioning market economy and capacity to cope with competitive pressure and market forces within the Union*.

Macedonia has a *good level* of preparation in developing a functioning market economy. *But, overall, there has been no progress*. On one side are observed positive developments, particularly in terms of business environment. Macroeconomic environment despite key weaknesses further strengthened. However, this is counterbalanced backwardness in the area of public finance management and foreign direct investment in 2016. Despite the efforts of Macedonia to promote growth and employment through greater investment in public infrastructure and foreign direct investment, however, unemployment rates are still high, particularly among young people.

However, the development of a competitive private sector remains hampered by poor enforcement of contracts and the large informal economy in the country, as well as poor access to finance. In addition to large fiscal deficits over the past years in the country, rising financing needs of state enterprises in the country affect

---

¹⁰ European Commission, Brussels, 9.11.2016 SWD(2016) 362 final, Commission Staff Working Document The former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report, Accompanying the document, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 2016 Communication on EU Enlargement Policy {COM(2016) 715 final}, pp.30-31.

¹¹ European Fund for the Balkans, "The Western Balkans' Bumpy Quest for EU Integration – Regional Analysis", 2016 Comparative Overview, pp.30-39.

rising levels of public debt, which is another weakness in the functioning of the market economy in the country.¹²

In accordance with the *recommendations of the Program of economic reforms* in order to support long-term growth of Macedonia, particular attention should be paid to¹³:

- underpinning fiscal consolidation by identifying concrete revenue and expenditure measures;
- moving towards a better targeting of transfer spending and improving the growth-friendliness of public finance;
- improving fiscal transparency and budget planning capacity;
- upgrade higher education and vocational curricula, so as to better align skills with labour market needs;
- improve the innovation infrastructure in order to promote the competitiveness of the domestic private sector.

REFERENCES:

1. European Commission, "The Former Yugoslav Republic of Macedonia Progress Report", October 2014, pp. 3-65.
2. European Commission, Brussels, 9.11.2016 SWD(2016) 362 final, Commission Staff Working Document The former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report, Accompanying the document, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 2016 Communication on EU Enlargement Policy {COM(2016) 715 final}, pp.1-88.
3. European Commission, Brussels, 10.11.2015 SWD(2015) 212 final, Commission Staff Working Document The Former Yugoslav Republic of Macedonia Report 2015, *Accompanying the document*, Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, EU Enlargement Strategy {COM(2015) 611 final} {SWD(2015) 210 final} {SWD(2015) 211 final} {SWD(2015) 213 final} {SWD(2015) 214 final} {SWD(2015) 215 final} {SWD(2015) 216 final}, pp. 1-81.
4. European Commission (2017), "*White Paper on the Future of Europe: Reflections and scenarios for the EU27 by 2025*", Available at:

---

¹² Resolution of the European Parliament from June 14, 2017 for Commission Report for Macedonia from 2016 (2016/2310(INI)), pp.11-12.

¹³ European Commission, Brussels, 9.11.2016 SWD(2016) 362 final, Commission Staff Working Document The former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report, Accompanying the document, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 2016 Communication on EU Enlargement Policy {COM(2016) 715 final}, pp.23,24,29.

- https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/white_paper_on_the_future_of_europe_en.pdf
5. European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans, Strasbourg, 6.2.2018 COM(2018) 65 final, pp.6-7.
  6. European Policy Institute Skopje, "Frozen Recommendation - Analysis of the European Commission Report on Macedonia's progress in 2015", 11 November 2015, pp.45-56.
  7. European Fund for the Balkans, "The Western Balkans' Bumpy Quest for EU Integration – Regional Analysis", 2016 Comparative Overview, pp.30-39.
  8. Republic of Macedonia, Economic Reform Programme 2017, January 2017, pp. 1-100.
  9. Republic of Macedonia, "National Economic Reform Programme 2015", January 2015, pp.5-97.
  10. Resolution of the European Parliament from June 14, 2017 for Commission Report for Macedonia from 2016 (2016/2310(INI)), pp.1-14.
  11. The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Assessment and recommendations of the Senior Experts' Group on systemic Rule of Law issues 2017, Brussels, 14 September 2017, pp.1-14.

Article history:

Received: 2. 11. 2017.

Accepted: 15. 12. 2017.

UDK: 349.6(497.7)
351.777.61(497.7)

Original scientific paper

LEGAL STANDARDS FOR WASTE MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Prof. dr Svetlana Veljanovska*

Abstract:

Inadequate waste management, today and in the past, has serious consequences for the environment and nature and sets out the basic guidelines for establishing a waste management system, based on the hierarchy of the basic principles of waste management, as well as the basic principles of waste management. sustainable use of natural resources.

Any state that wants to solve the situation with waste is obliged to adopt a waste management strategy. It should elaborate the general measures that the Republic of Macedonia needs to realize related to the goals of environmental protection, economic and social goals, activities and measures for mitigating the current environmental impacts and solving issues related to the environment. waste management in the future. Harmonization of legislation with the acquis communautaire as an inevitable process in Macedonia's approximation to EU membership is a useful tool in establishing an efficient and sustainable waste management system.

This paper aims to elaborate the measures from the Waste Management Strategy of the Republic of Macedonia and to indicate the measures that should be taken from the aspect of respecting the legal standards that our country is obliged to respect and apply on its path to the European Union and in the sphere of treatment of different types of waste.

Key words: waste, management, strategy, sustainability.

INTRODUCTION:

Everything in the world must have the primary intention to conceal an unsuitable living environment in the context of a consequence of rulings that waste irregular on the air, water, earth and animal environment and health. A longer intention should be to achieve the absolute control over the generated waste streams, reducing the amount of waste and dangerous potential for the same, to achieve optimum material / energy recovery and delaying the removal of an

---

* Associate Professor at Faculty of Law - Kichevo, University "St.Kliment Ohridski" - Bitola, e-mail: svetlana.veljanoska@uklo.edu.mk.

optimal and simultaneous system of new infrastructure objects, and ultimately to bring it down cleaner production technology and sustainable management of natural resources and waste, and emission of harmful gases from waste.

An important item in that sense is that waste is simultaneously an ecological and economic component. Waste is not only a generator consequence of an animal in the middle, it can be recovered and reused. All phase reconstructions are fractions, which are used for the production of new additives or energy, which enable the use of non-renewable natural resources. I think, the raw material that was obtained from the waste stream and which was going to be recycled as a material and for the production of energy, would have to find its own affair. The price of raw material exhumed from the waste is in the hands of an unrestricted free ride, regardless of whether it is subject to politics and supplied by citizens from country companies.

At the same time, the waste management in a swift phase of summaries, material and energy consumption provided the potential for new terms of service and manufacturing activities. All members of society are obliged to anticipate the corresponding responsibility of the waste, they are calling as wearers and producers of waste in three contradictory roles:

- brighter on the quality of the environment, health and quality of life, especially for the future generations at the global and local level;
- waste generation and pollution of animals in the middle of everyday activities;
- use of the product and service.

This is a reason for a separate status for waste management controls, and the success and efficiency of the implementation of a waste management strategy depends upon the necessary capital investment and limited space, the main balance of legal, organizational, social and economic / financial instruments.

EXISTING LAW ON WASTE IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

The basic national legislation on waste management consists only of the Law on Waste Management,¹ which is a basic legal act and prescribes the general rules that apply to the basic issues related to waste and hazardous waste. This Law also provides a legal basis for the adoption of a multitude of by-laws, but some of them are missing or adopted in the form of rulebooks or guidelines.

The Law on Waste Management has important links with other legal acts that regulate the tasks and responsibilities related to organizational and operational issues in the area of waste management, especially with the Law on Environment,

---

¹ Law on Waste ("Official Gazette of the Republic of Macedonia" No. 16/2004).

which contains basic provisions for environmental permits, the procedure for environmental impact assessment, greenhouse gas emissions.²

INSTITUTIONS AND BODIES COMPETENT FOR WASTE MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

The tasks and responsibilities in the field of waste management are, in practice, divided among several institutions in the country. A slight overlap between several government institutions, as well as between government and municipal institutions, can be noticed.

The preparation, adoption and implementation of the primary primary and secondary legislation must be carried out in cooperation with other ministries, authorities, municipalities, the production / service sector and other involved entities. However, there seems to be little uncertainty regarding the role and competence, as well as the lack of communication and coordination between them.

By law, municipalities are responsible for extensive and difficult tasks related to waste management, but few of them have designated competent departments / persons in their administrative structure and have provided appropriate training.

If the tasks and responsibilities are reviewed at the state and local level, all institutions in the MoEPP, other ministries, municipalities and the manufacturing / service sector that have competencies for the implementation of the basic tasks in the waste management have a lack of human resources, knowledge and experience in preparing and to implement the overall legislation, standards, instruments and investments for the establishment of an integrated waste management system.

There is no organized system of communication between the MOEPP and other ministries, municipalities and other relevant entities in the society for exchange of information on waste management, regarding the plans, requirements and consequences of the new regulation, as well as for disseminating general information about the problems with waste.

Another conclusion that is undeniable is that the general level of environmental awareness and waste issues in Macedonia is low. In fact, people are not aware of the problems that result from inadequate waste management and the adverse effects on their health and on the environment and nature. People have no awareness of their own responsibility and role as waste makers. On the other hand, public attitudes can be manifested through strong opposition to any changes in the existing waste management practice. Such attitudes rely on real fear and concern, as well as on insufficient information and lack of practice of public access to information.

---

² Law on Amending the Law on Environment ("Official Gazette of the Republic of Macedonia" No. 24/07.

type of waste	estimated quantities (t / year)
Communal waste	420.000
Commercial waste (with ingredients similar to those in household waste)	150.000
Waste from health institutions	1
Construction waste and demolition	500.000
Industrial non-hazardous waste	2.120.000
Industrial hazardous waste	77.500
Mining waste	17.300
Agricultural waste - by-products of animal origin	4.900.000
Agricultural waste - by-products of plant origin	550.000
Old tires	5000
Old mineral oils	8000
Old vehicles	17.500
Old rechargeable batteries	3.500
Total	26.000.000

Table 1: Estimated quantities of waste generated

WASTE DISPOSAL

The existing waste disposal facilities and facilities are inadequate, and the practice of waste management contributes to the pollution of air, water resources and land, as well as to the risks to biodiversity, agricultural land and human health. Almost the only method for waste disposal is landfilling of landfills. Only part of the hazardous waste from health institutions and certain liquid hazardous waste is burned or burned. Most of the municipal solid waste and other collected waste is delayed without the pre-treatment of municipal landfills. Different types of non-hazardous and hazardous waste, such as old tires, automobile accumulators, oil car components and other wastes are disposed of at "wild" landfills. Landfills work without permits for work, with one exception (Drisla landfill in Skopje) without any techniques applied at landfills and without regular monitoring in relation to the impacts on the environment. There is no record of the delivered waste, and no visual inspection of the characteristics of the waste that is to be deposited is performed. (Veljanovska, 2017:96)

Landfilling of combined hazardous and non-hazardous waste and municipal waste, waste from plant tissues and open-air plastics are the most serious risks and consequences for the environment. One-third of the existing 51 landfills are categorized in the highest-risk class according to their environmental risk assessment and their closure or repairs are a priority.

The hazardous waste generated by the Macedonian mining and manufacturing industrial capacities is encountered with serious problems: waste dumps from certain processes are abandoned, there is little or no information about the history of the waste dumps and the consequences on the environment, the legal

inheritance in relation the same is unclear. 16 major industrial areas and waste dumps are identified as "hot spots" based on identified environmental impacts and high potential for hazard.

The current management and removal of animal tissues from slaughterhouses and livestock farms consists of burial in farm pits or dumping of rural waste dumps. In both situations, this is done with little or no participation and supervision by authorized veterinarians, mainly in an uncontrolled manner and far from the required sanitary standards. Removal of packaging contaminated with pesticides and other characteristic agrochemical waste is delayed by ignition of open space, by ejection with municipal waste; residues of pesticidal solutions are usually ejected in an aqueous medium.

BASIC PRINCIPLES IN WASTE MENAGEMENT

The application of the key principles in waste management, i.e. the hierarchy of waste management, the principle of proximity, the principle of self-sustainability, the producer's responsibility, the polluter pays principle, the precautionary principle, is the basis of the Macedonian policy for improving the current situation in the area of waste management, on the one hand, and developing the rational and sustainable use of natural resources in the future, on the other hand. Waste management, as an integral part of sustainable natural resource management, along with an integrated product policy and an integrated pollution prevention and control policy, leads to a proactive integration of environmental issues related to resources in other policies in Macedonian society.

Reuse, recycling and recovery processes of materials / energy from waste fractions must be encouraged to improve resource utilization and to leave only unusable fractions left for disposal. Proper management of biodegradable waste present in municipal waste and waste from wastewater treatment, agricultural waste and waste from the food industry and the beverage industry can contribute significantly to the reduction of greenhouse gas emissions. Such an approach means that every part of the waste is seen not only as a source of pollution, but as a potential resource that can be utilized, and this will result in the separation of economic growth and quantities of generated waste.

The Macedonian waste management policy must include several additional principles and obligations, especially those related to the clear distinction and management of hazardous and non-hazardous waste, by encouraging the priority application of economic instruments to legal instruments and the establishment of surveillance / control systems of waste shipments in state territory and when hazardous waste crosses state borders, regardless of the planned management. (Veljanovska, 2017:90)

INSTRUMENTS OF STATIAL PLANNING AND PROTECTION OF NATURAL ANG CULTURAL HERITAGE

Spatial planning at national and local level, in conjunction with acceptable sites for waste management facilities, must take into account topographical, geological, hydro-geological features and current land use, location for settlement expansion, land ownership and the identified sensitive areas in terms of water resources and natural habitats. At national and local level, vulnerable areas from the aspect of environmental protection should be identified as important inputs for the preparation of spatial plans.

Waste treatment and incineration facilities should be built at locations where industry, energy and transport facilities are dominant, and general restrictions on technologies in the context of environmental quality can not be expected. Landfill sites should be selected primarily according to criteria related to the characteristics and protection of the natural environment, land ownership, dominant utilization of sites, and economic and social effects.

However, priority should be given to the locations of existing or abandoned waste landfills, where landfill reconstruction can be economically viable, and alternative use would be impractical, and it is possible to meet environmental protection criteria, or new landfill sites may be selected when environmental protection criteria and economic criteria can be met within the framework of social acceptability. The sites selected according to the established criteria and intended for the long-term functioning of the new waste treatment / disposal facility should be prepared and adopted as an integral part of the spatial plans at the national and local levels, taking into account the possible expansion of the management activities waste at these locations in the future.

GENERAL STRATEGIC GOALS AND SPECIFIC GOAL

The general and specific goals of the waste management strategy reflect the generally accepted national policy in the field of waste management and form the basis for the preparation and application of an integrated waste management system, which will be cost-effective, ie means for waste management. putting all waste generated waste into control, in order to reduce the quantities and potential of the hazard of generated waste, separate the material and energy value of the waste, ensure the removal and waste in an environment favorable to the environment, to prevent the creation of new environmental burdens that should be addressed by future generations and to determine ways of remedying existing environmental burdens that result in adverse environmental impacts and on health of the population. Strategic goals must be harmonized between all segments of society and in principle with the requirements of the economic environment of cooperation, that is, the EU countries. Harmonized general and specific waste management objectives must be embedded in national and local development plans and in the plans of manufacturing and service sectors with dominantly private ownership.

The overall general and specific strategic goals must reflect the obligations of the entire Macedonian society in relation to the significant, equally important and interconnected closely related changes in waste management:

1. harmonisation of policy and legislation in the field of waste management with regard to political compliance in society and the requirements of the economic environment for cooperation;
2. establishment of effective institutional and organizational setup in all phases of the implementation of the new integrated waste management system: planning, issuing permits, financing, operation and application;
3. Strengthening human resources and capacities in the public and private sectors involves engagement during the establishment of the waste management system, as well as encouraging and engaging the knowledge, technical expertise and economic potential that exist in the country;
4. the introduction of stable financial resources and appropriate economic mechanisms to ensure full coverage of the maintenance costs of the integrated waste management system in accordance with the polluter pays principle and the maximum effects on investment and operational activities;
5. raising public awareness and awareness of all stakeholders in society in terms of understanding their roles, responsibilities and responsibilities in the waste management process and environmental protection in order to accept significant changes in the practice of management waste, from collection to landfilling;
6. establishing a system for collecting data / information on the sources, nature, quantities and fate of waste streams, as well as for the capacity for renewal of materials / energy and for the disposal of waste and providing the necessary public access to it;
7. Establishment of a technically modern waste management system that takes into account different technical solutions in terms of waste avoidance, reduction of its potential for hazard and its reduction of the source, material / energy utilization and waste recovery and safe disposal of stabilized residues in accordance with the "best feasible option in terms of environmental protection" in order to preserve non-renewable natural resources and to minimize emissions and adverse effects e the waste treatment / disposal of waste on the environment and the natural environment and on public health;
8. Application of efficient and cost-effective techniques for managing the separated waste streams through private sector participation in order to achieve a 100% rate of waste collection and an optimal level of utilization of materials / energy from the waste;
9. introduction of landfills for hazardous and non-hazardous waste and other waste disposal facilities in accordance with modern standards in order to prevent the emergence of new environmental burdens;

10. Phasing out and / or remediation of existing municipal waste dumps and / or industrial hot spots according to the inventory of environmental burdens and appropriate criteria that take into account in particular the negative effects and risks to the environment, future utilization of physical space, costs for remediation and acceptability for the population.

BASIC PRINCIPLES IN WASTE MENAGEMENT

The application of the key principles in waste management, i.e. waste management hierarchy, proximity principle, self-sustainability principle, producer's responsibility, polluter pays principle, the precautionary principle will be the basis of the Macedonian policy for improving the current state of the waste management area, on the one hand and for developing a rational and sustainable use of natural resources in the future, on the other hand. Waste management, as an integral part of sustainable natural resource management, along with an integrated product policy and an integrated pollution prevention and control policy, leads to a proactive integration of environmental issues related to resources in other policies in Macedonian society. The processes of reuse, recycling and recovery of materials / energy from waste fractions must be encouraged to improve resource utilization and only unusable fractions will be left for landfilling. Proper management of biodegradable waste present in municipal waste and waste from wastewater treatment, agricultural waste and waste from the food industry and the beverage industry can contribute significantly to the reduction of greenhouse gas emissions. Such an approach means that every part of the waste is seen not only as a source of pollution, but as a potential resource that can be utilized, and this will result in the separation of economic growth and quantities of generated waste. However, the Macedonian waste management policy must incorporate several additional principles and obligations, especially those related to the clear distinction and management of hazardous and non-hazardous waste, by encouraging the priority application of economic instruments to legal instruments and the establishment of surveillance systems / Control of waste shipments on state territory and when hazardous waste crosses state borders, regardless of the planned management.

BASIC PRINCIPLES FOR THE DEVELOPMENT OF THE MACEDONIAN WASTE MENAGEMENT SCHEME

The application of the basic European principles is the basic framework for the gradual development of the general waste management scheme from the sources of waste generation to the disposal / disposal of residues, taking into account the inclusion of certain temporary management measures and the existing environmental burdens caused by inadequate management with waste in the past.

The development of the waste management scheme through the application of the basic principles of management should focus mainly on issues that are

generally applicable to waste management, and in parallel it must reflect the characteristics of the Republic of Macedonia: addressing the waste problems of the very source, separate collection of waste streams, utilization of waste as a substitute for natural resources, a rational network of treatment and disposal facilities, rationality in space management and conservation the birth and cultural heritage, the disposal of stabilized remnants of small volume waste and remediation of ecologically contaminated sites, that is, the ecological hotspots.

1. The principle of solving the problems of the source of their creation means the immediate and joint responsibility of the holder / generator of waste throughout his lifetime, for the control and collection of individual waste streams, for registering their quantities and characteristics, and for the provision of waste treatment and disposal activities that are in compliance with the regulations acceptable from the aspect of environmental protection and economically. Additional responsibility is given to producers - waste generators, which can prevent the production of waste only from production, to use energy from waste stream processes, to organize treatment / recycling of products with expired shelf life and to reduce them the minimum quantity and potential for hazardous waste that will be deposited.

2. One of the main priorities is to establish a system of separate collection of waste in accordance with the hazard characteristics, according to their point source or dispersed source of creation and according to the intention for further management that is acceptable from the aspect of environmental protection and from an economic point of view. Special priority should be given to the separation of hazardous from non-hazardous waste streams at the source itself and to the separate removal of these flows. One of the highest priorities is the inclusion of communal waste, including waste from small service activities (commercial waste) in the organized collection and disposal system, for mixed residual waste.

3. The collection network intended to utilize the valuable components of the long-lived products based on the "producer's responsibility" principle shall be organized by manufacturers, importers, distributors and retailers of merchandise and specialized service enterprises, and certain favorable and quick effects can be expected in terms of recovery of materials / energy from waste, reduced quantities of waste in landfills and employment with relatively low investment and operative costs. Given that waste can be a secondary raw material, sustainable waste management means the optimal utilization of potential waste resources as a substitute for non-renewable natural resources, taking into account economic, environmental and social aspects. Such sustainable development can open up options for the recycling of separately collected fractions of waste at the source itself, as well as for the production of biogas and soil materials from various industrial, agricultural sources and even households. For a country with limited natural energy resources, renewable energy resources such as waste wood, animal by-products, manure, sludge from wastewater and other types of biomass can

become comparatively more important materials for the production of gaseous, liquid and solid waste fuels.

4. The establishment of a national network of facilities for treatment and disposal of waste, with the provided permits for the execution of certain waste management activities, is one of the main, priority and unavoidable tasks of Macedonia in preserving and improving the quality of the environment and in providing the basis for its future economic development. As a first priority, an improved new waste management infrastructure for the collection and disposal of municipal solid waste at a regional level with an enrollment of over 200,000 inhabitants will be established in order to achieve the appropriate economic thresholds for investment and operation of the capacities for municipal waste management and acceptable prices for services rendered. The establishment of a network of new, improved or sanitary infrastructure facilities for hazardous waste management has a high priority in order to ensure the safe treatment and disposal of hazardous waste from industry, healthcare institutions and livestock farms and abattoirs, as well as to use part of the material / energy value of the waste fractions when acceptable from an economic point of view. The network of collection, storage and pretreatment facilities for special waste streams will be planned on the basis of the results of the feasibility studies, taking into account the available markets for materials and products with a long service life that can be recycled or part of the waste their factions, in the country or in one of the neighboring countries.

5. Special waste streams or certain end-of-life products may be managed mainly by small private enterprises on the basis of administrative permits for specific waste management activities.

The territory of the Republic of Macedonia is a national value and basis for economic and social development of the country; it requires rational and safe use of the land from the aspect of environmental protection, intended for agricultural, production activities, as well as for settlements, and rational use and protection of water resources, soil, natural and cultural heritage. Plans for waste management and emission control in areas intended for production activities should be adopted, at an acceptable distance from the settlements.

Landfilling is the least desired option in the waste management hierarchy, but is an inevitable option for removing unusable parts of generated waste or for waste residues following the different processes of recovery, recycling and treatment. The remaining waste can be disposed of at landfills only as stabilized, non-reactive material or subjected to pre-treatment prior to disposal, in order to stabilize the waste, minimize the volume and reduce the mobility of hazardous substances, as well as their emissions through drainage water from landfill sites.

Restoration of contaminated sites - ecological hotspots, ie industrial contaminated sites and non-standard municipal and industrial landfills can significantly contribute to the reduction of negative impacts on human health,

agricultural land, biodiversity and the natural environment and finally on the quality of food products on Macedonian and other markets.

The priority for closing and / or remediation of such environmental burdens depends on the identified risks / or of direct impacts on water and soil and on nearby settlements. An entirely new system of responsibility for the state of the environment will be established, which will include legal, institutional and financial mechanisms in order to solve the problems related to remediation of environmental hot spots in the future.

CONCLUSION

Waste is a complex issue that, in contemporary societies, transcends technical, economic and legal aspects. The main task of the waste management strategy in terms of public awareness is to achieve a fundamental change in the understanding of waste problems as a whole and to announce the inevitable political and structural changes in the solid waste management sector through actively informed participants, public involvement and broad public support. The tool that is available to create awareness in the society about waste problems and the necessary changes in their waste management practices is the communication strategy announced through a communication process or through public campaigns. The process of building public awareness, in each of its phases, must meet the following fundamental principles - correctness, reliability and justification. Public awareness campaigns in Macedonia, through the use of a proactive / positive approach, should focus on the following basic groups of problems:

- stopping the effects on the environment as a consequence of improper, uncontrolled and illegal disposal of waste;
- improving the level of reuse, recycling and recovery of waste;
- Improving the management of hazardous waste;
- creation of an integrated approach to cooperation in waste management.

The Public relations office of the MEPP should provide a model for implementation based on the characteristics of communication with different target groups in the society, i.e. project managers, political public, expert public, media, local communities and the general public, and to organize a campaign for raising awareness for all stakeholders, especially for affected target groups. The Public Communication Office should also conduct information campaigns to increase the level of awareness among the manufacturing and business sectors about understanding, acceptance and cooperation in the common endeavors for environmentally safe disposal of hazardous and non-hazardous waste.

The development of the Republic of Macedonia towards a sustainable waste management system requires changes and upgrading in the existing regulations, in the institutional organization and in the general practice of waste management. Harmonization of laws, rules and procedures with the *acquis communautaire* is the first and for all parts of society an important sign that something will

fundamentally change in the waste management system in all segments of society - from the Government, through the production and service sector to individual citizens.

The basic initial obligation lies with the Government of Macedonia, especially in the Ministry of Environment and Physical Planning, in order to initiate the process of the following activities:

1. Setting strategic general and specific targets for modern waste management practices, taking into account existing environmental damages;
2. Acknowledgment that all stakeholders in society understand the relationship between inadequate waste management and the adverse effects on the environment, especially on soil, surface and groundwater, air and drinking water;
3. Establish a framework system in which all involved entities will participate in the decision-making on the development of waste management;
4. Introduction of all measures and instruments of the policy for stimulating and supporting the changes in the waste management system;
5. Acknowledgment that all stakeholders understand their roles and responsibilities in the activities needed to achieve the short-term and long-term goals of the strategy;
6. Implementation of the agreed measures and instruments.

Successful changes in waste management can be initiated by the Government, using its legal and regulatory authority, but ultimate success in reality can be achieved only if all involved entities of the society are aware of their responsibilities in waste management and if they are motivated with organizational and, above all, economic measures.

LITERATURE

- 1) Veljanovska, Svetlana., 2017, Ecological law , Kichevo.
- 2) Strategy for Waste Management of the Republic of Macedonia, (2008 - 2020 years) , 2008, Skopje.
- 3) Law on Waste ("Official Gazette of the Republic of Macedonia" No. 16/2004).
- 4) Law on Environment ("Official Gazette of the Republic of Macedonia" No. 24/07).

ПРАВНИ СТАНДАРДИ ЗА УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ

Проф. др Светлана Вељановска

Апстракт:

Неадекватно управљање отпадом, данас и у прошлости, има озбиљне последице по животну средину и природу и утврђује основне смернице за успостављање система управљања отпадом, на основу хијерархије основних принципа управљања отпадом, као и одрживо коришћење природних ресурса.

Свака држава која жели ријешити ситуацију с отпадом дужна је усвојити стратегију управљања отпадом. Треба разрадити опште мере које Република Македонија треба да реализује у односу на циљеве заштите животне средине, економских и социјалних циљева, активности и мјера за ублажавање тренутних утицаја на животну средину и рјешавање питања која се односе на животну средину и управљање отпадом у будућности. Усклађивање законодавства са „*acquis communautaire*„ као неизбежним процесом приближавања Македоније чланству у ЕУ је корисно средство у успостављању ефикасног и одрживог система управљања отпадом.

Овај рад има за циљ да елаборира мјере из Стратегије управљања отпадом Републике Македоније и да назначи мјере које треба предузети са аспекта поштовања правних стандарда које је наша земља обавезна да поштује и примјењује на свом путу ка Европској Унији и на пољу третмана различитих врста отпада.

Кључне речи: отпад, управљање, стратегија, одрживост.

Article history:

Received: 16.11.2017.

Accepted: 15.12.2017.

UDK: 347.998.85(497.7)"2008/2017"

Original scientific paper

A PERFORMANCE ANALYSIS OF THE ADMINISTRATIVE COURT IN PUBLIC ADMINISTRATION DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA (2008-2017)

Prof. dr Branko Dimeski*

Abstract:

From the independence of the Republic of Macedonia at the beginning of 90s by adopting the new Constitution in 1991 until now, the country is permanently under domestic and international pressure to promote competent and professional public institutions and public administration workforce. The successful reforms of the judiciary and public administration are still one of the key criteria for the Macedonian full integration in the European Union. The EU annual reports in the last decade still put the accent on the development stages of these reforms that are of extreme importance for the overall democratic development and improving the rule of law in the country. The goal of the research in the paper is the analysis of the performances or the effectiveness of the work of the Administrative Court in the country during the last decade (2008-2017). From the effectiveness in resolving administrative cases based on administrative disputes in the country depends the overall public confidence in administrative judiciary and is a key indicator for the degree of improvement of the rule of law i.e. the overall administrative development. Besides many constraints of legal and professional nature, the results during the years are somewhat mixed but promising. The conclusions are that the administrative judiciary in the country needs further improvement in terms of professionalism and additional sources of support from the official authorities.

Key words: public administration, judicial reforms, rule of law, administrative court, performances.

INTRODUCTION

Public administration reforms and administrative judicial development in Macedonia are very tightly connected processes that without their consistent mutual development it is hard to believe and to hope in better implementation of the rule of law in the country. The national aspirations to EU integrations, besides

---

* Associate professor of Public Administration at the St. Kliment Ohridski University- Bitola, Faculty of Law, e-mail: branko.dimeski@uklo.edu.mk.

political criteria require a set of other criteria that the country must fully satisfy in order to become EU member.

Macedonia is a small landlocked country with approximately 2.1 million people situated in the heart of the Balkan Peninsula. After the breakup of former Yugoslavia, it emerged as an independent country at the beginning of the 90s of the last century. It claimed full independence as one of the poorest country in the Balkans and Europe with the highest unemployment rate of 30% and more of the working population. Until now, the public debt of the country is permanently growing (almost 55% of annual GDP), the overall domestic and foreign investments per capita are well below the neighboring countries and the average salary (currently around 370 Euros) is one of the lowest in Europe. Besides the existence of six public and twelve private universities in the country, the educational system is ranked as lowest by quality of teaching and research among the Balkan countries and Europe. In comparison to other Balkan countries, the total public investments in educational development as a share of GDP are pretty much under the level of the neighboring countries. Similarly, according many other socio-economic and demographic indicators (social development, child care, woman entrepreneurship etc.) the country is well beyond the rest of Europe.¹

Consequently, the current and overall picture of political, democratic and institutional (administrative) development in the country does not promise too much. Since the country' independence, the overall political situation was unstable due to numerous violent cases registered on election's days as well as numerous fights in the parliament between delegates from the ruling party and opposition parties. Considering that, in addition, there was a civil war in the country that started in 2001 between Macedonians and Albanians in the Northern (mainly North-Western parts) of the country. As a result, the Ohrid Framework Agreement was signed giving more democratic rights to minority populations in the country. However, signing the Agreement that ended the war did not guarantee peace and prosperity in the country. The country was under constant political violence for almost two years (January, 2015 - December, 2016). The political crisis started when the opposition leader of the Social-Democrats and the coalition of many other minor political parties started to reveal in public the telephone conversations claimed by opposition to be between the main political figures of the ruling party. On other hand, the government leaders claimed that these conversations are false, artificially created, illegal and cannot be taken as proves in court according the Criminal Law propositions of the country. Besides the arguments on both sides (government and opposition), the general public heard the conversations and that was an initial point for starting political demonstrations, protests and even violence on streets.

The political and institutional crisis, but more important moral crisis, led to crisis in the judicial institutions. The high-level judicial institutions on the judicial hierarchy (the Administrative Court, the Court of Appeals, the Supreme Court etc.)

---

¹ <http://www.stat.gov.mk> (13.02.2018).

were under permanent public scrutiny. The conversations revealed that in the judiciary as well as in other government institutions, there was involvement or bias of the judges during the process of deriving judicial decisions. The Constitutional principle of the rule of law and separation of powers (parliamentary, executive and judicial) was again put on question in public debates and that seriously damaged the public image and reputation of the country in the general public and worldwide.

The administrative judiciary in the country as part of the overall judicial system was under public criticism for its effectiveness and efficiency in deriving judicial decisions. In the following sections of the paper will be given an overview analysis of the results of the work of Administrative Court in the country for the last ten years (2008-2017) according official reports. Before the analysis of the empirical trends of the work of Administrative Court, an accent will be put on a short theoretical analysis of public administration reforms and administrative judicial development trends since the independence of the country.

PUBLIC ADMINISTRATION REFORM EFFORTS: WHAT HAS BEEN DONE AND WHAT NEEDS TO BE DONE?!

Public administration reforms are an essential part of the so-called pro-western transition of the country towards accepting the western values of democracy i.e. rule of law, separation of powers and the successful protection of human rights. The reforms started in May, 1999 with the adoption of the first Strategy for Public Administration Reform that lasted until 2010. During these years, many key institutions and public sector bodies were formed (for example the Inter-Ministerial Commission) for better management of the proposed changes in public sector institutions. However, besides best intentions, the implementation of the Strategy failed because of bad management practices developed by the ruling parties (so-called spoils system of employment instead of merit system of employment, embezzlement of public funds etc.) (Dimeski, 2011:2).

In 2010, a new Strategy for Public Administration Reform with Action Plan was adopted by the Government and lasted until 2015. The reforms were oriented towards improving the system of public finances, human resource management, fight against corruption i.e. improving transparency and E-government & E-management (Ministry of Information Society and Administration, 2018). However, very similar to the previous strategy, the implementation of this strategy showed little success in the public life of the country. Except for the adoption of the Catalog and Registry of public sector employment and implementation of some better practices in E-government and E-management in public institutions, there were no some exclusive improvements or results in the field of human resources and fight against corruption and improving transparency. The reasons for the failure were partly the absence of sincere political will to implement reforms (many examples of just pure political empty rhetoric), the deep political crisis that lasted almost two

years and the absence of public money (public finances) that were planned to be invested in the reform projects.²

After the parliamentary elections held in December, 2016 and the end of the political crisis in the country, the new Government Cabinet established in May, 2017 prepared a draft-proposal of a new Strategy of Public Administration Reform for 2018-2022. This recent strategy puts the accent on solving pretty much similar old existing problems, such as: creating policies and coordination, public services and human resource management, accountability and transparency, and IT support in delivering public services. The expectations of the successful implementation of this strategy promise a lot in the “eyes” of the general public. The main reason is because of the successful implementation of this strategy depend the future EU integrations of the country. To not forget that in almost every EU country report on Macedonia, the public administration reforms are noted as crucial indicator for EU integration along with judicial reforms.³

As a result, public administration reforms cannot be successful if they are not supported by the reforms in judiciary (more precisely administrative judiciary) because the human development in the public sector cannot be achieved if there is no professional administrative judiciary that is effective in “delivering” rule of law and protection of the human rights of citizens, public servants and public institutions in the country. In other words, the results of the work of administrative judiciary greatly affect the success of the reform and the process of public administration development in the country.

Strategy	Year of adoption	Results (according expectations)
Strategy of Public Administration Reform (1999-2009)	Adopted in May, 1999	Little success
Strategy of Public Administration Reform (2010-2015)	Adopted in December, 2010	Great improvement in E-management & E-Services; moderate improvement in human resource management; little improvement in public finances; no improvement in fighting corruption & improving transparency;
Draft Strategy of Public Administration Reform (2018-2022)	Draft-proposal prepared in January, 2017	Future high expectations in creating policies and coordination, public services and human resource management, accountability and transparency, and IT support in delivering public services

Table 1. Public Administration Reform Efforts (1999-2022)

² http://mioa.gov.mk/files/pdf/en/Strategija_za_RJA_en.pdf (13.02.2018)

³ http://www.mio.gov.mk/files/pdf/dokumenti/Draft_PAR_STRATEGY201-2022_16122017_final_en.pdf (13.02.2018).

THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE JUDICIARY: FOUNDATION, ORGANIZATION AND DEVELOPMENT

In 2006, the system of Anglo-Saxon administrative judiciary was replaced with Continental or French model of administrative judiciary. The Administrative Court is located in Skopje and performs its judicial activities on the whole territory of the Republic of Macedonia. It was established according the Law on Courts.⁴ However, after the initial organizational activities it started to operate on 05.12.2007 with the administrative cases that were still unresolved and previously were under the legal jurisdiction of the Supreme Court of the Republic of Macedonia.⁵ According the Law, the Administrative Court performs the following legal duties:

- examines the legal aspect of the individual acts of the public institutions, Government and other entities that have authority to perform public duties;
- adopts decisions about any cases of conflicts of legal authorities between different institutions that directly or indirectly are involved in the implementation of concession agreements, the agreements that pertain to public supplies and any other type of agreements that are of administrative nature;
- makes decisions about the legal aspect of the decisions brought in the election process that pertain to election results; and
- other duties according the Law.

The internal organization of the Administrative Court consists of a total of 7 organizational units.⁶ They are:

- professional- legal service;
- auxiliary – legal service;
- human resource department;
- department of informatics;
- department for financial and material work;
- office of public relations; and
- technical service.

Previously, however, processing of the cases was organized in total of eight chambers that operated within six court departments. They are:

- I. Department for Real-Estate, Cadastre, and Education;
- II. Department for Denationalization, Expropriation, De-expropriation and Transformation;

---

⁴ Law on Courts (Official Gazette of the R.M., No. 58/06).

⁵ <http://www.vsrn.mk/wps/portal/usskopje/sud/za-sudot/opsti-podatoci/> (13.02.2018).

⁶ The Administrative Court- Judicial Portal, 2018, <http://www.vsrn.mk/wps/portal/usskopje/sud/za-sudot/opsti-podatoci/> (13.02.2018).

- III. Department for Urbanism and Construction, Water Management, Agriculture, Economy, Transport and Communications, Lottery and Broadcasting;
- IV. Department for Pensions and other Pension and Disability Insurance Rights, Social Welfare Rights, Health Insurance Rights, Health-Sanitary Supervision and Control Rights, Inspectorate Control and Labor Rights;
- V. Department for Public Procurement, Unemployment Rights, Taxes, Contributions, Employment Relations, Excise Taxes, Dismissal, Lawyers, Economy, Competitiveness, Central Registry, Access to Public Information; and
- VI. Department for Customs, Taxes, Compensations, Statutory Issues, Travel Documents, Vehicles, Weapons, Energy, Concessions, Ownership, Industrial Property Rights and Copy, Seal, Banking activities, Concessions, Defence, Business Entity, Energy and Monument Protection (Pelivanova & Dimeski, 2011:49).

The Higher Administrative Court was established in 2011 and mainly, its organization is defined in the Law on Courts⁷ and the Law on Administrative Disputes (Official Gazette of the R.M., No. 62/06, 150/10).⁸ The establishment of this court was seen as a real necessity by the judicial environment with the purpose of maintaining and achieving greater efficiency and effectiveness of the administrative judiciary in Macedonia. The main responsibilities of the Higher Administrative Court are to:

- act on the submitted appeals against the decisions of the Administrative Court derived on first degree;
- to make decisions about any conflict that can happen between the given responsibilities of the state institutions, municipalities and the City of Skopje; and
- to perform other duties according the Law.⁹

The internal organization of the Higher Administrative Court is concentrated around four types of working places and duties plus the organization of the court police.¹⁰ They are:

- A- Category called Court Administrators;
- B- Category called Court Management Servants;
- C- Category called Professional Court Servants;
- D- Category called Auxiliary Professional Court Servants; and
- Court Police.

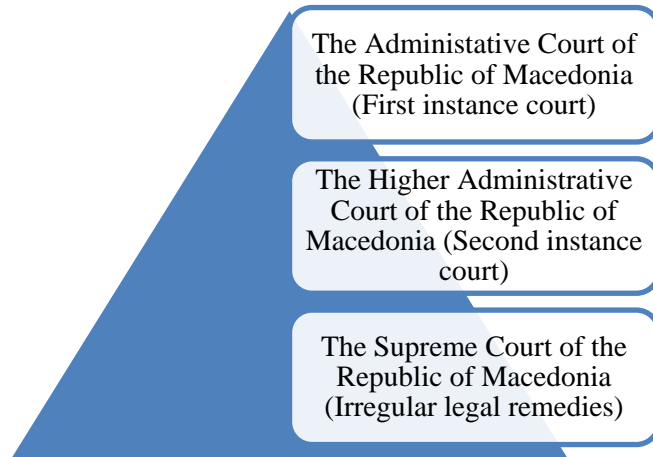
⁷ Law on Courts (Official Gazette of the R.M., No. 58/06, 35/08, 150/10).

⁸ Law on Administrative Disputes (Official Gazette of the R.M., No. 62/06, 150/10).

⁹ <http://www.vsrn.mk/wps/portal/vusskopje/sud/> (13.02.2018).

¹⁰ <http://www.vsrn.mk/wps/portal/vusskopje/sud/> (13.02.2018).

The overall organizational structure of the administrative judiciary in the Republic of Macedonia is depicted in the Figure 1 below.

Figure1. The Hierarchical System of Administrative judiciary in the Republic of Macedonia

Many factors were identified as main reasons for replacing the Anglo-Saxon with the French model of Administrative judiciary. Before the reforms in 2006, all the administrative legal cases were under the jurisdiction of the Supreme Court. The Supreme Court during the years was overloaded with these types of cases and there was an emergent need to improve the effectiveness of the Supreme Court by forming the special administrative judiciary in the country that will take over the numerous still unresolved cases by the Supreme Court.

THE RESULTS OF THE WORK OF THE ADMINISTRATIVE COURT (2008-2017)

The performance indicators of the work of the Administrative Court is of enormous value in judging the overall efficiency and effectiveness of the judiciary and mutual relations between public sector institutions and between institutions and citizens. The overall public administration development and reform results are very tightly connected with the performance results of the administrative judiciary and the distribution of the administrative justice in the public sector institutions and in their relations with other institutions and citizens.

According to the official data released by the Administrative Court¹¹, the performance of the Administrative Court for 2008-2017 is depicted in the Table 2 below. The total number of cases includes offences done in administrative disputes, different subjects in administrative area and administrative disputes.

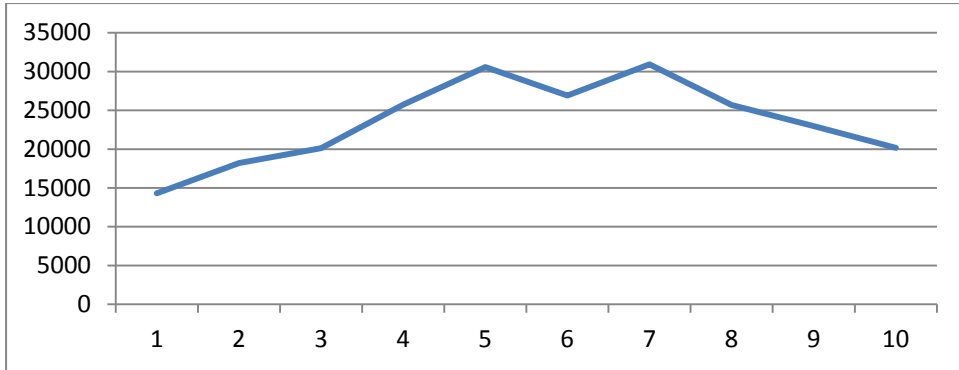
Table 2. The working results of the Administrative Court for 2012 (administrative disputes)

Year	Unsolved from the past years (accumulated for 2008-2011 working period)	Newly received	Wrongly registered	Total in work	Solved	Remaining (Unsolved)
2008	5804	8497	0	14301	5147 (35.99%)	9154 (64.01%)
2009	9154	9043	0	18197	7857 (43.17%)	10340 (56.83%)
2010	10340	9792	0	20132	6322 (31.40%)	13810 (68.60%)
2011	13866	11867	7	25726	9746 (37.88%)	15980 (62.12%)
2012	15970	14667	64	30573	16351 (53.48%)	14222 (46.52%)
2013	14222	12754	69	26907	14479 (53.81%)	12428 (46.19%)
2014	14575	16430	68	30937	20203 (65.30%)	10734 (34.70%)
2015	10734	15011	64	25681	15895 (61.89%)	9786 (38.11%)
2016	9786	13240	48	22978	13888 (60.44%)	9090 (39.56%)
2017	9090	11073	52	20163	12599 (62.48%)	7564 (37.52%)

The graphic trend of the total cases by year considered by the Administrative Court for the last ten years (2008-2017) is depicted below.¹² As can be noticed, the Administrative Court since the beginning of his work received highest number of cases in 2012 and 2014. The numbers show stable trend of total considered cases with permanent increase the first years of work (2008-2012) and decreasing trend from 2014 until present (2014-2017). (See Figure 2 below).

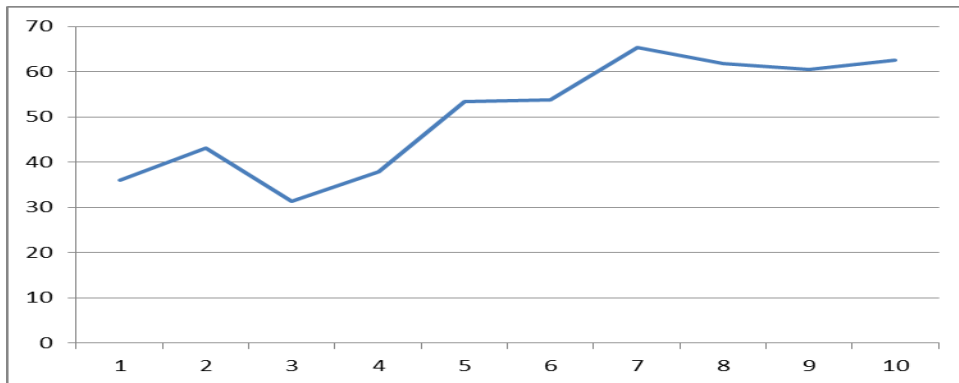
¹¹ Administrative Court of the Republic of Macedonia. An Annual Reports of the Administrative Court of the Republic of Macedonia (2008-2017), 2018, Skopje, pp. 1-3.

¹² Administrative Court of the Republic of Macedonia. An Annual Reports of the Administrative Court of the Republic of Macedonia (2008-2017), 2018, Skopje, p.3.

Figure 2. A ten- year trend of the total cases considered by the Administrative Court (2008-2017)

On other hand, the graphic trend of the total annual solved cases by year considered by the Administrative Court for the last ten years (2008-2017) is depicted below in Figure 3.¹³ As can be noticed, the Administrative Court since the beginning of his work was most effective from 2013 until today (2013-2017). In addition, the numbers show increasing trend of total solved cases with stable permanent increase in the last 8 years i.e. 2010-2017. (See Figure 3 below).

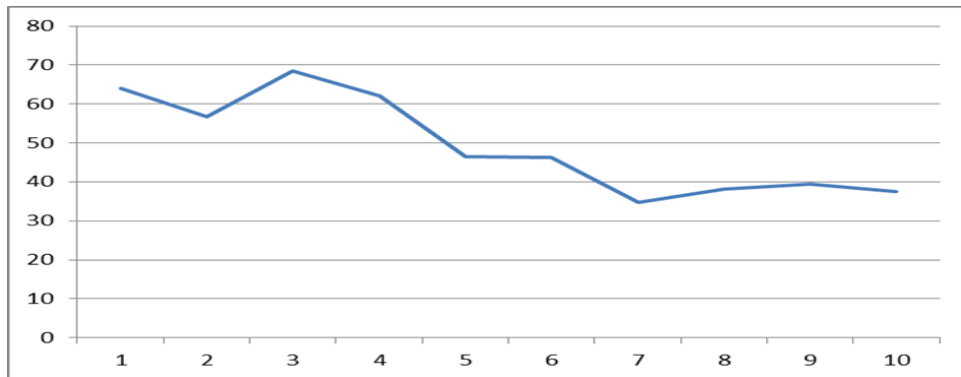

Figure 3. A ten- year trend of the total solved cases considered by the Administrative Court (2008-2017)

Opposite to previous trend, the graphic trend of the total annual unsolved cases by year considered by the Administrative Court for the last ten years (2008-

¹³ Administrative Court of the Republic of Macedonia. An Annual Reports of the Administrative Court of the Republic of Macedonia (2008-2017), 2018, Skopje, p.3.

2017) is depicted below in Figure 4.¹⁴ As can be noticed, the Administrative Court since the beginning of his work was most ineffective during the first 4-5 years of his operations characterized with permanent trend of decrease from 2010 until today. (See Figure 4 below).

Figure 4. A ten-year trend of the total unsolved cases considered by the Administrative Court (2008-2017)

CONCLUSION

The public administration development in Macedonia cannot be successfully achieved if there are no successful reforms in the field of administrative judiciary. An effective and efficient Administrative Court is a condition sine qua non for efficient and effective public sector institutions. In addition, the level of confidence of the citizens in public institutions and in the work of the Administrative Court depends on that. In other words, the overall protection of human rights and the rule of law as basic values of the Constitution is a prerequisite for any reform changes in public administration.

Macedonia undertook many reform activities in public administration and judiciary as a key indicators or criteria required by the European Union. Three basic reform documents and Action Plans for public administration reforms were carefully adopted and implemented in the country (the last reform is still in its draft version for 2018-2022 in perspective). However, the overall experience with implementation of the reforms as planned in the official documents is still not enough satisfactory. Many constraints, such as lack of strong political will and political inconsistency (lack of political consensus), financial resources and professional knowledge are three typical main factors that impeded the reform progress in the country. The process of development is very slowing, cumbersome

¹⁴ Administrative Court of the Republic of Macedonia. An Annual Reports of the Administrative Court of the Republic of Macedonia (2008-2017), 2018, Skopje, p.3.

and very hard. Again, the Balkan mentality of the political factors in the country shows big resistance to changes as an expression of fear for possible loss of current privileges that gives them the status quo situation.

Besides, the empirical analysis of the work of the Administrative Court in the country suggests optimistic and promising future for the administrative judiciary in the country. The data points out that there is a significant improvement in the number of solved cases in absolute and in relative numbers out of the total number of cases and regarding the total unsolved cases for the last decade (2008-2017). The average ten-year percent of the total solved cases is 50.58%. This number itself does not promise a lot, but considering the fact that in the last 5 years (2013-2017) the percent is permanently growing, suggests that the Administrative Court works more efficiently and effectively. However, still, there are many factors that are of key importance and affect the progress of the Administrative Court noted every year in the published reports of the Court. They are identified as: lack of administrative-technical assistants for providing professional and technical assistance to administrative judges and lack of financial resources and space. These challenges will still remain in the future and solving them as soon as possible will be of enormous help for improving the efficient and effective work of the Administrative Court in producing and distributing the administrative justice in the country.

REFERENCES

1. Administrative Court of the Republic of Macedonia. An Annual Reports of the Administrative Court of the Republic of Macedonia (2008-2017), 2018, Skopje, pp. 1-3.
2. Administrative Court of the Republic of Macedonia. An Annual Reports of the Administrative Court of the Republic of Macedonia (2008-2017), 2018, Skopje, p.3.
3. Administrative Court- Judicial Portal, 2018, <http://www.vsrn.mk/wps/portal/usskopje/sud/za-sudot/opsti-podatoci/> (13.02.2018).
4. Dimeski, B. Public Administration Reform Process in Macedonia: Between Politics and Good Governance. International Journal of Politics and Good Governance, Volume 2, No. 2, 4 Quarter IV, 2011, pp. 2-3, ISSN: 0976-1195.
5. Government of the Republic of Macedonia, Strategy for Public Administration Reform (2010-2015), http://mioa.gov.mk/files/pdf/en/Strategija_za_RJA_en.pdf (13.02.2018)
6. Government of the Republic of Macedonia, Draft Strategy for Public Administration Reform (2018-2022), http://www.mio.gov.mk/files/pdf/dokumenti/Draft_PAR_STRATEGY201-2022_16122017_final_en.pdf (13.02.2018).

7. Higher Administrative Court,
<http://www.vsrn.mk/wps/portal/vusskopje/sud/> (13.02.2018).
8. Higher Administrative Court,
<http://www.vsrn.mk/wps/portal/vusskopje/sud/> (13.02.2018).
9. Law on Courts (Official Gazette of the R.M., No. 58/06).
<http://www.vsrn.mk/wps/portal/usskopje/sud/za-sudot/opsti-podatoci/> (13.02.2018).
10. Law on Courts (Official Gazette of the R.M., No. 58/06, 35/08, 150/10).
11. Law on Administrative Disputes (Official Gazette of the R.M., No. 62/06, 150/10).
12. Pelivanova, N. and Dimeski, B. Efficiency of the Administrative Judicial System in the Process of Protection of the Citizens vs. Administrative Judicial Acts: The Case of Macedonia, International Journal of Court Administration, Arlington, USA, 2011, pp. 49-50.
13. Statistical Office of the Republic of Macedonia, <http://www.stat.gov.mk> (13.02.2018).

Article history:

Received: 01. 8. 2017.

Accepted: 01. 9. 2017.

UDK: 349.444(497.11)
347.254(497.11)

Pregledni naučni rad

ZAKONSKO REGULISANJE PRAVA STANOVANJA U POZITIVNOM PRAVU REPUBLIKE SRBIJE

MSc Lemane Mustafa*

Apstrakt:

Pravo stanovanja je posebna vrsta lične službenosti i postoji jedino nad tuđom stvari, dok se u pravnoj literaturi, pravo stanovanja definiše kao lična službenost sa ovlašćenjem da se koristi u tuđoj zgradi ili delu zgrade za stanovanje, čuvajući suštinu stvari u celosti.

Dakle, pravo stanovanja je pravna stvar na tuđoj stvari na osnovu koje njen titular ima pravo da u cilju stanovanja koristi tuđu kuću za stanovanje ili stan kao njen poseban deo u potrebnoj meri za njega i potrebe članova njegove porodice i kao pravilo obuhvata članove njegove porodice ali i ostala lica o kojima se on brine. Ova vrsta službenosti ima za objekat samo zgradu stanovanja ili deo nje i to ga čini različitim od ostalih ličnih službenosti.

Zbog toga, autor ovog rada predstaviće zakonsko uređenje prava stanovanja kao ličnu službenost u R.Srbiji, koja su prava i obaveza titulara stvari i habitanta, a iznad svega pravo stanovanja kao osnovno pravo čoveka.

Ključne reči: pravo stanovanja, osnovno pravo čoveka, prava i obaveza titulara stvari i habitanta, itd.

Uvod

Pravo stanovanja je pravni institut kojim se ograničava pravo svojine. Ovaj institut potiče iz rimskog prava gde se isto konstituisalo zaveštanjem ili legatom. Kasnije je ovo pravo iz Justinijanove kodifikacije usvojeno u građanskim zakonima XIX. veka, da bi danas svoje mesto našlo i u savremenim pravima.¹

---

* *Magistar pravne nauke-Pripravnik u Osnovnom Sudu u Bujanovcu, lemanemustafa@gmail.com.*

¹ Prema Stvarno-pravnom zakoniku Republike Slovenije, za ličnu službenost stanovanja se upotrebljavaju odredbe zakona o ploduživanju (čl.248). Prema Zakonu o stvarnim pravima R. Srbije (čl.247) pravo stanovanja je lična službenost koja svog nosioca ovlašćuje da se služi nečijom stambenom zgradom ili njezinim dijelom namenjenim za stanovanje (poslužena stvar) u skladu sa tom namenom, čuvajući sadržaj poslužene stvari. Prema hrvatskom Zakonu o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, pravo stanovanja je lična službenost koja svoga nosioca (stanovatelja) ovlašćuje da se služi nečijom stambenom zgradom ili njezinim delom namenjenim stanovanju (poslužna stvar) sa tom namenom, a čuvajući njezino suštinstvo (čl.217. st.1). Prema Zakonu o vlasništvu i drugim stvarnim pravima Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, pravo stanovanja je lična službenost koja određeno lice ili stanara ovlašćuje da se služi nečijom stambenom zgradom ili njenim delom namenjenim stanovanju

Za pravo stanovanja je u rimskom pravu važiolo sledeće pravilo : *ako je nekome službenost stana ostavljena legatom ili e ustanovljena na neki drugi način pa se ne smatra upotrebom, niti ploduživanjem*, nego kao drugo posebno pravo „*sed si cui habitatio legata sive aliquo modo consistuta sit, neque usus videtur neque usus-fructus, sed que si proprium aliquod ius*“.

Pravo stanovanja je lična službenost koja postoji u pozitivnom pravu Republike Srbije i posle stupanja na snagu Zakona o stambenim odnosima i Zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima. Ovo pravo nije danas uređeno zakonom, tako da se na ovo pravo primenjuje srpski ili Opšti Građanski zakonik, zavisno od toga na kojoj teritoriji je i zakon važio, a na osnovu Zakona o nevažnosti pravni propisa donetih pre 6 aprila 1964 godine i za vreme neprijateljske okupacije.²

Pravo stanovanja u pozitivnon pravu Republike Srbije

Habitatio ili pravo stanovanja je poseban vid ličnih službenosti, nije u suprotnosti sa načelama našeg prava, isto tako, ovo pravo se može konstituisati i prema Zakonu o nasleđivanju i to na osnovu zaveštanja i legata, kao i prema Porodičnom Zakonu R.Srbije.

Prema Nacrtu Zakonika o svojini i drugim stvarnim pravima R.Srbije iz 2006 godine,; pravo stanovanja je pravo lica da, za potrebu stanovanja, sopstvenu, svoje porodice, odnosno članova porodičnog domaćinstva, upotrebljava tuđu stambenu zgradu ili stan, odnosno deo stambene zgrade ili stana (poslužno dobr), bez mogućnosti prenosa prava, a ako je tako ugovoreno sa mogućnošću prenosa ovlašćenja trećem licu. Na pravo stanovanja shodno se primenjuju odredbe o pravu ploduživanja (čl.405 st.1 i 2).

Pravo stanovanja je lična službenost, koja njenom titularu daje pravo na državinu ili sudržavinu, kao i pravo da upotrebljava poslužno dobro u cilju stanovanja, ali u granicama svojih ličnih i porodičnih potreba, čije je trajanje vremenski određeno (Spasić, 1962:269). *Habitatio* ili pravo stanovanja je osobita vlast ili prava upotreba ili prava uživanja, pri tome razlikuje se upotreba stana i uživanje stana. Upotreba stana je pravo na iskorišćavanje radi svoje upotrebe delova jedne kuće koji su sposobni za stanovanje, dakle, službenost upotrebe kuće za stanovanje, dok uživanje stana je pravo uživanja bez ograničenja svih delova kuće koji se za stanovanje uz čuvanje suštine ili substance. Jer *habitatio* je modifikovana upotreba (*usus*) kuće (Stojanović, 1998:193).

(poslužena stvar) u skladu sa tom namenom, ne menjajući njenu supstancu (čl.166). Prema Zakonu o svojinsko-pravnim odnosnima R.Crne Gore, imalac prava stanovanja je ovlašćen da uz isključenje ostalih lica, koristi tuđu stambenu zgradu ili stan kao posebni deo zgrade u svrhu stanovanja. Sa imaoem prava stanovanja mogu stanovati članovi njegovog domaćinstva i lica koja ga izdržavaju ili su mu potrebna za vođenje domaćinstva, i to samo za vrijeme njegovog života. Pravo stanovanja je neprenosivo (čl.248).

² Prema Nacrtu Zakona o pravu svojine iz 1989 godine, imalac prava stanovanja je ovlašćen da uz isključenje ostalih lica koristi tuđu stambenu zgradu ili stan kao posebni deo zgrade u svrhu stanovanja (čl.198. st.1).

Službenost stanovanja ovlašćuje svog titulara da upotrebljava tuđe prostorije za stanovanje za svoje lične potrebe, odnosno za potrebe svoje porodice uz obavezu da se ne naruši suštinu poslužne stvari (Verdiš & Klarić, 2008:241). Pravo stanovanja je osobna službenost s ovlašćenjem služiti se tučom zgradom ili manjim delom za stanovanje (Lazić, 2000:4). Pravo stanovanja (*habitatio*) ovlašćuje titulara (*habitanta*) da stanuje sam ili sa porodicom u tuđem stanu, bez prava zahvatanja supstance poslužne stvari.

Kod prava stanovanja subjekti su vlasnik stvari i habitant kao nosilac prava stanovanja, međutim nosilac prava stanovanja može biti samo fizičko lice dok pravo lice ne može biti titular prava stanovanja. Na jednom poslužnom dobru mogu se kao titulari prava stanovanja pojaviti više lica-*habitant*. Na primer, roditelji i deca, bračni drugovi, itd. Predmet ove službenosti je pravo korišćenja tuđeg poslužnog dobra, na primer stambene zgrade, ili posebnog dela zgrade, bez prava korišćenja plodova. Konstituisanjem prava stanovanja mogu da nastanu dva građanskopravna odnosa; pravo-između titulara prava stanovanja (*habitanta*) i vlasnika, drugo- odnos između titulara prava stanovanja i trećih lica.

Kao što vidimo, pravo stanovanja može da nastane na celoj stvari ili na delu jedne stvari. Međutim valja napomenuti, da se kod prava stanovanja ne može konstituisati službenost stanovanja na službenost stanovanja. Kao predmet ovog prava mogu biti samo određene nepokretne stvari, odnosno samo one koje služe stanovanju itd. Predstavljaju stambene objekte, to znači da predmet prava stanovanja ne može biti poslovni prostor ili pomoćni objekat (šupe, magacini ili slično) što nije namenjeno stanovanju, jer kao lična službenost može se zasnovati i na pravu na primer na idealnom delu suvlasničkog stana. Konstituisanje prava stanovanja, kao lične službenosti na stanu, koji je u suvlasništvu, ne spada u poslovne koje premašuju okvir redovnog upravljanja stvarju suvlasničkim stanom, pa za to nije potrebna saglasnost svih suvlasnika. Titular prava stanovanja na suvlasničkom delu, mora način korišćenja stana da uredi sa ostalim suvlasnicima, ako je pravo stanovanja zasnovano na idealnom delu suvlasničkog stana, a habitant i suvlasnik ne postignu sporazum o načinu korišćenja stana, odluku na zahtev jednog od njih donosi sud u vanparničnom postupku.

Nastanak prava stanovanja

Prema Nacrtu Zakona o pravu svojine iz 1989 godine, samo pravo stanovanja nastaje i prestaje po odredbama zakona koje važe za pravo ploduživanja (čl.199). Za sticanje lične službenosti i prava doživotnog uživanja, prema pravnim pravilima stvarnog prava dovoljno je da postoji o tome zaključen ugovor u pismenoj formi koji su ugovorači potpisali. Za validnost ugovora kojim se konstituiše pravo doživotnog stanovanja nije potrebno da su ispunjeni formalni uslovi predviđeni Zakonom o prometu nepokretnosti (posebna overa od strane suda ili javnog beležnika), jer se ne radi u ugovoru kojim se prenosi pravo svojine, nego se vršenje

tog prava samo ograničava.³ Da bi pravo stanovanja postojalo, nužno je utvrditi da li je ono stečeno ugovorom ili testamentom i da je upisano u javne knjige. Da bi se pravo stanovanja na kući upisalo u javne knjige, potrebno je da kuća prethodno bude upisana u javne knjige. Ako upis kuće nije vršen u javne knjige ne može se pravo službenosti stanovanja upisati u javne knjige. Tek naknadnim upisom zgrade u javnu knjigu može se upisati pravo titulara-službenosti stanovanja. Ostvarilac za slučaj smrti, kao i za života može konstituisati pravo stanovanja, ovo pravo može se konstituisati i legatom i izjavom poslednje volje.

Međutim pravo stanovanja ne može nastati održajem, srpski Građanski zakonik dozvoljavao je sticanje prava službenosti održajem, samo ako su bili ispunjeni uslovi predviđeni zakonom, dok pravo službenosti stanovanja (*ius habitatio*) ne stiče održajem lica koje je ranije plaćalo naknadu za korišćenje stana vlasniku a jednostrano prestane plaćati. Takođe pravo stanovanja ne može steći na osnovu usmenog ugovora. Ako zgrada na kojoj je postojalo pravo stanovanja bude srušena na taj slučaj prestaje i pravo stanovanja. Međutim ako je zgrada srušena krivicom trećeg lica, tada titular prava stanovanja kao nosilac tog prava može zahtevati naknadu štetu u visini koja odgovara njegovim većim potrebama za korišćenje drugog stana u koji se uselio.

Član 16.stv.1 Zakona o stanovanju i održavanju zgrade R.Srbije, članovi porodičnog domaćinstva imaju pravo stanovanja u stanu, koji se otkupi odredbama ovog zakona, na taj način zakon na poseban način reguliše stambeni status članova porodičnog domaćinstva posle otkupa stana, tako da im zakon priznaje pravo stanovanja u otkupljenom stanu privatnoj svojini, i nakog otkupa istog.⁴

Prava i obaveza vlasnika stvari i habitanta

Vlasnik poslužnog dobro, dok na njemu traje pravo stanovanja zadržava pravo svojine na njemu, mogli bi smo reći da dok traje pravo stanovanja, vlasnik ima ograničeno pravo svojine, i to u delu i u meri koliko iznosi konstituisano pravo stanovanja, što znači da bez obzira na konstituisano pravo stanovanja vlasnik poslužnog dobra na istom ima pravo svojine, odnosno pravo raspolaganja, pravo korišćenja na delu koji nije obuhvaćen pravom stanovanja i pravo upotrebe, pod uslovom da obim potrebe titulara stanovanja, ostavlja mogućnost da preostali obim koristi vlasnik.

Međutim vlasnik stvari zadržava pravo da raspolože onim delom nepokretnosti koji nije namenjen stanovanju i stambenim delovima koji nisu predmet pravo stanovanja, ali to raspolaganje mora biti vršena način kojim se ne sprečava izvršavanje prava stanovanja.

---

³ ZOSPO nije regulisao pitanje lične službenosti (čl.60 Zakona), pa se u tom pogledu primenjuju pravna pravila stvarnog prava, i prema tim pravilima za sticanje ličnih službenosti koje su tim sporazumnom obuhvaćene, sasvim je dovoljno, da je ugovor zaključen u pisanoj formi i od ugovorača potpisan (Presuda tada Okružnog Suda u Zrenjaninu, Gž.br.1358/96, od 28.11.1997 godine).

⁴ Zakon o stanovanju i održavanju zgrada „Sl.Glasnik RS“ br.104/2016.

Vlasnik poslužnog dobra, dok traje pravo stanovanja može isto da otuđi, ali to otuđivanje neće uticati na pravo stanovanja, ono će nastaviti da traje sve dok ne istekne vreme za koje je ustanovljeno, odnosno ne nastupi smrt titulara prava stanovanja. S druge strane vlasnik stana odnosno stambene zgrade ima pravo na nadgledanje svoje nepokretnosti dok traje pravo stanovanja. Titular prava stanovanja dok izvršava pravo stanovanja mora imati na umu ovo vlasnikovo pravo, što znači da ne sme vlasniku da onemogućiti ili otežava potrebno nadgledanje njegove nepokretnosti.

Titular prava stanovanja može dakle samo da preduzima materijalne akte u odnosu na stan, koji je predmet prava, dok pravne akte habitanata ne može da preduzima. Da bi titulat prava stanovanja mogao početi sa vršenjem svog prava, nužno je da mu vlasnik zgrade preda zgradu u državinu i sam se iseli iz nje, onim pripada pravo korišćenja stana, što znači da stan može da koristi samo za stanovanje, i zbog toga stan na kojem postoji lična službenosti stanovanja nije useljiv stan. Prilikom korišćenja stana habitant je obavezan da stan koristi kao dobar domaćin u granicama korišćenja ovlašćenja koja mu pripada. ⁵Dok plodouživaocu pravo stanovanja ne pripada pravo na plodove.

Što znači da kod prava stanovanja vlasnik stvari i habitant nisu ista, već različita lica, tako da habitant vrši deo ovlašćenja koja pripadaju vlasniku, dok habitant koristi zgradu, odnosno stan vlasnika stvari ali pri tome on nema pravo na plodove. ⁶Pravo stanovanja ne može preneti na treće lice. Što se tiče troškova održavanja stana, isti padaju na teret vlasnika stvari, a ne na nosioca prava stanovanja.

Pod potrebama titulara lične službenosti, prava stanovanja treba uzeti u obzir i potrebe članova njegove porodice. Kao pravo, za sticanje svojstva člana porodičnog domaćinstva potrebno je ispunjenje svih predviđenih uslova, a ne samo faktičko vođenje zajedničkog domaćinstva u krećem vremenskom periodu.⁷ Titular prava stanovanja može primiti na stan članove svoje porodice, kao i lica koja su mu neophodna za vođenje njegovog domaćinstva i lica koja ga izdržavaju, i to samo za vreme njegovog života.

Pod članom porodičnog domaćinstva smatra se bračni drug, dete(rođeno u braku ili van baraka, usvojeno ili pastorak), roditelji i maoca prava stanovanja, i njegovog bračnog druga, kao i lica koje je imalac prava stanovanja dužan po zakonu da izdržava.⁸

Prema presudi Vrhovnog suda Srbije, Rev. II 349/09 od 20.05.2009 godine, pojam zajedničkog domaćinstva je širi od pojma zajedničkog stanovanja i

⁵ U rimskom pravu, onaj kome je zaveštano pravo korišćenja, može koristiti stvar, ali ne može ubirati plodove.

⁶ Prema Nacrtu zakona o pravu svojine iz 1989 godine, pravo stanovanja i njegovo vršenje neprenosivi su (čl.198 .st.3, i ne smatra za strogo lično pravo, te se zbog toga ne može preneti na drugo lice, kao ni njegove troškove

⁷ Prema Vrhovni sud Srbije, Rev.br.154/85, pravo stanovanja kao lična službenosti, koja postoji i posle stupanja na snagu Zakona o stambenim odnosima i Zakona o osnovama svojinsko pravnih odnosa.

⁸ Zakon o stanovanju i održavanju zgrada „Sl.Glasnik RS“ br.104/2016.

podrazumeva zajednicu života u širem smislu, rada, privređivanja, trošenja dobara pa zato ono ne podrazumeva uvek i zajedničko stanovanje, jer pojedini članovi porodičnog domaćinstva pre svega deca koju roditelji izdržavaju, mogu zbog školovanja biti odsutni, odnosno mogu stanovati u drugom mestu čime se zajednica života ne prekida.

Član 198.st.2 Nacrta Zakona o pravu svojne od 1989 godine, sa imaoem prava stanovanja mogu stanovati članovi njegovog domaćinstva i lica koja ga izdržavaju ili su mu potrebna za vođenje domaćinstva i to smao za vreme njegovog života. *Pitanje svojstva člana porodičnog domaćinstva je činjenično pitanje koja se ne može sa uspehom pobijati u revizijskom postupku, i to prema rešenju Vrhovnog suda Srbije, Rev. 940/06 od 07.09.2006 godine.*

Zakon o stanovanju u čl.16.stv.3⁹ je regulisao da članovi porodičnog domaćinstva imaju pravo stanovanja u stanu koji se otkupi po odredbama ovoga zakona, takva formulacija zakona očigledno na poseban način reguliše stambeni status članova porodičnog domaćinstva posle otkupa stana, i priznaje im se pravo stanovanja na stanu u svojini. Odnos vlasnika stana i člana porodičnog domaćinstva posle otkupa stana nije svojinski odnos već stambeni, sveden na pitanje prava članova porodičnog domaćinstva da koristi stan i ovlašćuje vlasnika stana da zahteva njihovo iseljenje iz određenih opravdanih razloga.

Prema shvatanju Vrhovnog suda Srbije, utvrđeno je na sednici od 15.03.1999 godine, pravo stanovanja članova porodičnog domaćinstva iz čl.16. st.3. Zakona o stanovanju, nije zakonska lična službenost i prestaje promenom prava svojine na otkupljenom stanu po bilo kom osnovu, otuđenjem ili nasleđstvom, dok prema presudi Vrhovnog suda Srbije, Rev.544/2006 od 29.03.2006, kad je stan otkupljen, a nakon toga dođe do promene prava svojine na istom, najpre otuđenje-poklonom ½ stana, a potom nasleđem, tada član domaćinstva nema pravo da nastavi korišćenje stana kao zakupac.¹⁰

Kako je pravo stanovanja lična službenost, titular ovog prava ne može putem ugovora o zameni preneti ovo svoje pravo korišćenja na neko drugo lice, što zanči da pravo stanovanja ne može biti predmet prodaje i kupovine, iz napred navedenog jasno prolizlazi da je pravo stanovanja neprenosivo. Međutim titular prava stanovanja ima pravo na državinsku zaštitu u slučaju uznemiravanja od strane vlasnika kuće, odnosno stana ili trećeg lica (Lazarević, 2011:367). Titulara prava stanovanja koji radi poboljšanja stanovanja adaptira sporni prostor u delu stambene prostorije funkcionalno povezane sa starim delom pripada pravo na naknadu nužnih i korisnih troškova, kao poslovođeni bez naloga od vlasnika, ali tek od trenutka kada prestane korišćenje stvari, koja je bila predmet prava stanovanja, pod uslovom da koristi u trenutku prestanka prava još prestaje i pravo na naknadu napred navedenih troškova prelazi i na naslednika titulara prava stanovanja.

---

⁹ Ibidem

¹⁰ Prema rimskom pravu, nosilac prava stanovanja imao je pravo da iznajmi stan drugom licu, odnosno davanjem u zakup ali nije imao pravo otuđenja prodajem ili poklonom.

Pravo stanovanja prema porodičnom zakonu R.Srbije

Osnovno dečije pravo je pravo da se o njima roditelji staraju i ovo pravo je kad nas uređeno Porodičnim zakonom, dok pravo stanovanja je pravo deteta konstituisano sa ovim zakonom u najboljem interesu deteta, bez obzir na to da je stvarno pravo, ono se ostvaruje u postupku za zaštitu prava deteta, uz obavezu suda da postupa po službenoj dužnosti i pred obaveze stranaka, da pribavi dokaze o ispunjenosti uslova za konstituisanje ovog prava, a na roditelju koji ne vrši roditeljsko pravo i vlasniku stana je teret dokazivanja da bi konstituisanje prava stanovanja predstavljalo za njega očiglednu nepravdu.

Pravo stanovanja je u našem pravu takođe je pravo deteta na porodični dom, i prema Porodičnom zakonu R.Srbije, dete i roditelj koji vrše roditeljsko pravo imaju ličnu službenost odnosno pravo stanovanja na stanu čiji je vlasnik drugi roditelj deteta, ako dete i roditelj koji vrši roditeljsko pravo nemaju pravo svojine na useljivom stanu.

Iz napred navedenog jasno proizlazi da pravo stanovanja je ustanovljeno u korist deteta, kao i korist roditelja kome je povereno dete na čuvanje, oni su dakle tituari prava stanovanja. I ako je vlasnik stana očuh ili maćeha, tada se pravo stanovanja ne može ustanoviti, jer je zakonom jasno određeno da je pravo stanovanja moguće ustanoviti samo ako je vlasnik stana roditelj deteta, bilo biološki ili adoptivni. Da bi se konstituisala ova lično - pravo stanovanja, nužno je da i dete, i roditelji kome je dete povereno nemaju pravo svojine na zgradi odnosno stana, ovo pravo je nenasledivo i neprenosiva zato što je reč o zakonskoj ličnoj službenosti.¹¹Na ovaj način Zakon je izvršio usaglašavanje sa Konvencijom Ujedinjenih Nacija o pravima deteta, kao i sa Univerzalnom Deklaracijom o pravima čoveka.¹² Konvencija Ujedinjenih Nacija o pravima deteta, predviđa pravo deteta na porodične veze, kao da odvajanje deteta od roditelja može da vrši samo kad je to u najboljem ineteresu deteta.¹³Postoje i drugi međunarodni dokumenti koji se odnose na prava dece (Vuković, 2005:171). Porodični zakon po prvi put je zakonski regulisao ličnu službenost stanovanja u korist maloletnog deteta i roditelja koji vrši roditeljsko pravo, a na teret stana čiji je vlasnik drugi roditelj, pod uslovom da takva odluka ne bi predstavljala očiglednu nepravdu za roditelja koji je vlasnik stana. Ratio legis za ovakvu odredbu nalazi se u zahtevu da se detetu obezbedi takva zaštita i briga koja je neophodna za njegovu dobrobit čl.3.stv.2 Konvencije o

---

¹¹ Porodični Zakon Republike Srbije, „Sl.Glasnik RS“ br.18/2005, 27/2011 i drugi zakon 6/2015 , čl.194.

¹² Čl.3.stv.2 Konvencije o pravima deteta, donete 20.11.1989 godine na XLIV zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih Nacija u Nju Jorku.....čl.8, 9, 18, 27.

¹³ Ženevska deklaracija o pravima deteta iz 1924 godine ; Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1952 i 1966 godine; Konvencija o ostvarivanju alimentacionalnih zahteva u inostranstvu, usvojena Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih Nacija 1956 godine; Konvencija o građansko-pravnim aspektima Međunarodne otmice dece, usvojene u Haškoj akademiji za međunarodno privatno pravo iz 1980 godine.

pravima deteta, a inspiracija za oblikovanje ovog rešenja potiče iz mnogobrojnih sličnih odredbi u uporednom pravu.

Po našem pravu, pravo stanovanja se može konstituisati samo kad su ispunjeni sledeći uslovi i to; 1) da drugi roditelj ima stan u svom vlasništvu, na kome dete i roditelj koji vrši roditeljsko pravo stiču pravo stanovanja, jer pravo stanovanja u korist deteta i roditelja, koji vrši roditeljsko pravo konstituiše se na osnovu zakona pod uslovom da dete i roditelj koji vrši roditeljsko pravo nemaju pravo svojine na useljivom stanu, a da drugi roditelj ima pravo svojine na stanu, na kome se prava stanovanja konstituiše, i na ovaj slučaj pravo stanovanja trajalo bi do punoletstva deteta; 2) Da dete i roditelj koji vrši roditeljsko pravo nemaju pravo svojine na useljivom stanu ili porodičnoj zgradi; 3) Pravo stanovanja traje do punoletstva deteta odnosno ako deteta na školovanju obaveza roditelja ne prestaju, ali se roditelj čiji stan bio opterećen pravom stanovanja oslobađa tereta. Trajanje prava stanovanja je određeno Porodičnim zakonom, što znači da se postupak pred sudom ostvaruju kao porodični spor, a ne kao imovinsko pravni spor. Zakonom je određeno da pravo stanovanja može da prestane i ranije, bilo pravnim ili prirodnim putem, ili propašće poslužne stvari, odnosno zgrade ili stana; 4) Nemaju pravo stanovanja dete i roditelj ako bi prihvatanja njegovog zahteva za pravo stanovanja predstavljalo očigledno nepravdu za drugog roditelja. Međutim, pravni standard očigledne nepravde ne odnosi se na način dobijanja stana u vlasništvu roditelja na čiji teret se ustanovljava prava stanovanja, već na njegovu sve ukupnu situaciju posle zasnivanja toga prava, jer do pre svega odnosi na zdravstveno stanje, socijalnu ugroženost i druge okolnosti koje on ne bi mogao svojim angažovanjem i radnjama popraviti.

Kada su u pitanju prava deteta, habitatio treba da omogući živlejnje deteta u uslovima koji obezbeđuju njegov odgovarajući rast i razvoj, imajući u vidu savremene standarde, zbog toga kad je u pitanje pravo deteta na stanovanje, imovniška prava drugog roditelja treba posmatati kroz prizmu zaštite prava deteta, od čega će zavistiti odluka suda da li će drugi roditelj ostati u stanu ili će ga sud svojom odlukom iseliti iz stana.

Zato što suština prava stanovanja, kad je u pitanju deteta opravdava se sa pravom deteta da ima pravo na opstanak i razvoj. Ako je drugi roditelj suvlasnik stana, tada može konstituisati pravo stanovanja pod uslov da kvadratura stana to dozvoljava, međutim kad drugi roditelj nema svoj stan već koristi stan po osnovu zakupa, tada nije ispunjen uslov za konstituisanje prava stanovanja (Milutinović, 2006:146). Sve dok postoji stanarsko pravo drugog roditelja na stanu koji omogućava da u njemu stanuje i dete sa drugim roditeljem koji nad njima vrši roditeljsko pravo, to pravo treba konstituisati ako ne formalno, jer nema svojine roditelja na tom stanu, ono kroz sudsku zaštitu u slučaju podnošenja tužbe za iseljenje deteta i roditelja koji vrši roditeljsko pravo, odbijanjem tužbenih zahteva (Panov, 2008:423). Pravo stanovanja nije moguće konstituisati na nepokretnosti koja nije namenjena stanovanju; poslovnom prostoru, magacinu, pomoćnom objektu itd, pravo stanovanja može, shodno konkretnim okolnostima da bude

konstituisano na celom stanu ili na delu stana koji zadovoljava stamebne potrebe habitanata. Vlasnik stana zadržava pravo raspolaganja nepkretnošću i ima pravo korišćenja preostalog stambenog protora.

Titular prava stovanja su dete, kao i roditelj, koji vrši roditeljsko pravo sam, s obzirom da ne postoji zajednički život između suprižnika, i ako dete umre tokom korišćenja habitacije prestaje i pravo drugog habitanta odnosno njegovog roditelja, jer pravo stanovanja ostavaruje se u postupku zaštite prava deteta po čl. 263 Porodičnog Zakona.

Pošto se nesumnjivo radi o dečijem pravu, koje nije zaštićeno posebnim postupkom, a smešteno je u odeljak koji se tiče imovinskih prava, na osnovu ovlašćenja iz čl.263 stv.2. Porodičnog Zakona Republike Srbije ta prava ostvaraju se po pravilima u sporu za zaštitu prava deteta.

Pravo stanovanja predstavlja stvarno pravo, ali je ono istovremeno i pravo deteta, koje se po pravilu konstituiše u njegovom interesu. Ako vlasnik stana ima više dece iz različitih brakova ili vanbračnih zajednica, onda je moguće da na istom stanu odgovarajuće kvadrature postoji pravo stanovanja za više dece vlasnika i roditelja kojima je dete povereno.

Postupak u porodičnim odnosima u prvom stepenu sudi veće sastavljeno od jednog sudije i dvoje sudija porotnika, a u postupku po žalbi veće sastavljeno od troje sudije. Sudije moraju biti lica koja se stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta, dok se sudije porotnici biraju iz redona stručnih lica koja imaju iskustva u radu sa decom i mladima.¹⁴ Postupak u vezi sa porodičnim odnosima je hitan ako se odnosi na dete ili roditelja koji vrši roditeljsko pravo, u postupku u vezi sa porodičnim odnosima tužba se ne dostavlja tuženom na odgovor, a postupak će se po pravilu sprovesti najviše na dva ročišta. Prvo ročište zakazuje se tako se održi za 15 dana od dana kada se tužba ili predlog primljen u sudu, dok drugi stepeni sud je dužan da donosi odluke u roku od 30 dana od kad mu je dostavljena žalba.¹⁵ Na ovaj postupak sud može utvrđivati činjenice i kada one nisu među stranakama sporne, a može i samostalno istraživati činjenice koje ni jedna stranka nije iznela.¹⁶ U postupku u vezi sa porodičnim odnosima javnost je isključena, podaci iz sudskih spisa predmeta spadaju u službenu tajnu i nju su dužni da čuvaju svi učesnici u postupku kojima su ti podaci dostupni.¹⁷

Prestanak prava stanovanja

Pravo stanovanja, kao lično pravo prestaje smrću njegovog titulara, posle smrti titulara stanovanja, vlasnik stvari ne može zahtevati iseljenje njegovog bračnog druga, osim ako službenosti nije ugovorena i u korist naslednika nosioca službenosti, koji su zajedno s njim koristili stan. Isto tako, pravo podstanara da

---

¹⁴ Porodični Zakon „Sl.Glasnik RS“ br.18/2005, 27/2011 i drugi zakon 6/2015, čl.203.stv.1,2,3.

¹⁵ Ibidem Čl.204.stv.1, 2, 3, 4 i 5.

¹⁶ Ibidem Čl.205.

¹⁷ Ibidem Čl.206.stv.1 i 2.

koristi stambene prostorije na osnovu ugovora o podstanarskom odnosu zaključenim s nosiocem prava lične službenosti, upotrebe stana prestaju smrću titulara prava lične službenosti.

Ovo iz razloga što se radi o službenosti koja spada u lične službenosti neposredno namenjenoj zadovoljavanju potreba određenog lica (*ad personam*) i koja je vremenski ograničena (*do smrti*), i po pravilu nenaslediva je na aktivnoj strani, jer ovo pravo je nenaslediva službenost, to znači da se pravo stanovanja prestati onda kada je smrt titulara nastupila pre isteka roka na koji je pravo stanovanja, kao vrsta ličnih službenosti bilo ustanovljeno.¹⁸ Povremeno odsustovanje subjekta prava iz stana radi negovanja bliskog srodnika i izdavanja u zakup za to vreme ne predstavlja osnov prestanak prava stanovanja.

Nasledivo biće pravo stanovanja samo ako je izričito ugovorena u korist naslednika, međutim ovo pravo biće nasledivo i onda kad je uzrekom određena u korist naslednika, i tada važi samo za prvu generaciju¹⁹. Prekarijalno pravo stanovanja na stanu u privatnoj svojini, gase se promenom volje vlasnika stana koji u svakom trenutku može zahtevati predaju stana u državinu. Pravo stanovanja (*habitatio*) kao lična službenosti je stvarno pravo služiti se tuđom zgradom ili njezinim delom za stanovanje i ovo pravo ne ovlašćuje njegovog titulara, koji se ovim pravom više ne koristi da zahteva isplatu u novcu (Lazarević, 2011:371).

Problemi u praksi u vezi realizacije prava stanovanja u R.Srbije

Lična službenost stanovanja ili *habitatio* može se zasnovati i na idealnom delu suvlasničkog stana, s druge strane ako se habitant i suvlasnik stana ne mogu sporazumeti o načinu korišćenja stana, o tome odluči sud u vanparničnom postupku.²⁰

Za sticanje lične službenosti-prava doživotnog stanovanja prema pravima pravilma stvarnog prava dovoljno je da postoji o tome zaključen ugovor u pisanoj formi koji su ugovornici potpisali i to zbog toga javljaju se i problemi oko realizaciji prava stanovanja u praksi, zato što ZOSPO odnosno čl.60 nije regulisao pitanje lične službenosti, pa se u tom pogledu primenjuju pravila stvarnog prava, i prema tim pravnim pravilima za sticanje ličnih službenosti koje su tim sporazumom

---

¹⁸ Presudom Višeg suda u Subotici Gž.br.605/87 od 16.06.1987 godine; pravo stanovanja, kao lična službenost može da prestane i njegovim nevršenjem, ako je jedno lice bilo član porodičnog domaćinstva kome je ustanovljeno pravo besplatnog stanovanja, imalo prebivalište na drugim adresama i to u periodu od 20 godina, za koje vreme nije koristila sporni stan, nesumnjivo je da je u odnosu na vlasnika dobro (stan) bilo slobodno od službenosti. Isto tako, boravak titulara lične službenosti-pravo stanovanja u inostranstvu u trajanju od 10 godina, i više od 3 godine posle podnošenja tužbe, predstavlja osnov za prestanak ovog prava zbog nevršenja i u slučaju ako je titular takvog prava godišnje 2 do 3 puta boravio u stanu.

¹⁹ Zakon o nasleđivanju „Sl.Glasnik RS“ br.46/95, 101/2003 odluka USRS I 6/2015.

²⁰ Zakon o vanparničnom postupku „Sl.Glasnik RS“ br.46/95 drugi zakon 18/2005 dr.zakon 85/2012, 45/2013, dr.zakon 55/2014, 6/2015 i 106/2015 i dr.zakon; Zakon o parničnom postupku „Sl.Glasnik RS“ br.72/2011, 49/2013, odluka US 74/2013, 55/2014.

obuhvaćene sasvim je dovoljno da je ugovor zaključen u pisanoj formi i od ugovornika potpisan.

Formalni nedostaci na koje žalba ukazuje uopšte ne postoje, jer se ovde ne radi u ugovoru kojim se prenosi pravo svojine da bi to bili neophodni formalni uslovi predviđeni odredbom čl.4 Zakona o prometu nepokretnosti, i zbog tog razloga na ovaj slučaj žalbu tužene treba odbiti i pobijanu prvostepenu presudu potvrditi.

Pravo stanovanja može po sadržini biti varijana prava ploduživanja ili prava upotreba stana-habitatio, međutim titularu prava doživotnog ploduživanja na zgradi, pored prava stanovanja pripada i pravo neograničenog uživanja, odnosno korišćenja i upotreba zgrade bez povrede njene suštine, kod prava stanovanja titular prava stanovanja ima pravo stanovanja u granicama svojih ličnih upotreba i potreba članova svoje porodice, dok ploduživac ne mora lično koristiti poslužnu stvar, a habitat može samo lično koristiti stan.

Sa imaoem prava stanovanja mogu stanovati članovi njegovg domaćinstva i lica koja mu pruža pomoć, negu i izdržavanje ili su mu potreba za vođenje domaćinstva i to samo za vreme njegovog života, i službenost stana naslediva je samo ako je izričito ugovorena u korsit naslednika. Ako ugovor o kupoprodaji u kome je kao deo cene ugovorena i lična službenost doživotnog stanovanja prodavca, na taj slučaj ugovor ima elemente aleatornog ugovora, pa se ne može poništiti zbog oštećenja preko polovine.²¹

Pravo stanovanja kao lično pravo prestaje smrću njegovog titulara, međutim vlasnik stana može zahtevati posle smrti nosioca lične službenosti stanovanja iseljenje njegovog bračnog druga, osim ako službenost stanovanja nije bila ugovorena i u korist naslednika nosioca službenosti, koji su zajedno s njim koristili stan. Pravo stanovanja je pre svega pravo deteta konstituisano Porodičnim zakonom u najboljem interesu deteta, tako da dete rođeno van braka ima jednaka prava kao i dete rođeno u braku, pa kako je pravo stanovanja jedno od prava deteta takođe konstituisanih Porodičnim zakonom u Srbiji, ono pripada vanbračnom detetu na jednak način pod zakonom propisanim uslovima, kao bračnom.²² Na pravo stanovanja na službenom stanu plaća se porez na imovinu i to na osnovu čl.2.stav 1.tačka 3, ²³ propisano je da se porez na imovinu plaća sledeća prava nepokretnosti i to; pravo svojine, pravo ploduživanja, pravo upotrebe i pravo stanovanja, pravo vremenskog korišćenja(tajm-šering), pravo zakupa stana ili stambene zgrade u skladu sa zakonom kojim je utvrđeno stanovanje, za period duži od jedne godine ili neodrženo vreme, pravo korišćenja gradskog građevinskog, odnosno javnog građevinskog zemljišta ili stalnog građevinskog zemljišta u državnoj svojini, površine preko 10 ari. U slučaju kad na nepokretnosti postoji neko

²¹ Zakon o obligacionim odnosima „Sl.list SFRJ“ br.29/78, 39/85, 45/89 odluka USJ I 57/89 „Sl.list SRJ“br.31/93 i „Sl.list SCG“ , br.1/2003 ustavna povelja.

²² Mišljenje Ministarstva Financija, MFS, br.413-00-222/98/04 od 12.03.1998 godine.

²³ Zakon o porezima na imovinu „Službeni glasnik R.S“ Zakon o porezima na imovinu „Sl.list RS“ br.26/2001, „Sl.list SRJ“ br.42/2002 odluka SUS i „Sl.glasnik RS“, br.80/2002, 80/2002, dr.zakon , 135/2004, 61/2007, 51/2009, 10/2010, 24/2011, 78/2011, 57/2012 odluka US, 47/2013, 68/2014 i dr.zakon, čl.2.stav 1 tačka 1,2, 3, 4, 5 i 6.

od prava iz stava 1 tačke 2 do tačka 6 iz čl.2, porez na imovinu plaća na to pravo a ne na pravo svojine. Pre na tome, na nepokretnosti na kojoj je konstituisano pravo upotrebe i pravo stanovanja, odnosno pravo dugoročnog zakupa stana ili stambene zgrade u skladu sa zakonom kojim je utvrđeno stanovanja, obaveznik poreza na imovinu je imalac nekog od tih prava, a ne nosilac prava svojine.²⁴ U vezi propisanih koeficijenata za obračun visine stanarine potrbno je obratiti se Ministarstvu za kapitalne investicije, kao nadležnom po predmetnom pitanju.

Kad je u pitanju promena svojine na stanu, na takav slučaj pravo stanovanja članova porodičnog domaćinstva iz odredbe čl.16.stav 3 Zakona o stanovanju, nije lična službenost, pa zato prestaje promenom svojine na otkupljenom stanu. Kod sticanja suvlasništva na stanu koji crpi iz svog naslednog dela, lice gubi njegovo ranije pravo stanovanja, pa i na delu stana na kome je drugo lice steklo suvlasništvo po istom osnovu i to saglasno Zakonu o osnovama svojinsko pravnih odnosa.²⁵ U slučaju postojanja prava stanovanja maloletne dece na stanu koji je u suvlasništvu bivših drugova razvrnuće suvlasništva civilnom deobom je moguće samo uz utvrđenje ovog tereta na nepokretnosti koja je predmet javne dražbe.

Pravo Stanovanja kao ljudska prava

Uključivanje prava na stanovanje u međunarodna dokumenta je uslovilo i promenu definicije standarda stanovanja. Umesto kvantitativnih ili bar merljivih iskaza (broj soba, površina, građevinski materijal, tehnički i higijenski standardi) uvode se neodređeni atributi koje nije moguće kvantifikovati. Tako na primer, definicija stanovanja određuje se atributima: primereno, pristojno, pristupačno, odgovarajuće, dostupno, adekvatno (affordable, adequate, decent, moderate).

To podrazumeva da se na nacionalnom/državnom/regionalnom nivou operacionalizuju ove odrednice i učine merljivim. Naravno, problem je praćenja, odnosno kontrole ostvarivanja ovih prava. 7 Definicija adekvatnog stanovanja u Habitat Agendi, 1996. godina: Adequate shelter znači više od krova nad glavom. Ono podrazumeva: adequate privacy, adequate space, fizičku pristupačnost, adequate sigurnost, sigurnost stanarskog statusa (zakupa), strukturnu stabilnost i trajnost, adequate lighting, heating and ventilation, adequate basic infrastructure kao što je snabdevanje vodom, sanitarije i odvod otpadnih voda, odgovarajući (suitable) kvalitet sredine i činilaca važnih za zdravlje, adequate and accessible location u odnosu na rad i osnovne usluge: sve to po available and affordable cost.

Pedesetih do sedamedesetih-osamdesetih godina u upotrebi su bili stručni standardi kvaliteta stanovanja (Kelske preporuke, Obnovljene Kelske preporuke), koje su mnoge evropske države uzimale kao poželjan standard stanovanja (socijalno stanovanje, odnosno različiti vidovi subvencioniranog stanovanja i subvencioniranih stanarina). Može se reći da su u Zapadnoevropskim državama ostvareni minimalni standardi stanovanja za većinu građana. O

²⁴ Mišljenje Ministarstva Financija, MFS, br.430-03-00224/2006-04 od 07.04.2006 godine.

²⁵ Rešenje Okružnog suda u Novom Sadu, Gž.4563/06 od 02.11.2006 godine.

problemu beskućništva i u tim državama nešto kasnije (Petrović, 2004:3). Stanovanje zadovoljava jednu od osnovnih ljudskih potreba – potrebu za opstankom, fizičkom zaštitom i sigurnošću. Istovremeno, stanovanje omogućava zadovoljavanje mnogih drugih čovekovih psiholoških, socijalnih, ekonomskih i kulturnih potreba (reprodukcija i odgoj dece, rad, obrazovanje, druženje, privatnost itd.). Kvalitetno stanovanje je uslov za kvalitetan život. Stanovanje se kao ljudsko pravo navodi u mnogim međunarodnim dokumentima. U Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (International covenant on economic, social and cultural rights, Rezolucija Generalne skupštine UN, decembar 1966. godine), u članu 11, kaže se: Države članice ovog pakta priznaju pravo svakom pojedincu na standard življenja dovoljan/pristojan (adequate) za njega i njegovu porodicu, uključujući dovoljnu (adequate) hranu, odeću i stanovanje, kao i stalno poboljšanje uslova življenja". U izmenjenoj Evropskoj socijalnoj povelji (European Social Charter Revised, Savet Evrope, 1996), u novouvedenom članu 31 kaže se: "Da bi se obezbedilo delotvorno ostvarenje prava na stanovanje, strane ugovornice preduzimaju mere koje imaju za cilj: (1) unapređenje dostupnog stanovanja (stambenog smeštaja) odgovarajućeg standarda; (2) sprečavanje i umanjivanje beskućništva, kako bi se ono postepeno uklonilo; (3) da cene stanovanja učine pristupačnim (dostupnim, adequate) onima bez dovoljno sredstava". Stanovanje se navodi i u drugim dokumentima, kao što su: Konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije, Konvenciji o pravima deteta, Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama, Konvenciji o položaju izbeglica, Međunarodnoj konvenciji o zaštiti radnika migranata i članova njihovih porodica itd.

Na međunarodnom nivou ne postoji jedinstvena definicija pristojnog stanovanja, niti opšte prihvaćeni standardi i normativi kvalitetnog stanovanja. Razlog tome su velike ekonomske, političke, kulturne, geografske, socijalne i druge razlike, navike, stilovi života, graditeljsko nasleđe i tradicija između država članica međunarodnih organizacija. Definicije pristojnog stanovanja daju se kao opšti okvir, a očekuje se da svaka pojedinačna država operacionalizuje ove pojmove u skladu sa svojim ekonomskim mogućnostima, socijalnim i političkim obeležjima. Tako se, na primer, u *HABITAT* Agendi (Istambul 1996), daje sledeća definicija pristojnog (adequate) stanovanja: "Pristojan smeštaj (adequate shelter) znači više od krova nad glavom. On podrazumeva: adequate privatnost, adequate prostor, fizičku pristupačnost, adequate sigurnost, sigurnost stanarskog statusa – zakupa, strukturnu stabilnost i trajnost, adequate osvetljenje, grejanje i provetrenost, adequate osnovnu infrastrukturu kao što je snabdevanje vodom, sanitarije, odvod otpadnih voda, odgovarajući kvalitet sredine i činilaca važnih za zdravlje, adequate i dostupnu lokaciju u odnosu na rad i osnovne usluge; sve to po pristupačnoj (available and affordable) ceni". 2 U odnosu na stručne standarde kvaliteta stana koji su bili u upotrebi u evropskim državama šezdesetih godina (Kelnske preporuke, na primer), može se tvrditi da su u Evropskoj uniji ostvareni minimalni standardi kvaliteta stanovanja za većinu građana, s izuzetkom beskućnika. Ostvareni

standardi stanovanja mogu se analizirati na osnovu podataka koje redovno objavljuje statistička služba UN, odnosno Eurostat za evropske države. Počeci angžovanja države, odnosno javnog sektora u oblasti stanovanja datiraju s početka XX.veka, a naročito posle Drugog svetskog rata, kako u tržišnim ekonomijama tako i u državama realnog socijalizma.

U državama Zapadne Evrope primenjivane su različite forme stanovanja za društvene grupe sa srednjim i nižim prihodima, od izgradnje stanova koji su bili vlasništvo opština odnosno lokalnih vlasti, stambenog zadugarstva, subvencioniranih stanarina za stanove u zakupu, kontrole renti/zakupnina, subvencioniranih stambenih kredita i sl. U pojedinim državama ostvaren je veoma visok udeo stanova koji su bili u vlasništvu lokalnih vlasti (gradovi, opštine) u ukupnom stambenom fondu, ili su, pak bili u privatnom vlasništvu, ali su građeni uz različite podrške javnog sektora (subvencionirani bankovni krediti, zadružna izgradnja i sl.). Ova kategorija stanovanja označavana je kao netržišno ili neprofitno stanovanje, socijalno stanovanje ili stanovanje u javnom sektoru (public housing).

Bila je namenjena društvenim grupama i kategorijama stanovništva koje u određenom periodu svog života nisu bili u mogućnosti da putem tržišta obezbede pristojne uslove stanovanja (mlade porodice, slabije plaćene društvene grupe, privremeno nezaposleni, imigranti i sl.). Korišćenje socijalnih stanova nije bilo vremenski trajno, nego su stanovi davani na korišćenje za određeni vremenski period dok domaćinstvo ne poboljša svoju ekonomsku situaciju. Za razliku od evropskih tržišnih ekonomija, ova kategorija stanovanja u SAD bila je stigmatizovana, okrenuta isključivo korisnicima socijalne pomoći, prostorno izolovana na periferijama velikih gradova.

To je razlog zašto su u tim stambenim blokovima bile velike koncentracije nezaposlenih građana, razorenih porodica, lica sa patogenim formama ponašanja i navikama (alkoholičari, narkomani, prestupnici, prostitucija, napuštena deca i mladi i sl.). Iako je tek 1.5% stambenog fonda SAD bila u kategoriji socijalnih stanova, ogromna destrukcija i deteriorizacija ovih blokova bila je razlog zašto su lokalne vlasti donele odluke da većinu ovih grupacije sruše (Columbia point u Bostonu, Pruitt Igoe u Sent Luisu i drugi), i da potraže nove forme stambene podrške najsiromašnijim slojevima. Sa krizom i rekonstrukcijom države sa socijalnim staranjem, osamdesetih godina 20 veka, menjaju se i politike u oblasti stanovanja u evropskim državama. Težište je na: (1) privatizaciji i prodaji stanova u javnom vlasništvu njihovim korisnicima; (2) traženju novih oblika subvencioniranja i stambenog zbrinjavanja osetljivih (ranjivih) društvenih grupa; i (3) smanjenju administrativnih i drugih troškova u ovoj oblasti. Nadležnosti se prenose na lokalne vlasti (decentralizacija), uz odgovarajuću finansijsku podršku siromašnijim opštinama i lokalnim zajednicama.

Privatizacija stanovanja u tržišnim ekonomijama započeta je u Velikoj Britaniji krajem sedamdesetih godina, u vreme prvog mandata vlade Margaret Tačer. Tokom privatizacije, broj stanova u javnom sektoru (u vlasništvu opština) sveden je sa 34% na 3 24% stambenih jedinica u ukupnom stambenom fondu. Privatizaciju

su sledile većina evropskih zemalja. Pokazalo se, međutim da je privatizacija pokazala i loše strane, naročito u pogledu povećanja broja beskućnika i pogoršanja uslova stanovanja ranjivih društvenih grupa. Udeo stanova u javnom sektoru još uvek je relativno visok u pojedinim evropskim državama – u Holandiji oko 35% stambenog fonda, u Nemačkoj, Velikoj Britaniji, Švedskoj, Austriji oko 25%. Udeo ovog sektora u stambenom fondu ostalih evropskih država je ispod 10% - Belgija, Luksemburg, Španija, Portugalija, Italija imaju tradicionalno nisko učešće javno finansiranog stanovanja. Grčka je jedina stara tržišna ekonomija u Evropi bez socijalnih stanova. Tokom privatizacije u zemljama u tranziciji, udeo stanova u javnom sektoru je značajno smanjen: u Mađarskoj sa 50% na oko 15% sa tendencijom daljeg smanjenja; u Sloveniji sa 31% na oko 15%; u Srbiji sa 24% na oko 1,5%.

Zaključak

Neke osobe mogu imati pravo da koristi nekretninu koja nije njihova, one mogu imati pravo ploduživanja, upotrebe ili stanovanja. Ova prava nazivaju se lične službenosti, i pripadaju tačno određenim osobama i ne mogu se prenositi na druge sdruge strane imamo vrste ličnih službenosti i to: *pravo ploduživanja* ovlašćuje nekog da upotrebljava tuđu stvar odnosno da stanuje u stanu, koristi lokal, obrađuje zemlju i slično, i ubira njene plodove bez smanjenja vrednosti same nekretnine i promene njene namere, *pravo upotrebe*, u stvari isto je što i pravo ploduživanja, samo što onaj ko ima pravo može da koristi nekretninu i ubira plod od nje samo za lične potrebe i potrebe članova svoje porodice i *pravo stanovanja* zapravo jeste to što mu i ime sam kaže pravo da stanuješ u određenom stanu ili kući koji nisu tvoji.

Lična službenost pripada tačno određenom licu koje ima ovlašćenje da ekonomski u celini ili delimično iskorišćava tuđu nepokretnu ili pokretnu stvar, ne mogu se prenositi ili nasledivati, apo svojoj pravnoj prirodi približavaju se pravu svojine, tako da se od tog prava razlikuje samo manjom sadržinom ili ograničenošću trajanja.

Iz ovog uvida pravo stanovanja je lična službenost stanovanja ovlašćuje lične potrebe i potrebe svoje porodice uz obavezu da ne ruši suštinu poslužnog dobra. Pravo stanovanja je nezavisna od prava svojine na poslužnom dobru, i vlasnik istog može sa se promeniti ali pravo stanovanja ostaje, za ovu pravo karakteristično da je ovo pravo neotuđivo, neprenosiv i nenasledivo. Kod prava stanovanja postoji i obligacioni pravni odnos između vlasnika stana i nosioca prava stanovanja i on se ogleda u međusobnim pravima i obavezama vlasnika stvari i habitanta u odnosu na stan koji predmet prava stanovanja. Imalac prava stanovanja, odnosno titular prava stanovanja ima pravo stanovanja u granicama svojih ličnih potreba i potreba članova svoje porodice. Kako je pravo stanovanja, stvarno pravo, te stvarnopravni odnos habitantu omogućuje neposrednu pravnu

vlast na stanu, koji je predmet prava stanovanja, koja se sastoji u prava korišćenja stana.

Međutim kod prava stanovanja vlasnik stvari i habitant nisu ista već različita lica, tako da habitant vrši deo ovlašćenja koja pripadaju vlasniku, to znači da habitant koristi zgradu, odnosno stan vlasnika stvari ali pri tom nema pravo na plodove. Pravo stanovanja je pravni institut kojim se ograničava pravo svojine.

Sa imaozem prava stanovanja mogu stanovati članovi njegovog domaćinstva i lica koja ga izdržavaju ili su mu potrebna za vođenje domaćinstva i to samo za vreme njegovog života. Prema Zakonu o stanovanju regulisano je da članovi porodičnog domaćinstva imaju pravo stanovanja u stanu koji se otkupi po odredbama ovog zakona, i prema istom zakona, pravo stanovanja porodičnog domaćinstva iz čl.16 stav 3, nije zakonska lična službenost i prestaje promenom prava svojine na otkupljenom stanu po bilo kom osnovu, otuđenje ili nasledstvo.

Titular prava stanovanja kao lična službenost, ne može putem ugovora o zameni preneti ovo svoje pravo korišćenja na neko drugo lice, to znači da pravo stanovanja ne može biti predmet prodaje i kupovine. Iz sve navedenog jasno proizlazi da je pravo stanovanja neprenosivo, dok titulat para stanovanja ima pravo na državinsku zaštitu u slučaju uznemiravanja od strane vlasnika kuće odnosno stana ili trećeg lica.

Da bi pravo stanovanja postojalo, nužno je utvrditi da li je ono stečeno ugovorom ili testamentom i da je upisano u javne knjige. Da bi se pravo stanovanja u kući upisalo u javne knjige, potrebno je da kuća prethodno bude upisana u javne knjige. Ako upis kuće nije vršen u javne knjige ne može se pravo službenosti stanovanja upisati u javne knjige. Tek naknadnim upisom zgrade u javnu knjigu može se upisati pravo titulara-službenosti stanovanja. Ostvarilac za slučaj smrti, kao i za života može konstituisati pravo stanovanja, ovo pravo može se konstituisati i legatom i izjavom poslednje volje.

Međutim pravo stanovanja ne može nastati održajem. Titular prava stanovanja može dakle samo da preduzima materijalne akte u odnosu na stan, koji je predmet prava, dok pravne akte habitanata ne može da preduzima. Da bi titulat prava stanovanja mogao početi sa vršenjem svog prava, nužno je da mu vlasnik zgrade preda zgradu u državinu i sam se iseli iz nje, onim pripada pravo korišćenja stana, a to znači da stan može da koristi samo za stanovanje, i zbog toga stan na kojem postoji lična službenosti stanovanja nije useljiv stan. Prilikom korišćenja stana habitant je obavezan da stan koristi kao dobar domaćin u granicama korišćenja ovlašćenja koja mu pripada.

Pod potrebama titulara lične službenosti, prava stanovanja treba uzeti u obzir i potrebe članova njegove porodice. Kao pravo, za sticanje svojstva člana porodičnog domaćinstva potrebno je ispunjenje svih predviđenih uslova, a ne samo faktičko vođenje zajedničkog domaćinstva u krećem vremenskom periodu.

Pravo stanovanja u našem pravu je pravo deteta na porodični dom, i prema Porodičnim zakonu, dete i roditelj koji vrši roditeljsko pravo imaju ličnu službenost odnosno pravo stanovanja na stanu čiji je vlasnik drugi roditelj deteta, ako dete i

roditelj koji vrši roditeljsko pravo nemaju pravo svojine na useljivom stanu. Iz napred navedenog jasno proizlazi da pravo stanovanja je ustanovljeno u korist deteta, kao i korist roditelja kome je povereno dete na čuvanje, oni su dakle titulari prava stanovanja. I ako je vlasnik stana očuh ili maćeha, tada se pravo stanovanja ne može se ustanoviti, jer je zakonom jasno određeno da je pravo stanovanja moguće ustanoviti samo ako je vlasnik stana roditelj deteta, bilo biološki ili adoptivni.

Kada su u pitanju prava deteta, habitatio treba da omogući živlejnje deteta u uslovima koji obezbeđuju njegov odgovarajući rast i razvoj, imajući u vidu savremene standarde, zbog toga kad je u pitanju pravo deteta na stanovanje, imovniška prava drugog roditelja treba posmatati kroz prizmu zaštita prava deteta, od čega će zavistiti odluka suda da li će drugi roditelj ostati u stanu ili će ga sud svojom odlukom iseliti iz stana. Pravo stanovanja predstavlja stvarno pravo, ali je ono istovremeno i pravo deteta, koje se po pravilu konstituiše u njegovom interesu. Ako vlasnik stana ima više dece iz različitih brakova ili vanbračnih zajednica, onda je moguće da na istom stanu odgovarajuće kvadrature postoji pravo stanovanja za više dece vlasnika i roditelja kojima je dete povereno.

Pravo stanovanja, kao lično pravo prestaje smrću njegovog titulara, posle smrti titulara stanovanja, vlasnik stvari ne može zahtevati iseljenje njegovog bračnog druga, osim ako službenosti nije ugovorena i u korist naslednika nosioca službenosti, koji su zajedno s njim koristili stan.

Literatura

1. D. Stojanović „ Stvarno pravo“Kragujevac, 1998, deveto izdanje.
2. Dr.Dragoljub Lazarević „ Službenosti i susedsko pravo “ , prvo izdavanje, Beograd 2011 godine.
3. Lj. Milutinović „ Pravo stanovanja-Habitatio u Porodičnom zakon“ Bilten, sudska praksa br.4/06.
4. M. Vedriš, K. Klarić „ Građansko Pravo“, XI. Izminjenoizdavanje, Narodne Novine, Zagreb 2008 godine.
5. M. Lazić „ Lične službenosti“ Niš, 2000 godine.
6. Petrović, Mina (2004), Sociologija stanovanja. Stambena politika: izazovi i mogućnosti. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
7. Ksenija Petovar (2003), Naši gradovi između države i građanina. Beograd: Gf, Af i IAUS.
8. Mr.S.R.Vuković „Komentar Porodičnog Zakona“, prvo izdavanje, Beograd 2005.
9. S. Panov „ Porodično pravo“Beograd, 2008.
10. V. Spasić „ Stvarno pravo“, Sarajevo, 1962.

Pravni akti

1. Zakon o stanovanju i održavanju zgrada „Sl.Glasnik RS“ br.104/2016.

2. Nacrt zakona o pravu svojine 1/1989.
3. Zakon o stambenim odnosima „Sl.Glasnik RS“ br.9/8 isp. 11/88.
4. Zakon o osnovima svojinskih pravnih odnosima „Sl.Glasnik RS“ br.115/2005 i dr.zakon.
5. Porodični Zakon „Sl.Glasnik RS“ br.18/2005, 27/2011 i drugi zakon 6/2015.
6. Zakon o nasleđivanju „Sl.Glasnik RS“ br.46/95, 101/2003 odluka USRS I 6/2015.
7. Zakon o parničnom postupku „Sl.Glasnik RS“ br.72/2011, 49/2013 odluka US, 74/2013, 55/2014.
8. Zakon o vanparničnom postupku „Sl.Glasnik RS“ br.46/95 drugi zakon 18/2005 dr.zakon 85/2012, 45/2013, dr.zakon 55/2014, 6/2015 i 106/2015 i dr.zakon.
9. Zakon o prometu nepokretnosti „Sl.Glasnik RS“ br.93/2014, 121/2014, 6/2015.
10. Zakon o obligacionim odnosima „Sl.list SFRJ“ br.29/78, 39/85, 45/89 odluka USJ I 57/89 „Sl.list SRJ“ br.31/93 i „Sl.list SCG“ , br.1/2003 ustavna povelja.
11. Zakon o porezima na imovinu „Sl.list RS“ br.26/2001, „Sl.list SRJ“ br.42/2002 odluka SUS i „Sl.glasnik RS“, br.80/2002, 80/2002, dr.zakon , 135/2004, 61/2007, 51/2009, 10/2010. 24/2011, 78/2011, 57/2012 odluka US, 47/2013, 68/2014 i dr.zakon.
12. Ženevska deklaracija o pravima deteta iz 1924 godine .
13. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1952 i 1966 godine.
14. Konvencija o ostvarivanju alimentacionalnih zahteva u inostranstvu, usvojena Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih Nacija 1956 godine.
15. Konvencija o građansko-pravnim aspektima Međunarodno otmice dece, usvojene u Haškoj akademiji za međunarodno privatno pravo iz 1980 godine.

LEGAL REGULATION OF THE RIGHT OF HOUSING IN THE POSITIVE LAW OF THE REPUBLIC OF SERBIA

MSc Lemane Mustafa

Abstract:

The right of housing is a special type of personal serviceability and exists only on over things which belong to others, while in legal literature, the right of housing is defined as personal serviceability with the power to use it in building of other or part of a residential building, preserving the essence of things as a whole.

Therefore, the right of housing is a legal matter on over things which belong to others, on the basis of which its title holder has the right to use home of another for a dwelling or apartment as a special part of it to the extent necessary for him and the needs of his family members and as a rule includes members of his family, and other faces he cares about. This type of serviceability has only an apartment building or part of it for the building, and this makes it distinct from other personal services.

Therefore, the author of this paper will present the legal regulation of the right of housing as a personal service in the Republic of Serbia, which are the rights and obligations of the title of a person and habitant, and above all the right of housing as the basic right of man.

Key words: right of housing, basic human right, rights and obligations of title and habitant, etc.

Article history:

Received: 15. 11. 2017.

Accepted: 20. 12. 2017.

UDK: 341.48:343.541

Pregledni naučni rad

TRETMAN SILOVANJA U (MEĐUNARODNOM) KRIVIČNOM PRAVU SA OSVRTOM NA PRAKSU AD HOC TRIBUNALA ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU

Doc. dr Sadržmir Karović*

Apstrakt:

U ovom radu autor je pažnju i interes usmjerio na silovanje kao međunarodno krivično djelo odnosno zločin protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, uvažavajući praksu ad – hoc tribunala koja determinira odrednice ovog zločina. Sudska praksa koja obuhvata predmete ad – hoc tribunala za bivšu Jugoslaviju kao najpozvanijeg autoriteta u kojima je tretirano i silovanje omogućava bolje razumijevanje krivičnopravne prirode ovog zločina, uvažavajući posebno krivičnopravne elemente i specifičnosti na kojima se zasniva koncept odnosno pravna definicija silovanja. Takođe, viktimološki aspekt silovanja kao međunarodnog zločina izvršenog u ratu zavređuje posebnu pažnju gdje se jasno prepoznaje odnos na relaciji žrtva - izvršilac. Nemoć međunarodne zajednice uprkos planetarnoj zainteresovanosti za pružanje krivičnopravne zaštite ženskom spolu i uspostavljanju određenih pravila i standarda koja promovišu humanost u najširem smislu riječi, ukazuje na potrebu pronalazaženja konkretnih preventivno – zaštitnih mehanizama u praktičnom smislu. Autor naglašava da zaštitna funkcija savremenog krivičnog prava mora operacionalizirati u praktičnom smislu preventivno – zaštitnu komponentu sa jasno izraženim i prepoznatljivim efektima u praksi.

Ključne riječi: silovanje, zločin, međunarodno pravosuđe, žrtva.

ATAK NA SEKSUALNU AUTONOMIJU

Brojni primjeri različitih oblika ljudske destrukcije kroz istoriju na različitim geografskim tačkama u svijetu potvrđuju da je ljudsko zlo prisutno sa izraženom tendencijom modernizacije i usavršavanja raspoloživog oružja i modaliteta koji postaju još razorniji i ubojitiji, ostavljajući iza sebe nesagledive štetne posljedice za ljudski rod. Praktično je nemoguće empirijski kvantificirati i iskazati odnosno utvrditi i obuhvatiti sve negativne posljedične refleksije krivičnih djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim

---

* Doc. dr Sadržmir Karović, Bosna i Hercegovina, zaposlen u Državnoj agenciji za istrage i zaštitu, kontakt e-mail: karovic.s@hotmail.com.

pravom (genocid, ratni zločini, zločini protiv čovječnosti i zločin protiv mira-agresija). Evidentno je da je međunarodno sudovanje predmet brojnih kritika, kako u naučno - stručnim krugovima, tako i u javnosti a koje se uglavnom odnose na prisutne različite standarde dokazivanja kao i na slabe ili nedovoljne efekte na planu generalne prevencije. „Danas se, međutim, sve više govori o međunarodnom krivičnom pravu kao nadnacionalnom (suprancionalnom) krivičnom pravu koje treba da primjenjuje međunarodni krivični sud“ (Stojanović, 2007:33), „Počinjenje međunarodnih zločina povređuje svjetski poredak i cijelo čovječanstvo, pa stoga probija štit nacionalne suverenosti“ (Munivrana Majda, 2012:821), iz čega proizilazi i planetarna potreba i zainteresovanost za krivični progon kao i utvrđivanje individualne krivične odgovornosti svakog pojedinca bez obzira na njegov status, porijelko ili neko drugo lično svojstvo.

Praksa silovanja i seksualnog nasilja u odnosu na pripadnice određene ljudske grupe ili kolektiviteta koje pripadaju suprotnoj ili neprijateljskoj strani je ponovo prisutna i na području bivše Jugoslavije, uključujući i višestruka silovanja kao vrhunac ljudskog zla. Dakle, atak na seksualnu autonomiju je još uvijek prisutan i kao takav veoma izražajan prilikom pokušaja postizanja apsolutne dominacije i superiornosti jedne strane u odnosu na drugu. „Seksualno nasilje obuhvata silovanje, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, nasilna trudnoća, prisilna sterilizacija.“ (Kaseze, 2005:90).

Dosadašnja istraživanja uključujući i praksu ad hoc tribunala za bivšu Jugoslaviju odnosno već utvrđene sudske činjenice, ukazuju da se radi o masovnom zločinu sa elementom organizovanosti a ne o pojedinačnim spontanim slučajevima. Takođe, postojanje logora i drugih zasebnih objekata odnosno prostorija namijenjenih za silovanje žena u Bosni i Hercegovini potvrđuje činjenicu da nije dovoljno samo osvojiti teritoriju već i na ovaj način poniziti neprijatelja, iskazati superiornost i apsolutnu nadmoć. S tim u vezi, slučajevi „Foča“⁸⁴ i „Lašvanska dolina“⁸⁵ odnose se na procesuiranje koje je usmjereno na seksualno nasilje.

Međutim, nesmiemo zaboraviti da je kraj dvadesetog vijeka zabilježio dva genocida: genocid u Ruandi i genocid u Srebrenici, uprkos svim naporima i odlučnosti međunarodne zajednice nakon drugog svjetskog rata da zaustavi ljudsko zlo, koja su kulminirala izradom i usvajanjem Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocid iz 1948. godine, sa jasno izraženom namjerom da se u budućem periodu ovaj zločin ne ponavlja. „Na pravno formulisanje i inkriminaciju zločina genocid kao autonomne vrste zločina dominantan uticaj su imali stravični događaji iz II svjetskog rata u kojem su posebno objektom

---

⁸⁴ Detaljnije vidjeti Presude Pretresnog i Želbenog vijeća u predmetu Dragoslav Kunarac, Radomir Kovač, Zoran Vuković.

⁸⁵ Detaljnije vidjeti Presude Pretresnog i Žalbenog vijeća u predmetu Ante Furundžija.

napada bili određeni pojedinci isključivo zbog njihove pripadnosti određenoj grupi odnosno kolektivitetu.“ (Karović, 2014:119).

Međutim, masovna stradanja i stravični događaji u Ruandi i na geografskom prostoru bivše Jugoslavije, posebno u Bosni i Hercegovini, kao vrhunac ljudskog zla, bili su povod za osnivanje dva ad hoc tribunala kao odgovor međunarodne zajednice na kulturu nekažnjavanja i namjeru da se procesuiraju osobe za koje postoje osnovi sumnje da su počinili međunarodno krivično djelo odnosno zločin protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom u cilju utvrđivanja individualne krivične odgovornosti i izricanja krivičnopravne sankcije u skladu sa propisima. Genocid u Srebrenici, u srcu Evrope, u čijem izvršenju je smrtno stradalo oko 8000 osoba Bošnjaka – Muslimana, upravo zbog njihove pripadnosti određenom kolektivitetu tj. konvencijski određenoj ljudskoj grupi, potvrđuje nemoć međunarodne zajednice da pronađe efikasne i srazmjerne preventivno - zaštitne mehanizme. „Žalbeno vijeće s potpunim uvjerenjem izjavljuje da pravda osuđuje, odgovarajućim formulacijama, ogromnu i trajnu štetu koja je nanesena i pokolj u Srebrenici naziva njegovim pravim imenom: genocid.“⁸⁶ Posebno zabrinjava činjenica da je Srebrenica imala status zaštićene zone od strane Ujedinjenih Nacija, neposredno prije i u toku izvršenja zločina genocid što ovaj zločin dodatno čini još destruktivnijim. Pored činjenice da se genocid u literaturi međunarodnog krivičnog prava i praksi međunarodnog pravosuđa naziva i „zločin nad zločinima“ prije svega zbog njegove uništavačke genocidne namjere kao subjektivne komponente usmjerene na potpuno ili djelimično uništenje konvencijski određene ljudske grupe, neopravdano bi bilo ne napomenuti i druge evidentirane i procesuirane zločine protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom a to su ratni zločini i zločini protiv čovječnosti. „Posljednjih godina, sudska praksa je imala tendenciju da smanji ulogu državne politike u međunarodnim zločinima.“ (Wiliam, 2008:954), iako je praktično nemoguće promatrati masovne zločine bez neposrednog ili posrednog učešća države odnosno njenih organa ili pojedinaca koji u ime države imaju mogućnost određenog djelovanja. Pored činjenice da je Srbija izbjegla odgovornost za zločin genocid, evidentna je činjenica da je postoji odgovornost za nesprečavanje zločina. Zašto je zločin genocid bitno pomenuti u kontekstu tretmana silovanja u međunarodnom krivičnom pravu odnosno u praksi ad hoc tribunala za bivšu Jugoslaviju ? Prvi razlog je činjenica da silovanja na području Bosne i Hercegovine nisu pojedinačni slučajevi, već isti sadrže komponentu organizovanosti kao rezultat sistematičnog i planskog ljudskog destruktivnog djelovanja na određenom prostoru i vremenu

---

⁸⁶ Presuda Žalbenog vijeća u predmetu Radislav Krstić, par. 37. (IT-98-33-A), 19.04.2004. godine, Radislav Krstić je proglašen krivim između ostalog i za pomaganje i podržavanje u genocidu, te je osuđen na 35 godina zatvora. Genocid je geografski ograničen na područje Srebrenice.

motivisano postizanjem konkretnih ciljeva. Drugi veoma značajan razlog jeste da masovna ili brojna silovanja na području Bosne i Hercegovine iza sebe ostavljaju izuzetno negativne posljedice koje se neposredno odražavaju na nemogućnost biološke reprodukcije žrtve u budućnosti, uslijed specifičnog nehumanog psiho-fizičkog ataka na seksualnu autonomiju od strane silovatelja.

Zločin protiv mira ili agresija kako se često naziva u sredstvima informisanja je još uvijek zločin koji izaziva brojne dileme i kontraverze čak i u naučno - stručnim krugovima zbog prisutnih dijematralno suprotnih mišljenja u vezi krivičnopravne formulacije i suštinskih odrednica ovog zločina. Suštinski razlog nerazumijevanja zločina protiv mira - agresija predstavlja pomiješanost politike i prava, zbog čega se ne može pronaći kompromisno rješenje u vezi pravne formulacije, shvatanja i određenja ovog zločina u praksi. Ljudsko zlo i različiti oblici ljudske destrukcije se ponavljaju i čine mračni dio ljudske istorije, pored svih pokušaja modernog čovjeka da odnose među ljudima i različitim ljudskim grupama reguliše i uredi na najbolji mogući način, posebno uvažavajući osnovna ljudska prava i slobode svakog pojedinca bez obzira na njegovu nacionalnu, etničku, vjersku ili rasnu pripadnost.

Međutim, upravo ta diferencijacija među ljudskim grupama a samim tim i među ljudima - nacionalna, etnička, vjerska ili rasna pripadnost je osnova ili platforma za operacionalizaciju ljudskog zla odnosno zločina i danas, bez obzira koliko se to čini primitivnim, zaostalim i prevađenim. Identična je situacija kada je u pitanju i žrtva silovanja koja se bira upravo po osnovu pripadnosti određenom kolektivitetu odnosno članstvu određenoj (neprijateljskoj) ljudskoj grupi. Silovanje kao zločin u ratu nije novina, s obzirom da brojni primjeri iz prošlosti potvrđuju prisutnost ovog zločina. „Postoje mišljenja da, kada se na ubijanje gleda ne samo kao na dopušteno nego i kao junačko ponašanje, podržavano od strane vlade, onda se razlika između oduzimanja života i drugih vrsta nedopustivog nasilja gubi, pa silovanje postane žalosni, ali neizbježni nusprodukt te potrebne igre, nazvane ratom.“ (Braunmiller, 2013:8).

Slijedom navedenog proizilazi da promocija i afirmacija univerzalnih ljudskih vrijednosti, posebno osnovnih ljudskih prava i sloboda izradom i usvajanjem brojnih međunarodnopravnih dokumenata (konvencija, deklaracija, sporazuma i dr.) nisu puno ostvarila svoju svrsishodnost u praktičnom smislu odnosno stvarnom životu jer su limitirane u kontekstu njihove konkretne provedbene mogućnosti u praksi. Dakle, nepostoje konkretni provedbeni mehanizmi zaštitne funkcije međunarodnog krivičnog prava u praksi, u kontekstu neposredne implementacije i operacionalizacije. Nepostojanje srazmjernog odgovora na ljudsko zlo je osnovni razlog zbog čega se ne može blagovremeno spriječiti ili bar zaustaviti zločin. Prema međunarodnom humanitarnom pravu, silovanje i svi drugi oblici seksualnog nasilja su izričito

zabranjeni,⁸⁷ ali ta zabrana nije dovoljna da spriječi ljudsku destrukciju odnosno da implementira zaštitnu funkciju međunarodnog krivičnog prava u praktičnom smislu.

VIKTIMOLOŠKI ASPEKT SILOVANJA – ŽRTVA I SILOVATELJ

Evidentno je da se ljudsko zlo kontinuirano usavršava, prilagođava novim političkim, ekonomskim, društvenim, kulturološkim, geostrateškim i drugim uslovima, okolnostima i specifičnostima, te pronalazi nove mogućnosti i modalitete konkretizacije i operacionalizacije različitih oblika ljudske destrukcije u praktičnom smislu koji se pravno mogu formulirati odnosno kvalifikovati kao međunarodni zločini u užem smislu (genocid, zločin protiv čovječnosti, ratni zločin, zločin protiv mira-agresija). Nauka još uvijek nije istražila područje kriminalne etiologije odnosno područje uzročnosti koje je za sada neistraženo kao ni pronašla potpune odgovore na pitanje: Šta je to u čovjeku toliko destruktivno ili uništavačko, u tolikoj mjeri da ga pokreće na činjenje ovog zločina ?!

Seksualno nasilje u ratu može:

1. Olakšati etničko čišćenje primoravajući ljude da napuste svoje domove;
2. Demoralisati suprotnu stranu;
3. Pokazati namjeru razaranja zajednice;
4. Izazvati traumu i psihološku štetu kod oponenta;
5. Osigurati psihološke benefite kod počinitelja zločina;
6. Izazvati potpuno razaranja suprotne strane ako napadnuta grupa ima visoku simboličku vrijednost (Cherly, 1994:29).

Svi pokušaji i nastojanja civilizovanog svijeta da se ženski spol krivičnopravno zaštiti i pronađu konkretni mehanizmi zaštite pokazali su se nedovoljnim i nesrazmjernim u odnosu na ljudsko zlo odnosno „mračnu“ stranu ljudske prirode. „Socijalna uloga kaznenopravne norme kao sredstva preko kojeg se prenosi poruka o poželjnom, dobrom, neporočnom, normalnom i

---

⁸⁷ Detaljnije vidjeti Presudu prestresnog vijeća u predmetu Delalić i dr., par. 476 gdje se navodi: Ne može biti nikakve sumnje u to da su silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja izričito zabranjeni prema međunarodnom humanitarnom pravu. Odredbe člana 27 četvrte Ženevske konvencije konkretno zabranjuju silovanje, svaku vrstu nedoličnog nasrtaja i prisilnu prostituciju žena. Zabrana silovanja, prisilne prostitucije i svakog oblika nedoličnog nasrtaja se takođe nalazi u članu 4(2) Dopunskog protokola II uz Ženevske konvencije, u vezi s unutrašnjim oružanim sukobima. Ovaj protokol tako implicitno zabranjuje silovanje i seksualno nasilje u članu 4(1), koji navodi da sva lica imaju pravo na poštovanje njihove ličnosti i časti. Štaviše, član 76(1) Dopunskog protokola I izričito zahtijeva zaštitu žena od silovanja, prisilne prostitucije i svakog drugog oblika nedoličnog nasrtaja. Implicitna zabrana silovanja i seksualnog nasilja takođe se može naći u članu 46 Haške konvencije IV iz 1907. kojim se predviđa zaštita porodične časti i prava. Konačno, silovanje je zabranjeno kao zločin protiv čovječnosti prema članu 6(c) Njimeškog statuta i izraženo kao takvo u članu 5 Statuta.

prihvatljivom ponašanju osobito je vidljiva u inkriminiranju seksualnih delikata.“ (Rittossa & Martinović, 2014:510). Evidentno je da najvažnija dobra i vrijednosti za koje postoji planetarna zainteresovanost u kontekstu efikasne zaštite nisu u dovoljnoj mjeri zaštićena s obzirom da se međunarodni zločini ponavljaju, te da međunarodna zajednica ne preduzima blagovremene preventivne aktivnosti na planu sprečavanja ili zaustavljanja ljudske destrukcije odnosno zločina. Svjedoci smo da je angažman međunarodne zajednice uglavnom usmjeren na humanitarni aspekt pomoći žrtvama (hrana, lijekovi, sanitetski materijal i dr.) što je sasvim nedovoljno.

Preventivno – zaštitna funkcija međunarodnog krivičnog prava u praksi se pokazala nesvrshodnom zbog evidentne činjenice da ne postoje efikasni provedbeni modaliteti konkretne zaštite žena odnosno pripadnica ženskog spola u ratu. „U ljeto 1992. godine, nekoliko mjeseci nakon izbivanja rata u Bosni i Hercegovini, prvi izvještaji o seksualnom nasilju u sukobu čuli su se širom svijeta.“ (Bassiouni & MacCormick, 1996:1). Naprijed navedeno, potvrđuju i masovna silovanja u Bosni i Hercegovini u periodu oružanog sukoba sa prisutnim elementom organizovanosti koja su predmet interesovanja ad hoc tribunala za bivšu Jugoslaviju, kao i već utvrđene sudske činjenice.⁸⁸ „Sam čin silovanja izvodili su stražari, vojnici, pripadnici paravojnih formacija, visoko rangirani oficiri, policajci, a najdrastičniji oblik silovanja je prisiljavanje logoraša da to međusobno čine, i to iz najuže rodbine. Cilj takvog odnosa bio je prije svega da se žrtva trajno psihički uništi i da joj se onemogući povratak u normalan život.“⁸⁹ Dokazi o silovanjima potvrđeni su i od strane ekspertne komisije koja je formirana na inicijativu odnosno zahtjev Savjeta Bezbjednosti UN-a, čiji je zadatak bio da ispita sve raspoložive informacije o zločinima protiv čovječnosti i ratnim zločinima počinjenim na teritoriji bivše Jugoslavije na na čijem čelu je bio priznati ekspert i autoritet u oblasti međunarodnog krivičnog prava Sharif Bassiouni. „U praksi se nepostojanje istinskog i slobodno datog pristanka ili dobrovoljnog sudjelovanja može dokazati postojanjem raznih faktora pobliže objašnjenih u drugim jurisdikcijama - kao što su npr. sila, prijetnje silom ili iskorištavanje osobe koja se ne može oduprijeti. Jasna demonstracija toga da takvi faktori poriču istinski pristanak nalazi se u onim zakonodavstvima gdje nepostojanje pristanka predstavlja element silovanja i gdje se eksplicitno definira da pristanak ne postoji kada su prisutni faktori kao što su korištenje sile, nesvijest ili nesposobnost žrtve da se odupre ili lažno prikazivanje situacije od strane počinioca.“⁹⁰

⁸⁸ Detaljnije vidjeti presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u predmetima Ante Furundžija, Dragoslav Kunarac, Radomir Kovač, Zoran Vuković i dr.

⁸⁹ Murat Tahirović, Logori za silovanja u Bosni i Hercegovini, dostupno na: http://novi.zzi.at/files/tahirovic_molila_sam.pdf, pristupljeno dana 12.09.2017. godine

⁹⁰ Presuda Pretresnog vijeća u predmetu Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković par. 458.

Ono što je posebno značajno akcentirati jeste da prisutna praksa silovanja uključuje pored silovanja pripadnica ženskog spola i silovanje muškaraca kao način da se neprijatelj na krajnje nehuman i destruktivan način ponizi, zastraši i učini nemoćnim, te pokaže apsolutna superiornost u odnosu na žrtvu odnosno neprijatelja generalno. Nema potrebe posebno naglašavati i obrazlagati da akt silovanja bez obzira kako se pravno formulisao odnosno kvalifikovao u krivičnopravnom smislu, iza sebe ostavlja dugoročne negativne posljedice na žrtvu, uključujući i nemogućnost biološke reprodukcije, uslijed preživjelih trauma i različitih oblika nehumanog postupanja. Kao primjer možemo navesti brojna silovanja u Foči, prilikom etničkog čišćenja teritorije od nesrba koje neposredno potvrđuje na djelu, svu brutalnost ljudske destrukcije. „Posebna meta napada bile su muslimanske žene, koje su bile zatočene na mjestima kao što su škola u Kalinoviku, srednja škola u Foči i sportska dvorana "Partizan", u kojima su vladali nepodnošljivi higijenski uslovi i gdje su bile izložene raznim zlostavljanjima, uključujući i višestruka silovanja.“⁹¹ U tom smislu, uvažavajući naprijed navedeno, u postratnom periodu se postavlja veoma važno društveno pitanje, kako i na koji način obezbjediti potrebnu psiho - socijalnu podršku preživjelim žrtvama silovanja, njihovu rehabilitaciju i mogućnost socijalne integracije nakon tako strašnog zločina sa više nego izraženim fizičkim i psihičkim traumama.

Međutim, postoji opravdan strah i zabrinutost da će se silovanje kao zločin u ratu ili oblik ratovanja, opet ponoviti u još destruktivnijem obliku u budućnosti s obzirom da ne postoje realne garancije ili realni preventivno - zaštitni mehanizmi koji opovrgavaju navedene sumnje. Međunarodno krivično pravo ima limitirajuće dejstvo u kontekstu generalne prevencije a žrtve s druge strane nemaju konkretne ili operativne mehanizme zaštite ili bilo kakvu mogućnosti da blagovremeno spriječe destruktivne aktivnosti koje u konačnici mogu rezultirati masovnim, organizovanim, sistematskim i planskim silovanjima. Bespomoćnost žrtve uslijed njene potpune ili apsolutne potčinjenosti u odnosu na izvršioca je realna pretpostavka za ponavljanje zločina. Evidentno je da su određena pravila ratovanja koja onemogućavaju nehuman tretman na relaciji izvršilac – žrtva, samo „mrtvo slovo na papiru“. „Optuženi B je udario svjedokinju A i prisilio je da na njemu izvrši felacio, silovao je vaginalno i analno i natjerao je da mu oliže polni organ.“⁹² Naprijed navedena rečenica na najbolji način ilustruje nemoć, bespomoćnost, poniženost i strah žrtve kao i s druge strane superiornost i apsolutnu nadmoć izvršioca. Nažalost, praksa silovanja u ratu kao način ili oblik ratovanja nije novina već uobičajen obrazac ljudskog destruktivnog ponašanja, zabilježen u različitim

---

⁹¹ Presuda Žalbenog vijeća u predmetu Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković par. 3.

⁹² Presuda Pretresnog vijeća u predmetu Ante Furundžija, par. 87., predmet (IT-95-17/1), MKSJ.

periodima ljudske istorije. Svi dosadašnji pokušaji međunarodne zajednice usmjereni na zaštitu od ovog gnusnog zločina su doživjeli neuspjeh.

Društveni preventivni aspekt krivičnog pravne norme koja neposredno kroz inkriminaciju seksualnih delikata u (međunarodnom) krivičnom pravu pokušava da uputi sasvim jasnu preventivnu poruku svakom pojedincu, uključujući i ratni period je potpuno limitirajućeg karaktera s obzirom da se silovanje u ratu bez obzira na sve zabrane i ograničenja koristi kao veoma efikasan modalitet zastrašivanja, terorisanja i ponižavanja, cijeneći činjenicu da kao takvo izaziva izuzetno snažan psihološki i emotivan učinak na neprijatelja. Dakle, u toku rata, kada sve univerzalne ljudske vrijednosti, počev od onih osnovnih moralnih gube svoj smisao, tako i „slovo zakona“ koje nam šalje jasnu poruku šta je to dobro, prihvatljivo i humano ili ne, gotovo nema nikakav značaj u smislu sprečavanja ili zaustavljanja zločina. U zadnjoj deceniji intenzivirana su viktimološka istraživanja koja u centru pažnje imaju žrtvu, njen status i sveukupne etiološko - fenomenološke specifičnosti ali je ipak još uvijek ovaj segment dovoljno ne istraženo područje multidisciplinarne i multifaktorijalne prirode koje kao takvo zahtijeva involviranost naučno – stručne javnosti u najširem smislu riječi (pravnici, kriminolozi, psiholozi, socijalni radnici i dr.).

KRIVIČNOPRAVNI KONCEPT SILOVANJA KAO MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG DJELA - ZLOČINA

Krivično djelo silovanja je prisutno ne samo u ratu kao oblik ratovanja, već ono nažalost egzistira i u miru kao klasično krivično djelo u nacionalnim pravnim sistemima. Dakle, ovo krivično djelo egzistira i danas, bez obzira na sve pokušaje savremenog čovjeka da pronađe efikasne i srazmjerne mehanizme zaštite seksualne autonomije svakog pojedinca. Međutim, ovaj zločin u ratu pored identične objektivne komponente odnosno radnje izvršenja koja se podudara sa klasičnim krivičnim djelom silovanja ima i određene specifičnosti (organizovanost, masovnost, motiv i dr.) koje čine ovaj zločin u ratu posebnim u destruktivnom smislu. U praksi međunarodnog pravosuđa kao i u teoriji međunarodnog kaznenog prava do izražaja dolazi anglosaksonski pristup prilikom određivanja općeg pojma kaznenog djela po kome se naglašavaju dva konsistutivna elementa: objektivni (*actus reus*) i subjektivni (*mens rea*) (Karović, 2012:791). Silovanje se u Statutu izričito pominje jedino u članu 5(g), kao zločin protiv čovječnosti dok je u predmetu Furundžija silovanje tretirano i kao povreda zakona i običaja rata (Ivanišević, Ilić, Višnjić & Janjić, 2008:99). Pored evidentne činjenice da je silovanje kao i svaki drugi oblik seksualnog nasilja izričito zabranjen po međunarodnom humanitarnom pravu, nepostoji jasno propisana definicija silovanja u nekoj od konvencija ili nekom drugom međunarodnom aktu odnosno provedbenom instrumentu.

S obzirom da nepostoji opšteprihvaćena definicija silovanja u međunarodnom pravu, prilikom pravnog definisanja silovanja u praksi Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije, Pretresna vijeća su se pozivala na koncept silovanja propisan u pojedinim nacionalnim krivičnim zakonodavstvima, sa posebnim osvrtom na krivičnopravne elemente koji čine pravnu konstrukciju ovog zločina. „Tim pravnim sistemima doista je zajednicko temeljno načelo da teško narušavanje seksualne autonomije valja penalizirati.“⁹³ Žalbeno vijeće u predmetu Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković složilo se sa definicijom silovanja koju je dalo Pretresno vijeće u istom predmetu, uvažavajući principe krivičnog prava koji su zajednički svim velikim pravnim sistemima:

„actus reus krivicnog djela silovanja prema međunarodnom pravu tvori seksualna penetracija, bez obzira koliko neznatna: (a) vagine ili anusa žrtve penisom pocinioca ili bilo kojim drugim predmetom kojim se pocinilac poslužio; ili (b) usta žrtve penisom pocinioca; kada do takve seksualne penetracije dode bez pristanka žrtve. Pristanak za tu svrhu mora biti dan dobrovoljno, kao rezultat slobodne volje žrtve, procijenjen na osnovu konteksta postojećih okolnosti. Mens rea je namjera da se postigne ta seksualna penetracija i znanje da se to dogada bez pristanka žrtve.“⁹⁴

Kao što je zapaženo u predmetu Furundžija, prilikom utvrđivanja normi relevantnog međunarodnog prava u vezi sa prirodom okolnosti u kojima definirana djela seksualne penetracije predstavljaju silovanje - u odsutnosti običajnog ili konvencionog međunarodnog prava sa tim u vezi - pomaže upucivanje na opšte principe prava koji su zajednički velikim pravnim sistemima svijeta.“⁹⁵ Koncept silovanja u krivičnopravnom smislu u velikim pravnim sistemima odnosno velikom broju pravosudnih sistema inkorporira nasilje kao nužan element odnosno postojanje sile ili prijetnje silom kao nužan uslov za postojanje ovog krivičnog djela. (Njemačka,⁹⁶ Norveška,⁹⁷ Austrija,⁹⁸

⁹³ Presuda Pretresnog vijeća u predmetu Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković par. 457.

⁹⁴ Presuda Žalbenog vijeća u predmetu Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković par. 127.

⁹⁵ Tužilac protiv Furundžije, predmet br. IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998., par. 177. Detaljnije vidjeti i Tužilac protiv Tadića, predmet br. IT -94-1-A-R77, Presuda o navodima protiv prethodnog pravnog zastupnika Milana Vujina, 31. januar 2000., par. 15: “Od pomoći mogu biti i općenita pravna načela (tamo gdje se ona mogu primijeniti), zajednička svim velikim pravnim sistemima svijeta, kako su razvijena i usavršena u međunarodnoj sudskoj praksi”

⁹⁶ Strafgesetzbuch, član 177(1). Član 177 njemackog Krivičnog zakona izmijenjen je 1. aprila 1998., tako da se njime predviđa da je krivično djelo spolne prisile ili silovanja počinjeno i onda kada pocinilac “iskoristi situaciju u kojoj je žrtva bespomoćno izložena djelovanju pocinioca”. Iako ta odredba nije relevantna za utvrđivanje stanja u međunarodnom pravu u vrijeme krivičnih djela za koja se tereti u optužnicama, ona služi kao indikacija za tendenciju u nacionalnim pravnim sistemima

Brazil,⁹⁹ Španjolska,¹⁰⁰ Kina¹⁰¹ i dr.) Kada je u pitanju subjektivna komponenta silovanja evidentno je da se ovo krivično djelo odnosno zločin može izvršiti samo sa umišljajem. Dakle, subjektivna komponenta silovanja sastoji se u namjeri da se izvrši seksualna penetracija uz postojanje znanja da se taj akt odnosno radnja događa bez pristanka žrtve.¹⁰²

Međutim, u praksi dva ad hoc tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, zločin silovanja se različito tretira s obzirom na činjenicu da su se masovna silovanja u Bosni i Hercegovini pravno formulisala odnosno kvalifikovala kao zločin protiv čovječnosti dok su se silovanja na području Ruande okarakterisala kao akt genocida, uvažavajući krivičnopravne specifične okolnosti koje determiniraju navedene zločine, iako se radnje izvršenja na objektivnom planu podudaraju. U slučaju Akayes,¹⁰³ akti silovanja u Ruandi su pravno formulisani kao akti zločina genocid, cijeneći da su ti akti usmjereni da uništenje određene odnosno konvencijski zaštićene ljudske grupe kao takve. Žalbeno vijeće Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu definiše silovanje kao „fizičku invaziju seksualne naravi počinjena prema osobi pod okolnostima koje su

---

prema širem opsegu okolnosti koje će spolnu aktivnost klasificirati kao silovanje. (Detaljnije vidjeti Presude pretresnog i Žalbenog vijeća u predmetima Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković, zatim u predmetu Ante Furundžija, www. MKSJ)

⁹⁷ General Civil Penal Code, glava 19, član 192: “Svaka osoba koja silom ili izazivanjem straha da bilo čiji život ili zdravlje prisili bilo koju osobu da počini neku bludnu radnju ili je u tome saučesnik, kriva je za silovanje ...”. (Detaljnije vidjeti Presude pretresnog i Žalbenog vijeća u predmetima Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković, zatim u predmetu Ante Furundžija, www. MKSJ)

⁹⁸ Strafgesetzbuch, član 201: “... upotrebom grube sile ili prijetnjom neposrednog napada na život ili tijelo, usmjerenim protiv žrtve ili treće osobe ...”(Detaljnije vidjeti Presude pretresnog i Žalbenog vijeća u predmetima Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković, zatim u predmetu Ante Furundžija, www. MKSJ)

⁹⁹ Código Penal, član 213 (“... nasilje ili ozbiljna prijetnja ...”) ... (Detaljnije vidjeti Presude pretresnog i Žalbenog vijeća u predmetima Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković, zatim u predmetu Ante Furundžija, www. MKSJ)

¹⁰⁰ Código Penal, član 178: “Napad na spolnu slobodu druge osobe, uz upotrebu nasilja ili zastrašivanja, kažnjiv je kao spolna agresija ...”. Oblici “seksualnog zlostavljanja”, koje se definiše kao djelo napada na spolnu slobodu drugoga bez pristanka, kažnjivi su manjim zatvorskim kaznama: član 181. (Detaljnije vidjeti Presude pretresnog i Žalbenog vijeća u predmetima Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković, zatim u predmetu Ante Furundžija, www. MKSJ)

¹⁰¹ Criminal Law (1979), član 139: “Kogod uz pomoć nasilja, prinude ili drugih sredstava siluje neku ženu kazniće se fiksnom kaznom zatvora ne manjom od tri godine i ne manjom od deset godina”. (Taj zakon, koji je bio na snazi u vrijeme relevantno za ovaj postupak, zamijenjen je Krivičnim zakonom iz 1997. /1997 Criminal Code/. Član 236 tog zakona sadrži istu zabranu). (Detaljnije vidjeti Presude pretresnog i Žalbenog vijeća u predmetima Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković, zatim u predmetu Ante Furundžija, www. MKSJ)

¹⁰² Presuda Pretresnog vijeća u predmetu Kunarac i dr., par. 460, Presuda Žalbenog vijeća Kunarac i dr., 127-128.

¹⁰³ Detaljnije vidjeti presudu u predmetu Jean Paul Akayesu, ICTR-96-4-T, 12.09.1998.

prisilne".¹⁰⁴ Dakle, radnje izvršenja silovanja u Bosni i Hercegovini i Ruandi su identične u objektivnom smislu ali se ovi zločini razlikuju po subjektivnoj komponenti (namjera) što predstavlja i suštinski razlog za diferencijaciju navedenih zločina u pogledu pravne formulacije odnosno kvalifikacije.

ZAKLJUČAK

Silovanje kao klasično/tradicionalno krivično djelo i međunarodni zločin protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom je nažalost vjerni pratilac čovjeka u svim etapama ljudskog razvoja i egzistencije, uprkos svim planetarnim naporima i pokušajima međunarodne zajednice da pronađe odgovarajuće zaštitne mehanizme, uspostavljajući određena pravila ponašanja koja će na odgovarajući način zaštititi žene, uključujući ujedno i sve druge kategorije vojno neaktivnog dijela stanovništva, posebno djece, bolesnika i zarobljenika u toku rata. Evidentno je da praksa silovanja i seksualnog nasilja egzistira i u savremenom dobu sa identičnim motivima i ciljevima. Atak na seksualnu anatomiju i seksualne slobode jedinke, iako predstavlja najprimitivniji oblik ljudskog ponašanja i danas zauzima veoma važno mjesto u vojnim strategijama kao oblik ratovanja. Praksa međunarodnog pravosuđa kroz svoj rad nastoji da pošalje jasnu preventivnu poruku kao odgovor na kulturu nekažnjivosti bez obzira na status i položaj pojedinaca u svim sferama ljudskog djelovanja (politika, vojska, policija...). Nažalost, masovnost i organizovanost u izvršenju silovanja na području Bosne i Hercegovine u periodu 1992.-1995. godina potvrđuje nemoć međunarodne zajednice da pronađe srazmjerne i svrsishodne preventivno – zaštitne odgovore i rješenja na planu adekvatne zaštite svakog pojedinca, posebno žene. Primitivni oblici pokazivanja apsolutne superiornosti i nadmoći u odnosu na neprijatelja kroz različite oblike seksualnog nasilja, prvenstveno silovanja, uključujući i djevojčice kao pasivne subjekte, dovode u pitanje svrsishodnost postojećih propisa zbog nepobitne činjenice da se zločini ponavljaju u još razornijem odnosno destruktivnijem obliku.

Eklatantan primjer ataka na seksualnu autonomiju - silovanja u predmetu Dragoljub Kunarac i drugi na području opštine Foča, kao i svi drugi pojedinačni zločini koji uključuju silovanje i druge oblike seksualnog nasilja predstavljaju krajnje upozoravajući alarm za međunarodnu zajednicu na planu traganja i pronalaženja konkretnih zaštitnih mehanizama koji imaju svoju efektivnu učinkovitost u praksi. Operacionalizacija vojnih ciljeva koja inkorporira silovanje koje je po međunarodnom pravu izričito zabranjeno, predstavlja direktan atak na seksualnu autonomiju svakog pojedinca odnosno na humanost u najširem smislu riječi. U tom kontekstu, ideologizacija i politizacija zločina je

¹⁰⁴ Presuda Žalbenog vijeća u predmetu Akayes, par. 688.

apsolutno nedopustiva, cijeneći činjenicu da je imperativ civiliziranog svijeta da svaki zločin bude tretiran isključivo kroz prizmu (krivičnog) prava, poštujući i primijenjujući međunarodno priznate standarde dokazivanja koji se odnose i na zaštitu ljudskih prava i sloboda svakog pojedinca, bez obzira na njegovu pripadnost. Uvažavajući naprijed navedeno, afirmacija i promocija univerzalnih ljudskih vrijednosti, kroz različite oblike međunarodne saradnje u funkciji međunarodnog mira i sigurnosti predstavlja platformu za stvaranje određenih garancija da će se spriječiti ili zaustaviti određene destruktivne aktivnosti protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

Preventivno - zaštitna funkcija savremenog međunarodnog krivičnog prava kao takva mora biti prepoznatljiva u efektivnom smislu. Suštinski problem predstavlja činjenica da su interes i pažnja usmjereni na posljedice i utvrđivanje individualne krivične odgovornosti u skladu sa propisanom procedurom, tako da se neopravdano zanemaruje i ignoriše područje kriminalne etiologije zločina koja ima prvorazredan značaj kada je u pitanju efikasno kreiranje kaznene politike kao sveukupnosti teorije i prakse u borbi protiv međunarodnih zločina. Slijedom navedenog, neistraženost i nedovoljna zainteresovanost za područje kriminalne etiologije koje inkorporira uzroke, znatno utiče na nemogućnost osmišljavanja i kreiranja preventivno - zaštitne strategije. U praktičnom smislu, brojni međunarodnopravni dokumenti koji se odnose na zaštitu žene kao i svakog pojedinca, bez konkretnih operativno-provedbenih mehanizma gube svoju svrsishodnost i opravdanost u stvarnom životu. Dakle, ljudsko zlo odnosno svi oblici ljudske destrukcije pravno formulisani kao zločini protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićene međunarodnim pravom, moraju imati adekvatne odnosno srazmjerne i konkretne mehanizme preventivno-zaštitne prirode koji omogućavaju blagovremeno djelovanje na planu sprečavanja izvršenja ili bar zaustavljanja inkriminirajućih ponašanja. Međunarodni mir i sigurnost kao zajednički i planetarni interes međunarodne zajednice kao i svakog pojedinca, zahtijevaju aktivnu preventivno - zaštitnu ulogu država kao subjekata u međunarodnom pravu u cilju blagovremenog prepoznavanja i otklanjanja riziko faktora koji mogu „prerasti“ u zločin.

LITERATURA:

1. Antonio Kaseze, Međunarodno krivično pravo, Beograd, 2005,
2. Bernard Cheryl, Rape as Terror: The Case of Bosnia, Terrorism and Political Violence, Vol. 6, No 1.
3. Bogdan Ivanišević, Goran P. Ilić, Tomislav Višnjic, Vesna Janjić, Vodič kroz Haški tribunal, propisi i praksa, Beograd, 2008.

4. Cherif Bassiouni, Marcia MacCormick, *Sexual violence, An Invisible Weapon of War in the former Yugoslavia*, International Human Rights Law Institute, DePaul University, 1996.
5. Dalida Rittossa, Igor Martinović: *Spolni odnošaj bez pristanka i silovanje – teorijski i praktični problemi* Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 21, broj 2/2014.
6. Maja Munivrana Majda, *Međunarodni zločini prema novom Kaznenom zakonu*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 19, broj 2/2012.
7. Murat Tahirović, *Logori za silovanja u Bosni i Hercegovini*, dostupno na: http://novi.zzi.at/files/tahirovic_molila_sam.pdf, pristupljeno dana 12.09.2017. godine
8. Presuda Pretresnog i Žalbenog vijeća u predmetu Dragoslav Kunarac, Radomir Kovač, Zoran Vuković, MKSJ
9. Presuda Pretresnog vijeća u predmetu Ante Furundžija, MKSJ
10. Presuda u predmetu Jean Paul Akayesu, ICTR-96-4-T, 12.09.1998.
11. Presuda Žalbenog vijeća u predmetu Ante Furundžija, MKSJ
12. Presuda Žalbenog vijeća u predmetu Radislav Krstić, (IT-98-33-A), 19.04.2004. godine, MKSJ
13. SADMIR KAROVIĆ, *Kaznena djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava* Policijska i sigurnost (Zagreb), godina 21. (2012), broj 4.
14. SADMIR KAROVIĆ, *Kompleksnost utvrđivanja postojanja genocidne namjere* Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 51, 1/2014.
15. Suzan Braunmiller, *Protiv naše volje: muškarci, žene, silovanje, Ratni zločin silovanja*, Beograd, 2013.
16. Wiliam A. Schabas, *State policy as an Element of International crimes*, Journal of Criminal Law and Criminology, Volume 98, Issue 3, 2008.
17. Zoran Stojanović, *Krivično pravo, opšti dio*, XIV izdanje, četranesto izmijenjeno izdanje, Beograd, 2007.

TREATMENT OF RAPE IN (INTERNATIONAL) CRIMINAL LAW WITH A REVIEW OF PRACTICE OF AD HOC TRIBUNALS FOR FORMER YUGOSLAVIA

PhD Sadmira Karović

Summary:

In this paper, the author focused attention and interest on rape as an international criminal offense, or a crime of defiance of humanity and values protected by international law, taking into account the practice of an ad hoc tribunal that determines the determinants of this crime. The case law that includes the ad hoc tribunal cases for the former Yugoslavia as the most senior authority in which treatment and rape is administered allows for a better understanding of the criminal nature of this crime, taking into account especially the criminal elements and specificities on which the concept or legal definition of rape is based. Also, the victimological aspect of rape as an international crime committed in war is a special consideration where the relationship between the victim and the perpetrator is clearly recognized. The international community, despite the planetary interest in providing criminal justice protection to the female sex and the establishment of certain rules and standards that promote humanity in the broadest sense of the word, points to the need to find concrete preventive and protective mechanisms in practical terms. The author emphasizes that the protective function of modern criminal law must be operationalized in a practical way with a preventive - protective component with clearly pronounced and recognizable effects in practice.

Key words: *rape, crime, international justice, victim.*

Article history:

Received: 17. 10. 2017.

Accepted: 29. 11. 2017.

UDK: 343.533::004(497.5)

Pregledni naučni rad

KAZNENA DJELA RAČUNALNOG KRIMINALITETA IZ GLAVE XXV. KAZNENOG ZAKONA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Dr Siniša Franjić *

Sažetak:

Nagla ekspanzija modernih računalnih i digitalnih tehnologija donijela je niz društveno neprihvatljivih ponašanja koja je potrebno adekvatno regulirati (ili inkriminirati) kako bi se počinitelji, nakon provedenoga pravosudnog postupka, mogli biti sankcionirani. Konvencija o kibernetičkom kriminalu i Dodatni protokol konvencije o kibernetičkom kriminalu dokumenti su Vijeća Europe koji opisuju računalna kaznena djela. Budući da je Republika Hrvatska u vrijeme nastanka Konvencije i Dodatnog protokola željela postati članica Europske unije, u svoj je Kazneni zakon morala ugraditi odredbe spomenutih dokumenata Vijeća Europe.

Ključne riječi: Konvencija o kibernetičkom kriminalu, Kazneni zakon, Računalni kriminalitet, Internet

1. Hrvatska kaznenopravna regulativa računalnog kriminaliteta

Informatička revolucija donijela je nove oblike društveno neprihvatljivog ponašanja koje je na odgovarajući način trebalo kriminalizirati. Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona ¹, koji je stupio na snagu 1. listopada 2004. godine, u hrvatski pravni sustav implementirane su odredbe Konvencije o kibernetičkom kriminalu ² i Dodatnog protokola ³ te Konvencije. Time je Republika Hrvatska kriminalizirala čitav niz društveno neprihvatljivih ponašanja vezanih uz računala i informacijske sustave, a opisi nekih postojećih kaznenih djela su usavršeni i upotpunjeni (Franjić, 2012:243). Ovdje svakako treba istaknuti da na nekim opisanim situacijama neprihvatljivih ponašanja treba dodatno poraditi jer neka od ponuđenih rješenja nisu upotpunjena. Spomenuti Zakon o izmjenama i

---

* e-mail: sinisa.franjic@gmail.com

¹ Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona – NN – 105/2004.

² Zakon o potvrđivanju Konvencije o kibernetičkom kriminalu – NN – MU 9/2002.

³ Zakon o potvrđivanju dodatnog protokola uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu o inkriminiranju djela rasističke i ksenofobne naravi počinjenih pomoću računalnih sustava – NN – MU 4/2008.

dopunama Kaznenog zakona valja promatrati kao dio «starog» Kaznenog zakona ⁴ koji je bio u primjeni do 31. prosinca 2012. godine. Od 01. siječnja 2013. godine u primjeni je «novi» Kazneni zakon ⁵ koji, za razliku od prethodnog, ima posebnu glavu u kojoj su propisana kaznena djela iz područja računalnog kriminaliteta. To je Glava dvadeset i peta koja nosi naziv «Kaznena djela protiv računalnih sustava, programa i podataka». Ona predviđa sljedeća kaznena djela: Neovlašteni pristup, Ometanje rada računalnog sustava, Oštećenje računalnih podataka, Neovlašteno presretanje računalnih podataka, Računalno krivotvorenje, Računalna prijevara, Zloporaba naprava i Teška kaznena djela protiv računalnih sustava, programa i podataka. U «novom» Kaznenom zakonu predviđena su još neka kaznena djela koja se mogu počinuti uz pomoć računala i računalne tehnologije, ali se ista nalaze u drugim glavama.

«Novi» Kazneni zakon nije donio ništa novo što se tiče kaznenih djela iz područja računalnog kriminaliteta, osim što su u Glavi XXV. opisana pojedina kaznena djela i to na način da su iz «starog» Kaznenog zakona preneseni opisi stavaka pojedinih inkriminacija i tako su nastali opisi navedenih kaznenih djela (Franjić, 2012:244). Svakako treba istaknuti da se opisi kaznenih djela dječje pornografije i rasne diskriminacije također nalaze u «novom» Kaznenom zakonu, ali u drugim glavama, što je, u svakom slučaju, pogrešno jer tim kaznenim djelima svakako nije mjesto negdje drugdje, nego u ovoj glavi Kaznenog zakona iz prostog razloga što se ona danas uglavnom čine posredstvom moderne računalne tehnologije. Pogrešno je i to što su nazivi kaznenih djela drugačije navedeni pa će to zasigurno stvarati određene poteškoće tijelima koja se bave njihovim suzbijanjem.

1.1. Neovlašteni pristup

Članak 266.

(1) Tko neovlašteno pristupi računalnom sustavu ili računalnim podacima, kaznit će se kaznom zatvora do jedne godine.

(2) Tko kazneno djelo iz stavka 1. ovoga članka počini u odnosu na računalni sustav ili računalne podatke tijela državne vlasti, tijela jedinica lokalne ili područne (regionalne) samouprave, javne ustanove ili trgovačkog društva od posebnog javnog interesa, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.

(3) Za pokušaj kaznenog djela iz stavka 1. i 2. ovoga članka počinitelj će se kazniti.

(4) Kazneno djelo iz stavka 1. ovoga članka progoni se po prijedlogu.

Člankom 266., stavak 1, opisano je ponašanje koje se odnosi na nezakoniti pristup. Njime se određuje da Zakon štiti samo onaj sustav koji ima zaštitne mjere. Ako se sustav ostavi potpuno otvorenim i nezaštićenim, odnosno ako računalo

---

⁴ Kazneni zakon – NN 110/97.; 27/98.; 50/2000.; 51/2001.; 111/2003.; 190/2003.; 105/2004.; 84/2005.; 71/2006.; 110/2007.; 152/2008.; 57/2011., 143/2012.

⁵ Kazneni zakon – NN 125/2011.; 144/2012.; 56/2015.; 61/2015.; 101/2017.

bude potpuno dostupno, neće se ostvariti elementi kaznenog djela.

Stavak 2. uvodi kvalificirani oblik ovoga kaznenog djela kada je objekt radnje računalni podatak, program ili sustav tijela državne vlasti, javne ustanove ili trgovačkog društva od posebnoga javnog interesa, ili je prouzročena znatna šteta, a što opravdano predviđa i težu propisanu kaznu. Ovdje se, kao mogući problem, može pojaviti određivanje „znatne štete“.

Stavak 3. kaže da Konvencija o kibernetičkom kriminalu u svom članku 11. stavak 2. traži da države potpisnice propišu kažnjavanje i za pokušaj kaznenih djela iz ovog članka, trebalo je izričito propisati i kaznu za pokušaj.

Stavak 4. kaže da će se kazneni postupak pokrenuti na prijedlog. Prijedlog za pokretanje kaznenog postupka može dati samo tijelo nadležno za pokretanje.

1.2. Ometanje rada računalnog sustava

Članak 267.

(1) Tko onemogućiti ili oteža rad ili korištenje računalnog sustava, računalnih podataka ili programa ili računalnu komunikaciju, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.

(2) Za pokušaj kaznenog djela iz stavka 1. ovoga članka počinitelj će se kazniti.

U članku 267. opisano je ponašanje koje se odnosi na ometanje sustava. U praksi su česti slučajevi koji se ovim stavkom inkriminiraju. Važan element ovdje jest namjera što znači da se oslobađa odgovornosti onaj tko, na primjer, nepažnjom isključi ključna računala davatelja internet usluga i dovede do prekida komunikacije. Ovdje je važno istaknuti da se upravo ovdje može pronaći jedna od specifičnosti vezanih za računalni kriminal. Napadač može pustiti u distribuciju crva koji će se proširiti na tisuće drugih računala, koja će onda, bez znanja svojih rabiljaca, sudjelovati u napadu. To bi značilo da postoji mogućnost uporabe tuđe infrastrukture u počinjenju kaznenog djela bez ikakvog znanja vlasnika ili osoba koje rabe tu infrastrukturu. Oni ne mogu kazneno biti odgovorni za zlouporabu svoje opreme, ali će posredno biti njome pogođeni usporavanjem „zaraženih“ računala i opterećivanjem njihovih mrežnih veza.

Stavak 2. kaže da Konvencija o kibernetičkom kriminalu u svom članku 11. stavak 2. traži da države potpisnice propišu kažnjavanje i za pokušaj kaznenih djela iz ovog članka, trebalo je izričito propisati i kaznu za pokušaj.

1.3. Oštećenje računalnih podataka

Članak 268.

(1) Tko neovlašteno u cijelosti ili djelomično ošteti, izmijeni, izbriše, uništi, učini neuporabljivim ili nedostupnim ili prikaže nedostupnim tuđe računalne podatke ili programe, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.

(2) Za pokušaj kaznenog djela iz stavka 1. ovoga članka počinitelj će se kazniti.

Članak 268., stavak 1. kaže kako se u suvremenom gospodarskom poslovanju te u poslovanju javne uprave i drugih pravnih osoba sve češće koriste elektroničke baze podataka te kako se brojne evidencije vode isključivo u elektroničkom obliku. Mnoge od tih baza podataka imaju iznimnu vrijednost, a njihova izmjena, uništavanje ili brisanje čine takve podatke neuporabljivima. Oni mogu prouzročiti velike štete i predstavljaju veliku društvenu opasnost.

Stavak 2. kaže da Konvencija o kibernetičkom kriminalu u svom članku 11. stavak 2. traži da države potpisnice propišu kažnjavanje i za pokušaj kaznenih djela iz ovog članka, trebalo je izričito propisati i kaznu za pokušaj.

1.4. Neovlašteno presretanje računalnih podataka

Članak 269.

(1) Tko neovlašteno presretne ili snimi nejavni prijenos računalnih podataka, uključujući i elektromagnetsku emisiju računalnog sustava, ili drugome učini dostupnim tako pribavljene podatke, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.

(2) Za pokušaj kaznenog djela iz stavka 1. ovoga članka počinitelj će se kazniti.

(3) Podaci koji su nastali počinjenjem kaznenog djela iz stavka 1. ovoga članka će se uništiti.

Članak 269., stavak 1., opisuje nezakonito presretanje kojim se traži sankcioniranje neovlaštenog presretanja nejavnih prijenosa računalnih podataka prema informacijskom sustavu, iz njega ili unutar njega (uključujući i elektromagnetske emisije iz informacijskog sustava koji prenosi te same računalne podatke) koje je počinjeno tehničkim sredstvom. Drugim riječima, to bi značilo da se ovim stavkom izričito zabranjuje prisluškivanje bežičnog prijenosa podataka te prisluškivanje žičanog prijenosa koje je moguće izvesti bez izravnog priključenja na telekomunikacijsku liniju.

Stavak 2. kaže da Konvencija o kibernetičkom kriminalu u svom članku 11. stavak 2. traži da države potpisnice propišu kažnjavanje i za pokušaj kaznenih djela iz ovog članka, trebalo je izričito propisati i kaznu za pokušaj.

Stavak 3. kaže da će se podaci nastali pribavljanjem pri neovlaštenom presretanju računalnih podataka uništiti.

1.5. Računalno krivotvorenje

Članak 270.

(1) Tko neovlašteno izradi, unese, izmijeni, izbriše ili učini neuporabljivim ili nedostupnim računalne podatke koji imaju vrijednost za pravne odnose, u namjeri da se oni uporabe kao vjerodostojni, ili tko takve podatke uporabi ili nabavi radi uporabe,

kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.

(2) Za pokušaj kaznenog djela iz stavka 1. ovoga članka počinitelj će se kazniti.

(3) Podaci koji su nastali počinjenjem kaznenog djela iz stavka 1. ovoga članka će se uništiti.

Članak 270., stavak 1., kaže kako se u suvremenom gospodarskom poslovanju te u poslovanju javne uprave i drugih pravnih osoba sve češće koriste elektroničke baze podataka te kako se brojne evidencije vode isključivo u elektroničkom obliku. Mnoge od tih baza podataka imaju iznimnu vrijednost, a njihova izmjena, uništavanje ili brisanje čine takve podatke neuporabljivima. Oni mogu prouzročiti velike štete i predstavljaju veliku društvenu opasnost.

Stavak 2. kaže da Konvencija o kibernetičkom kriminalu u svom članku 11. stavak 2. traži da države potpisnice propišu kažnjavanje i za pokušaj kaznenih djela iz ovog članka, trebalo je izričito propisati i kaznu za pokušaj.

Stavak 3. kaže da će se podaci nastali pribavljanjem pri neovlaštenom presretanju računalnih podataka uništiti.

1.6. Računalna prijevarama

Članak 271.

(1) Tko s ciljem da sebi ili drugome pribavi protupravnu imovinsku korist unese, izmijeni, izbriše, ošteti, učini neuporabljivim ili nedostupnim računalne podatke ili ometa rad računalnog sustava i na taj način prouzroči štetu drugome, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

(2) Ako je kaznenim djelom iz stavka 1. ovoga članka pribavljena znatna imovinska korist ili prouzročena znatna šteta, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina.

(3) Podaci koji su nastali počinjenjem kaznenog djela iz stavka 1. i 2. ovoga članka će se uništiti.

Članak 271. stavak 1., kaže kako je ovdje bitan element pribavljanje protupravne imovinske koristi, a posljedica je prouzročenje štete drugome ⁶. Pod

⁶ Vojković, Goran; Štambuk-Sunjić, Marija: „Konvencija o kibernetičkom kriminalu i Kazneni zakon Republike Hrvatske“, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 1/2006., str. 123. - 136.

ovo kazneno djelo moći će se svrstati razni oblici upada u računalne sustave sa svrhom promjene stanja na bankovnim računima, računalne prijave s kreditnim karticama, plaćanja lažnim brojevima kreditnih kartica i sl. Tu također mogu spadati razne blokade računalnih sustava kako bi se onemogućila provjera valjanosti kartica, brisanje loše kreditne povijesti itd.

Stavak 2. kaže da će se stjecanje protupravne imovinske koristi i nanošenje znatne štete uporabom računalne tehnologije kazniti ovisno o «težini» kaznenog djela.

Stavak 3. kaže da će se podaci nastali pribavljanjem pri neovlaštenom presretanju računalnih podataka uništiti.

1.7. Zloupotreba naprava

Članak 272.

(1) Tko izradi, nabavi, proda, posjeduje ili čini drugome dostupne uređaje ili računalne programe ili računalne podatke stvorene ili prilagođene za počinjenje kaznenih djela iz članka 266., članka 267., članka 268., članka 269., članka 270. i članka 271. ovoga Zakona s ciljem da ih se uporabi za počinjenje nekog od tih djela, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.

(2) Tko izradi, nabavi, proda, posjeduje ili čini drugome dostupne računalne lozinke, pristupne šifre ili druge podatke kojima se može pristupiti računalnom sustavu s ciljem da ih se uporabi za počinjenje kaznenih djela iz članka 266., članka 267., članka 268., članka 269., članka 270. i članka 271. ovoga Zakona, kaznit će se kaznom zatvora do jedne godine.

(3) Počinitelj kaznenog djela iz stavka 1. ovoga članka neće se kazniti kaznom strožom od one koja je propisana za kazneno djelo koje je imao za cilj.

(4) Posebne naprave i programi iz stavka 1. ovoga članka će se oduzeti, a podaci iz stavka 1. i 2. ovoga članka će se uništiti.

Cilj kaznenopravne zaštite iz članka 272., stavka 1. i 2., jest sprječavanje stvaranja i širenja tržišta naprava i u praksi vrlo čestih specijaliziranih programa za počinjenje kaznenih djela opisanih u navedenim člancima Kaznenog zakona. Inkriminacija tih kaznenih djela često se može provesti uz pomoć legalnih naprava i legalnih programa i tu se mogu pojaviti dodatni problemi.

Stavak 3. kaže da Konvencija o kibernetičkom kriminalu u svom članku 11. stavak 2. traži da države potpisnice propišu kažnjavanje i za pokušaj kaznenih djela iz ovog članka, trebalo je izričito propisati i kaznu za pokušaj.

Stavak 4. kaže da će se naprave i opisani programi oduzeti, a podaci nastali počinjenjem kaznenih djela uništiti.

1.8. Teška kaznena djela protiv računalnih sustava, programa i podataka

Članak 273.

(1) Tko kazneno djelo iz članka 267. do članka 270. ovoga Zakona počini u odnosu na računalni sustav ili računalne podatke tijela državne vlasti, tijela jedinica lokalne ili područne (regionalne) samouprave, javne ustanove ili trgovačkog društva od posebnog javnog interesa, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

(2) Kaznom iz stavka 1. kaznit će se tko kazneno djelo iz članka 266. do članka 269. ovoga Zakona počini prikrivajući stvarni identitet i uzrokujući zabludu o ovlaštenom nositelju identiteta.

(3) Tko kazneno djelo iz članka 267. do članka 269. ovoga Zakona počini sredstvom namijenjenim za izvršenje napada na veći broj računalnih sustava ili kojim je prouzročena znatna šteta, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina.

Uz Teška kaznena djela protiv računalnih sustava, programa i podataka nije potrebno davati poseban komentar jer je u komentarima prethodnih kaznenih djela jasno rečeno sve što je trebalo reći.

2. «Stari» i «novi» Kazneni zakon

Kao što se i vidi, tekst «novog» Kaznenog zakona nije donio ništa novoga u opisivanju kaznenih djela iz područja računalnog kriminaliteta, ali je iz glave XXV. izostavio opis kaznenih djela vezanih uz dječju pornografiju i rasnu diskriminaciju. Opisi navedenih kaznenih djela postoje u Kaznenom zakonu, ali u drugim glavama gdje im svakako nije mjesto. U «starom» Kaznenom zakonu je postojalo kazneno djelo «Dječja pornografija na računalnom sustavu ili mreži» gdje sam naziv toga kaznenog djela izaziva jezu i zgražanje. Pogreška zakonodavca je ta što u tekst «novog» Kaznenog zakona nije uvršten isti ili barem neki sličan naziv ovome. Nazivi «Dječja pornografija na računalnom sustavu ili mreži» i «Iskorištavanje djece za pornografiju» svakako se ne mogu svrstavati u istoznačnice iako je teško reći koji je od ta dva naziva jezovitiji. Druga važna stvar je izostanak psihološkog učinka jer prvi ipak drugačije zvuči od drugog naziva. Prvi ipak spominje računalnu tehnologiju, a prema drugome ispada da se djeca mogu iskoristiti i na druge načine za nastanak pornografskih sadržaja. I mogu, ali to treba razdvojiti zbog lakšeg suzbijanja takvih kaznenih djela. Nije isto ako se neki sadržaj dječje pornografije načini uz pomoć računalne tehnologije ili, na primjer, uz pomoć fotografske tehnologije. Očito je da zakonodavac nije puno razmišljao o takvim stvarima, a trebao je.

3. Perspektiva i budućnost informatike u policiji

Razvoj moderne informacijske tehnologije, posebice računala, snažno je utjecao na mnoge djelatnosti ⁷. Razvojem novih tehnoloških dostignuća, širenjem

⁷ Franjić, Siniša: Op. cit.

područja primjene i primjene novih znanstvenih spoznaja, računalo postaje nužno svakodnevno pomagalo u životu i radu većine ljudi. Na nekim područjima to jest sadašnjost, a na nekima bliska budućnost, pa tako i u Ministarstvu unutarnjih poslova Republike Hrvatske. Na žalost, razvojem modernih informacijskih tehnologija, razvijaju se njezine brojne zlouporabe, kao i zlouporabe u kojima je moderna informacijska tehnologija samo tek sredstvo izvršenja kaznenih djela. Budući da se moderna informacijska tehnologija razvija praktički svakodnevno koja također praktički svakodnevno donosi brojne nove izazove, policijski službenici moraju biti spremni za njih. Ulaganje u njihovu dodatnu izobrazbu te u nove informacijske tehnologije omogućit će sprječavanje računalnog kriminaliteta u fazi nastanka pojedinoga kaznenog djela. Drugim riječima, policija mora biti spremna za izazove koje donosi moderno doba.

Metodologija istražnih radnji i postupaka pri istraživanju računalnog kriminaliteta svakog dana postaje sve složenija i sofisticiranija⁸. Razlog tome leži u činjenici da je za praćenje i otkrivanje računalnog kriminaliteta potrebno iznimno informatičko i kriminalističko znanje. Ovdje je potrebno posebno naglasiti da istraživanje i dokazivanje računalnih kaznenih djela prestaje biti sfera kriminalista jer postaje sfera računalnih stručnjaka. Sukladno tome, razvija se i programska potpora koja je iz dana u dan sve sposobnija analizirati i otkrivati računalna kaznena djela.

4. Zaključak

Informacijski sustav je skup definiranih pravila, praktičnih iskustava i metoda rada kod kojih ljudi ili grupe ljudi trebaju raditi na unošenju datih podataka u računalo i koji će obraditi informaciju tako da pruži sve potrebite specifikacije što će pojedincima omogućiti da se odluče u konkretnim poslovnim situacijama. Svakako treba posebno istaknuti da na funkcioniranje i kvalitetu svakoga informacijskog sustava bitno utječe nekoliko čimbenika i to: pristup izgradnji informacijskog sustava, koncepcija njegove izgradnje, tehničke osnove i koncepcija upravljanja njihovom izgradnjom i funkcioniranjem. I tu sada dolazimo do problema na kojega ukazuje ovaj rad, a to je zlouporaba moderne informacijske tehnologije. Ona je vrlo jednostavna i njome je lako upravljati pa je zbog toga doživjela naglu rasprostranjenost diljem svijeta. Budući da ista, dakle, ne predstavlja nekakav poseban problem, mnogi pojedinci uspješno su njome ovladali. S obzirom da, s jedne strane, na internetu postoji mnoštvo specijaliziranih stranica koje objavljuju novosti isključivo iz područja ovladavanja modernim informacijskim tehnologijama, s druge strane se javlja akumulacija znanja što znači da se javno, u elektroničkom obliku, prezentiraju sva trenutačna tehničko-tehnološka dostignuća iz najrazličitijih znanstvenih i neznanstvenih područja. Akumulacija znanja katkada zna biti potpomognuta objavljivanjem knjiga iz istih

---

⁸ Šimundić, Slavko; Franjić, Siniša: «Računalni kriminalitet», Sveučilište u Splitu – Pravni fakultet, Split, 2009., str. 208.

područja u kojima se također nudi nešto novo. Znanstvenici i drugi stručnjaci sva svoja istraživanja provode i objavljuju njihove rezultate s jednim isključivim ciljem, a to je dobrobit čovječanstva. Međutim, tu se vrlo brzo počinje javljati računalni kriminalitet jer se u toj priči upravo ovdje pojavljuju oni koji žele na brz i lak način doći do zarade ne suzdržavajući se ni od čega. Razvojem moderne informacijske tehnologije, na žalost, razvija se i njezina zlouporaba. Drugim riječima, računalna revolucija donijela je nove oblike društveno neprihvatljivih ponašanja koje je na odgovarajući način trebalo sankcionirati što je i učinjeno Kaznenim zakonom Republike Hrvatske i u nekoliko navrata Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona Republike Hrvatske. Inkriminaciji kaznenih djela iz područja računalnog kriminaliteta prethodilo je prihvaćanje Konvencije o kibernetičkom kriminalu koju je Republika Hrvatska potpisala 2001. godine. No, svakako treba istaknuti da je najveći problem u ovom području taj što je počiniteljima kaznenih djela vrlo teško ući u trag. Uspješno suzbijanje kaznenih djela iz područja računalnog kriminaliteta može provesti jedino dobro obučena i dobro opremljena policija. To je jedan od najvažnijih elemenata u cjelokupnoj politici suzbijanja kriminaliteta uopće, a ovaj rad, analizom kaznenopravnih odredbi, ima za cilj doprinijeti boljem razumijevanju i izobrazbi svih onih koji se nalaze na liniji reagiranja na ova protupravna ponašanja. Potrebno je pooštriti sankcioniranje kaznenih djela iz područja računalnog kriminaliteta pa će politika njegova suzbijanja znatnije doći do izražaja. Počiniteljima i potencijalnim počiniteljima na taj bi se način poslala poruka da sankcioniranje računalnog kriminaliteta ima smisla.

LITERATURA:

1. Franjić, Siniša: „Inkriminiranje nekih kaznenih djela iz područja računalnog kriminaliteta u Republici Hrvatskoj“, Kriminalističke teme, Sarajevo, 3-4, 2012.
2. Kazneni zakon – NN 110/97.; 27/98.; 50/2000.; 51/2001.; 111/2003.; 190/2003.; 105/2004.; 84/2005.; 71/2006.; 110/2007.; 152/2008.; 57/2011., 143/2012.
3. Kazneni zakon – NN 125/2011.; 144/2012.; 56/2015.; 61/2015.; 101/2017.
4. Šimundić, Slavko; Franjić, Siniša: «Računalni kriminalitet», Sveučilište u Splitu – Pravni fakultet, Split, 2009.
5. Vojković, Goran; Štambuk-Sunjić, Marija: „Konvencija o kibernetičkom kriminalu i Kazneni zakon Republike Hrvatske“, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 1/2006.
6. Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona – NN – 105/2004.
7. Zakon o potvrđivanju dodatnog protokola uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu o inkriminiranju djela rasističke i ksenofobne naravi počinjenih pomoću računalnih sustava – NN – MU 4/2008.

8. Zakon o potvrđivanju Konvencije o kibernetičkom kriminalu – NN – MU 9/2002.

**CRIMINAL ACTS OF COMPUTER CRIMINALITY FROM CHAPTER XXV. OF
CRIMINAL CODE IN REPUBLIC OF CROATIA**

Summary:

PhD Sinisa Franjic

Abrupt widening modern computer and digital technologies are bring many social unacceptable behaviorals which must be adequately approbate in national legislative. Convention on cybercrime and Additional Protocol to the Convention on cybercrime is documents of Council of Europe whose described computer criminal acts. As Republic of Croatia wish to be a part of European Union, in Croatian Criminal law are be incorporated provisions of Convention of cybercrime and Additional Protocol to the Convention on cybercrime.

Key words: Convention on cybercrime, Criminal law, Computer criminality, Internet.

Article history:

Received: 24. 8. 2017.

Accepted: 18. 9. 2017.

UDK: 349.6(4-672EU)
502.14

Pregledni naučni rad

EKOLOGIJA, ZAŠTITA I NORMATIVNO UREĐENJE ŽIVOTNE SREDINE

Mijomir Perović*

Apstrakt:

U radu se istražuje odnos čovjeka i prirode. Odnosno negativno djelovanje čovjeka koje šteti prirodnom balansu. Svako uništavanje prirodne sredine koje šteti biljnom i životinjskom svijetu – ugrožava i život ljudi. Neophodno je utvrditi precizna normativna akta koja će sankcionisati svaki ekološki delikt.

Ključne reči: ekologija, životna sredina, normativni akti, pravne sankcije;

UVOD

Svojim djelovanjem, radom i sve većim težnjama za poboljšanje i olakšanje uslova života, ljudi doprinose ugrožavanju okruženja i u globalu cjelokupne prirode. Tako narušavajući povezani system voda-vazduh-zemljište, odnosno povezanost koja vlada milionima godina unazad. Zaštita eko-sistema u cjelini znači primjenu niza zakona, kako domaćih tako međunarodnih konvencija, koje bi označavale krivično-pravni odgovor na širenje ovakvog oblika kriminala.

Životna sredina predstavlja cjelokupan system koji sačinjava okruženje, vode, vazduh, šume, prirodni resursi (geološki), biljni i životinjski svijet. Na remećenje eko-sistema utiče niz faktora a najznačajniji su: industrijski centri, infrastrukturni objekti, automobilska industrija (veliki broj automobile sa unutrašnjim sagorijevanjem), veliki reciklažni centri, smetlišta itd. Primjena moćnih izvora energije, izgradnja velikog broja energetskih i industrijskih objekata, izgradnja i širenje urbanih cjelina – sve to dovodi do globalnog zagađenja i do narušavanja života na zemlji. Što ujedno dovodi i do pitanja opstanka života na planeti, kako biljnog i životinjskog svijeta, tako i ljudi.

Ugrožavanjem životne sredine, pojedinci, fizička i pravna lica čine krivična djela. Čineći ekološke delikte, dovode vlasti u situaciju brzog reagovanja, kako bi se preventivno i represivno što bolje djelovalo. Kako bi u budućnosti, broj ovakvih krivičnih djela bio doveden na što manji broj. U suprotnom, rađa se misao o uništenju cjelokupnog eko-sistema, pa i života na zemlji.

---

* MUP Crne Gore, Podgorica, Doktorant Pravnog fakulteta u Nišu, e-mail: perovicmisko7@gmail.com.

EKOLOŠKO DJELOVANJE U REGULATIVI EVROPSKE UNIJE

Tendencija je, naročito nakon Drugog svjetskog rata i industrijskog buma, da se normativno uredi ekološka pitanja. Jedan od važnijih dokumenata Evropske Unije kojima se regulišu mnoga pitanja zaštite od savremenih oblika ekoloških delikata su Rimski ugovori koji su doneseni još davne 1958. godine u Rimu, u epohi posleratne ekonomske ekspanzije i razvoja zemalja zapadne Evrope. Države članice su reagovala donoseći zakone na nacionalnom nivou. Ali ipak u potpunosti to nije urodilo plodom, pa je 1972 godine u Parizu poslije prve konferencije zatraženo da se razradi akcioni program zaštite životne sredine (Volf -Nidermajer, 2004:61) Međunarodna zajednica uočava da je potrebno jedinstveno djelovanje kako bi se na taj način bolje reagovalo i sagledalo u unapređenju životne sredine. Međunarodna zajednica je takođe pravilno uočila opasnost od različitih oblika i vidova povređivanja i ugrožavanja životne sredine.¹ U tom pravcu danas je u međunarodnim okvirima postavljena jedinstvena osnova u pravcu uspostavljanja "održivog razvoja" životne sredine u skladu sa ekonomskim i društvenim potrebama.² Dakle, to je novi društveni odnos prema društvenoj sredini, prostoru i prirodnim resursima sa punom sviješću postojanja odgovornosti pred budućim generacijama.³

Potreba za vođenjem zajedničke ekološke politike, danas, priznata je već početkom '70-ih godina prošlog vijeka. Usljedile su opsežne radnje problema o životnoj sredini, koja je logično podrazumijevala normativne naloge i zabrane. Na Štokholmskoj konferenciji UN-a 1972 donijeta je odluka o sprovođenju akcionih planova u oblasti zaštite životne sredine, kojima treba izvršiti zaštitu, očuvanje i unapređenje zdrave životne sredine. Do sada je sprovedeno šest akcionih programa. Šesti akcioni program životne sredine 2001-2010 posvećen je zaštiti klime zdravlja prirode i raznolikih vrsta, kao problem upravljanje prirodnim resursima. Poseban akcenat je dat na problem zemalja koje žele da pristupe EU.

NORMATIVNA REGULATIVA EKOLOŠKIH DELIKATA – PRIMJER CRNE GORE

Usvajanjem deklaracije 20-og septembra 1991. godine na Žabljaku, Crna Gora je postala prva ekološka država na svijetu, a taj dokument je već naredne godine predstavljen na konferenciji UN o zaštiti životne sredine. Oblast regulative ovih krivičnih djela data je u Krivičnom zakoniku Republike Crne Gore iz 2003. godine ("Službeni list RCG", br. 70/03) čime se ova djela karakterišu kao krivična djela protiv životne sredine i uređenja prostora. Ova krivična djela regulisana su od člana 303. do člana 326b krivičnog zakonika. Smatrajući da ovi navedeni članovi regulišu

¹ Patricija W. Birnie, International Law and the environment, Oxford, 2002, PP, 153-168.

² International Environmental Law Hague, 1995, PP. 89-121.

³ Antun Šundulić, "Ekološka svijest mladih između održivog razvoja i tehnocentrizma", socijalna ekologija, Zagreb, 2007, Br. 4 str. 279-296.

oblast ovog pristupnog rada, valja pomenuti da su ovim zakonikom regulisana i brojna druga krivična djela u cilju zaštite životne sredine, i to: oštećenje životne sredine (član 307), zloupotreba genetički modifikovanih organizama (član 307a), ubijanje i mučenje životinja (član 309), krađa zaštićenog prirodnog dobra (član 311), iznošenje u inostranstvo zaštićeno prirodno dobro i posebno zaštićenje biljke i životinje (član 312), unošenje opasnih materija u crnu goru (član 313), nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija (član 314), nedozvoljena izgradnja nuklearnih postrojenja (član 315), neizvršenje odluke o mjerama zaštite životne sredine (član 316), povreda prava na informisanje o stanju životne sredine (član 317), prenošenje zaraznih bolesti kod životinja i biljaka (član 318), nesavjesno pružanje veterinarske pomoći (član 319), nadrveterinarstvo (član 320), proizvodnja štetnih sredstava za liječenje životinja (član 321), zagađivanje hrane, vode za ishranu odnosno napajanje životinja (član 322), pustošenje šuma (član 323), šumska krađa (član 324), nezakonit lov (član 325), nezakonit ribolov (član 326), građenje objekta bez građevinske dozvole (član 326a), protivpravno priključenje gradilišta na tehničku infrastrukturu (član 326b).

U periodu poslije II Svjetskog rata dolazi do jačeg razvoja industrije. U slivu rijeke Morače i njene pritoke Zete, razvijaju se nekoliko najvećih gradskih i industrijskih centara u Crnoj Gori (željezara u Nikšiću, kombinat aluminijuma u Podgorici i fabrika celuloze u Beranama). Samim Štim dolazi do jačih zagađivanja rijeka, pa je trebalo stvoriti uslove za zaštitu životne sredine i zagađenje svesti na minimum. U tu svrhu, 1995. godine donijet je Zakon o vodama ("Službeni list RCG", broj 16/95) koji je u tom trenutku i kasnije na savremen način regulisao ovu oblast.

Evropski parlament i Savjet Evropske Unije su 23. oktobra, 2000. godine usvojili Okvirnu direktivu o vodama (2000/60/EC).⁴ Osnovni cilj direktive je onaj koji se odnosi na dovođenje svih prirodnih voda u "dobro stanje", tj. direktivom se ne zahtijeva dovođenje "vodenih resursa" u prvobitno stanje, već prije svega održivo stanje. Namjena direktive jeste da uspostavi okvire za zaštitu površinskih voda, ušća rijeka u more, morskih obalskih i podzemnih voda. Novi pristup upravljanja vodenim resursima postavlja Crnoj Gori nove zahtjeve za izmjene i dopune postojećih institucionalnih okvira i zakonskih osnova. Sa tim ciljem, 2004. godine formirana je Urava za vode koja je sa resornim Ministarstvom za vodoprivredu u proteklom periodu pristupila implementaciji ciljeva Okvirne direktive o vodama. Pripremljen je i usvojen novi Zakon o vodama⁵ koji je, uz par izmena i dopuna,⁶ usaglašen sa zakonodavstvom Evropske Unije i ratifikovanim međunarodnim konvencijama i deklaracijama, a trenutno su aktuelne faze izrade podzakonskih akata. U primeni je i Zakon o finansiranju upravljanja vodama.

---

⁴ DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL 2000/60/EC ESTABLISHING A FRAMEWORK FOR COMMUNITY ACTION IN THE FIELD OF WATER POLICY, PE-CONS 3639/1/00 REV 1

⁵ "Službeni list RCG", br. 27/07 od 17. maja 2007.god.

⁶ "Službeni list CG", br. 32/11 od 01. jula 2011.god. i 47/11 od 23. septembra 2011.god.

UTVRĐIVANJE ČINJENICA NAKON IZVRŠENJA DELIKATA U DOMENU EKOLOGIJE

Rasprostranjenost izvora i oblika ugrožavanja prirodne okoline, kao i raznovrsnost motiva za činjene takvih akata, uslovljava primenu raznovrsnih krivično-pravnih i kriminalističkih instrumenata, koji bi trebalo da definišu i urede pitanja iz oblasti zaštite životne sredine, ali i otkrivanja i dokazivanja počinjenih ekoloških delikata. Povećanje broja ekoloških delikata, njihovih uzroka, pojavnih oblika i posledica, zahteva unapređenje i usavršavanje metoda i tehnika za otkrivanje počinioca ovih djela.

Neka zagađenja su lako uočljiva i vidljiva, dok su za druga potrebna primjena raznih metoda i sredstava. Uočljivost ovih delikata na riječnim tokovima i izvorištima je nekada očigledna, a nekad može biti uočena samo od uskog kruga lica koja su specijalizovana i koja raspolažu određenom tehničkom opremom, a takvi mogu biti naučni instituti i specijalizovane državne institucije.

Često u toku ljetnjih mjeseci i u periodima niskog vodostaja možemo vidjeti veliko prisustvo građevinske mehanizacije u riječnim koritima. Sa odobrenjem nadležnog organa ili ne, često dolazi do prekomjernog pa čak i vandalskog ponašanja učinilaca ovih delikata. S obzirom da rijeke prati i naseljenost od vjkada u riječnim dolinama, pa je i vidljivost i uticaj ovih delikata veoma izražen. Učinioci ovih krivičnih djela spadaju u grupu veoma perfidnih delinkvenata. Obično, ovi učinioci su često povezani putem korupcije, koji teže maksimiziranju svojih profita ne mareći za veće ekološke poremećaje i okolno stanovništvo koje trpi proizvode tih delikata.

Za razliku od ovih problema koje sriječemo na rijekama, nerijetko ili često sriječemo ekološke delikte izvedene na vodo-izvorištima i živim bunarskim vodama. Ovi delikti najčešće se vide ili ne vide, pa za neke od njih je potrebno angažovanje specijalizovanih ustanova. Obično ovi delikti rade se namjerom, nemarom ili lakomislenošću njihovih izvršilaca. To su obično smetlišta u blizini vodo-izvorišta, korišćenje postojećih bunara za potrebe kanalizacije i otpadnih voda, zatrpavanje šutom i otpadom. Interakcija čovjek-životna sredina okruženje, tj. životna sredina predstavlja osnov čitavog savremenog prava zaštite životne sredine.⁷ Izvore informacija o ovim deliktima možemo podijeliti u dvije grupe, i to na direktne i indirektno.

Direktni su:

1. opažanje organa unutrašnjih poslova;
2. kriminalistička procjena stanja ugroženosti na osnovu indicija;
3. opservacije koje su rezultat istraživanja drugih slučajeva.

Indirektni su:

1. obavještenje građana
2. prijava inspekcijских organa

---

⁷ Stevan Lilić- "Zaštita životne sredine, lokalna samouprava I lokalna agenda 21". Lex forum, časopis za pitanje vladavine prava I demokratije, Udruženje pravnici za demokratiju. br. 5-8, 2005.

3. javno pogovaranje
4. sredstva javnog informisanja
5. obavještenja ili prijave (od raznih instituta, zavoda, medicinskih ili veterinarskih ustanova)
6. obavještenja od strane privrednih subjekata
7. obavještenja od Interpola ili policije drugih država.⁸

Najčešće se dešava da se prva saznanja stiču kada dođe do ekoloških posledica. Procentualno najviše se ovi delikti dešavaju u toku vikenda, kada je pažnja od strane nadležnih organa umanjena. Neophodno je da se, u predkrivičnom postupku, uporedo uz prisutnost operativaca angažuju i stručna lica, vještaci: biolozi, hemičari, udruženja ekologa i veterinarske ustanove; koji posjeduju visoka stručna znanja. Time je potrebno da operativci organa unutrašnjih poslova imaju tijesnu saradnju sa odgovarajućim naučnim ustanovama (za ekologiju, vodoprivredu, itd.).

Vrlo je važno da se prilikom otkrivanja i dokazivanja ekoloških delikata radi brzo i efikasno, kako bi se onemogućili oni koji bi činili opstrukcije prilikom izvođenja dokaza.⁹ Posebnim problemom se smatra organizovani kriminalitet.

Razjašnjavanje svih ekoloških delikata na vodama i vodo-izvorštima moraju se zasnivati na objektivno dostupnim informacijama kao i na "zlatnim pitanjima kriminalistike". Ta pitanja sadrže niz aspekata i to: 1. Objektivno-identifikacioni aspekt – Što se dogodilo? 2. Prostorni aspekt – Gdje se dogodilo? 3. Vremenski aspekt – Kada i u koje vrijeme se dogodilo? 4. Način izvršenja? 5. Instrumentalni aspekt – Čime je djelo izvršeno? 6. Subjektivno indetifikacioni aspekt – Ko je izvršio djelo? 7. Viktimološki aspekt – Ko je žrtva? 8. Motivaciono uzročni aspekt - Zašto je djelo učinjeno?

Bilo koji organ kada zaprimi prijavu o krivičnom djelu, dužan je preduzeti hitne mjere i radnje u cilju obezbjedjenja lica mjesta događaja, i preduzimanja prvih mjera na licu mjesta. Prije svega, misli se na izlazak nadležnih organa na lice mjesta (tužilac, policija, vještak određene struke, specijalnosti) radi preduzimanja uvidajnih radnji. Blagovremenim izlaskom na lice mesta događaja preduzeće se uvidajne mjere i radnje koje imaju zadatak da obezbjede i pronadju, fiksiraju tragove i predmete krivičnog djela, koji će poslužiti za efikasno vođenje istrage, a kasnije i cjelokupnom dokaznom postupku. Neophodno je da se odmah angažuju stručnjaci iz drugih oblasti, ili institucije koji će zajedno sa policijom i tužiocem učestvovati u radnjama uvidjaja, kasnije vještačenja, rekonstrukcije i dr. Specifičnost vršenja uvidjaja kod ekoloških krivičnih djela je posebno u problemima daljeg zagadjivanja, čak i opasnosti po zdravlje samih članova uvidajne ekipe. Zbog toga je potrebno preduzeti mjere zaštite svih učesnika, ali mjere za sprečavanje daljeg širenja zagadjivanja, uništavanja zaštitnog dobra. Po saznanju za događaj neophodno je odmah izići na lice mjesta, radi konstatacije stanja, činjenica i

---

⁸ Mile Matijević, Specifičnosti suzbijanja ekološkog kriminaliteta, Ecological Safety in Post-modern Environment, International Conference, Banja Luka, 2009

⁹ BTU in association with Max-Planck-Institute(2003)

organizacije vršenja uvidjaja. Redovna dokazna sredstva za utvrđivanje izvršenja ovih delikata su: uvid u dokumentaciju, uviđaj, rekonstrukcija, saslušanje okrivljenog, saslušanje svjedoka, vještačenje.

Ostvarivanje uvida u dokumentaciju treba izvršiti hitro, jer na taj način omogućavamo da se uoče značajne informacije koje su vezane za tehnološki proces, što nas može usmjeriti pri ispitivanju osumnjičenih, saslušanju svjedoka i omogućiti bolje sprovođenje uviđaja i rekonstrukcije. Pregledom će se utvrditi: projektna dokumentacija, odobrenje za rad, dokumenti o ispravnosti pojedinih postrojenja, izvještaj o havarijama koje su se događale, rani zadaci i organizacija u preduzeću, dnevnicu rada dežurnih inženjera, zapisnici inspeksijskih organa o nepravilnostima u tehnološkom procesu, posebno oni iz ekološke zaštite koji su sastavljani tokom ranijih kontrola. Važno je provjeriti spiskove svih zaposlenih kao i evidencije radnika koji su radili u određenim smjenama da bi se napravio širi krug potencijalnih osumnjičenih lica ili svjedoka koji su prisustvovali ili vidjeli nešto značajno što će nam koristiti u toku dalje procedure. Uvidom u dokumentaciju, možemo uočiti da oprema koju posjeduje određeni privredni subjekat nije adekvatna, nema odgovarajuće filtere za prečišćavanje raznih materija koje bi mogle doći u dodir sa vodom. Bazeni u kojima se skladište otpadne vode nemaju adekvatne filtere za ispušt otpadnih voda, nemaju odgovarajuće folije kao zaštitu za dalje prodiranje ovih materija u zemlju ili pomoću tehničke dokumentacije uočiti da uređaji nijesu adekvatno korišteni. Odnosno, neznanje i nepoznavanje od strane subjekata koji rade na tim uređajima i postrojenjima.

Uviđaj na licu mjesta se poduzima da bi se ispitali prikupljeni dokazi ili razjasnile činjenice koje su važne za krivični postupak. Riječ o kompleksnoj istražnoj radnji sa veoma složenim kriminalističkim sadržajima. Najkraće rečeno, to je rad na mjestu krivičnog djela, odnosno, neposredno opažanje uviđajnog organa, kao i određeni poslovi izvan mjesta krivičnog djela (uviđaj nad licima i stvarima), dok se pojmovno uviđaj može proširiti i na neke prateće (ali od uviđaja neodvojive) radnje, kao što su osiguranje mjesta krivičnog događaja, te postupanje sa predmetima i tragovima pronađenim na mjestu krivičnog događaja. Uviđajnim radnjama se omogućava da se na mjestu događaja prikupe značajne informacije. Ovo se mora preduzeti veoma brzo od trenutka saznanja kada je došlo do ekološkog delikta. Brzom akcijom, odnosno djelovanjem, onemogućavaju se izvršiocima i licima koja prikrivaju na terenu, da ne bi došlo do promjene zatečenog stanja i uništavanja dokaza.

Rekonstrukcija se sastoji ili u ponavljanju načina učinjenja djela ili pojedinih faza i postupaka ili u postavljanju predmeta i osoba u određeni položaj, radi provjeravanja datih izjava. Iz prethodnog proizilazi da postoje dvije vrste rekonstrukcije – rekonstrukcija cjelokupnog krivičnog događaja ili potpuna rekonstrukcija i rekonstrukcija pojedinih dijelova krivičnog događaja ili djelimična rekonstrukcija. Ono što neizostavno treba naglasiti kada je u pitanju rekonstrukcija događaja, jeste to da se ona uvijek vrši u vještački stvorenim uslovima, na mjestu

krivičnog događaja. Zato je ona po svojim obilježjima slična uviđaju, jer se u njenim okvirima

Vještački ponavljaju neke činjenice i okolnosti krivičnog događaja u vještački postavljenim uslovima, tj. Riječ je o simulaciji krivičnog događaja, koja mora biti praćena uslovima mjesta i vremena sličnim onima koji su vladali u vrijeme izvršenja krivičnog djela. Rekonstrukcija ima ograničen značaj pri razjašnjavanju ekološkog delikta na vodama i vodo-izvorištima, budući da se nikad ne može izvršiti ponavljanje ovakvog krivičnog djela u potpunosti. Rekonstrukcijom se mogu ispitati pojedini djelovi ekološkog kriminaliteta i time razjasniti neke sumnjive činjenice nastale tokom uviđaja. Rekonstrukcijom se mogu utvrditi pojedini djelovi uzročno-posledičnog lanca nastanka zagađenja vode i vodo-izvorišta prilikom ispuštanja štetnih materija privrednih subjekata u toku procesa proizvodnje. Takođe se može provjeriti ispravnosti i funkcionalnosti određenih postrojenja. Prilikom provjere treba izvršiti pregled tehničke dokumentacije i ispravnost rada postrojenja koje vrši prečišćavanje i filtriranje štetnih materija prilikom njihovog odlivanja u specijalnim bazenima i kako je došlo do izlivanja tih materija u vodu. Rekonstrukcijom se vrši i provjera izjava datih od strane pojedinih lica, poput svjedoka i učesnika događaja, kao i opažanja određenog broja lica koja su trebala da preduzmu radnju ili se uzdrže od njenog činjenja. Izjave učesnika o samom događaju uzimaju se pojedinačno, sa objašnjenjem kako je on lično vidio sam slučaj zagađenja vode, šta je preduzeo, šta je morao preduzeti da bi spriječio dalje zagađenje. Potrebno je utvrditi da li su navedena lica mogla na vrijeme da otklone havariju koja je prouzrokovala zagađenje vode, da li su mogli nešto da čuju ili vide, i na bilo koji način spriječe odlivanje otrovnih materija u vodu, itd. Rekonstrukcijom se najčešće u ovom slučaju može utvrditi ispravnost uređaja i postrojenja na vodo-izvorištima kao i ispravnost uređaja koji vrše prečišćavanje štetnih materija kod fabričkih postrojenja koja mogu biti uzrok zagađenja vode i vodo-izvorišta. Tako se, na primer, može utvrditi da li je interni televizijski monitoring bio ispravan, da li je ugao snimanja mogao da pokrije dato mjesto i omogućiti da lica zadužena za praćenje situacije na vrijeme stignu do havarisanog postrojenja.

Okrivljeni je subjekt krivičnog postupka i nosilac funkcije odbrane, i s jedne strane svojim iskazom se suprotstavlja tužiocu (optužbi), a s druge strani svojim iskazom pruža organu krivičnog gonjenja značajan izvor dokaza radi utvrđivanja činjenica u krivičnom postupku. Saslušanje okrivljenog za kojeg postoje osnovi sumnje ili je osnovana sumnja da je izvršio ekološko krivično djelo, odvija se u skladu sa kriminalističkim pravilima, ali i uz određene specifičnosti koje proizilaze iz posebnih obilježja ekološkog kriminaliteta, pa i te vrste izvršilaca krivičnih dela. S'obzirom da postoji veliki broj propisa koji se odnose na životnu sredinu neophodno je da službeno lice koje ispituje osumnjičenog pažljivo prouči zakonske i podzakonske akte koji regulišu ovu oblast. Potrebno je izvršiti provjeru propisa zagađivača, pa da se prije početka samog ispitivanja, analiziranjem njihovog sadržaja uoči da li oni odstupaju u odnosu na propise koji su lex generis i da se

utvrdi da li je bilo propusta u kontroli i nadzoru. Osnov saslušanja leži u temeljnoj pripremi operativaca (organa unutrašnjih poslova) ili istražnog sudije. U sticanju predznanja pomažu nam: uvid u dokumentaciju i angažovanje stručnjaka uže specijalnosti, koji su eksperti iz oblasti i nepristrasni profesionalci. Potrebno je proučiti interne propise zagađivača i da li oni odstupaju od zakonskih propisa. Treba utvrditi da li je u toku tehnološkog postupka došlo do propuštanja od nekih lica; kontrole, nadzora itd. Ovi delinkventi svoja djela vrše najčešće planski i prikriveno pa imaju potporu i podršku političkih moćnika a naročito "lokalnih moćnika" koji svoju djelatnost pravdaju višim interesima. Osumnjičeni će, na svaki način pokušati da negira izvršenje delikta, negira da je prekomjernim crpljenjem pijeska prešao limit – dozvoljeni (10-15 puta pa i mnogo više). On će takodje nastojati da u potpunosti negira izvršenje ekološkog delikta smatrajući da ce moći da se pozove na ekološke propise, pozivat će se na objektivnu nemogućnost da se ispoštuju ekološki standardi, ili će isticati da je radio u višem interesu. Odgovornost će prebacivati na drugog, prvenstveno na svoje podređene, umesto na nalogodavce, pa je potrebna kvalitetna priprema ovlašćenog službenog lica prije saslušanja, uz prethodno angažovanje stručnih lica.

Svjedok je fizičko lice koje iznosi ono što mu je poznato o krivičnom djelu i učiniocu, na osnovu svog neposrednog čulnog opažanja ili neposrednog od drugih lica. Svjedok je dužan da govori istinu, jer se za lažno svjedočenje odgovara. Svjedoci se saslušavaju ponaosob i bez prisustva ostalih svjedoka, a jedino odstupanje postoji, kada se kao svjedoci saslušavaju oštećeni, odnosno oštećeni kao tužilac. Posebno se reguliše način saslušanja svjedoka saradnika, u postupku za krivična djela organizovanog kriminala. Za saslušanje svjedoka ekoloških delikata važe opšta kriminalistička pravila. Neophodno se ispoljava potreba da se u istražnim radnjama prije početka saslušanja detaljno upoznamo sa tehnološkim procesom zagađivača uz potrebu da se prouči funkcija svjedoka u procesu rada, kao i njegove radne dužnosti. Ovo je neophodno radi kvalitetnijeg i savjesnog saslušanja svjedoka, ne samo određivanja kruga pitanja koja će se svjedoku postavljati, već i zbog minimuma mogućnosti da svjedok svojim iskazom ne obrati pažnju na sustinska pitanja. Proces saslušanja svjedoka koji je povezan sa osumnjičenim po nekom osnovu, važi kao u prethodnom slučaju. Potrebno je poznavanje propisa i tehnoloških osobenosti zagađivača vode. Treba utvrditi ulogu svjedoka u aktivnostima počinioca, kao i njegove dužnosti i mjesto koje zauzima u hijerarhiji. Posmatranjem njegove uloge u hijerarhiji uočavamo da li on nekog prikriva u ovom deliktu, ili se plaši sopstvene odgovornosti. Svjedok će iznijeti svoje stavove i svoja viđenja kako je došlo do zagađenja vode, da li je ono moglo biti spriječeno, da li je došlo do propuštanja obaveze činjenja itd. Na drugoj strani, mogu se pojaviti kao svjedoci slučajni posmatrači, ekolozi, članovi nevladinih organizacija, ribočuvari, građani itd.

Vještačenje predstavlja utvrđivanje činjenica koje su od značaja za krivični postupak, a nijesu pravnog karaktera, kao i davanje nalaza i mišljenja od strane lica koje raspolaže potrebnim stručnim znanjem i vještinama. Iskaz vještaka

predstavlja značajno dokazno sredstvo na osnovu koga organ koji vodi krivični postupak utvrđuje ili ocjenjuje važne činjenice čije bi utvrđivanje bez potrebnog naučnog znanja bilo otežano ili gotovo onemogućeno. Obično kada se vrši vještačenje (na vodama, vodo-izvorištima kao i riječnim koritima), već u ranim fazama angažuju se stručna lica. Zbog dobitka u vremenu, najčešće se ističe značaj situacionog vještačenja, koje se vrši neposredno po završetku uviđaja ili tokom samog uviđaja, pa se time uvijek dobija na brzini i onemogućavaju se svi faktori koji bi prikrili, uništili ili oštetili dokaze, s obzirom da se svi tragovi odmah analiziraju u pokretnoj laboratoriji na samom mjestu događaja ili u neposrednoj blizini. Ipak, situaciono vještačenje zahtijeva složene tehničke sisteme, pa se ova vještačenja rijetko vrše. Prilikom razjašnjavanja i otkrivanja ekološkog delikta na vodama i vodo-izvorištima, mogu se obaviti različita vještačenja. Ukoliko je došlo do smrti ljudi ili ako je došlo do nastupanja posledica po zdravlje ljudi, vrši se sudsko-medicinsko vještačenje. Veterinarsko vještačenje se vrši ukoliko je došlo do trovanja životinja ili posledica koje su nastupile po životinje. Botaničkim vještačenjem se ispituju posledice koje su nastupile usled zagađenja biljnog svijeta na površini vode, pod vodom i koje se nalaze u neposrednoj blizini vode. Biološkim i mikrobiološkim vještačenjem se ispituje zagađenost vode, rasprostranjenost zagađenja i štetan uticaj materija koje su nađene u vodi kao i njihova posledica koja će se javiti u budućnosti. Tehnološke ekspertize ispituju tehnološko-proizvodni proces i njegov uticaj na okolinu, čime se otkrivaju subjekti koji nijesu pravovremeno reagovali, vrši se ispitivanje filtera na uređajima i kontrola otpadnih voda u bazenima, kao i kontrola propusnosti iz bazena u zemljište i njihov eventualni dodir sa vodom. Obično se za vještačenje na mašinama i postrojenjima u fabrikama angažuju stručnjaci iz sledećih oblasti: mašinski inženjeri, inženjeri elektrotehnike, rudarstva, statičari, geolozi, itd. Ova saznanja nas upućuju da li je postojala tehnička neispravnost uređaja, njihovo nepravilno korišćenje, da li je izvršeno propuštanje radnje od strane lica sa namjerom ili bez nje.

ZAKLJUČAK

Prepoznajući životnu sredinu kao dobro od opšteg interesa naročito u poslednje vrijeme dolazi do izražaja razvoj ekološke svijesti i potreba uređivanja integralnog sistema zaštite životne sredine, čime se obezbjeđuje ostvarivanje prava čojeka na život i razvoj u zdravoj životnoj sredini i ujedno uravnotežen odnos privrednog napretka i životne sredine u globalnim razmjerama. Ekološka politika EU teži ka izraženoj ekološkoj svijesti tako da zaštita i unapređenje prirodnog okruženja sve više izbija u prvi plan politike EU, čineći više od 30% njenih pravnih propisa. Čovjek je svojim aktivnostima u cilju unapređenja uslova života i rada narušio ekološku ravnotežu odnosno uzajamnu i harmoničnu povezanost i zavisnost koja je vladala u živom svijetu. Ugrožavajući prirodno okruženje ljudi su istovremeno doveli u pitanju i ugrožavanje integriteta sopstvenog opstanka. Naglašavanje potrebe za uspostavljanje krivične odgovornosti u slučajevima

ozbiljnog zagađenja ili dovođenja u opasnost životne sredine, zasnovano je na procjenama da je ugrožavanje životne sredine krivičnim djelima sve rasprostranjeniji problem koji prouzrokuje očitu štetu životnoj sredini na globalnom nivou. Zato se već duže vrijeme vode rasprave koje ukazuju na neophodnost uspostavljanja mjera za sprečavanje, suzbijanje i sankcionisanje ekološkog kriminala, jer se broj radnji kojima se priroda ugrožava i degradira višestruko uvećao. Suzbijanje ekološkog kriminala predstavlja izazov za sve zemlje na nacionalnom i nadnacionalnom nivou, jer uticaj nedozvoljenih aktivnosti koje se mogu podvesti kao djela iz domena ekološkog kriminala prevazilazi granicu ugrožavanja same životne sredine i dovodi do implikacija šireg društvenog i ekonomskog karaktera. Razvoj ekološke svijesti potencira shvatanja da čovjek svojim radnjama ne smije da dovede do prekida procesa u prirodi, uređujući je prema svojim potrebama niti do poremećaja funkcionisanja ravnoteže koja od pamtvijeka postoji između živih bića i životne sredine. Dakle, ekološka svijest predstavlja obrazac života, koji poštuje i uslađuje sa prirodnim zakonima kruženja materije, trošenja energije i obnavljanja života, pri čemu potstiče da se od prirode uzima samo onoliko koliko je potrebno za obezbjeđivanje osnovnih ljudskih potreba. Stoga je odgovornost na svakoj generaciji za prenošenje lekcija o perspektivi svijeta i učuvanju prirodnog okruženja sledećim generacijama. Primjenom kriminalističkih metoda i pravovremenim reagovanjem na licu mjesta, možemo doći do željenog cilja. Obezbijediti mjesto od daljeg zagađenja, spriječiti vandalsko i nesavjesno ponašanje pojedinaca i privrednih subjekata, onemogućiti profiterne i sve vrste delinkvenata koji svojim činjenjem ili nečinjenjem narušavaju eko sistem u cjelini. Time činimo zaštitu prirode u cjelini i vode kao jednog nezamjenjivog prirodnog resusa od koga zavisi život na zemlji, odnosno život ljudi, biljnog i životinjskog svijeta. Samo lice mjesta događaja, koje je izvor najvažnijih materijalnih dokaza, treba hitno locirati jer ono predstavlja izvor širenja zagađenja i narušavanja eko sistema, budući da voda u tom lancu predstavlja jednu od bitnih karika. Upravo ovim kriminalističkim radnjama doprinosimo u dokazivanju i razjašnjavanju ovih krivičnih djela, koja se izvode perfidno, sa namjerom ili bez nje, ili prikriveno, u cilju postizanja što većeg profita.

LITERATURA

- Birnie Patricia, International Law and the environmental, Oxford, 2002.
- BTU in association with Max-Planck-Institute(2003)
- DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL 2000/60/EC ESTABLISHING A FRAMEWORK FOR COMMUNITY ACTION IN THE FIELD OF WATER POLICY, PE-CONS 3639/1/00 REV 1
- International Environmental Law Hague, 1995.
- Lilić Stevan, Zaštita životne sredine, lokalna samouprava i lokalna agenda 21, Lex forum, br.5-8, Beograd, 2005.

- Matijević Mile, Specifičnosti suzbijanja ekološkog kriminaliteta, Ecological Safety in Post-modern Environment, International Conference, Banja Luka, 2009.
- Službeni list CG", br. 32/11 od 01. jula 2011.god. i 47/11 od 23. septembra 2011.
- Službeni list RCG, br. 27/07 od 17. maja 2007.
- Službeni list RCG, br. 70/03
- Službeni list RCG, broj 16/95
- Šundulić Antun, Ekološka svijest mladih između održivog razvoja i tehnocentrizma, socijalna ekologija, br.4., Zagreb, 2007.
- Vojf-Nidermajer Anita, Ekološka politika, Evropa od A do Š, Priručnik za evropsku integraciju, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd 2004.

ECOLOGY, PROTECTION AND NORMATIVE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENT

Mijomir Perovic

Abstract - The paper examines the relationship between man and nature. Regarding the negative action of a person who is harmful to the natural balance. Any destruction of the natural environment that damages the plant and animal world - also endangers the lives of people. It is necessary to establish precise normative acts that will sanction any ecological delict.

Key words - ecology, environment, normative acts, legal sanctions.

Article history:

Received: 04. 10. 2017.

Accepted: 24. 11. 2017.

UDK: 340.5:347.94

Pregledni naučni rad

UPOREDNO PRAVNI PRIKAZ DOKAZNOG POSTUPKA U GRAĐANSKOM PRAVU

MSc Maida Bećirović-Alić*

Apstrakt:

Dokazni postupak se razvijao od najstarijih vremena, još u starom Rimu do današnjeg doba. Postupak se menjao ali su neki elementi ostali nepromenjeni u modernom pravu. Dokazivanje je metod pomoću kojeg sud istaržuje i utvrđuje istinu. Dokazivati znači uveriti sud u istinitost određene tvrdnje. Dokazivanje predstavlja delatnost uobličenu procesnim normama u kojoj učestvuje sud, stranke i ostali učesnici u postupku, a koja obuhvata prikupljanje dokaza, izvođenje dokaza i ocenu dokaza. Kod izvođenja svakog dokaza dominira načelo materijalne istine i ono je osnova dužnosti suda da utvrdi istinu. Kao centralni deo parničnog postupka dokazivanje je različito definisano i regulisano u uporednom pravu. Autor nastoji u ovom radu predstaviti osnove dokaznog postupka u kontinentalnom i anglosaksonskom pravu, predstavljajući dokazne sisteme država u kojima je pravno uređenje okarakterisano elementima ovih sistema.

Ključne reči: parnični postupak, dokazni postupak, uporedno pravo

UVOD

Dokazivanje u parničnom postupku predstavlja sve radnje suda i stranaka koje se preduzimaju u cilju utvrđivanja istinitosti jedne činjenice koja je predmet dokazivanja. Dokazivanje obuhvata sve činjenice koje su u datom postupku vazne za donošenje odluke kao i nekoliko važnih pitanja koja se odnose na vrstu, dokaznu snagu i dopuštenost dokaznih sredstava. Dužnost suda je da istinito i potpuno utvrdi sve sporno pravno relevantne činjenice. Do saznanja na osnovu kojih sud utvrđuje istinitost jedne činjenice sud dolazi neposrednim čulnim zapažanjem, iz kazivanja fizičkih lica, organa ili organizacije izrazima u pisanom tekstu. Poznato je da postoje dva velika pozitivno pravna sistema: 1) kontinentalno evropski sistem i 2) anglosaksonski sistem. Osnovna obeležja ova dva sistema jesu to što se kontinentalno-evropski sistem karakteriše kao inkvizitorski a anglosaksonski kao akuzatorski, međutim ovakva diferencijacija je isuviše gruba jer oba sistema u

---

* Asistent na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: maida.becirovic@uninp.edu.rs.

modernom pravu predstavljaju mešavinu elemenata koji su karakteristični za ova dva sistema. Fenomen koji se javlja kao posledica globalizacije jeste sve izrazitija konvergencija elemenata ova dva sistema, jer se traže metode koje su korisne i efikasne s tim da se zanemaruje faktor da li one potiču iz jednog ili drugog velikog sistema.

1. Dokazni postupak u evropsko-kontinentalnom pravnom sistemu

1.1. Dokazni postupak u italijanskom pravu

Pojam dokaza u italijanskom pravu se definiše kao činjenica relevantna za donošenje konačne sudske odluke koju može etablirati zainteresovana stranka u predmetu. U tom smislu je ugledni pravni teoretičar Salvatore Satta još prije gotovo pola veka rekao: "La prova, come manifestazione dell fatto", nalazeći da je dokaz ponajpre "manifestacija činjenice." (Satta, 1953:200).

Pravni okvir za ovu manifestaciju je *trattazione*, odnosno institucija poznata kao *miindliche Verhandlung* u germanskom pravu, ili *oral argument* u anglo-saksonskom pravu. U suštini, radi se o usmenoj procesnoj argumentaciji (processo verbale), i s raspravnim aktivnostima tokom dokaznog postupka, osim samog izvođenja dokaza, ali to istovremeno ne znači da se ova aktivnost stranaka preuzima samo i isključivo u usmenoj formi. Na pripremnom ročištu, *prima udineze di comparazione*, italijanski sud razmatra konkretan predmet i ne sprovodi dokaze, kako je regulisano na sličan način i u našem pravnom sistemu. U biti, radi se o uvodnoj fazi sudske procedure, *fase introduttiva*, nakon koje predsedavajući sudskog veća, *giudice istruttore*, samostalno, kao *primus inter pares*, sprovodi pripreme radnje za početak glavne rasprave, *case istruttoria*. Stadijumi u sudskoj proceduri koji će uslediti nakon toga, u prvom redu sprovođenje dokaznog postupka, *istruzione probatoria*, će se voditi predvećem u punom sastavu, *ordinamento giudiziario*, u predmetima za koje je nadležno sudsko veće, a ne sudaija pojedinac (Osmanović, 2003:175).

Kad se radi o podeli dokaza, općeprihvaćena klasifikacija u italijanskoj teoriji je na: zakonske dokaze, *prova legale*, koji su predviđeni Zakonom o građanskom sudskom postupku, *Codice di Procedura Civile (CPC)*, i tzv. slobodne dokaze (prova libera), koji nisu zakonski predviđeni ili čiju prezentaciju i izvođenje u toku postupka nadzire sud. Naredna podela dokaza se odnosi na dokumentovane i nedokumentovane dokaze. Ova klasifikacija dokaza je izvršena s obzirom na način njihovog predočavanja sudu. S druge strane opet i dokumentovani dokazi se mogu razvrstati na javne akte, *atto pubblico*, i private dokumente, *document privato*, koju mogu biti verifikovani i neverifikovani. Da li je neka javna ili privatna isprava verodostojna može se osporavati posebnom tužbom, *Querela difalso*, i to u svakom stadijumu procedure pred sudom zbog određenih manjkavosti koje mogu biti suštinskog karaktera, *falsita materiale*, ili i iz drugih razloga. U postupku pred sudom može se umešati i javni tužilac, *pubblico ministero*, kao organ koji zastupa

državne interese i to u svojstvu intervenijenta. Verodostojnost privatnih isprava je moguće utvrđivati jednim, manje formalnim aktom koji se upućuje sudu, a koji je u italijanskom pravu poznat pod nazivom *disconoscimento*. Kao jedno od važnih dokaznih sredstava u italijanskom pravu procesualisti ističu iskaz svedoka i u tom smislu svedočenje, *prova testimoniale*, se odnosi isključivo na saslušanje trećih lica u postupku pred sudom, a isključeno je u ovom svojstvu saslušavanje samih stranaka. Italijansko pravo poznaje saslušavanje stranaka u postupku pred sudom u nešto drugačijem obliku i sa drugim pravnim posledicama, a odnosi se na neformalno, informativno saslušanje koje je poznato pod nazivom *comperazioni personali*, koje može biti sprovedeno u bilo kojoj fazi postupka. Ovo saslušavanje valja razlikovati od usmenog, formalnog izjašnjavanja stranaka pred sudom (koje je u italijanskom pravu poznato pod imenom *interrogatorio per positiones in materia di Procedura civile*), i u tom smislu iznošenja određenih činjenica, zauzimanja određenih pozicija te prezentovanje određenih zahteva bitnih za dalje odvijanje parnice (Cappelletti, 1962:149).

1.2. Dokazni postupak i dokazna sredstva u sudskom postupku Kraljevine Švedske

Zakon o sudskom postupku Kraljevine Švedske (Rattegangsbalk, u daljem tekstu Postupnik ili RBJ donesen je 1942. godine, a na snagu je stupio 1.1.1948.godine, te je i danas u primeni uz mnogobrojne izmene i dopune, a korigovanje zakona je bilo neophodno da bi isti išao u korak s vremenom i novonastalim životnim okolnostima. Odmah na početku izlaganja o ovom zakonu istaknut će se najznačajnija karakteristika ovog zakona, a odnosi se na činjenicu da on uređuje sudski postupak u građanskim (tvistemal) i krivičnim stvarima (brottmal). Zbog svoje geografske udaljenosti, ali i specifičnosti razvoja švedskog prava, vrlo mali broj teoretičara, kako u našoj tako i u komparativno-pravnoj teoriji, se bavio analizom i osobenostima švedskog sudskog postupka. Jednu od novijih i sveobuhvatnijih analiza švedskog parničnog postupka objavili su procesualisti Bruzelius i Thelin i to 1979. godine, a posljednju verziju Ministarstvo pravde Kraljevine Švedske, zaključno sa amandmanima koji su stupili na snagu 1.1.1999. godine, te će ova najnovija zakonodavna rešenja biti predmetom naše analize u narednim izlaganjima. Osnovna specifičnost zakonodavno-pravne koncepcije Rattegangsbalk-a, kao važećeg postupnika u švedskom pravu, počiva na razlikovanju adversarnog parničnog civilnog sudskog postupka (poznat u švedskom pravu kao *rattsskipning*), od vanparnične nelitigiozne sudske procedure (*frivillig rattsvard*). Osnovni distinktivni faktor je objektivne prirode obzirom da parnični sud rešava civilni spor (mal) u domenu judikaturne funkcije švedskih sudova, dok vanparnični sud razrešava pravni slučaj (*arenden*) u okviru administrativne funkcije sudova u Švedskoj. U švedskom parničnom postupku, procedura pred sudom se inicira tužbom (*stamning*) čija modifikacija u pravilu nije dozvoljena, a vanparnični postupak se pokreće *ex parte* predlogom (*ansokan*).

Postupak se okončava meritornom presudom (dom), dok vanparnični predmet sud završava odlukom (beslut). Slično kao i u našem pravnom sistemu, rešenjem su odlučuje o određenim sporednim pitanjima u parnici, u prvom redu o upravljanju parničnom procedurom (Ginsburg & Bruzelius, 1965: 305).

Postupnik u Glavi 36. Sekciji 1. propisuje svedočenje kao dokazno sredstvo i u tom smislu propisuje da se kao svedok u građanskim stvarima može saslušati svako lice koje nije stranka u postupku, ali su od dužnosti svedočenja izuzeti advokati kao pravni savetnici stranaka, koji ipak imaju mogućnost svedočiti, ali na tačno određenu okolnost i uz saglasnost stranke koju zastupa (Osmanović, 2003:195).

Prema odredbama Glave 36. Švedskog zakona o crkvama iz 1992. godine, sveštena lica ne mogu biti pozvana da svedoče o onome što su čula u toku obavljanja molitvi. Naredna izuzeća su općeprihvaćena i u uporednom pravu, a odnose se na kognatske i tazbinske srodnike (Osmanović, 2003:195).

Na temelju svega iznesenog, može se zaključiti da je švedski dokazni sistem, i pored niza specifičnosti i razlika, kompatibilan sa modernim evropskim principima koji uređuju ovu oblast, zbog čega se rešenja koja predviđa švedsko dokazno procesno pravo mogu svrstati u red savremenih kontinentalno-evropskih sistema koji uređuju dokazni postupak i sistem dokaznih sredstava. Na kraju izlaganja o švedskom dokaznom pravu, relativno duže zadržavanje na ovom dokaznom sistemu potpuno je opravdano, obzirom da se iz analize radova naših teoretičara građanskog procesnog prava može uočiti da se vrlo mali broj procesualista bavio ovim pitanjem, kako iz bliže, tako i dalje prošlosti (o čemu je bila reč u prethodnim izlaganjima), zbog čega je ovom pitanju posvećena odgovarajuća pažnja što će, zasigurno, biti makar od minimalne koristi našoj procesualističkoj doktrini (Hamzabegović, 2013:214).

1.3. Dokazni postupak i izvođenje dokaza u Ruskom procesnom pravu

Građanski procesni zakonik Ruske Federacije ima dosta dugu tradiciju i već je na snazi trideset šest godina a u međuvremenu je više puta dopunjavan. Zadnji službeni tekst Zakonika je verifikovan 5.4.2000. godine. A materija o dokaznom postupku je sistematizovana u odredbama glave VI Prvog razdela GPK-a. Pravna literatura o sudskim dokazima dominantno datira iz perioda tzv. sovjetske škole, koji obuhvata period od Oktobarske revolucije pa doraspada bivšeg SSSR-a, i koji je karakterističan po gotovo jednovjekovnoj ideološkoj i pravnoj koncepciji socijalizma kao i u sklopu toga odgovarajuće Sudske prakse, s jedne strane, te u određenom zakonodavno-pravnom kontinuitetu, s druge strane, a što u svojoj sveukupnosti predstavlja određenu specifičnost sadašnje ruske stvarnosti (Osmanović, 2003:207). Suštinu dokaznog postupka u ruskom građanskom procesnom pravu periodu nakon pobeđe oktobarske revolucije najbolje je odlikavala odredba čl. 5. GPK-a FSFSR-a iz 1923. godine, a koja je sadržavala obavezu suda da utvrdi postojeća prava i uzajamne odnose stranaka, te je u tom smislu sud i bio u obavezi utvrditi objektivnu stranu odnosa između parničnih

stranaka onako kako se ona desila u stvarnosti. Sledom toga, u takvom pravnom okruženju sud je imao obavezu da dokazni postupak sprovede na način da izvede, ne samo dokaze koje mu stranke prezentuju, već i da sa svoje strane sve učini, da se razjasne okolnosti bitne za konkretan pravni slučaj. Ovakva uloga suda u sovjetskom pravu u suštini podrazumeva dominaciju oficijelne parnične maksime nad dispozitivnom, te istražnog načela nad raspravnim. U tom smislu Višinski ističe da je princip kontradiktornosti u svom čistom obliku neprihvatljiv u sovjetskom pravu, već se primenjuje u kombinaciji sa aktivnim učešćem suda u postupku, a na temeljima socijalističkog demokratizma kao najvažnije garancije pravilnog i pravednog ostvarivanja socijalističkog pravosuđa. Ovu tezu potvrđuje i jedan od glavnih ideologa ideje socijalizma, Lenjin, koji zastupa stanovište o sudiji-činovniku koji nije zainteresovan za klasno pitanje, kao što je to sudija-radnik. Osnovni zadatak građansko-procesnog prava, naglašava akademik Višinski, se sastoji u izradi i ustanovljenju pravila koja osiguravaju maksimalnu čistoću i besprekornost načina izbora dokaza, te optimalnu verodostojnost i uverljivost dokaza, a što sve zajedno predstavlja garanciju objektivnosti i ispravnosti sudske odluke. Iz ovih razloga sovjetsko pravo je naročitu pažnju ukazivalo procesu prikupljanja dokaza, načinima njihove provere i utvrđivanju verodostojnosti (Osmanović, 2003:207).

Ruski procesualisti između dva svetska rata su naročitu pažnju posvećivali pitanju dopuštenosti i relevantnosti dokaza u sovjetskom pravu. U tom smislu odredba čl. 119. tada važećeg GPK-a RSFSR-a je bila nedvosmislena i određivala je da: "dopuštenje ovih ili onih dokaza predloženih od stranaka, zavisi od toga da li će ih sud oceniti kao bitne za predmet." Višinski, komentarišući ovu odredbu napominje da predmet spora određuje, ne samo vrstu dokaza, nego i granice dokazivanja i stoga, ako jedna od stranaka pokuša da proširi krug dokaza uključujući u spornu oblast činjenice, radnje i odnose koji se tiču konkretnog pitanja, sud bez teškoća može da ograniči ove pokušaje, a može i da odredi granice dokazivanja. Ranije važeći GPK RSFSR je propisivao tri oblika dokaznih sredstava i to: iskaz svedoka, pismena dokumenta i mišljenje veštaka. Zakon je poznavao i institut izuzeća svedoka čiju verodostojnost ospori protivna strana, usled svedokove uključenosti ili zainteresiranosti za ishod konkretnog spora, ili uslučaju "naročitih odnosa između svedoka i stranke." Postojala je mogućnost i saslušanja svedoka zamolbenim putem preko njegovog domicilnog suda. U pogledu veštačenja GPK je sadržavao jedinstveno rešenje, a koje predviđa da ako je član sudske vića lice koje kao stručnjak dobro poznaje predmetnu spornu materiju, to daje pravosuđu da riješi specijalno pitanje i bez određivanja veštačenja. Nalaz veštaka je "presuda po specijalnom pitanju", konstatovao je teoretičar Vladimirov još 1910. godine, a na ovaj način je sovjetsko pravo objedinilo uloge sudije i veštaka u jednu, ne praveći razliku u pogledu karaktera njihove specijalizacije. Međutim, u slučaju sjedinjavanja uloge veštaka i svedoka u jednoj osobi, dužnost svedočenja ima primat (Hamzabegović, 2013:221).

Sovjetska dokazna doktrina ostavila je neizbrisiv pečat u procesualističkoj misli i pravnoj literaturi, ali i u normativno-pravnoj tradiciji i

sudskoj praksi u kreiranju pojma dokazne procedure ruskih sudova. Svojevrsno iznenađenje predstavlja činjenica da je i nakon raspada SSSR-a, dokazni sistem ostao gotovo neizmenjen, ali odgovarajući pozitivan rezultat vidimo u činjenici daje rusko pravo odustalo od svih ideoloških premisa koje su godinama opterećivale pravo bivšeg SSSR-a. Kada su u pitanju sama dokazna sredstva u ruskom pravu, prisutna su sva ona dokazna sredstva koja su bila predmet komparativne dokazne teorije (isprave, svedoci, veštaci, uviđaj, saslušanje stranaka), uz neznatne specifičnosti koje su svojstvene samo ruskom pravu. Zbog ovog razloga više pažnje je posvećeno evidentnim nastojanjima sovjetske, a potom i ruske procesualističke misli da se otrgne od duge tradicije sovjetske doktrine u poimanju dokaznog prava koja je svoju ideološku premisu zasnivala na ideji socijalizma, što je čini nam se, dovoljan razlog naše opredeljenosti da više pažnje posvetimo tim nastojanjima ruske doktrine civilnog procesnog prava (Osmanović, 2013:226).

1.4. Dokazni postupak u Austrijskom procesnom pravu

Austrijski Zakon o parničnom postupku je donet 1895.godine i sa brojnim izmenama od vremena donošenja još uvek je na snazi. Ovaj Zakon se sastoji od šest delova. Kada je reč o dokazima i dokaznom postupku jedna od odredaba ovog Zakona govori o tome da se činjenične tvrdnje dokazuju samo ako to prihvati druga strana, dok se opšepoznate činjenice i pravne pretpostavke ne dokazuju. O pravnim normama sud obaveštava stranke preko ministrastva pravosuđa. Ukoliko određen slučaj odlikuje naročito teško dokazivanje koje je praćeno velikim troškovima, o visini nadoknade u tom slučaju štete sud odlučuje po slobodnoj proceni dokaza. Isto tako kada sud smatra određene dokaze nevažnim i od malog značaja na tok parnice, njihovo izvođenje će biti izričito odbijeno. Ono što je takođe bitno spomenuti a u vezi ekonomičnosti slučaja, sud može izvesti dokaze i preko zamoljenog suda koji dostavlja rezultate putem tonskih i optičkih uređaja za snimanje.¹ Pozive koji se upućuju licima radi preduzimanja dokaza upućuje i o njima se stara predsednik veća. Kada je reč o saslušanju maloletnog lica sud može angažovati stručnjaka posebno vodeći računa o volji, dobi i intelektualnom razvoju maloletnika. Ukoliko smatra neophodnim, sud u svakom trenutku može zamoliti nadležni sud u inostranstvu radi izvođenja dokaza. Žalba nije dopuštena protiv rešenja o izvođenju dokaza. Zakon sadrži odredbe i o izvođenju dokaza putem isprava.² Javnim ispravama se smatraju isprave koje su sastavljene u određenoj formi u elektronskom obliku ili na papiru, a potiču od javnog organa. Ukoliko isprava sadrži podatke o porodičnom životu, činjenicama koje mogu povrediti čast stranke ili nekog trećeg lica, državnu tajnu, podnošenje isprava se može odbiti. Deo koji sadrži odredbe o svedocima izričito i precizno određuje koja lica ne mogu biti svedoci kao i kada se iskaz može odbiti. Lica koja su nesposobna za rasuđivanje, lica

¹ Zivilprozessordnung, ZPO u daljem tekstu AZPP, Paragraf br.277 izmena, BGBl I2009/30.

² Paragraf br. 292-319. AZPP

koja određene informacije čuvaju kao službenu tajnu, medijator koji poseduje informacije koje su mu saopštile stranke u postupku medijacije, ne mogu svedočiti. Sud ceni po slobodnoj proceni iskaz svedoka kao i njegovu verodostojnost. Ukoliko određen slučaj zahteva stručno mišljenje iz određene oblasti sud će odrediti jednog ili više veštaka. Uviđaj se preduzim samo po predlogu ili po službenoj dužnosti kada su potrebne informacije sa mesta događaja. Po predlogu se može inicirati i saslušanje stranaka o spornim pitanjima. Ako sud uvidi popredlogu stranke da postoji opasnost od nestanka ili otežanog izvođenja dokaza, može preduzeti mere obezbeđenja dokaza u svakoj fazi postupka.³

2. Dokazni postupak u anglo-saksonskom pravnom sistemu

Kolevka anglo-saksonskog prava jeste Engleska, međutim u današnjem vremenu se Sjedinjene Američke Države smatraju tipičnim predstavnikom ovog pravnog sistema. Engleska u sve većoj meri koristi statute kao izvore prava, dok za razliku od nje Škotska je ostala verna *common law* sistemu. Sama dokazna procedura i sistem dokaznih sredstava u anglo-saksonskom pravu, pravnicima evropsko-kontinentalnog pravnog sistema je prilično poznat. U tom smislu poznate su relacije između porote i sudije a i klasična dokazna sredstva se pojavljuju u istom obliku kao i u civil law pravu. Važno je na ovom mestu zadržati se više na nekim od pitanja koja se pojavljuju kao problemska i nedovoljno razjašnjena i u samom angloameričkom pravu, a pravnicima Civil Law prava su nepoznata ili nemaju dovoljno saznanja o značaju i karakteru ovih instituta dokaznog prava u doktrini i praksi pred američkim sudovima. Jedno od tih spornih pitanja dokaznog prava pred američkim sudovima odnosi se i na posredni dokaz po uverenju ili instituciju hearsay; njegov značaj, te praktične posledice koje proizvodi u postupku u američkoj jurisprudenciji (Osmanović, 2003:226).

Dokazno pravo (Law of Evidence) u anglo-saksonskom pravnom sistemu je deo građanskog i krivičnog procesnog prava. Jedno od važnih pravila dokaznog postupka jeste i tzv. institucija hearsay, sa univezalnom primenom, kako u parničnom, tako i u krivičnom postupku. Ovaj institut je teško shvatljiv, kako za pravnike kontinentalno-evropskog, tako i za pravnu doktrinu samog anglo-saksonskog pravnog sistema. Pravni teoretičari Common Law pravne tradicije ističu da ovaj pojam nije jednostavan za razumeti običnom građanstvu, čak i pravnicima praktičarima koji često nepravilno definišu ovaj institut, obzirom da su propisi dokaza po čuvenju bazirani na određenim intuitivnim predispozicijama (intuitive assumptions) usmerenim ka izboru "optimalne sudske komunikacije kao najprihvatljivije za Common Law dokazni postupak. Ovo mišljenje je podržano od dela američke procesne teorije, ali ima i teoretičara koji ističu da otkrivanje pravog sadržaja ovog pojma i nije toliko delikatan problem (Edmund, 1956:141).

---

³ Više o Marija M. Salma, Analiza evolucije i savremenog stanja civilnog procesnog prava Austrije, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 2/2016, str. 401-421.

Federalna dokazna pravila (Federal Rules of Evidence u daljem tekstu FREJ SAD-a, i to u pravilu 801. daje definicije: a) statement - iskaz koji podrazumeva usmenu ili pismenu tvrdnju, ali i konkludentnu radnju koja se tumači kao tvrdnja; b) declarant - lice koje daje iskaz odn. očitovanje; c) hearsay - iskaz svedoka pred sudom u kome se on poziva na izjavu nekog drugog lica koja je data vansudskim putem, a koja je ponuđena kao dokaz radi potvrđivanja istinitosti svedočenja; d) iskazi koji nisu hearsay (statements which are not hearsay) i to: tri oblika tzv. preliminarne izjave svedoka (prior statement by witness) i pet oblika odobravanja dokaza po čuvenju od strane suprotne stranke u postupku (admission by party - opponent). Pored ovoga, teoretičari ističu da se ovom metodom taksativnog nabiranja sigurno ne mogu obuhvatiti svi slučajevi koji se mogu pojaviti, a koji se javljaju kao plod sudske prakse. Pravilo 802. FRE određuje da dokaz po čuvenju nije dopušten, osim ako ovaj (Federal Rules of Evidence) ili drugi zakon ne propisuje drugačije, ili ako je primjena hearsay-a. dozvoljena Statutom Vrhovnog suda (Supreme Court), odnosno Kongresa SAD. U literaturi se ističe da je ova poslednja situacija vrlo retka u praksi američkih sudova (Letwin, 1986:181). Međutim, kao što je već više puta isticano, imajući u vidu osnovne vrednosti celokupnog Common Law prava, gde jedno od osnovnih postulata tog prava čine tradicijske i kulturne vrednosti koje ovaj pravni sistem posebno ceni, neguje i uvažava, ovakav radikalni zahvat je teško očekivati u skoroj budućnosti, ali određeno preispitivanje ovog pravila na način kako je trenutno institucionalizovan u dokaznom sistemu može se očekivati, a našto ukazuje iznimno bogata procesna literatura i brojni autori koji su se iscrpno bavili ovim problemskim pitanjem doktrine anglo-saksonskog dokaznog prava.

ZAKLJUČAK

Na osnovu iznesenih činjenica može se zaključiti da su dokazni sistemi evropskih zemalja i pored niza specifičnosti i razlika, kompatibilni sa modernim principima koji uređuju ovu oblast, zbog čega se rešenja koja predviđa na primer švedsko dokazno procesno pravo mogu svrstati u red savremenih kontinentalno-evropskih sistema koji uređuju dokazni postupak i sistem dokaznih sredstava. Sa druge strane Sovjetska dokazna doktrina ostavila je neizbrisiv pečat u procesualističkoj misli i pravnoj literaturi, ali i u normativno-pravnoj tradiciji i sudskoj praksi u kreiranju pojma dokazne procedure ruskih sudova. Kada je reč o dokaznom pravu u anglo-saksonskom pravnom sistemu treba navesti da izvođenje dokaza u krivičnom i građanskom pravu obiluje istim odredbama, gde se posebno izdvaja institut *hearsay* koji je karakterističan za ovaj pravni system. Dokazno pravo *common law* sistema se ne razlikuje mnogo od američkog dokaznog prava, naprotiv, u zemljama gde vladaju anglo-saksonski pravni sistemi postoji težnja za unifikacijom pravnih sistema.

Naizgled dijametralno različiti pravni sistemi u modernom pravu itekako postaju sve sličniji jer efikasnost pojedinih normi u ovom slučaju dokaznog

postupka ne poznaje oštre granice, pa se može uočiti niz sličnosti odredbi izvođenja dokaza u oba sistema.

LITERATURA

- 1) Cappelletti Mauro, *La testimonianza della parte nel sistema dell' oralita*, Giufre, Milano, 1962;
- 2) Ginsburg R.B., Bruzelius A., *Prikaz švedskog Rattegångsbalk-a*, Hague, 1965;
- 3) Hamzabegović Suad, *Dokazivanje u parnici*, Bihać, 2013;
- 4) Letwin Leon, *Evidence Law - Commentary, Problems and Cases*, Times Minor Books, 1986;
- 5) Morgan Edmund, *Some Problems of Proof under the Anglo-American System of Litigation*, Columbia University Press, New York, 1956;
- 6) Marija M. Salma, Analiza evolucije i savremenog stanja civilnog procesnog prava Austrije, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 2/2016;
- 7) Omanović Sanjin, *Civil procedure*, Sarajevo, 2003;
- 8) Satta Salvatore, *Diritto processuale civile*, Cedam, Padova, 1953.

COMPARATIVE LEGAL REPRESENTATION OF EVIDENCE PROCEDURE IN CIVIL LAW

MSc Maida Bećirović-Alić

Abstract

The evidence process has evolved from the earliest times, even in ancient Rome to this day. The process has changed, but some elements have remained unchanged in modern law. Evidence is a method by which the court investigates and establishes the truth. To prove is to convince a court of the truth of a particular claim. Evidence is an activity shaped by procedural norms involving parties and other participants in the proceedings, which involves the collection of evidence, the presentation of evidence and the assessment of evidence. The principle of material truth is dominant in the performance of any evidence and it is the basis of the court's duty to establish the truth. As a central part of the civil procedure, proofing is differently defined and regulated in comparative law. The author tries to present in this paper the basics of the evidence procedure in continental and Anglo-Saxon law, representing the evidence systems of states in which the legal order is characterized by the elements of these systems.

Key words: litigation, the law of evidence, comparative law.

Article history:

Received: 11. 11. 2017.

Accepted: 13. 12. 2017.

UDK: 343.43(497.11)

Pregledni naučni rad

KRIVIČNO-PRAVNI ASPEKT KRIVIČNOG DELA PROGANJANJA**MSc Samra Dečković*****Apstrakt:**

Autor se u radu bavi pitanjem uvođenja novog krivičnog dela "proganjanje" u krivično zakonodavstvo Republike Srbije. Naime, Srbija je 2013. godine, ratifikovala Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koja zahteva da se proganjanje propiše kao krivično delo. S obzirom da je reč o ponašanju koje trajno narušava životni stil žrtve, neophodno je doprineti iniciranju koraka ka ozbiljnijem istraživanju viktimizacije proganjanja i pravnim i društvenim reformama u našoj zemlji.

Proganjanje se sve češće identifikuje kao specifičan i kompleksan problem, koji je u poslednje dve decenije prepoznat i aktuelizovan u svetu kako u stručnim, naučnim krugovima, tako i u medijima i svakodnevnom govoru. Osnovni cilj rada je određenje pojma i karakteristika proganjanja, ukazivanje na osnovne načine izvršenja ovog krivičnog dela, osvrtanje na mere koje se u svetu preduzimaju radi sprečavanja ove pojave.

Ključne reči: krivično delo, proganjanje, uznemiravanje, ugrožavanje, društvene reakcije.

UVOD

Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici usvojena je u maju 2011.godine u Istanbulu, a stupila je na snagu 1. avgusta 2014.godine. Srbija ju je ratifikovala 2013. godine i tako pokazala spremnost da sa zahtevima Konvencije uskladi svoje zakonodavstvo. U tom cilju Narodna skupština Republike Srbije je krajem novembra 2016. godine usvojila Izmene i dopune Krivičnog zakonika kojima se predviđa uvođenje novih krivičnih dela koja se tiču borbe protiv porodičnog nasilja i pooštavanja sankcija za krivična dela protiv polnih sloboda. Nova krivična dela su proganjanje, polno uznemiravanje

---

* Asistent na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: s.kucevic@uninp.edu.rs.

i sankcionisanje prinudnih brakova. Odredbe Nacrta zakona stupile su na snagu 01. juna 2017. godine.

Kada je reč o proganjanju ono je prvi put inkriminisano u Kaliforniji 1990. godine, i to pod pritiskom javnosti, revoltirane zbog ubistva više žena, koje su prethodno bile proganjane, među kojima su bile i poznate ličnosti. Primer Kalifornije su ubrzo počele da slede i mnoge druge federalne države, da bi 1993. godine na inicijativu Kongresa Ministarstvo pravde izradilo Model zakona protiv proganjanja (Model Stalking Code for States), čime je otvoren proces kriminalizacije ove pojave na saveznom nivou i u ostalim državama, kao i proces ujednačavanja zakonskih rešenja. Međutim, kada je reč o Evropskoj uniji nemaju sve članice inkriminisano proganjanje. Za takvu situaciju su moguća 2 razloga - ili se u nekim državama postojećom regulativom može "pokriti" ovaj oblik društvene patologije ili se sama pojava proganjanja uopšte ne prepoznaje kao dovoljno ozbiljan problem koji bi zahtevao kriminalizaciju. Države koje su proganjanje proglasile za krivično delo u većini su novelirale svoje krivične zakonike, dok su jedino Velika Britanija i Republika Irska donele posebne zakone.

U okviru Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (1, str.210) posebna pažnja se posvećuje proganjanju, koje se najčešće vezuje za problem nasilja nad ženama. Naime, rezultati sprovedenih istraživanja pokazuju da su žene (posebno bivše partnerke) najčešće izložene proganjanju. Međutim, u praksi su moguće dve situacije:

- Kada između žrtve i učinioca postoji neka veza i kada se oni ne poznaju.
- Ako je reč o bivšim supružnicima ili emotivnim partnerima, učinilac je želeo da poznanstvo preraste u bliži emotivni odnos ali se to nije dogodilo. U tom slučaju teži da povredi žrtvu, a osnovni uzrok proganjanja je neka vrsta osvete. Ako se žrtva i učinilac ne poznaju, onda je žrtva iz nekog razloga postala meta fiksacije progonitelja. Najčešće je reč o žrtvi koja je javna ličnost. Može biti televizijska zvezda, glumica, pevač, političar. Često su progonitelji poznatih ličnosti i duševno poremećene osobe, koje kada se „zasite“ proganjanja, ili kada žrtva uporno odbija kontakt ili prijavi slučaj policiji, mogu reagovati čak i ubistvom.

POJAVNI OBLICI

Proganjanje je delo koje je sistematizovano u glavi krivičnih dela protiv prava i sloboda čoveka i građanina Krivičnog zakonika Republike Srbije. Inkriminacijom ovog krivičnog dela pruža se zaštita ličnim slobodama koje uživaju svi građani u skladu sa Ustavom Republike Srbije. S obzirom da je u cilju lakšeg i jednostavnijeg ostvarenja krivičnopravne zaštite ono postavljeno kao delatnosno krivično delo, za njegovo postojanje nije potrebno da se dokazuje da je ostvaren i neki negativan efekat. Naime, Zakonom o izmenama dopunama krivičnog zakonika (9, čl.138) radnja proganjanja je alternativno određena. Prvi način izvršenja krivičnog dela postoji onda kada u toku određenog vremenskog perioda drugo lice neovlašćeno prati ili preduzima druge radnje u cilju fizičkog približavanja tom licu protivno

njegovoj volji (član 138a stav 1). Praćenje žrtve znači fizičko pojavljivanje na različitim mestima na kojima se ona nalazi, upotreba skrivenih kamera ili GPS uređaja radi praćenja žrtve, prolaženje kolima ili stajanje ispred kuće, škole, radnog mesta, ili virtuelno preko društvenih mreža.

Da bi postojalo proganjanje nije dovoljno da postoji samo jedan akt, već je neophodno da se radnje ponavljaju, da proganjanje traje, kao i da se njima proizvodi određena posledica, u vidu narušavanja spokojstva, privatnosti žrtve, njene bezbednosti.

Međutim, radnje koje čine proganjanje ili bar neke od njih ne moraju biti nezakonite same po sebi – slanje cveća, mejlova, SMS poruka sa sadržinom koja ima karakter izjave ljubavi, divljenja, stajanje ispred kuće i posmatranje, ali je bitno da u svojoj ukupnosti proizvode pomenute posledice (žrtva ih ne želi, one je zastrašuju, uznemiravaju, one za nju mogu imati određenu zastrašujuću poruku, imajući u vidu raniji odnos sa progoniteljem). (2, str. 209) Učinilac ovog krivičnog dela može biti svako lice, a u pogledu vinosti potreban je direktan umišljaj, s obzirom da je namera učinioca da radnjom proizvede određenu posledicu (strah za bezbednost proganjenog). Za neovlašćeno praćenje drugog lica ili preduzimanje druge radnje u cilju fizičkog približavanja tom licu protivno njegovoj volji predviđena je novčana kazna ili kazna zatvora do 3 godine. Međutim, istraživanja pokazuju da se proganjanje neretko završava povređivanjem žrtve, pa i smrću. Naime, progonitelji poznatih ličnosti su nekada i duševno poremećene osobe, tako da uvek postoji opasnost da to preraste u mnogo teže krivično delo kada se takve osobe „zasite” proganjanja, ili kada žrtva uporno odbija kontakt ili prijavi slučaj policiji. Tada mogu reagovati čak i ubistvom. Tako je na primer, Džona Lenona ubila osoba koja je bila njegov specifični obožavalac, a onda je to preraslo u mržnju i potrebu da on i sam postane poznat tako što će uništiti život veoma poznate ličnosti. Iz tog razloga je Krivičnim zakonikom predviđeno i strožije kažnjavanje učinioca krivičnog dela proganjanja u dva slučaja: ako je izvršenjem ovog krivičnog dela izazvana opasnost po život, zdravlje ili telo lica prema kome je delo izvršeno ili njemu bliskog lica, za šta je za učinoca predviđena kazna zatvora od tri meseca do pet godina, kao i u slučaju da je nastupila smrt drugog lica ili njemu bliskog lica, kada će se učinilac kazniti zatvorom od jedne do deset godina.

Drugi mogući način izvršenja krivičnog dela proganjanja sastoji se u nameri da se protivno volji drugog lica sa njim uspostavi kontakt neposredno, preko trećeg lica ili putem sredstava komunikacije (član 138a stav 2). Da bi u ovom slučaju postojalo proganjanje nije dovoljno da postoji samo jedan akt, već je neophodno da se radnje ponavljaju, da proganjanje traje, kao i da se njima proizvodi određena posledica, u vidu narušavanja spokojstva, privatnosti žrtve, njene bezbednosti, što je slučaj i sa prvim načinom izvršenja ovog krivičnog dela. Neželjeni kontakt je moguće ostvariti putem svih sredstava komunikacije, uključujući informacione tehnologije. Progonitelj može pristupiti žrtvi na različite načine, i to putem pisama, telefonskih poziva, tekstualnih poruka, e-mailova, grafita (7, str.17). Za postojanje ovog krivičnog dela dovoljno je da učinilac šalje previše poruka putem SMS-a, mejla

ili društvenih mreža ili da uporno poziva žrtvu telefonom, bez obzira na to da li joj nešto govori ili prekida vezu kada se žrtva javi. Sačekivanje ispred kuće ili radnog mesta, pa i raspitivanje ili prikupljanje informacija o okolnostima iz privatnog i poslovnog života žrtve, mogu biti radnje ovog krivičnog dela. To se može činiti i kreiranjem lažnih profila na društvenim mrežama, objavljivanjem ili slanjem uznemiravajućih fotografija ili snimaka gde se žrtva izvrgava ruglu, što znači da nije neophodan direktan kontakt „licem u lice”. Namera učinioca je da kod žrtve izazove strepnju i strah, ili da se na drugi način teško iritira, kada postaje oblik psihičkog mučenja, što nekada, spolja posmatrano, i ne deluje uvek tako. Dakle, bitan je i subjektivni osećaj žrtve – da li se ona oseća uplašeno i nespokojno. Za uspostavljanje neželjenog kontakta, neposredno, preko trećeg lica ili putem sredstava komunikacije predviđena je novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine.

Treći način izvršenja ovog krivičnog dela postoji u slučaju zloupotrebe podataka o ličnosti drugog lica ili njemu bliskog lica radi nuđenja robe ili usluga. (član 138a stav 3). To znači da se radnja izvršenja sastoji u zloupotrebi podataka o ličnosti drugog lica, bez obzira na koji način je učinilac došao do njih. Naime, do željenih podataka moguće je doći kako kontaktom sa članovima porodice, prijateljima, poslovnim saradnicima, korišćenjem javnih evidencija, tako i ilegalnim putem. Razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija omogućeno je praćenje žrtve u nekonvencionalnom prostoru - cyber prostoru, posredstvom računara i interneta, koji zbog svoje otvorenosti i neregulisanosti omogućava veliki protok informacija i podleže zloupotrebi od strane progonitelja. Međutim, proganjanje će u ovom slučaju postojati samo ako se takvi podaci koriste radi nuđenja robe ili usluga, jer postoji mogućnost da se oni koriste i u cilju približavanja određenoj osobi, što predstavlja radnju izvršenja ovog krivičnog dela predviđenu u stavu 1. člana 138a.

Zloupotreba društvenih mreža može se definisati kao devijantno ponašanje koje se sastoji u nelegalnom korišćenju društvenih mreža protivno pravilima o zaštiti privatnosti, protokolima o elektronskoj komunikaciji, preporukama i utvrđenim pravilima koja postoje na društvenim mrežama, čime se korisnicima, ali i onima koji to nisu nanosi materijalna i nematerijalna šteta. Zbog otvorenog pristupa ličnim podacima korisnika, često dolazi do velike zloupotrebe korišćenjem ovih podataka. Na osnovu tih informacija moguće je identifikovanje pojedinca, njegovog ličnog života, svakodnevnog kretanja i ponašanja. (7, str. 17) Da bi ovako definisano delo bilo svršeno u formalnom smislu, potrebno je realizovanje pomenute namere, odnosno korišćenje tih podataka radi nuđenja robe ili usluga. To znači da je cilj progonitelja u ovom slučaju sticanje materijalne koristi nuđenjem robe ili usluga. S obzirom da namera predstavlja najviši stepen svesne i voljne upravljenosti radnje na ostvarenje neke posledice, sledi da ona pretpostavlja postojanje direktnog umišljaja kao oblika krivice. Četvrti način izvršenja krivičnog dela proganjanja će postojati u slučaju da lice duže vreme pretili napadom na život, telo ili slobodu drugog lica ili njemu bliskog lica (član 138a stav 4). S obzirom da

radnju dela čini pretnja da će se napasti na život ili telesni integritet drugog lica ili njemu bliskog lica, ovaj oblik proganjanja može se u pogledu radnje poistovetiti sa krivičnim delom ugrožavanje sigurnosti, ali ne i u pogledu posledice. Naime, posledica se kod ugrožavanja sigurnosti ogleda u stvaranju osećaja straha, lične ugroženosti i nesigurnosti, dok se kod ovog oblika proganjanja ne zahteva realizacija pretnje.

Pretnje se mogu upućivati na različite načine, iako se pretpostavlja da se one najčešće iskazuju verbalno, nije isključena ni realna pretnja ni pretnja konkludentnim radnjama. Nadalje, pretnja treba da se odnosi na lice kome se preti ili na neko njemu blisko lice, na osnovu čega se pravi razlika između direktne i indirektno pretnje. Pojam bliskog lica ovde treba protumačiti restriktivno, pri čemu bi on obuhvatio srodnike u prvoj liniji, brata, sestru, bračnog druga, lice sa kojim se živi u trajnoj vanbračnoj zajednici, usvojioca, usvojenika, staraoca i lice pod starateljstvom (3, 2007).

Delo se smatra svršenim upućivanjem pretnje od strane učinioca, s tim što za postojanje dela nije potrebno da je učinilac stvarno imao nameru da tu pretnju i realizuje, a ako je zaista i ostvario postojeće neko krivično delo protiv života i tela, po pravilima supsidijariteta (4, str. 155). U članu 138a stav 5 predviđa se i preduzimanje drugih sličnih radnji na način koji može da ugrozi lični život lica prema kome se radnje preduzimaju. To znači da spisak prethodno nabrojanih radnji nije konačan, da se primenom analogije kao oblika tumačenja i neke druge radnje mogu smatrati radnjama krivičnog dela. Naime, ograničena zaštita pruža se nabrojanjem najčešćih metoda proganjanja, i ona je delotvorna u najvećem broju slučajeva, ali na sve atipične slučajeve, na sva odstupanja od statističkih najzastupljenijih ponašanja ostaje bez adekvatnog odgovora.

To znači da radnja krivičnog dela može biti svaka radnja kojom se kod žrtve izazivaju strepnja i strah, ili se na drugi način teško iritira, pa to postaje oblik mučenja, što nekada, spolja posmatrano, i ne deluje uvek tako. Dakle, bitan je i subjektivni osećaj žrtve – da li se ona oseća uplašeno i nespokojno. U težim slučajevima, proganjanje može dovesti i do bolesti žrtve ili čak do samoubistva. I za postojanje ovog oblika proganjanja potrebno je da se radnje ponavljaju, da proganjanje traje, kao i da se njima proizvodi određena posledica, da se narušava spokojstvo, privatnost žrtve, njena bezbednost.

MERE KOJE SE U SVETU PREDUZIMAJU U CILJU PREVENCIJE PROGANJANJA

Pojava proganjanja faktički je prisutna u našem društvu, mada je teško proceniti njene stvarne razmere. Podaci o zastupljenosti mogu se sporadično pronaći u istraživanjima o nasilju nad ženama, koja pokazuju da se ono javlja ili inicijalno, kao oblik psihičkog nasilja u porodici i partnerskim odnosima, ili kao reakcija na neku aktivnost žene usmerenu na to da prekine nasilje. Svakako da je zabrinjavajuća i činjenica da se ono pojavljuje i u okviru vršnjačkog nasilja, najčešće u vidu pretnji i zastrašivanja ili širenja laži kako bi se ograničili socijalni kontakti

učenika. Različiti oblici u kojima se javlja, težina posledica koje izaziva, kao i mogućnost da preraste u nasilje, čini fenomen proganjanja veoma ozbiljnim i kompleksnim. U javnosti se smatra da su samo poznate ličnosti žrtve proganjanja, da je kontinuirano narušavanje njihove privatnosti, bezbednosti nešto što se podrazumeva i toleriše, i da se u svakodnevnom životu tako nešto ne dešava običnim ljudima. Međutim, upravo je proganjanje poznatih ličnosti skrenulo pažnju na ozbiljnost i potrebu za bavljenjem tim problemom, ne samo u SAD gde je najpre inkriminisano, već i mnogim evropskim zemljama. Sprovedena su brojna istraživanja čiji rezultati pokazuju da se proganjanje dešava i između osoba koje su u bivšem partnerskom, prijateljskom, poslovnom, profesionalnom odnosu, među poznanicima, kao i između osoba koje se međusobno ne poznaju.

Prvi korak učinjen u cilju pravilnog razumevanja i prepoznavanja proganjanja, ali i otkrivanja i prevencije, bio je uvođenje "anti-stalking" legislative i usklađivanje drugih relevantnih propisa. U svetu se radi adekvatnog tretiranja i sprečavanja proganjanja uspostavljaju mehanizmi za pomoć i podršku žrtvama proganjanja, rad sa progoniteljima, kao i podizanje svesti o proganjanju u cilju lakšeg prepoznavanja i razumevanja pojave. U SAD donet je prvi zakon protiv proganjanja (California Penal Code 1990) kao rezultat ubistva poznate glumice koje je bilo posledica proganjanja. U Velikoj Britaniji je 1997. godine, donet je Akt o zaštiti od uznemiravanja, kojima je proganjanje inkriminisano kao krivično delo, uz predviđanje niza zaštitnih mera. (5, str.4) Posle 2000-te godine, mnoge države su uskladile svoja zakonodavstva u cilju zaštite od proganjanja i to: Australija, Kanada, Japan i većina država u Zapadnoj Evropi. Trećina država u sastavu SAD-a predviđa kršenje zaštitnih odredbi prema žrtvi kao otežavajuću okolnost pri odmeravanju kazne u slučajevima proganjanja. Sankcionisanje proganjanja u Australiji se razlikuje od države do države. Dok je u većini australijskih država za proganjanje predviđena zatvorska kazna od dve, tri, do pet godina zatvora ukoliko je učinilac posedovao oružje ili prekršio sudsku odluku, u Tasmaniji je za proganjanje predviđena kazna i do 21 godinu zatvora. (6, str.10)

Multidisciplinarni pristup prilikom tretiranja svakog pojedinačnog slučaja je neophodan kako bi se pružila adekvatna pomoć i podrška žrtvama. U cilju postizanja što boljih rezultata neophodna je adekvatna edukacija o proganjanju svih državnih službenika zaduženih za suzbijanje kriminaliteta uopšte. Tako je npr, preporuka švedske studije o proganjanju da u policijskim stanicama treba da postoji posebno obučeno osoblje koje bi uvek moglo da pruži potrebne informacije o proganjanju, što između ostalog predviđa Zakon o sprečavanju nasilja u porodici RS. Radi što efikasnijeg reagovanja neophodno je uključiti u preventivne programe sve resurse kojima društvo raspolaže. Pre svega, misli se na sigurne kuće za žrtve nasilja u porodici, obrazovne ustanove, radne organizacije, specijalizovane organizacije za pomoć i podršku žrtvama. Tako se npr, u Americi radi sa žrtvama proganjanja na proceni rizika, eventualnoj intervenciji u kriznim situacijama i izgradnji sigurnosnog plana za žrtve, u smislu preduzimanja konkretnih mera putem kojih mogu dobiti neophodnu pomoć.

Usvajanjem protokola za postupanje u slučajevima proganjanja, u SAD se predviđaju tri nivoa društvene reakcije u slučajevima proganjanja to: intervencijski nivo, koji podrazumeva ranu intervenciju, podizanje nivoa svesti o proganjanju, edukaciju u smislu adekvatnijeg prepoznavanja pojave, pritvaranje progonitelja i podizanje optužnice, kao i reagovanje u kriznim situacijama. Zatim, nivo zaštite žrtava proganjanja koji obuhvata pružanje pomoći žrtvama u ostvarenju zaštitnih mera, informisanje o organizacijama koje pružaju pomoć i podršku žrtvama proganjanja i preispitivanje svih dostupnih resursa u zajednici u cilju osiguravanja bezbednosti žrtve. Treći nivo obuhvata mere koje su usmerene na tretman progonitelja. Naime, neophodno je informisati i upozoriti progonitelja o zakonu i politici postupanja u slučajevima proganjanja, proveravanje da li je ranije privođen i osuđivan, upućivanje na savetovanje ili drugu adekvatnu vrstu pomoći koja može pomoći u kontroli ponašanja, praćenje i nadzor progonitelja.

ZAKLJUČAK

Inkriminisanjem proganjanja kao posebnog krivičnog dela znatno je olakšano razgraničenje ove pojave od sličnih kriminalnih ponašanja poput ugrožavanja sigurnosti, nasilja u porodici, mobinga, seksualnog uznemiravanja i vršnjačkog nasilja. Naime, ova krivična dela imaju prilično ograničene domete u zaštiti od proganjanja, jer van kriminalne zone su ostale mnoge tipične taktike proganjanja: kontrola i praćenje žrtve, uspostavljanje neželjenog kontakta ili komunikacije sa njom, zloupotreba njenih ličnih podataka, kao i sve ostale radnje kojima se izaziva strah i uznemiravanje kod žrtve. Osim toga, proganjanje je postavljeno kao delatnosno krivično delo, što obezbeđuje širu zaštitu od one koja se pruža ovim krivičnim delima. Šta god da je razlog proganjanja, žrtve neće više biti nezaštićene jer Krivični zakonik Srbije predviđa proganjanje kao krivično delo. Do sada je bilo neophodno da progonitelj preti da bi ga tužilaštvo gonilo za krivično delo ugrožavanja sigurnosti. Sada više neće biti potrebna pretnja da će žrtva biti napadnuta ili druga osoba bliska njoj. Biće dovoljno da učinilac šalje previše poruka putem SMS-a, mejla ili društvenih mreža ili da uporno poziva žrtvu telefonom, bez obzira na to da li joj nešto govori ili prekida vezu kada se žrtva javi. I sačekivanje ispred kuće ili radnog mesta, uporno praćenje, pa i raspitivanje ili prikupljanje informacija o okolnostima iz privatnog i poslovnog života žrtve – mogu biti osnov za krivičnu prijavu, istragu, optužnicu i suđenje. Na osnovu priloženih dokaza tužioci će moći da procene kada je reč o proganjanju, a kada ne. Važno je da progonitelji znaju da njihove žrtve nisu bez zaštite i da mogu biti krivično gonjeni. S obzirom da je proganjanje često povezano sa nasiljem u porodici, u cilju efikasnijeg sprečavanja i suzbijanja Zakon o sprečavanju nasilja u porodici precizira nadležnost i saradnju državnih organa, predviđa specijalnu obuku na Pravosudnoj akademiji za policijske službenike, javne tužioce, zamenike javnih tužilaca i sudije.

LITERATURA

1. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, CETS.
2. Jovanović, S.: Proganjanje u svetlu postojećih inkriminacija i međunarodnopravnih zahteva, Zbornik radova –Suprotstavljanje savremenim oblicima kriminaliteta-analiza stanja, evropski standardi i mere za unapređenje, Tara, 2015
3. Lazarević, Lj.: Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije, Savremena administracija, Beograd, 2007.
4. Miladinović-Stefanović, D.: Prilog raspravi o kriminalizaciji proganjanja, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, 2016.
5. Morris, S., Anderson, S., Murray, L., Stalking and harassment in Scotland. Edinburgh: Scottish executive, 2002.
6. Nikolić-Ristanović, V., Kovačević-Lepojević M., Proganjanje: pojam, karakteristike, društveni odgovori, Temida, 2007.
7. Nicol, B. : Stalking. London: Reaktion book., 2006.
8. Vilić, V. : Povreda prava na privatnost zloupotrebom društvenih mreža kao oblik kompjuterskog kriminaliteta, Pravni fakultet u Nišu, 2016.
9. Zakon o izmenama i dopunama krivičnog zakonika (“ Sl. glasnik RS”, br. 94/2016).

CRIMINAL-LEGAL ASPECT OF THE CRIMINAL OFFENSES OF HARASSMENT

MSc Samra Deckovic

Abstract:

The author deals with the question of introducing a new criminal offense of "stalking" in the criminal legislation of the Republic of Serbia. Namely, Serbia in 2013, ratified the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, which requires that the persecution prescribed as a criminal offense. Given that this is a behavior that permanently disrupts the lifestyle of the victims, it is necessary to contribute toward initiation of the study of victimization and persecution, legal and social reforms in our country. Stalking is increasingly identified as a specific and complex problem, which in the last two decades, recognized and actualized in the world in professional, scientific circles and in the media and in everyday speech. The main aim of the definition of the concept and characteristics of persecution, pointing out the basic modalities of the act, looking back on the measures to be taken in the world to prevent this phenomenon, as well as the punishment of perpetrators.

Keywords: criminal act, stalking, harassment, threats, social reaction.

Article history:

Received: 29. 11. 2017.

Accepted: 15.12. 2017.

UDK: 378:341.231.14(497.11)

Pregledni naučni rad

MESTO LJUDSKIH PRAVA U STUDIJSKIM PROGRAMIMA VISOKIH ŠKOLA I FAKULTETA U SRBIJI

Doc. dr Tomislav Radović*
MSc Rašit Pepić*

Apstrakt:

U trenutku kade se navršava skoro sedam decenija od usvajanja Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, dužnu pažnju posvećujemo mestu ljudskih prava u studijskim programima visokoškolskih naučnih institucija u Srbiji.

Sagledavajući nastavne planove i programe iz krivičnopravnih i kriminalističkih predmeta, nastojali smo da ukažemo kako se i na koji način, pre svega Ustavom Republike Srbije štite proklamovane slobode i prava čoveka i građanina. Tom prilikom ukazali smo i na izvesne dileme koje ustavni tekst izaziva u naučnoj i stručnoj javnosti a koje bi u slučaju promene ovog dokumenta mogle biti ispravljene.

Sa druge strane, nastojali smo da ukažemo na praktičnu potrebu izučavanja ljudskih prava na pomenutim studijskim programima, upravo iz razloga što povreda bilo kog prava ili slobode predstavlja zasebno krivično delo sankcionisano zaprećenom kaznom.

Ključne reči: Ustav, ljudska prava i slobode, zaštita, povreda.

UVOD

Skoro deceniju i po čovečanstvo korača kroz 21. vek, suočavajući se kako sa novim tako sa nasleđenim izazovima, problemima i sukobima. Prethodni vek obeležila su dva svetska rata, mnogobrojni regionalni i lokalni sukobi, pad socijalističkog sistema ali i ekonomski procvat Tzu. zapadnog sveta, tehnološki napredak, uspostavljanje demokratskog političkog sistema u najvećem broju država, itd.

Pored mnogobrojnih događaja, izuma i svega ostalog što je dalo pečat 20-om veku kao periodu ljudske istorije, čini se po našem skromnom sudu, da je retko šta predstavljalo značajnu novinu kao filozofija - koncept ljudskih prava to jest, nastanak i razvoj celokupnog projekta ljudskih prava. Naravno, uz sve kritike koje

---

* Docent na Fakultetu za menadžment u Zaječaru, Univerzitet „Džon Nezbít“ Beograd, e-mail: tomlslav.radovic@fmz.edu.rs.

* Asistent na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: r.petic@uninp.edu.rs.

prate ovaj koncept, a njih nije malo (nametanje kulturnih obrazaca zapadnih društava, politička pristrasnost, dvostruki aršini u radu nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava i u mnogim slučajevima odsustvo odgovornosti i dr.), nesporno je da se radi o neodvojivom delu političke i pravne stvarnosti savremenog sveta.

Poštovanje i zaštita ljudskih prava predstavlja temu o kojoj se u naučnoj i stručnoj literaturi može naći bezbroj različitih radova. Zajednički imenitelj tih radova čini isticinje u prvi plan univerzalnosti koncepta ljudskih prava. Sa obzirom da se ljudska prava već duži niz godina izučavaju kroz studijske programe pravnih fakulteta u Republici Srbiji, odlučili smo da ovaj skromni rad posvetimo značaju tog izučavanja uz jednu retrospektivu i određenu dozu kritike ustavnih normi o ljudskim i manjinskim pravima.

LJUDSKA I MANJINSKA PRAVA I SLOBODE PO USTAVU REPUBLIKE SRBIJE

Ustav Republike Srbije kao najviši pravni akt države jeste osnovni izvor celokupnog domaćeg pravnog poretka, pa je time i okvir postupanja svih državnih organa i drugih pravnih subjekata. Od ukupno 206 članova Ustava, najveći broj, to jest, 64 člana, posvećena su „Ljudskim i manjinskim pravima“, u istoimenom Drugom delu (čl. 18-81), (Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br.98/06.)

Polazeći od kapitalne ustavne odredbe člana 22 Ustava RS o zaštiti ljudskih i manjinskih prava i sloboda, država je u obavezi da preko svojih organa obezbedi sudsku zaštitu ovih osnovnih vrednosti svakog pojedinca. Da bi ustavnu obavezu sudske zaštite ljudskih i manjinskih prava i sloboda mogla da ostvari, država putem posebnih zakonskih propisa inkriminiše njihove povrede i ugrožavanja kao zasebna krivična dela.

Tako, Krivični zakonik Republike Srbije u glavi četrnaestoj predviđa krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i gradjanina, (Krivični zakonik Republike Srbije. Službeni glasnik RS, br. 85/05.). Ustavno načelo zabrane diskriminacije i jednakosti gradjana pred zakonom izraženo u članu 21 Ustava RS, svoju konkretizaciju dobilo je u članu 128 Krivičnog zakonika RS kroz određjenje krivičnog dela povrede ravnopravnosti gradjana.

Krivično delo povrede ravnopravnosti čini svako ko zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, rase ili veroispovesti ili zbog odsustva te pripadnosti ili zbog razlika u političkom ili drugom ubedjenju, pola ili jezika, obrazovanja, društvenog položaja, socijalnog porekla, imovnog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva, drugome uskrati ili ograniči prava čoveka i gradjanina utvrdjena Ustavom, zakonima ili drugim propisima ili opštim aktima, ili potvrđena međunarodnim ugovorima ili mu na osnovu ove razlike daje povlastice ili pogodnosti. Za učinioca ovog dela propisana je kazna zatvora do tri godine, a ako je delo učinjeno od strane službenog lica u vršenju službe kazna zatvora od tri meseca do pet godina.

Prema članu 24 Ustava RS, život čoveka je neprikosnoven, u Republici Srbiji nema smrtne kazne i zabranjeno je kloniranje ljudskih bića. Radi zaštite prava na

život Krivični zakonik RS u glavi trinaestoj predviđa krivična dela protiv života i tela budući da je svaki atak na život i telo čoveka inkriminisan kao posebno krivično delo i sankcionisan propisanom kaznom.

Predviđena je neprikosновенost, poštovanje i zaštita ljudskog dostojanstva. Fizički i psihički integritet čoveka je nepovrediv što je zajamčeno članom 25 Ustava RS, kao što je zabranjeno mučenje, nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje odnosno podvrgavanje medicinskim ili naučnim ogledima bez slobodno datog pristanka. Povreda ovih prava inkriminirana je postojanjem više krivičnih dela predviđenih Krivičnim zakonikom (iznudjivanje iskaza, zlostavljanje i mučenje, itd), kojima se štite ove društvene vrednosti.

Članom 143 Krivičnog zakonika predviđeno je kao posebno krivično delo – neovlašćeno prisluškivanje i snimanje, kao neovlašćeno prisluškivanje i snimanje razgovora, izjave ili kakvog saopštenja koja mu nisu namenjena za šta je propisana novčana kazna ili kazna zatvora od tri meseca do tri godine. Predviđeno je i kažnjavanje onoga ko omogući nepozvanom licu da se upozna sa razgovorom, izjavom ili saopštenjem koje su neovlašćeno prisluškivani odnosno tonski snimani. Ukoliko je delo učinjeno od strane službenog lica u vršenju službe propisana je zatvorska kazna od šest meseci do pet godina.

Pored ovog krivičnog dela, Krivični zakonik u članu 144 predviđa i krivično delo neovlašćeno fotografisanje, kao radnju lica koje načini fotografski, filmski, video ili drugi snimak nekog lica i time osetno zdre u njegov lični život ili ko takav snimak preda ili pokazuje trećem licu ili mu na drugi način omogući da se sa njim upozna, za šta se kažnjava novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine. Ukoliko je krivično delo učinjeno od strane službenog lica u vršenju službe propisana je kazna zatvora do tri godine. Uz ova krivična dela, propisano je članom 145 krivično delo – neovlašćeno objavljivanje i prikazivanje tudjeg spisa, portreta i snimka, kao objavljivanje ili prikazivanje spisa, portreta, fotografije, filma ili fonograma ličnog karaktera bez pristanka lica koje je spis sastavilo ili na koga se spis odnosi, odnosno bez pristanka lica koje je prikazano na portretu, fotografiji ili filmu ili čiji je glas snimljen na fonogramu, ili bez pristanka drugog lica čiji se pristanka po zakonu traži i time osetno zadre u lični život tog lica, za šta je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do dve godine, a ako je delo učinilo službeno lice kazna zatvora do tri godine.

Prema čl. 27 Ustava RS svako ima pravo na ličnu slobodu i bezbednost. Niko ne sme biti lišen slobode, odnosno lišenje slobode dopušteno je samo iz razloga i u postupku predviđenom zakonom. Lice lišeno slobode mora biti odmah od strane državnog organa, na jeziku koji razume obavesteno o razlozima lišenja slobode, o optužbi koja mu se stavlja na teret kao i o svojim pravima. Lišeni slobode ima pravo da o lišenju slobode obavesti lice po svom izboru, kao i pravo žalbe sudu, koji je dužan da hitno odluči o zakonitosti lišenja slobode, odnosno da naredi puštanje lica na slobodu ukoliko nađe da je lišenje slobode bilo nezakonito.

Lice lišeno slobode ima pravo na čovečno postupanje, odnosno postupanje sa uvažavanjem dostojanstva njegove ličnosti. Svako nasilje prema licu lišenom

slobode zabranjeno je, kao što je ustavnim odredbama zabranjeno iznuđivanje iskaza. Licu lišenom slobode bez odluke suda, odmah se saopštava da ima pravo da ništa ne izjavljuje i pravo da ne bude saslušano bez prisustva branioca koga samo izabere ili branioca koji će mu besplatno pružiti pravnu pomoć ukoliko ne može da je plati. Oveustavne odredbe u najvećoj mogućoj meri štite interese lica lišenog slobode, a rezultat su poštovanja međunarodnih propisa o ljudskim pravima. Pomenute ustavne odredbe ukazuju na povoljniji položaj osumnjičenog lica u pretkrivičnom postupku, jer pretpostavka nevinosti prati lice lišeno slobode, pa postoji obaveza svih državnih organa koji učestvuju u ovoj fazi postupka da se prema licu lišenom slobode odnose na način kojim se ne vređa njegovo ljudsko dostojanstvo. To je prioritarna obaveza policijskih službenika tokom pretkrivičnog postupka. Kaznu koja obuhvata lišenje slobode može izreći samo sud.

Radi zaštite prava na ličnu slobodu čl. 132 Krivičnog zakonika RS predviđeno je krivično delo protivpravno lišenje slobode, koje se sastoji u protivpravnom zatvaranju, držanju zatvorenim ili protivpravnom oduzimanju ili ograničenju slobode kretanja drugog lica za šta je propisana kazna zatvora do tri godine. Ukoliko je delo izvršeno od strane službenog lica zloupotrebom položaja ili ovlašćenja kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina. Teži oblik ovog dela postoji ako je protivpravno lišenje slobode trajalo duže od 30 dana ili je vršeno na svirep način ili je licu koje je protivpravno lišeno slobode usled toga teško narušeno zdravlje ili su nastupile druge teške posledice. Najteži oblik protivpravnog lišenja slobode postoji ako je nastupila smrt lica protivpravno lišenog slobode.

Članom 30. Ustava Republike Srbije predviđeno je da lice za koje postoji osnovana sumnja da je izvršilo krivično delo može na osnovu odluke suda da bude pritvoreno i zadržano u pritvoru samo u slučaju da je to neophodno radi vođenja krivičnog postupka. Licu prema kome je određen pritvor mora se uručiti pismeno i obrazloženo rešenje najkasnije 12 časova od pritvaranja. Protiv ovakvog rešenja pritvoreno lice ima pravo žalbe o kojoj sud donosi odluku u roku od 48 časova. Trajanje pritvora sud je obavezan da svede na najkraće neophodno vreme, a po odluci prvostepenog suda najduže tri meseca od dana pritvaranja. Taj rok se može odlukom višeg suda produžiti još za tri meseca, a ako se do isteka tih rokova ne podigne optužnica pritvoreno lice se pušta na slobodu.

Pritvor je najteža mera za obezbeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku te je stoga i regulisana pomenutim ustavnim odredbama. Bliži razlozi za određivanje pritvora propisani su Zakonikom o krivičnom postupku. u slučaju primene pritvora sud je dužan da postupa sa naročitom hitnošću, jer je trajanje pritvora zakonom ograničeno.

Poštovanje ljudske ličnosti i dostojanstva u krivičnom i svakom drugom postupku, u slučaju lišenja odnosno ograničenja slobode, kao i za vreme izvršenja kazne zajamčeno je članom 28 Ustava RS. Zabranjeno je svako nasilje nad licem lišenim slobode, odnosno licem kome je sloboda ograničena, kao i svako iznuđivanje iskaza.

Članom 136 Krivičnog zakonika RS propisano je krivično delo iznuđivanje iskaza kao delo koje čini službeno lice koje u vršenju službe upotrebi silu ili pretnju ili drugo nedopušteno sredstvo ili nedopušten način u nameri da iznudi iskaz ili neku drugu izjavu od okrivljenog, svedoka, veštaka ili drugog lica, za šta je propisana kazna zatvora od tri meseca do pet godina. Ukoliko je iznuđivanje iskaza ili izjave prećeno teškim nasiljem ili ako su usled iznuđenog iskaza nastupile naročito teške posledice za okrivljenog u krivičnom postupku učinilac ovog krivičnog dela može biti kažnjen zatvorom od dve do deset godina.

Pored ovog krivičnog dela, članom 137 predviđeno je krivično delo zlostavljanje i mučenje čija radnja se sastoji u zlostavljanju drugog ili postupanju prema drugom na način na koji se vređa ljudsko dostojanstvo. Takođe, delo podrazumeva primenu sile, pretnje, ili na drugi nedozvoljen način nanošenje drugome velikog bola ili teške patnje s ciljem da od njega ili od trećeg lica dobije priznanje, iskaz ili drugo obaveštenje ili da se on ili neko treće lice zastraši ili nezakonito kazni, ili to učini iz druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije za šta je propisana kazna od šest meseci do pet godina zatvora. U slučaju da je zlostavljanje i mučenje učinjeno od strane službenog lica u vršenju službe propisana je kazna zatvora od tri meseca do tri godine ili u težem obliku zatvor od jedne do osam godina.

Članom 36 Ustava Republike Srbije garantovano je pravo na jednaku zaštitu prava i na pravno sredstvo u zakonom utvrđenom postupku. Svakome je zajamčeno pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluke kojom se odlučuje o njegovom pravu, obavezi ili na zakonom zasnovanom interesu. Ovakvom odredbom na jasan i uverljiv način istaknuta je ravnopravnost građana pred zakonom.

Pravna sigurnost u krivičnom pravu garantovana je odredbom člana 34 Ustava Republike Srbije. Niko se ne može oglasiti krivim za delo koje pre nego što je učinjeno, zakonom ili drugim propisom zasnovanim na zakonu nije bilo predviđeno kao kažnjivo, niti mu se može izreću kazna koja za to delo nije bila predviđena. Krivična dela i krivične sankcije određuju se zakonom. Kazne se određuju prema propisu koji je važio u vreme izvršenja dela, izuzev u slučaju kada je kasniji propis povoljniji za učinioca.

Niko ne može biti smatran krivim, odnosno svako se smatra nevinim za krivično delo dok se njegova krivica ne utvrdi pravosnažnom odlukom suda. Niko ne može biti gonjen niti kažnjen za krivično delo za koje je pravosnažnom presudom oslobođen ili osuđen ili za koje je optužba pravosnažno odbijena ili postupak pravosnažno obustavljen, niti sudska odluka može biti izmenjena na štetu okrivljenog u postupku po vanrednom pravnom leku. Takođe, istim zabranama podleže vođenje postupka za neko drugo kažnjivo delo. Suština ove odredbe je zaštita sloboda i prava čoveka odnosno razlozi pravne sigurnosti građana. Lice koje je bez osnova ili nezakonito lišeno slobode, pritvoreno ili osuđeno za krivično delo ima pravo na rehabilitaciju, naknadu štete od države i druga prava utvrđena zakonom.

Pomenute ustavne norme sadrže načelo zakonitosti u određivanju krivičnih dela i krivičnih sankcija prema njihovim učiniocima. Utvrđuje se i pretpostavka nevinosti okrivljenog koja obavezuje sud i državne organe, subjekte krivičnog postupka da se prema njemu odnose na način kojim se ne veđa ljudsko dostojanstvo. Iznuđivanje iskaza od okrivljenog lica propisano je kao zasebno krivično delo.

Ustavna rešenja posebnu pažnju posvetila su i pravima neopravdano osuđenih lica, kao i lica koja su bez osnova lišena slobode, na rehabilitaciju i naknadu štete iz javnih prihoda, kao i druga prava utvrđena zakonom. Zajamčena je i sudska zaštita pri ostvarivanju ovih bitnih prava čoveka.

Sloboda kretanja kao ustavno pravo propisana je članom 39 Ustava RS, time što svako ima pravo da se slobodno kreće i nastanjuje u Republici Srbiji, kao i da je napusti i da se u nju vrati. Sloboda kretanja i nastanjivanja može biti ograničena zakonom, ukoliko je to neophodno za vođenje krivičnog postupka, sprečavanje širenja zaraznih bolesti ili za odbranu zemlje.

Krivičnopravna zaštita slobode kretanja i nastanjivanja ostvaruje se i članom 134 Krivičnog zakonika kojim je propisano krivično delo otmice. U jednom vremenskom periodu u Srbiji su učestale otmice vršene od strane organizovanih kriminalnih grupa. Pravo na nepovredivost stana predviđeno je članom 40 Ustava RS, to jest, stan je nepovrediv.

Sa normativnog stanovišta posmatrano delu Ustava posvećenom ljudskim i manjinskim pravima mogu se uputiti određene kritike, pa čak i u izvesnoj meri opravdati mišljenja da je ovaj deo promašaj ustavopisca. (Marković, 2006, str.11). Razvučenost normi, koja se može primetiti i prilikom konterisanja koje je u prethodnom delu rada navedeno, kao i nepotrebna nabranjanja opterećuju tekst Ustava. Republika Srbija već duži niz godina teži članstvu u EU, pa treba ovde istaći da nema države članice EU koja u svom ustavnom dokumentu ima toliko teksta o ljudskim i manjinskim pravima i slobodama. Sudeći prema Ustavu, ispalo bi da je Srbija vodeća zemlja u Evropi po broju i zaštiti ljudskih prava i sloboda, (Marković, 2006, str.11).

Prilika je da se u slučaju donošenja novog ili izmene postojećeg ustava putem amandmana, ove kritike uvažavaju, tako što bi jednostavno posle nabranjanja nekih osnovnih ljudskih prava i sloboda u ustavnom tekstu bila dodata i rečenica da se pored nabrojanih priznaju i štite i sva druga ljudska i manjinska prava prihvaćena međunarodnim pravom.

ZNAČAJ PROUČAVANJA LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA

Ljudska prava predstavljaju urođena prava svakog pojedinca. Koreni nastanka ljudskih prava i slobode, kao koncepta mogu se naći još u ranom srednjem veku i pored toga što se legitimitet vladaoca tada izvodio iz Božjeg prava.

Ideja da čovek poseduje sopstvena prava koja moraju biti zaštićena postojala je i u srednjevekovnoj Evropi ali i u filozofijama drugih kultura i kontinenata i

ranije od tog vremena. U antičkoj Grčkoj i starom Rimu, postojale su ideje koje su se naslanjale na filozofiju prirodnog prava i koje su izvršile značajan uticaj na potonja filozofska shvatanja ljudskih prava. U oblasti filozofije, Džon Lok se može smatrati začetnikom savremenog shvatanja ljudskih prava.

Postoji manje više opšta saglasnost da je prvi pisani izvor u kome su sadržane norme o ljudskim pravima Magna Charta Libertatum iz 1215. godine. Već u tom dokumentu, zaštita ljudskih prava konstruisana je kao brana samovolji vladara, odnosno bahatosti državne vlasti. Naravno, treba imati u vidu da su ovom Poveljom garantovana lična prava i slobode samo određenom krugu ljudi, to jest, plemstvu i sveštenstvu, ali svejedno, to je bio začetak zaštite ljudskih sloboda. Sadržina Velike povelje slobode inicirala je donošenje kasnijih pravnih propisa kojima su uvedeni opšti pravni principi zaštite ličnih sloboda i prava (Habeas Corpus Act), uz dalji razvoj Škole prirodnog prava, a kao krajnja društvena posledica u to doba, usledila je buržoaska revolucija u Francuskoj i Deklaracija o ljudskim i građanskim pravima doneta 1789. godine. Sa druge strane okeana, američka Deklaracija o nezavisnosti iz 1776. godine preuzima u svojim odredbama ideju poštovanja ljudskih prava, a nakon toga ljudska prava i slobode dobijaju značajno mesto u Povelji o pravima američkog Ustava.

Što se ideje ljudskih prava tiče one se pojavljuje u najrazličitijim formama ljudskog života i delatnosti, u oblastima kao što su: umetnost, književnost, zakonodavstvo, pravo, ekonomija, običaji, politika, itd. No, dve su ideje u centru poimanja ljudskih prava kao filozofske kategorije. Reč je o idejama - pojmovima individualnosti ljudskog bića i samostalnosti njegove ličnosti.

Ipak, dalji razvoj ideje ljudskih prava suočavao se u to vreme sa suverennošću država, koja je svojom jačinom diktirala postojanje nedemokratskih i demokratskih režima koji su uporedo poštovali i gazili ljudska prava i slobode u manjem ili većem obimu.

Jedna od sfera ljudskog života u kojoj je ideja ljudskih prava nesumnjivo ostvarivala i ostvaruje veliki uticaj na veliki broj pojmova i shvatanja je pravna stvarnost. Tako, dok se, na primer, povodom izvršavanja kazne zatvora ranije smatralo da je za vreme izdržavanja kazne čovek neka vrsta „roba države“, danas se prema zatvoenicima postupa potpuno na drugi način, odnosno polazi se od uvažavanja osnovnih prava i sloboda, bez obzira na izvršeno krivično delo i izrečenu kaznu.

Ljudska prava propisana su i zaštićena međunarodnim konvencijama. Dokument kojim je utrt put razvoju ljudskih prava i udaren temelj novog međunarodnog pravnog poretka po okončanju Drugog svetskog rata je Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima Generalne skupštine UN (1948). Obaveznost priimene Univerzalna deklaracija je stekla kroz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966). Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima UN predstavljala je osnov za donošenje Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda koju je doneo Savet Evrope (1950). Po stupanju na snagu konvencije 1953. godine, Savet

Evrope je usvojio i 13 protokola sa ciljem proširenja zaštite, a XI prokol je predvideo obrazovanje Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu, koji je danas sinonim međunarodne pravosudne zaštite ljudskih prava i sloboda. Pored navedenih dokumenata, treba pomenuti još i Konvenciju UN protiv mučenja i drugog krutog i neljudskog i ponižavanju sklonog ponašanja i kažnjavanja (1982), Evropsku konvenciju protiv torture (1987), Konvenciju o političkim pravima žena (1952), Konvenciju o dečjim pravima (1989), Povelju o osnovnim pravima EU (2000). Stavljanje čoveka, njegovih prava i sloboda u centar međunarodnopravnog interesovanja i zaštite, pored ostalih razloga, postalo je i jedno od osnovnih razloga procesa evropskog ujedinjenja. Vremenom, projekat evropskih integracija, posebno njegova budućnost, ne predstavlja više evropsku, već problematiku svetskog značaja.

Sve navedeno i još mnogo toga drugog, može se danas naći u studijskim programima pravnih fakulteta u nas, kada je reč o nastavnom predmetu koji u svom naslovu od slučaja do slučaja ima odrednicu ljudskih prava i sloboda. Mišljenja smo da izučavajući utvrđene nastavne sadržaje, student visokih škola i fakulteta imaju mogućnost da u okviru odgovarajućih nastavnih predmeta steknu validna znanja o ljudskim i manjinskim pravima i o njihovoj zaštiti putem odgovarajućih instrumenata pravne države i ustavnih garancija.

Takodje, solidna znanja iz oblasti ljudskih prava i sloboda student mogu steći i kroz nastavne sadržaje predmeta kao što su: Kriminalistika taktika, Kriminalistika tehnika, Kriminalistika metodika, Kriminalistika operative, Kriminalistika analitika, Krivično pravo, Krivično procesno pravo, Kriminalistička psihologija i sl.

ZAKLJUČAK

Nagli razvoj oblasti ljudskih prava predstavlja nesumnjiv iskorak u odnosu na klasično međunarodno pravo, pre svega iz razloga što je došlo do priznanja međunarodnopravnog subjektiviteta pojedinca, kao i do pojave svojevrsnog globalnog civilnog društva. No, i pored toga može se postaviti pitanje nije li u poslednjoj deceniji došlo do izvesne krize u razvoju projekta ljudskih prava. Naime, savremenom konceptu ljudskih prava upućuju se zamerke da isuviše nastoji da nameće kulturne obrasce nekih društava. Briga za poštovanje ljudskih prava, na žalost, zloupotrebljava se u političke i propagandne svrhe.

Kada je i ako je to tako, onda je samo razlog više da se u studijskim programima visokih škola i fakulteta, posebno onih na kojima se izučava pravo, ljudskim pravima i slobodama pokloni adekvatna pažnja. Posebno se polaznicima studijskih programa mora ukazati na univerzalnost i značaj projekta ljudskih prava na međunarodnom planu, bez obzira na teškoće i izazove sa kojima se taj projekat suočava.

Upoznavanje studenata sa domaćim i međunarodnim standardima zaštite ljudskih i manjinskih prava mora se protezati kroz čitavo školovanje, posebno na studijskim programima društveno-humanističkog usmerenja. Ne zaboravimo,

načelo ostvarenja jedinstva u različitosti je od strane EU određeno kao jedan od uslova za evrointegracije u delokrugu poštovanja ljudskih prava. Prema Statutu Saveta Evrope svaka država koja poštuje vladavinu zakona, ljudska prava i osnovne slobode, kvalifikovana je za članstvo u EU što je krajni cilj državne politike u Srbiji. Tim pre, postoji obaveza svih onih koji se bave edukacijom studentske populacije da posebnu pažnju obrate na problematiku ljudskih prava i sloboda.

LITERATURA

1. *Human Rights in Serbia 2013*. (2014). Belgrade: Belgrade Centre for Human Rights.
2. Ignatieff, M. (2001) *Human Rights as Politics and Idolatry*, Oxford: Princeton – Oxford.
3. Marković R.(2006)., *Ustav Republike Srbije i z 2006. godine – Kritički pogled*, Anali, Godina LIV, br.2.
4. Miler P.K., Kainer F., & Graf. (2005). *Europa from A to Š*. Belgrade: Konrad Adenauer.
5. Krivični zakonik Republike Srbije. Službeni glasnik RS, br. 85/05.
6. Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br.98/06.
7. United Nations. (1948). *Declaration of Human Rights*. Preuzeto sa <http://www.un.org/en/documents/udhr/>
8. Council of Europe. (1950). *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* Preuzeto sa http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
9. Council of Europe. (1950). *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols No. 11 and No 14*. Preuzeto sa <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm>
10. European Parliament & Council of the European Union. (2000). *Charter of Fundamental Rights of the EU*. Preuzeto sa http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

THE CITY OF HUMAN RIGHTS IN STUDY PROGRAMS OF HIGHER SCHOOLS AND FACULTY IN SERBIA

PhD Tomislav Radovic
MSc Rašit Pepic

Abstract

At the moment when almost seven decades have passed since the adoption of the Universal Declaration of Human Rights, we pay due attention to the place of human rights in the study programs of higher education institutions in Serbia.

Following the curriculum from criminal and criminal cases, we tried to show how and in what way, first of all, the Constitution of the Republic of Serbia protects the proclaimed liberties and rights of man and citizen. On this occasion, we also pointed out certain dilemmas that the constitutional text provokes in the scientific and professional public, which, in case of change of this document, could be correction.

On the other hand, we tried to point out the practical need to study human rights in the mentioned study programs, precisely because the violation of any right or freedom constitutes a separate criminal offense sanctioned by punishment.

Key words: Constitution, human rights and freedoms, protection, injuries.

Article history:

Received: 10.10.2017.

Accepted: 8.11.2017.

UDK: 343.14/.15
351.817

Pregledni naučni rad

POSEBNE DOKAZNE RADNJE SA POSEBNIM FOKUSOM NA TAJNI NADZOR KOMUNIKACIJA

MSc Emir Bećirović*

Apstrakt:

Posebne dokazne radnje znatno povećavaju stepen efikasnosti krivičnog gonjenja, ali istovremeno nose sa sobom opasnost da ugroze interes zaštite ljudskih prava koji je isto toliko važan koliko i efikasno suzbijanje krivičnih dela. Ni u slučaju najtežih krivičnih dela ta dva interesa ne smeju biti jedan drugom suprotstavljena, nego se i tada moraju koordinirati, tako da se između njih uspostavi ravnoteža i da ostvarivanje jednog ne ide na štetu drugog. Uslovi za primenu posebnih dokaznih radnji prilično su liberalni i zbog toga potencijalno opasni za individualna ljudska prava i slobode. Dovoljan je osnov sumnje da je određeno lice učinilo određeno krivično delo i procena organa gonjenja da se "na drugi način ne mogu prikupiti dokazi za krivično gonjenje ili da bi njihovo prikupljanje bilo znazno otežano". I što je još opasnije, te se radnje, istina izuzetno mogu preduzeti i prema licu za koje postoje samo osnovi sumnje da priprema određeno krivično delo, a okolnosti slučaja (opet po slobodnoj i nekontrolisanoj proceni organa gonjenja) ukazuju da se to pripremanje na drugi način ne bi moglo, otkriti, sprečiti ili dokazati ili bi to izazvalo nesrazmerne teškoće ili veliku opasnost"(član 161.stav2)

Ključne reči: posebne dokazne radnje, tajni nadzor i komunikacija, praćenje i snimanje, simulovani poslovi, računarsko pretraživanje podataka, kontrolisana isporuka, prikiveni islednik.

Uvod

U ZKP 2001 odredbe o posebnim dokaznim radnjama (čl. 161 -187 ZKP)¹ bile su smeštene u posebnu glavu XXIXa koja je imala naslov „Posebne odredbe o postupku za krivična dela organizovanog kriminala, korupcija i druga teška krivična dela”. Njihova seoba među opšte odredbe o dokazima u novom ZKP značajna je promena jer se na taj način ugasio jedan postupak koji je imao sve

---

* Asistent na Departmanu za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: becirovic.emir@gmail.com.

¹Zakonik o krivičnom postupku("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014).

karakteristike posebnog krivičnog postupka (ne samo prema posebnim dokaznim radnjama koje se u njemu preduzimaju, već i prema sastavu suda, nadležnostima i rešenjima drugih procesnih pitanja) i što postoji veća mogućnost da posebne dokazne radnje, koje bi trebalo primenjivati sasvim izuzetno zbog opasnosti da ugroze osnovna ljudska prava i slobode građana, postanu redovne radnje opšteg krivičnog postupka koji će se primenjivati na sve veći i veći broj krivičnih dela. Da je ta opasnost realna vidi se po enormnom širenju kataloga krivičnih dela za koja se te radnje primenjuju prema novom Zakoniku (član 162) u odnosu na neuporedivo manji broj krivičnih dela za koje su se one primenjivale u vreme kada su 2002. Uvedene u ZKP (Grubač, 2014:121).

Posebne dokazne radnje se često označavaju kao specijalne dokazne, odnosno istražne tehnike i predstavljaju određene načine prikupljanja dokaza koji su po svom karakteru atipični, te se primenjuju samo u odnosu na neka krivična dela, koja su, s jedne strane, veoma teška, odnosno ozbiljna, kako u faktičkom pogledu s obzirom na posledice koje prouzrokuju u jednom opštem životnom smislu, tako i u krivičnoppravnom pogledu, s obzirom na kaznu koja je za njih propisana, dok se, s druge strane, takva dela zahvaljujući nekim njihovim fenomenološkim karakteristikama, te psihološkim i drugim osobinama njihovih učinilaca veoma teško otkrivaju, razjašnjavaju i dokazuju korišćenjem uobičajenih, odnosno redovnih dokaznih metoda. Posebne dokazne radnje, odnosno specifične tehnike prikupljanja dokaza su, pre svega, karakteristične za pretkrivični postupak (Škulić, 2013:179). Snimci sačinjeni primenom posebnih dokaznih radnji u dokaznom smislu predstavljaju isprave. Oni se dostavljaju sudiji za prethodni postupak koji ih potom dostavlja javnom tužiocu. Prikupljeni materijal će se ili uništiti po rešenju i pod nadzorom sudije za prethodni postupak ako javni tužilac izjavi da neće voditi istragu, odnosno ne podnese optužnicu u roku od šest meseci od dana kad se upoznao sa materijalom. O uništavanju materijala sastavlja se zapisnik. Ako iz materijala (snimci, pismena i drugi predmeti) sakupljenog po odredbama o posebnim dokaznim radnjama proizilaze podaci i obaveštenja o nekom drugom krivičnom delu koje nije navedeno u članu 162 ZKP-a, taj se materijal ne može upotrebiti u krivičnom postupku koji se vodi za to krivično delo. To je „slučajan nalaz” za čiju upotrebu u postupku nema pravnog osnova. Ali, ako iz tog materijala proizilaze podaci o nekom drugom krivičnom delu iz čl. 162, a ne onom za koje je izdata naredba sudije za prethodni postupak, dopušteno je koristiti ga kao dokazni materijal u postupku, jer je u tom slučaju naredba za ovakvo prikupljanje dokaza mogla biti izdata (Grubač, 2014:123).

KRIVIČNA DELA U POGLEDU KOJIH JE MOGUĆA PRIMENA POSEBNIH DOKAZNIH RADNJI

Krug krivičnih dela u odnosu na koja je moguća primena posebnih dokaznih radnji nakon poslednjih dopuna i izmena Zakonika o krivičnom postupku značajno je proširen, s tim da nije svaka posebna dokazna radnja moguća u odnosu na svaku

grupu krivičnih dela u pogledu kojih se, inače primenjuju posebne odredbe Glave XXIXa ZKP-a. Ova krivična dela, terminološki i iz praktičnih razloga, označićemo kao posebna krivična dela, a tu spadaju: 1) Krivična dela organizovanog kriminala; 2) Neka krivična dela korupcije; 3) Druga izuzetno teška krivična dela, koja se takstativno nabrajaju (ubistvo, razbojništvo, iznuda, otmica itd) ; 4) Krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom; te 5) Druga taksativno nabrojana krivična dela, odnosno njihovi pojedini oblici, ako su izvršena u vezi sa krivičnim delom organizovanog kriminala, odnosno krivičnim delima protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom (Škulić, 2013:180).

Organizovani kriminal predstavlja vršenje krivičnih dela od strane organizovane kriminalne grupe ili njenih pripadnika. Pod organizovanom kriminalnom grupom² podrazumeva se grupa u odnosu na koju se kumulativno ispunjeni sledeći uslovi: 1)brojčani sastav – grupu čine tri ili više lica; 2) odgovarajući kontinuitet postojanja – grupa mora postojati određeno vreme; i 3) odgovarajuća organizovana i usmerena aktivnost – grupa deluje sporazumno u cilju vršenja jednog ili više krivičnih dela za koja je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teša kazna, radi sticanja posredno ili neposredno, finansijske ili druge koristi.

VRSTE POSEBNIH DOKAZNIH RADNJI I MATERIJALNI USLOVI KOJI JE ISTOVETAN ZA VEĆINU POSEBNIH DOKAZNIH RADNJI

U posebne dokazne radnje spadaju: A) posebne dokazne radnje u pogledu kojih je materijalni uslov određen na identičan način, gde spadaju: 1) tajni audio i video nadzor; 2) pružanje simulovanih poslovnih usluga i pružanje simulovanih pravnih poslova; 3) automatsko računarsko pretraživanje ličnih i drugih sa njima povezanih podataka; i B) posebne dokazne radnje koje imaju poseban materijalni uslov, gde spadaju: 1) angažovanje prikrivenog islednika, 2) kontrolisana isporuka; 3) ispitivanje svedoka saradnika. Materijalni uslov za sprovođenje tajnog audio i video nadzora, pružanje simulovanih poslovnih usluga i pružanje simulovanih pravnih poslova, te automatsko računarsko pretraživanje ličnih i drugih sa njima povezanih podataka sastoji se u kumulativnoj ispunjenosti dva uslova: 1) uslov koji se odnosi na vrstu krivičnog dela – neophodno je da postoje osnovi sumnje da je učinjeno neko od posebnih krivičnih dela (krivična dela iz čl.504a); te 2) uslov koji se odnosi na dokazne potreškoće iz kojih proizilazi da su ove posebne dokazne radnje svojevrсни dokazni ultima ratio – potrebno je da se na drugi način ne mogu prikupiti dokazi za krivično gonjenje ili bi njihovo prikupljanje bilo znatno otežano (Škulić, 2013:180).

Svaka od ovih posebnih dokaznih radnji se izuzetno može odrediti i ako postoje osnovi sumnje da se priprema neko od posebnih krivičnih dela, a okolnosti

---

²Zakonik o krivičnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014) čl.2 st.1 tač.33.

slučaja ukazuju da se takvo krivično delo na drugi način: 1) ne bi moglo otkriti, sprečiti ili dokazati, ili bi 2) to izazvalo nesrazmerne teškoće, odnosno veliku opasnost. U osnovi se identično, kao što je to prethodno objašnjeno, određuje i materijalni uslov za angažovanje prikrivenog islednika, ali ta mera, odnosno takva posebna dokazna radnja nije moguća u pogledu svih „posebnih krivičnih dela” već samo u odnosu na krivična dela koja spadaju u organizovani kriminal (Škulić, 2013:181).

TAJNO PRAĆENJE I SNIMANJE

Radi se o jednoj posebnoj vrsti kriminalističke opservacije kojoj je cilj označen u članu 171. Stav.1 tač. 1 ZKP-a ³kao prikupljanje podataka o kretanju i kontaktima osumnjičenog na javnim i nejavnim mestima, osim u stanju ili utvrđivanje identita osumnjičenog i lociranje, njegovo ili stvari koje su sa njim u vezi. Odredbama Zakonika predviđeno je samo tajno praćenje i snimanje osumnjičenog, ne i drugih lica ili predmeta. Prostorije i prevozna sredstva koja pripadaju drugim licima mogu biti predmet praćenja i snimanja samo ako postoji verovatnoća da bi osumnjičeni mogao biti u njima ili da ih koristi.

Kao i druge posebne dokazne radnje i tajno praćenje i snimanje osumnjičenog naređuje sudija za prethodni postupak obrazloženom pismenom naredbom koju donosi na obrazloženi predlog javni tužilac. Opservacija može biti statična (posmatranje i snimanje određenih mesta, prostorija, vozila i objekata koje koristi osumnjičeni) ili dinamična (posmatranje i snimanje osumnjičenog uz praćenje od strane jednog ili više agenata koji pri tome mogu koristiti i saobraćajna sredstva). U oba slučaja mogu se koristiti tehnički instrumenti za snimanje, daljinsko osmatranje, prisluškivanje itd. Tajnim praćenjem i opažanjem policija može da prikuplja obaveštenja i podatke od koristi za procenu da li su se stekli osnovi sumnje da je izvršeno krivično delo ili prekršaj (Grubač, 2014:126).

ZAKLJUČIVANJE SIMULOVANIH POSLOVA I SIMULOVANO DAVANJE I PRIMANJE MITA

Reč je o provokativnom pozivanju osumnjičenog da sklopi nedozvoljeni pravni posao ili o navođenju da izvrši krivično delo (najčešće davanjem ili primanjem mita). Od mnogobrojnih, koji bi bili mogući, u obzir dolaze tri pravna posla, kupovina, prodaja i pružanje poslovnih usluga. Drugi pravni poslovi ličnog i imovinskog prava (poklon, zaključenje braka i sl). osumnjičenom se ne mogu nuditi.

Cilj primene ovih mera je da se otkriju, dokažu ili spreče krivična dela organizovanog kriminala i druga dela iz čl. 162 i b) da to krivično delo na drugi način ne bi moglo otkriti, dokazati ili sprečiti, ili bi to bilo znatno otežano, odnosno

---

³Zakonik o krivičnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014).

opasno. Mere se primenjuju po osnovu pisane i obrazložene naredbe sudije za prethodni postupak. Sadržina te naredbe određena je u 2. Člana 175 ZKP-a.⁴ Mere mogu trajati tri meseca i mogu biti produžene najviše još za tri meseca ,dakle, najduže šest meseci, a ako je u pitanju delo iz čl. 162 stav.2 tač.1. (organizovani kriminal i ratni zločini) moguće je produženje još dva puta po tri meseca. Naredbu sudije za prethodni postupak o pružanju simulovanih pravnih poslova i usluga kao i davanje i primanje mita izvršavaju službena lica organa policije ili jedne od dve policijske agencije. Službeno lice koje traži ili nudi simulovane usluge, pravne poslove ili mito mora da vodi računa da njegova „ponuda” ne bude kvalifikovana kao podstrekavanje na izvršenje krivičnog dela (Grubač, 2014:126).

RAČUNARSKO PRETRAŽIVANJE PODATAKA

Ustav sadrži odredbe o zaštiti podataka o ličnosti. Prema tim odredbama prikupljanje, držanje, obrada i korišćenje podataka o ličnosti uređuju se zakonom. Zabranjena je i kažnjiva upotreba tih podataka izvan svrhe za koju su prikupljeni, osim za potrebe vođenja krivičnog postupka ili zaštitu državne bezbednosti.⁵

Automatsko računarsko pretraživanje ličnih i drugih sa njima povezanih podataka⁶ i njihova elektronska obrada mogu se sprovesti u skladu sa prethodno objašnjenim materijalnim uslovom, identičnim i za većinu drugih posebnih dokaznih radnji, a sastoji se u dve paralelne i povezane aktivnosti: 1) u automatskom pretraživanju već pohranjenih ličnih i drugih sa njima neposredno povezanih podataka i 2) u automatskom poređenju tih podataka sa podacima koji se odnose na posebno krivično delo i na osumnjičenog, što se čini da bi se na taj način kao mogući osumnjičeni isključila lica u pogledu kojih ne postoji verovatnoća da su povezana sa krivičnim delima. Primarno ova posebna dokazna radnja može trajati najviše šest meseci, a iz važnih razloga njeno trajanje se može produžiti za još tri meseca (max. 9 meseci) Automatsko računarsko pretraživanje ličnih i drugih sa njima povezanih podataka sprovode organi unutrašnjih poslova, BIA, VBA ili drugi državni organi (Škulić, 2013:184).

KONTROLISANA ISPORUKA

Kontrolisana isporuka⁷ se određuje kada otkrivanje i lišenje slobode osumnjičenih koji su uključeni u vršenje posebnih krivičnih dela (dela iz člana 504a) na drugi način ne bi bilo moguće, ili bi bilo znatno otežano, a naročito u slučajevima nezakonitog prevoza opojnih droga, oružja i drugih predmeta

⁴Zakonik o krivičnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014).

⁵Ustav Republike Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 98/2006) čl.42. st.3.

⁶Zakonik o krivičnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014) čl.178 do 180.

⁷Zakonik o krivičnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014) čl.181 i 182.

proisteklih iz vršenja krivičnih dela ili koji služe kao sredstva za vršenje krivičnih dela. Formalni uslov za sprovođenje kontrolisane isporuke sastoji se u postojanju formalnog odobrenja nadležnog organa. Republički javni tužilac, odnosno drugi javni tužilac nadležan za teritoriju Republike Srbije može odobriti kontrolisanu isporuku, kojom se dozvoljava da nezakonite ili sumnjive pošiljke izađu, pređu ili uđu na teritoriju jedne ili više država, uz znanje i pod nadzorom njihovih nadležnih organa u cilju prikupljanju dokaza i identifikovanja lica umešanih u izvršenje krivičnog dela.

Primarno se opšti sadržaj kontrolisane isporuke uređuje međunarodnim ugovorom, a onda kada njime nešto drugo nije predviđeno, ova posebna dokazna radnja se preduzima ako su se nadležni organi država preko kojih prolaze nezakonite ili sumnjive pošiljke prethodno saglasili u odnosi na sledeće: 1) da određene nezakonite ili sumnjive pošiljke izađu i uđu, odnosno pređu preko teritorije domaće države; 2) da će prelaz i isporuka nezakonitih ili sumnjivih pošiljki biti neprestano nadzirani od strane nadležnih organa države na čijoj se teritoriji nalaze; 3) da će biti preduzete radnje u cilju krivičnog gonjenja svih lica koja su učestvovala u isporuci nezakonitih ili sumnjivih pošiljki; 4) da će nadležni državni organi drugih država biti redovno obaveštavani o toku i ishodu krivičnog postupka protiv okrivljenih za krivična dela koja su bila predmet kontrolisane isporuke (Škulić, 2013:188).

ANGAŽOVANJE PRIKRIVENOG ISLEDNIKA

Naredbu o upotrebi prikrivenog islednika donosi sudija za prethodni postupak, ali on tom naredbom ne određuje ličnost islednika, kome će biti povereno izvršenje naredbe. Prikrivenog islednika određuje ministar unutrašnjih poslova ili direktor jedno od dve bezbedonosne agencije. Prikriveni islednik je u stvari policijski službenik, posebno pripremljen i sa izmenjenim identitetom ubačen u kriminalnu organizaciju u kojoj deluje po instrukcijama lica određenog u naredbi sudije za prethodni postupak. Reč je o izuzetno osetljivoj ustanovi, jer je delatnost prikrivenog islednika na granici između legalne i ilegalne delatnosti, a osim toga, rizična je i opasna i za njega samog. Zato se za primenu te mere traži predlog javnog tužioca i odobrenje sudije za prethodni postupak.

Prikriveni islednik može biti angažovan ad hoc radi preduzimanja mera simulovanog pravnog posla, obično u slučaju nezakonite trgovine opojnim drogama, ili kao „tajni agent” sa zadatkom da se ifiltrira u kriminalnu organizaciju da bi organe gonjenja izveštavao o njenim delatnostima i planovima i prikupljao dokaze za budući krivični postupak. Time je Zakonik napravio razliku između dozvoljene upotrebe prikrivenog islednika i nedozvoljene upotrebe agenta provokatora koji bi za podsticanje na izvršenje krivičnog dela i sam krivičnog odgovarao. Prikriveni islednik podnosi dve vrste izveštaja: periodične (čl.186 st.1 ZKP) i konačni (čl.186 st.2 ZKP. Prvi se podnose neposrednom strešini, a drugi sudiji za prethodni postupak. Prikriveni islednik komunicira samo sa svojim

neposrednim starešinom, ne i sa sudijom za prethodni postupak, javnim tužiocem i dr. Radnje prikrivenog islednika, po prirodi stvari, imaju neformalni karakter sve do ne bude ispitan kao svedok. Ispitivanje prikrivenog islednika kao svedoka treba očekivati kao veoma redak izuzetak, jer je to redovno povezano sa velikim teškoćama. Ako se ipak ispituje, po pravilu će biti potrebno da budu primenjene mere za potpuno prikrivanje njegovog identiteta. Anonimnost toga svedoka predstavlja krupno odstupanje od važećih načela krivičnog postupka, i zbog toga je u članu 187. Stav 3 određeno da se na njegovom iskazu ne može zasnivati sudska odluka, ne samo osuđujuća, već ni oslobađajuća presuda. Prikriveni islednik se može (fakultativno) ispitati kao svedok, ali samo izuzetno. I iz ovako intonirane odredbe člana 187. Stav 1 ZKP izlazi da njegovo ispitivanje treba izbegavati kad god je to moguće, i to iz više razloga. Taj svedok mora ostati anonimno ne samo za opštu javnost već i za stranke, i zbog toga se njegov iskaz ne može prihvatiti bez rezerve. Osim toga, ispitivanjem se i pored svih mera predostrožnosti, ugrožava bezbednost prikrivenog islednika i njega islednička karijera u budućnosti. Prikriveni islednik je više kriminalistička nego procesnopravna mera (Grubač, 2014:128).

TAJNI NADZOR I KOMUNIKACIJA

Ova mera obuhvata „nadzor i snimanje,“ komunikacije koja se obavlja putem telefona i drugih tehničkih sredstava ili nadzor elektronske ili druge adrese osumnjičenog i zaplenu pisama i drugih pošiljki⁸ „Nadzor“ je pojam širi od prisluškivanja, jer se staviti pod nadzor može i ono što se ne može prisluškivati (komunikacije drugim tehničkim sredstvima). Osim telefonskih dolaze u obzir i „drugi razgovor“ (npr. Na ulici, na javnom skupu, sastanku i sl), uz magnetofonsko i optičko snimanje. Osim slušanja razgovora koji se obavljaju telefonom i drugim tehničkim sredstvima“ (teleprinterom, telefaksom, radiovezom) mera obuhvata i nadzor elektronske pošte i klasično dopisivanje pismima i telegramima, koje je ovom merom predviđeno kao zaplena pisama i drugih pošiljki, ne samo poštanskih (Grubač, 2014:124).

U odredbi čl. 41 st.1 Ustava Srbije stoji da je pravo na tajnost pisama i drugih sredstava opštenja nepovredivo. Ustav je, međutim, već u drugom stavu tog načela ako je to neophodno za vođenje krivičnog postupka ili za zaštitu državne bezbednosti, pod daljim uslovom da o tome odluči sud u svakom konkretnom slučaju.⁹ Prema Ustavnim odredbama izlazi da se mogućnost uzapćenja poštanskih i drugih pošiljki i prisluškivanja razgovora telefonskih i onih što se vode drugim tehničkim sredstvima i njihovo snimanje i njihovo snimanje putem posebnih tehničkih uređaja, bez znanja lica koja te razgovore vode, može predvideti kao dozvoljen način sticanja dokaza za krivični postupak. Korišćenje tehničkih sredstava u borbi protiv nekih vrsta kriminala danas je postalo nužno. Savremeni

⁸Zakonik o krivičnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014) čl.166.

⁹Ustav Republike Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 98/2006)čl. 41.

kriminal naročito organizovani, postavlja pred organe krivičnog gonjenja složenije zadatke koji ne mogu biti uspešno izvršiti bez korišćenja savremene tehnologije.

Za izdavanje naredbe potrebno je da postoje osnovi sumnje a ne osnovana sumnja, da je određeno lice izvršilo krivično delo iz čl. 162, odnosno da priprema takvo krivično delo. Osnovi sumnje treba da se odnose na određeno lice kao prezumtivnog učinioca krivičnog dela (obično indicije) moraju da postoje pre određivanja mere, ali ti dokazi nisu dovoljni za pokretanje postupka. Drugi je uslov da se dokazi za krivično gonjenje ne mogu prikupiti na drugi način ili da bi njihovo prikupljanje na drugi način bilo znatno otežano, odnosno da se krivično delo na drugi način nebi moglo otkriti, sprečiti ili dokazati, ili da bi to bilomoguće ali bi izazvalo nesrazmerne teškoće ili veliku opasnost. Mera se može odrediti samo prema osumnjičenom i samo pre nego što je krivični postupak pokrenut. Ona nema nikakvog opravdanja u vreme kad javni tužilac ima dovoljno drugih dokaza za pokretanje istrage tj. posle donošenja rešenja o sprovođenju istrage. Tajni nadzor komunikacije naređuje sudija za prethodni postupak obrazloženom pisanom naredbom. (čl.167 stav 1) na obrazloženi predlog javnog tužioca (čl.166). Mera može da traje tri meseca i iz važnih razloga može biti produžena za još tri meseca, a ako je reč o krivičnim delima iz člana 162 st.1 tač. 2 (organizovani kriminal i ratni zločini) tajni nadzor se može produžiti još dva puta u trajanju po tri meseca. Naredbu sudije izvršava policija ili jedna od dve policijske agencije (BIA, VBA). Operateri su dužni da omoguće policiji izvršavanje ove naredbe (Grubač, 2014:125).

Kada se uopšte govori o zaštiti privatnosti i korišćenju ličnih podataka, uglavnom postoji konsenzus o tome da je potrebno da građani budu upućeni u to ko, kako i zašto prikuplja i obrađuje njihove podatke ili na drugi način zadire u njihovu privatnost (Beljanski, 2000:9). Međutim kada je reč o manipulisanju ličnim podacima i ograničavanju prava na privatnost u vezi s vođenjem krivičnog postupka i otkrivanjem pripremanja krivičnih dela, onda se situacija bitno menja, te se čini da su određena ograničenja prava na privatnost mnogo prihvatljivija (Solove, 2007:753). Ovakvo stanje stvari je s jedne strane razumljivo, s obzirom na to da efikasno i ekspeditivno vođenje krivičnog postupka ponekad iziskuje određeno ograničavanje prava okrivljenih lica. No, s druge strane, ne treba gubiti iz vida osnovnu pretpostavku na kojoj celokupni krivični postupak počiva - pretpostavku nevinosti, koja nalaže da se licu da se licu čija krivica još nije dokazana prava i slobode ograničavaju samo ukoliko je to apsolutno neizbežno, pa i tada samo u najmanjoj mogućoj meri.

Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br.98/06 garantuje zaštitu privatne sfere kroz odredbe čl.40 o nepovredivosti stana, te odredbe čl.41 o tajnosti pisama i drugih sredstava opštenja i čl.42 o zaštiti podataka o ličnosti. Odstupanja od prava na nepovredivost privatnosti su restriktivno opredeljena Ustavom RS. Tako je narušavanje tajnosti pisama i drugih sredstava opštenja moguće samo u slučaju kada je to neophodno radi vođenja krivičnog postupka ili zaštite bezbednosti Srbije, ali i tada samo na određeno vreme i isključivo u skladu s

odlukom suda (čl.41, st.2). Dalje, zabranjena je i kažnjiva upotreba ličnih podataka izvan svrhe za koju su prikupljeni, u skladu sa zakonom, osim za potrebe vođenja krivičnog postupka ili zaštite bezbednosti Srbije. Takođe, svako ima pravo da bude obavešten o prikupljenim podacima o svojoj ličnosti i pravo na sudsku zaštitu zbog njihove zloupotrebe (čl.42)¹⁰

Sledstveno navedenom, Ustav RS garantuje zaštitu prava na privatnost koja, moglo bi se reći, prevazilazi zaštitu zagaranovanu Evropskom konvencijom o zaštiti prava i osnovnih sloboda -EKLJP (Rim 1950). Naime, EKLJP prepoznaje veći broj pravnih osnova usled kojih se građanima može ograničavati pravo na poštovanje privatnosti. Tako je čl.8 st.2 EKLJP predviđeno da javne vlasti neće ograničavati ova prava, sem ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti ili ekonomske dobiti zemlje, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih, Dakle, uz zaštitu bezbednost i vođenje krivičnog postupka tu su i drugi ne tako restriktivno opredeljeni osnovi ograničavanju privatnosti.

S obzirom na to da se pravo na privatnost sastoji iz više komponenti, te da se najčešće ističe da se u njih ubrajaju pravo na porodični i privatni život, dom i prepisku (Kilkelly, 2001:10), mi se nadalje, zbog obima izlaganja koji bi se to iziskavalo, nećemo baviti svim ovim aspektima. Ograničićemo se samo na privatnost korespondencije, odnosno na ograničavanje prava na privatnost korespondencije u svrhe vođenja krivičnog postupka. Ova tema se iz dana u dan dodatno aktuelizuje, s obzirom na to da se privatnost u savremeno doba može ugrožavati na pefidnije i prikrivenije načine no što je to bio slučaj do pre nekoliko decenija, ili čak godina (Ivanović, Banović, 2011:3).

No, osvrnimo pre daljih izlaganja na razloge zbog kojih smatramo da je važno da se ne minimizira značaj prava na privatnost, iako se to često čini. Tako, Salov (Salove), jedan od najpoznatijih teoretiračara koji se bave pravom na privatnost, ističe da privatnost ne smemo doživljavati samo kao privatno dobro, već kao vrednost od opšteg društvenog značaja. Ovakav stav obrazlaže argumentom da se, u slučaju kada se privatnosti ne pridaje adekvatan značaj, olako mogu prihvatati različita ograničavanja privatne sfere zarad javne bezbednosti, interesa kolektiva i drugih vrednosti koje su prirodne iznad potreba individue. Svako dalje i invazivnije ograničavanje privatnosti je potom jednostavno opravdano višim ciljevima. Na drugoj strani, pak, bez pojedinaca koji su slobodni da budu ono što jesu i da rade ono što žele u svojoj ličnoj sferi, ne bi postojao ni društveni kontest u kome bi svako od nas mogao da ostvari svoje potencijale i ambicije. Salov stoga zaključuje da je opasno upravo propagiranje stava da onaj ko nema šta da krije ne treba da brine o čuvanju privatnosti, jer to vodi društvu u kome se ograničavaju individualnost, udruživanje pojedinaca oko sličnih ideja, te izražavanje mišljenja koje se ne slaže sa

---

¹⁰ Mnogim bitnim pitanjima u vezi sa zaštitom podataka o ličnosti na ovom mestu neće biti posvećena pažnja. Vidi Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, Službeni glasnik RS, br.97/08, 104/09 - dr. zakon,68/12 - odluka US I 107/2012

onim što je opšte prihvaćeno (Solove, 2006:477). Tako se sužava polje građanskih sloboda, a strah od nevidljivog kontrolora kreira drugačiju dinamiku odnosa između posmatrača i posmatranog (Richards, 2013:1935).

NORMATIVNO UREĐENJE POSEBNIH DOKAZNIH RADNJI U SRBIJI

Prvo treba razjasniti koje sve oblike opštenja korespodencija podrazumeva, pri čemu na proširenje opsega ovog pojma neprestano utiču nove i sve raznovrsne tehnologije. Tako korespodencija, pored gotovo zaboravljenih pisama na hartiji, shodno dosadašnjoj praksi Evropskog suda za ljudska prava, obuhvata i: komuniciranje telefaksom; telefonske razgovore; komuniciranje pejdzerom; elektronsku poštu; podatke dobijene praćenjem lične upotrebe Interneta; komuniciranje putem privatne radio veze; poslovnu prepisku i prepisku upućenu iz poslovnog sedišta; elektronske podatke prikupljene pretresanjem advokatske kancelarije i sadržinu paketa zadržanu od strane carinskih zvaničnika (Rogana, 2012:32).

Kada je reč o Srbiji i narušavanju privatnosti korespodencije, Zakonik o krivičnom postupku - ZKP, Službeni glasnik RS, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 4513 i 55/14, predviđa mogućnost primene posebne dokazne radnje tajni nadzor komunikacije. Zakonodavac je precizno opredelio krivična dela u čijem se procesuiranju, a ponekad i previranju, ova posebne dokazna radnja može koristiti. Ukratko, u pitanju su dela čije je gonjenje u delokrugu rada javnog tužilaštva posebne nadležnosti, te teško ubistvo, otmica, napad na ustavno uređenje i druga teška krivična dela. Ograničeno je i vreme tokom kojeg se tajni nadzor može sprovoditi (tri meseca plus još tri meseca, a kod najtežih krivičnih dela kada je to nužno i još jednom tri meseca plus tri meseca) kao i obaveza uništavanja prikupljenih podataka ukoliko posle određenog vremena (šest meseci od dana upoznavanja sa materijalom) ne bi došlo do njihove upotrebe s ciljem krivičnog progona lica na koja su se mere odnosile. U pitanju je komunikacija koja se obavlja putem telefona ili drugih tehničkih sredstava ili elektronske ili druge adrese, te putem pisama i drugih pošiljku (čl.166 ZKP),

Sve navedeno jeste u skladu sa standardima koje u svojoj bogatoj praksi na temu zaštite privatnosti iznedrio Evropski sud za ljudska prava – ESLJP (Taylor, 2002:68). Naime, ESLJP je u više presuda zauzeo stav da neće biti reči o povredi čl.8 EKLJP u slučajevima kada i pored invazivnog postupanja organa zaduženih za krivični progon budu ispoštovani sledeći kriterijumi: postojanje odgovarajućeg pravnog osnova; transparentnost akata iz kojih proizilazi pravni osnov, što podrazumeva i da akt budu tako koncipirani da građani u načelu mogu da predvide kada i kako će prema njima primeniti posebne dokazne radnje, te ograničavanje prava na privatnost na način da ono zaista služi određenom legitimisanom cilju koji priliči demokratskom i na vladavini prava zasnovanom sistemu (.¹¹ No, ovu načelnu

---

¹¹ Vid. Lambert protiv Francuske , predstavka br.88/1997/872/1084, presuda od 24.avgusta 1998, 23.

tvrdnju o usklađenosti našeg prava sa iznetim standardima treba proveriti kroz razmatranja pojedinih aspekata prava na privatnost u krivičnom postupku.

TAJNI NADZOR KOMUNIKACIJE I PRAKSA EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA

Podimo od toga da ESLJP kroz svoju praksu sugeriše da odredbe o primeni posebnih dokaznih radnji moraju biti precizne i tako formulisane da ostavljaju sužene mogućnosti za arbitrarno odlučivanje nadležnih.¹² ESLJP je tako u slučaju Malone protiv Ujedinjenog kraljevstva ¹³ utvrdio da su primenjeni nedovoljno precizni propisi o presretanju i beleženju informacija i telefonskim komunikacijama. Naime, podnosilac predstavke, inače trgovac starinama, bio je osumnjičen da je prikrivao ilegalno pribavljenu robu, pa su u svrhe prikupljanja dokaza na tu okolnost presretani njegovi telefonski razgovori sa većim brojem lica, a isto tako je i sistematski beležena aktivnost u telefonskom saobraćaju na njegovoj liniji. ESLJP je utvrdio da su uredbe i drugi propisi na osnovu kojih je postupalo preduzeće za telefonski saobraćaj, bili nedovoljno jasni i precizni, te da su ostavljali isuviše širok prostor za diskreciono odlučivanje o tome kada, u kojoj meri i na koji način će se urušavati tajnost telefonskih komunikacija.

Kada je reč o preciznosti regulative koja uređuje tajni nadzor godinama došlo do menjanja i dopunjavanja zakona koji uređuje telefonsko i elektronsko komuniciranje. Time je dosegnut viši nivo usklađenosti naše regulative sa standardima ESLJP. U tom smislu su posebno značajne odluke Ustavnog suda, kao na primer odluka IY3-149/2008, od 28.maja 2009, kojom su neustavnim oglašene odredbe Zakona o telekomunikacijama, Službeni glasnik RS, br.44/03, 36/06, 50/09 - odluka US i 44/2010 - dr.zakon, u vezi s pristupom podacima o frekvenciji i usmerenosti telefonskih razgovora bez sudske odluke. Takođe, Ustavni sud je svojom odlukom IY3-1245/2010 od 13.juna 2013.oglasio neustavnim odredbe Zakona o elektronskim komunikacijama, Službeni glasnik RS, br.4/10, 60/13 - odluka US i 62/2014, koje su omogućile da se tajnost elektronskih komunikacija narušava na osnovu uopštene zakonske formulacije koja je ustanovljavala obavezu operatera da podatke o elektronskim komunikacijama dostavlja u skladu sa zakonima kojima se uređuje krivični postupak, rad službi bezbednosti i rad organa unutrašnjih poslova. Ustavni sud je utvrdio da je ovakva formulacija neustavna, s obzirom na to da se dodatna ograničenja ljudskih prava ne mogu formulisati odredbama zakona, već da su ona isključivo data odredbama Ustava. Propisi nižeg ranga mogu jedino detaljnije opredeliti kako se vrši implementacija tih ograničenja, bez proširivanja njihovog kataloga.

---

¹² Vid. Amann protiv Švajcarske, predstavke br.27798/95, presuda od 16.februara 2000, 58 i Huvig protiv Francuske, presuda od 24.aprila 1990, 34.

¹³ Malone protiv Ujedinjenog kraljevstva, predstavka br.8691/79, presuda od 2.avgusta 1984, 66-82.

Dalje, Ustavni sud je oglosio neustavnim i odredbe Zakona o Vojnobezbedonosnoj agenciji i Vojnoobaveštajnoj službi, Službeni glasnik RS, br.8/09, 55/12 - odluka US i 17/2013, u delu kojim se dozvoljava direktoru Vojnobezbednosne agencije da vrši uvid u podatke o telekomunikacionom saobraćaju i lokaciji korisnika, ali bez uvida u sadržaj tih komunikacija. Ustavni sud je utvrdio da su time direktoru data preterana ovlašćenja, da je ograničavanje privatnosti moguće samo na osnovu obrazložene odluke suda, te da su tom smislu tajnost korespodencije ne može ograničavati na njen sadržaj, jer su i učestalost, usmerenost i ostale okolnosti komuniciranja takođe poverljivog karaktera.¹⁴

Konačno, u kontekstu o kome govorimo, verovatno najznačajnije i najobimnije su izmene Zakona o Bezbednosno - informativnog agenciji, Službeni glasnik RS, br.42/02, 111/09, 65/14 - odluka US I 66/2014. Naime, Ustavni sud je u svojoj odluci IY3-252/2012 od 26. decembra 2013, konstatovao da su neustavne odredbe čl.13, 14 i 15 ovog zakona koje se odnose na mere odstupanja od tajnosti pisama i drugih sredstava komuniciranja. Kako je Ustavni sud utvrdio da se te odredbe bile preterano uopštenog karaktera i da su dozvoljavale šire osnove za ograničavanje prava na privatnost no što je predviđeno najvišim pravnim aktom u državi, to je neminovno moralo doći do njihohovog preciziranja. Ustavni sud navodi da „da bi se jedan opšti akt smatrao zakonom ne samo u formalnom, nego i u sadržinskom smislu, taj zakon mora biti u dovoljnoj meri precizan, jasan i predvidljiv, tako da pojedinac može uskladiti svoje ponašanje sa njim bez straha da će zbog nejasnih i nepreciznih normi biti uskraćen u ostvarivanju zajamčenih prava...". Zato su izmenama i dopunama sada precizno opredeljene mere koje se mogu primenjivati, kao i krug lica na koje se mere mogu odnositi, te procesuda koja se pri tom primenjuje. S druge strane, moramo naglasiti da je, pošto mu je dostavljen nacrt izmena i dopuna, Zaštitnik građana istakao određene veoma konstruktivne opaske, čije je inkorporisanje u tekst zakona moglo dovesti do značajno višeg nivoa garancija za poštovanje prava na privatnost. Naime, Zaštitnik građana je uočio da je dobrodošlo rešenje kojim se odbija primena posebnih mera, ali da bi isto tako poželjno bilo i ostavljanje mogućnosti žalbe u korist lica čija se prava ograničavaju primenom posebnih mera. Prava ovog lica su, po mišljenju Zaštitnika građa, mogla biti zaštićena putem „advokata po službenoj dužnosti“ koji bi mogao postupati i bez informisanja datog lica, tako da tajnost posebnih mera bude očuvana.¹⁵

Odluka Ustavnog suda su rezultirale i određenim izmenama i dopunama ZKP. Naime, pre poslednjih izmena i dopuna ZKP policija je bila ovlašćena da po nalogu javnog tužioca od operatera pribavlja podatke iz evidencije o ostavarenoj telefonskoj komunikaciji, korišćenju baznih stanica ili da izvrši lociranje mesta sa koga se obavlja komunikacija. Kako više nije sporno da su i te spoljašnje, nazovimo

---

¹⁴ Odluka Ustavnog suda IY3-1218/2010 od 19. aprila 2012.

¹⁵ Zaštitnik građana, Mišljenje o nacrtu Zakona o izmenama i dopunama Zakona o bezbednosno - informativnoj agenciji, br.45-479/2014 od 23 juna 2014.

ih tako, odlike telefonske komunikacije obuhvaćene privilegijom tajnosti, ¹⁶ to je sada precizirano da o ovim merama ne odlučuje javni tužilac, već sudija za prethodni postupak, a po nalogu javnog tužioca.

Dalje, kada je reč o standardu u vezi s preciznošću odredaba, ZKP omogućava primenu posebnih dokaznih radnji u svim slučajevima u kojima postoje osnovi sumnje da je izvršeno neko od takstativno pobrojanih dela, ukoliko se na drugi način se ne mogu prikupiti dokazi za krivično gonjenje ili bi njihovo prikupljanje bilo znatno otežano (čl.161, st.2.ZKP). Smatramo da je ova odredba ipak previše uopštena, iako nesumnjivo stoji argument da je sudija za prethodni postupak taj koji će proceniti osnovanost zahteva javnog tužioca u svakom konkretnom slučaju. U tom smislu je i posebno naglašeno da će organ postupka posebno ceniti da li bi se isti rezultat mogao postići na način kojim se manje ograničavaju prava građana. No, formulacija iz čl.161, st.2 ZKP ipak ne oslikava neke veoma specifične i izuzetne okolnosti, što možemo konstatovati i poređenjem sa zakonskim rešenjima iz našeg okruženja. Tako crnogorski Zakonik o krivičnom postupku, Službeni list Crne gore, br.57/09, uslovljava primenu posebnih dokaznih radnji nesrazmernog rizika ili potencijalnim ugrožavanjem života ljudi, što, uz nemogućnost prikupljanja dokaza na drugi način, može biti jedini pravni osnov za primenu „mjera tajnog nadzora“(čl.157). Nesrazmerne teškoće i velika opasnost se u našem ZKP-u spominju kao osnov za primenu posebnih dokaznih radnji samo u slučajevima kada se ovim putem nastoji dokazati pripremanje krivičnih dela. Nema sumnje da ne treba polaziti od pretpostavke da ima osnova za primenu posebnih dokaznih radnji, već upravo obratno, pa bi to i zakonske formulacije trebalo da oslikavaju. Na umu treba imati i to da pravo na privatnost u načelu štiti svaki oblik lične korespondencije, bez obzira što je predmet konverzacije možda i kakva nelegalna aktivnost (Sindelić, 2012:13).

Na zahtev ESLJP da odredbe o sprovođenju tajnih dokaznih radnji budu precizne nadovezuje se i zahtev da one budu predvidljive. Dakle, regulativa mora biti tako koncipirana da građanin s određenim stepenom sigurnosti može predvideti da će, u slučaju njegovog ponašanja na određeni način, radnjama nadležnih možda biti narušena njegova privatnost. Građanin bi takođe trebalo da ima i predstavu o mogućim razmerama narušavanja privatnosti. Razume se da se ne može očekivati da građanin sve ovo predviđa sa potpunom izvesnošću, jer bi onda i primenra mera tajnog nadzora bila obesmišljena, ali propisi bi trebalo da logičkim putem navode na određene zaključke. U vezi sa navedenim u slučaju Huvig protiv Francuske ¹⁷ je utvrđena povreda prava na privatnost usled nedovoljne predvidljivosti i određenosti propisa kojima je bilo uređeno preduzimanje posebnih dokaznih radnji, konkretno telefonskog prisluškivanja. Naime, supružnici, podnosioci predstavke, bili su osumnjičeni za krivično delo poreske utaje u vezi sa svojim privatnim biznisom, pa je istražni sudija naložio opsežno prisluškivanje i transkribovanje svih njegovih kako službenih, tako i privatnih razgovora, u toku

¹⁶ Vid.Malone protiv Ujedinjenog kraljevstva 83-88.

¹⁷ Huvig protiv Francuske, predstavka br.11105/84, presuda od 24.aprila 1990. godine.

jednog dana. Iako supružnici nisu osuđeni na osnovu ovako sprovedenih dokaznih radnji, ESLJP je utvrdio da u ovom slučaju nisu bili ispoštovani standardi u vezi sa preciznošću i predvidljivošću.

Kada je reč o pravu Srbije, možemo konstatovati da je kriterijum predvidljivosti uglavnom zadovoljen, utoliko što su opredeljena krivična dela i okolnosti pod kojima se tajni nadzor primenjuje, kao i trajanje i produžavanja mera. Problematici su bili propisi na osnovu kojih se pristupalo samo implementaciji posebnih dokaznih radnji, dakle propisi poput Zakona o elektronskim komunikacijama i Zakona o telekomunikacijama, ali je i u tom delu došlo do usklađivanja sa standardima ESLJP.

Međutim, naš zakonodavac predviđa mogućnost da se tajni nadzor komunikacije primeni i u nekim slučajevima u kojima se ne mogu primeniti druge posebne dokazne radnje, čime se značajno utiče na stepen predvidljivosti pri narušavanju privatnosti. Tako se tajni nadzor komunikacije, osim kod društveno najopasnijih oblika kriminaliteta može primeniti i kod neovlašćenog iskorišćavanja autorskog dela ili predmeta srodnog prava, kao i kod većeg broja krivičnih dela iz grupe krivičnih dela protiv bezbednosti računarskih podataka. Tako se tajni nadzor komunikacije, osim kod društveno najopasnijih oblika kriminaliteta, može primeniti i kod neovlašćenog iskorišćavanja autorskog dela ili predmeta srodnog prava, kao i kod većeg broja krivičnih dela iz grupe krivičnih dela protiv bezbednosti računarskih podataka. Jasno je da tajni nadzor može biti posebno delotvoran pri dokazivanju navedenih krivičnih dela, ali olakšavanju zadataka organa progona ne bi smelo biti najvažnije argument pri opredeljivanju za ograničavanje prava na privatnost. Ne treba gubiti iz vida da posebne dokazne radnje ipak primenjuju samo na bazi postojanja osnova sumnje, te da stoga treba maksimalno suzbiti suviše zadiranje u privatnost sve većeg broja korisnika savremenih tehnologija, odnosno svesti ga tek na slučajeve u kojima se štite vrednosti od najvišeg društvenog značaja, kao što su to ljudski život i bezbednost države. S tim u vezi, ESLJP u slučaju *Lordachi i drugi protiv Moldavije* je istakao da kriterijum preciznosti nije zadovoljen u slučaju kada se presretanje telefonskih razgovora može primeniti u slučaju sumnje na više od polovine diskriminacije iz Krivičnog zakonika.¹⁸

Dalje, u jednom sistemu koji teži demokratiji i vladavini prava, primeni posebnih dokaznih radnji načelno ne bi trebalo pribegavati u preventivne svrhe. ESLJP istini za volju ne zabranjuje narušavanje prava na privatnosti u preventivne svrhe.¹⁹ ali kada je reč o narušavanju privatnosti u vezi sa krivičnim progonom mišljenja smo da bi to ipak trebalo izbegavati. Naime, celokupni krivičnopravni sistem počiva, ili bi bar to tako trebalo da bude, na načelu angažovanja krivičnopravnog sistema kao ultima ratio (Stojanović, 2012:133), dakle tek onda kada više nema drugih primerenijih metoda reagovanja. Stoga ne bi trebalo

¹⁸ Predstavka br.25198/02, presuda od 14.septembra 2009.godine, 44.

¹⁹ „Javne vlasti neće se mešati u vršenje prava na privatnost sem ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu... radi sprečavanja nereda ili kriminala...” čl.8 st.2 EKLJP.

primenjivati invazivne mere s ciljem da se tako neposredno sprečava vršenje budućih krivičnih dela, pri čemu bi se državnim organima prepuštalo da, sa manjom ili većom uspešnošću, predviđaju buduće događaje i uočavaju sumnjive građane. Ne treba gubiti iz vida ni to da se pripremne radnje u krivičnom pravu samo izuzetno kažnjava, te da je diskutabilno kada je to kažnjavanje opravdano (Stojanović, 2005:199). Kao ilustrativan primer ovde možemo navesti slučaj *Amman protiv Švajcarske*. Naime, u ovom slučaju je Švajcarska obaveštajna služba po nalogu javnog tužioca presrela telefonski razgovor vođen između Ammana i lica zaposlenog u tadašnjoj sovjetskoj ambasadi. Podnosilac predstavke, inače preduzetnik, razgovarao je sa svog službenog telefona, a lice iz ambasade se raspitivalo o pojedinim artiklima za prodaju. U vezi sa presretnutim razgovorom sačinjena je i čuvana tajna službena beleška, što podnosilac predstavke saznao tek deset godina kasnije. Država se pozvala na to da su u pitanju obaveštajni poslovi od opšteg interesa, a da je razgovor slučajno presretnut u sklopu praćenja svih razgovora u vezi sa Sovjetskim Savezom. ESLJP je ocenio na to da se zasnivalo na širokim diskrecionim ovlašćenjima izvršne vlasti, te da nikada nije pokrenut nikakav postupak.

Naš ZKP takođe ostavlja mogućnost primene dokaznih radnji u preventivne svrhe, s tim što je naglašeno da se tada ove mere mogu primenjivati samo izuzetno, i ukoliko se na drugi način delo ne bi moglo sprečiti, otkriti ili dokazati, te ukoliko bi to izazvalo nesrazmerne teškoće ili veliku opasnost (čl.161 st.2). No, u ovakvim slučajevima situaciju u pogledu zaštite prava na privatnost posebno komplikuje to što naš zakonodavac nije predvideo obavezu nadležnih da lica čija privatnost bila povređena naknadno o tome obaveste.

Sledeće ograničenje koje bi trebalo poštovati radi što bolje zaštite privatnosti jeste primenjivanje tajnog nadzora komunikacije prema tačno određenom licu i prema određenim sredstvima komuniciranja. Naime, jedino ukoliko se zna u odnosu na koje lice i iz kojih razloga se primenjuju dokazne radnje, može biti reči o ograničavanju arbitrarnog postupanja nadležnih organa. Što se tiče ovih zahteva, polazno rešenje u našem ZKP jeste zadovoljavajuće. Međutim, treba primeniti da je operativnim organima koji sprovode tajni nadzor, dakle policiji, Bezbedonosnoj informativnoj agenciji ili Vojnoobaveštajnoj agenciji ostavljena mogućnost da prošire primenu mera, uz obaveštavanje nadležnih. Tako je predviđeno da se navedeni organi, ako je u toku sprovođenja nadzora komunikacije dođe do saznanja da osumnjičeni koristi drugi telefonski broj ili adresu, proširiti nadzor komunikacije i na taj telefonski broj ili adresu i to tome obavestiti taj telefonski broj ili adresu i o tome obavestiti javnog tužioca koji će odmah zatražiti proširenje nadzora i na te brojeve i adrese. O proširenju odlučuje sudija za prethodni postupak u roku od 48 sati od prijema zahteva. I pored toga što će u slučaju odbijanja sudije da proširi meru i na druga sredstva komunikacije uništiti ranije pribavljeni materijal, nesporno je da je i tada ipak došlo do narušavanja privatnosti i da do povratka na prethodno stanje stvari zapravo ne može doći. Ovaj i slični problemi mogli bi biti rešeni uvođenjem odgovarajućih informatičkih rešenja, te

organizovanjem celodnevnih namenskih dežurstava, čime bi se pojednostavio i ubrzao proces sudske kontrole.²⁰

ESLJP svakako ne gleda blagonaklono na neselektivno proširivanje kruga lica čija privatnost može biti povređena putem sprovođenja posebnih dokaznih radnji. Tako je u predmetu *Kruslin protiv Francuske*²¹ ESLJP presudio da jeste došlo do povrede prava na privatnost kada su dokazi protiv podnosioca predstavke pribavljeni putem realizovanja naredbe o priskuškivanju telefona trećeg lica u vezi sa krivičnim delom za koje se to treće lice sumnjičilo. No, u našem pravnom sistemu nije sporno da se može koristiti materijal koji je nastao putem slučajnog nalaza. Iako se na ovaj način znatno olakšava rad nadležnih, jasno je da se istovremeno u pitanje dovode sve one procesne garancije koje štite okrivljenog. Ne treba gubiti iz vida da ključni dokazi ipak treba da se izvode na glavnom pretresu, kako bi njihovu zakonitost i okrivljeni i okrivljeni mogao da dovede u pitanje. Kako takvih mogućnosti pri sprovođenju posebnih dokaznih radnji nema, to se izuzetno značajna zaštita prava osumnjičenog omogućava upravo kroz donošenja naredba od strane sudije za prethodni postupak. Stoga bi naknadno odobravanje ranije preduzetih radnji trebalo da bude izuzetak. Regulativa Srbije ostavlja široke mogućnosti za korišćenje rezultata značajnog nalaza. Tako je čl.164 ZKP-a predviđeno da se može koristiti materijal koji je pribavljen sprovođenjem jedne naredbe o posebnim dokaznim radnjama koja se odnosi na konkretna krivična dela i onda kada se taj materijal odnosi na neka druga, tom naredbom neobuhvaćena, krivična dela ili učinioce. Zakodavac je jedino naznačio da i ta novotkrivena krivična dela treba da spadaju u rang onih dela za koja je imače dozvoljena primena posebnih dokaznih radnji. Ovo rešenje nije potpuno usklađeno sa standardima ESLJP, s obzirom na to da se specifične i invazivne dokazne radnje ne bi trebalo koristiti samo zato što je to praktičnije (Lukić, 2001:306). Do narušavanja privatnosti komunikacije može biti primenjivano samo pod krajnje restriktivnim uslovima potvrđuje i slučaj *Matheron protiv Francuske*.²² Ovde je ESLJP ocenio da je povređen čl.8 EKLJP kada su krivičnoj stvari u vezi s drogom protiv podnosioca predstavke korišćeni dokazi do kojih se došlo sprovođenjem naredbe o pretresanju telefonskih razgovora koja se odnosi na drugo okrivljeno lice.

Još jedan standard koji je povređen u praksi ESLJP jeste da građanima mora biti omogućeno da se pred odgovarajućom instancom ospore zakonitost primenjivanja posebne dokazne radnje. U slučaju *Lambert protiv Francuske* podnosiocu predstavke je onemogućeno da se žali na odluku o prisluškivanju, s obrazloženjem da je presretnuti razgovor obavljen preko telefonske linije trećeg lica. ESLJP je utvrdio da taj momenat ne sme uticati na mogućnost osporavanja odluke kojom se ograničavaju ljudska prava i presudio je u korist podnosioca predstavke. ESLJP je istakao da nije nužno da isključivo sud odlučuje o zakonitosti ograničavanja privatnosti, ali da jeste neophodno da u državi postoji odgovarajuća

²⁰ Vid. Centar za evroatlanske studije, Plan za unapređenje.

²¹ Predstavka br.11801/85, presuda od 24.aprila 1990. godine.

²² Predstavka br.57752/00, presuda od 29.marta 2005.

nezavisna institucija koja će razmatrati žalbe.²³ Po ZKP-u Srbije posebne dokazne radnje se određuju naredbom i samim tim ne postoji mogućnost neposrednog osporavanja žalbom, što naravno ne znači da okrivljeni nema mogućnost da tokom prvostepenog i žalbenog postupka osporava zakonitost posebnih dokaznih radnji. Takođe, ZKP predviđa da se u krivičnom postupku ne smeju koristiti dokazi koji su pribavljeni na nedozvoljen način (čl.16 st.1). ESLJP u načelu preporučuje da odluku o posebnim dokaznim radnjama donosi sud, što u našem zakonodavstvu i jeste slučaj. No, veći problem realno predstavlja mogućnost kontrolisanja instanci koje implementiraju posebne dokazne radnje. Ove instance raspoložu odgovarajućim tehničkim sredstvima, a imaju i specifične metode rada, tako da se postavlja pitanje koliko sud zapravo može da ih kontroliše. Ovo je pitanje kod nas posebno aktuelno zbog toga što zakonodavac ne predviđa obavezu javnog tužioca, suda, policije ili obaveštajne službe da po okončanju primene posebnih dokaznih radnji o istima obaveste lice čija je komunikacija bila predmet posmatranja. Svako ko, treba napoemnuti i da u Srbiji nadzor nad radom obaveštajnih agencija sprovodi nadležni odbor Narodne skupštine RS(Odbor za kontrolu službi bezbednosti),²⁴ što bi trebalo da omogući odgovarajuću transparentnost i zakonitost rada.²⁵

Na ostvarivanje prava na privatnost u kontekstu kojim se bavimo od presudnog uticaja je pravo na obaveštavanje zainteresovanog lica po okončanju primenjivanja posebnih dokaznih radnji. Značajan problem mogu da predstavljaju upravo situacije kada se primenjuje tajni nadzor komunikacije, a potom nikada ni ne dođe do pokretanja krivičnog postupka. Naš zakonodavac je predvideo da, ukoliko u roku od šest meseci, javni tužilac ne iskoristi materijal, odnosno ne pokrene krivični postupak, tada sudija za prethodni postupak donosi rešenje o uništenju materijala prikupljenog posebnim dokaznim radnjama. O donošenju rešenja sudija za prethodni postupak može obavestiti lice prema kome je sproveden tajni nadzor komunikacije, ako je u toku sprovođenja radnje utvrđena njegova istovetnost i ako te ne bi ugrozilo mogućnost vođenja krivičnog postupka, shodno čl.16 st.2.ZKP. Dakle, u pitanju je samo mogućnosti, ne i obaveza. Smatramo da ovakva formulacija ostavlja veliku neizvesnost u pogledu toga da li će se uopšte iko obaveštavati o tajnom nadzoru. To ne može biti dobro rešenje, jer se time ograničava i pravo građana na pravni lek. Ukoliko do krivičnog postupka u kome bi se vrednovao celokupan dokazni materijal na kraju ni ne dođe, građanin nikada neće ni znati da je bio predmet posmatranja. Navedeno rešenje je u direktnoj suprotnosti s Preporukom Saveta Evrope R(87) 15 o upotrebi ličnih podataka od strane policijskog sektora, od 17.septembra 1987, koja predviđa da građani treba da budu obavesteni o tome da su prikupljeni njihovi lični podaci, počev od onog

---

²³ Vid. Klass i drugi protiv Nemačke, predstavka br. 5029/71, presuda od 6 septembra 1978, 67.

²⁴ Vid. Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, Službeni glasnik RS,br.116/07 i 72/12.

²⁵ O problemima u vezi sa ovim oblikom kontrole detaljnije u: Nenad Radivojević, „Parlamentarna kontrola Bezbedonosno - informativne agencije sa aspekta bezbedonosne kulture - stanje i problemi", Zbornik radova pravnog fakulteta u Novom Sadu 3/2013. 485-492.

momenta kada takvo obaveštenje bude moguće. U slučaju *Klass i drugi protiv Nemačke* ESLJP je pre više od tri decenije, zauzeo stav da je obaveštenja o primeni tajnog nadzora neraskidivo povezano s ostvarivanjem prava na pravni lek i kontrolisanjem zakonitosti postupanja izvršne vlasti.²⁶ Istini za volju, ni na nivou Evrope nema saglasnosti po pitanju obaveštavanja, pa tek u nekim državama, poput Nemačke, postoji obaveza informisanja. U slučaju *Asocijacija za evropske integracije i Ekimdzhiiev protiv Bugarske* ESLJP je takođe načelno preporučio da se građani obaveste o primeni posebnih dokaznih radnji, istakavši da se time ostvaruju dodatne garancije da do narušavanja privatnosti neće doći u neopravdanim slučajevima.

Ukoliko se osvrnemo na prilike u našem okruženju uočićemo da je u crnogorskom Zakoniku o krivičnom postupku pitanje naknadnog obaveštavanja o narušavanju privatnosti bitno drugačije rešeno, s obzirom na to da je obaveštavanje o primeni mera tajnog nadzora, u slučaju kada se krivični postupak ne sprovodi, pravilo. Ostavljena je mogućnost da se to obaveštavanje isključi, ali samo u slučajevima kada bi upućivanje u materijal moglo da predstavlja ozbiljnu opasnost po život i zdravlje ljudi ili bi ugrozilo drugu istragu koja je u toku, ili pad postoje drugi bitni razlozi (čl.162). O neupućivanju u prikupljeni materijal odlučuje sudija za istragu, po pribavljenom mišljenju državnog tužioca.

ZAKLJUČAK

Borba protiv organizovanog kriminala, ratnih zločina, korupcije, terorizma i drugih teških krivičnih dela zahteva i posebno krivično procesno zakonodavstvo. Iskustvo govori da su klasična procesna sredstva u borbi protiv tog kriminala skoro potpuno neefikasna. Zbog toga se klasična procesna sredstva i metodi, naročito u oblasti otkrivanja tih krivičnih dela i prikupljanja tih dokaza zamenjuju novim i efikasnijim. Cilj je da se na „fleksibilniji način dođe do dokazne građe za osudu učinioca opasnih krivičnih dela.”

To se postiže na najbolji način posebnim dokaznim radnjama. Time se povećava efikasnost krivičnog gonjenja ali i uspešnost rešavanja i razotkrivanja najtežih krivičnih dela. Međutim ono što takođe ovde treba naglasiti da se posebnim dokaznim radnjama istovremeno rizikuje ugrožavanje osnovnih ljudskih prava i sloboda predviđenih Ustavom i zakonom, koje takođe predstavljaju temelj jedne države i njenih institucija, kao što je suzbijanje krivičnih dela.

Iz toga razloga se i kod rasvetljavanja najtežih krivičnih dela ne sme rizikovati da se i na najmanji način ugroze osnovna ljudska i manjinska prava jer bi to dovelo do prestanka pravne sigurnosti u jednoj državi. U tome se ogleda specifičnost posebnih dokaznih radnji koje se konstantno nalaze na toj granici između dva društvena interesa, interesa suzbijanje krivičnih dela i interesa zaštite ljudskih prava. A cilj zakonodavca jeste bio da se između ova dva društvena interesa uspostavi ravnoteža i da se ostvaruju oba jedno sa drugim a ne jedno na štetu

²⁶ *Klass i drugi protiv Nemačke*, 57.

drugog, na taj način je i jedino moguće da se posebnim dokaznim radnjama dodje do okončanja postupka i osuđivanja učinioca najtežih krivičnih dela.

Ukoliko sagledavamo usklađenost posebnih dokaznih radnji, konkretnije tajnog nadzora i komunikacije, u našem pravnom poretku sa evropskim standardima, načelno možemo reći da je situacija zadovoljavajuća. Naime, odredbe ZKP i drugi propisi dovoljno su precizne, na restriktivan način definišu osnove za ograničavanje prava na privatnost, a jedina instanca ovlašćena da odlučuje o opravdanosti primene posebnih dokaznih radnji jeste sud. Izmene i dopune zakona koje su nastupile tokom poslednjih godina, i to uglavnom po uticajem odluka Ustavnog suda, doprinose još većoj usaglašenosti naše regulative sa načelima za koje se zalaže ESLJP. No, prilike izgledaju gotovo idealno samo ukoliko se stvari posmatraju na površan način.

Na drugoj strani, pak, i dalje ne možemo govoriti o odgovarajućoj transparentnosti i zadovoljavajućoj spoljnoj kontroli pri primenjivanju posebnih dokaznih radnji. Prvo, postoje značajni tehnički i organizacioni problemi usled kojih postoje veliki raskorak u mogućnostima onih koji su zaduženi za implementaciju mera tajnog nadzora komunikacije i onih kojih su ovlašćeni da primenu tih mera određuju i nadziru. Poboljšanju prilika na ovom polju moglo bi doprineti dalje usaglašavanje regulative s evropskim i internacionalnim standardima, insistiranje na uvođenju i doslednom primenjivanju odgovarajućih procedura, ali i osnaživanje nadzornih institucija u tehnološkom smislu. Potom, zakonitost i opravdanost narušavanja privatnosti dovodi u pitanje i činjenica da ne postoji obaveza obaveštavanja lica čija je lična korespodencija bila predmet posmatranja počev od onog momenta kada se obaveštavanju može pristupiti bez ugrožavanja svrha radi kojih je posmatranje primenjeno. Iz ovog problema prirodno proizilazi i sledeći, a to je nemogućnost korišćenja prava žalbe, odnosno preispitivanje zakonitosti i celishodnosti odluke na bazi koje je povređena privatnost jednog lica. Dakle, ukoliko do krivičnog postupka nikada ne dođe, gotovo je izvesno da se ništa neće ni saznati o svim onim situacijama kada je, kako to samo po sebi proizilazi neopravdano povređena privatnost jednog lica. Nalazimo da takvo postupanje negativno utiče na buduće slučajeve tajnog nadzora komunikacije, jer se ne razvijaju mehanizmi za kritičko i objektivno razlikovanje nepotrebnog od potrebnog primenjivanja posebnih dokaznih radnji, čemu bi i te kako doprinemo učešće lica o čijoj privatnosti je reč u celoj proceduri.

Imajući na umu navedeno, mišljenja smo da bi, uz odgovarajuće izuzetke, trebalo uvesti obavezno obaveštavanje o tajnom nadzoru komunikacije, pošto se donese odluka o krivičnom progonu nema mesta i počev od momenta kada obaveštenje ne dovodi u pitanje druge krivične postupke ili sprečavanja određenih krivičnih dela. Smatramo da se za neobaveštavanje u suštini ne mogu naći dovoljno čvrsti i opravdani razlozi. Štaviše, neobaveštavanje se teško može argumentovati i samim pozivanjem najznačajnije vrednosti kao što su očuvanje državnih i nacionalnih interesa, jer ove intere upravo treba štiti uz poštovanje tekovina vladavine prava.

LITERATURA

1. Škulić Milan, Krivično procesno pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Službeni glasnik, Beograd, 2013,
2. Grubač Momčilo, Krivično procesno pravo, Projuris, Beograd, 2014. godine
3. Ustav Republike Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 98/2006).
4. Zakonik o krivičnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014).
5. Beljanski Slobodan, „Pravo na privatnost“, Branič 1/2000,9-12.
6. Solove Daniel, „I ve Got nothing to Hide and Other Misunderstandings od Privacy“, San Diego Law Rewiew 44/2007,753.
7. Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, Službeni glasnik RS, br.97/08, 104/09 - dr. zakon,68/12 - odluka US I 107/2012.
8. Kilkelly Ursula, The right to respect for private and family life, A guide to the implementation of article 8 od The European Convention on Human Rights, Council of Europe, Strasbourg 2001, 10-19.
9. Ivanović Zvonimir, Banović Božidar, „Analiza pravne regulative nadzora nad komunikacijama i praksa Evropskog suda za ljudska prava" Bezbednost 1/2011, 93,4
10. Solove Daniel, „A Taxonomy od Privacy“, University od Pennsylvania Law Prewiew 3/2006, 477-560.
11. Richards Neil, „The Dangers of Surveillance“, Harward law Rewiew 7/2013,1935
12. Rogana Ivana, Protecting the right to respect for private and family life under The European Convention on Human Rights, Council of Europe, Strasbourg 2012,32
13. Taylor Nick, „State Surveillance and the Right to Privacy“, Surveillance and Society 1/2002,68
14. Lambert protiv Francuske , predstavka br.88/1997/872/1084, presuda od 24.avgusta 1998, 23
15. Amann protiv Švajcarske, predstavke br.27798/95, presuda od 16.februara 2000, 58 i Huvig protiv Francuske, presuda od 24.aprila 1990, 34
16. Malone protiv Ujedinjenog kraljevstva, predstavka br.8691/79, presuda od 2.avgusta 1984, 66-82
17. Odluka Ustavnog suda IY3-1218/2010 od 19.aprila 2012
18. Zaštitnik građana, Mišljenje o nacrtu Zakona o izmenama i dopunama Zakona o bezbedosno - informativnoj agenciji, br.45-479/2014 od 23 juna 2014
19. Malone protiv Ujedinjenog kraljevstva 83-88
20. Sinđelić Žarko, Pravo na privatnost - krivičnopravni, krivičnoprocesni i kriminalistički aspekt, Doktorska disertacija odbranjena na pravnom fakultetu u Beogradu, Beograd 2012, 13

21. Huvig protiv Francuske, predstavka br.11105/84, presuda od 24.aprila 1990.godine
22. Predstavka br.25198/02, presuda od 14.septembra 2009.godine, 44
23. Stojanović Zoran, „Da li je Srbiji potrebna reforma krivičnog zakonodavstva?“, Crimen 2/2012, 133
24. Stojanović Zoran, Krivično pravo, opšti deo, Pravna knjiga, Beograd 2005,199
25. Centar za evroatlanske studije, Plan za unapređenje
26. Predstavka br.11801/85, presuda od 24.aprila 1990.godine
27. Lukić Tatjana, „Informacije (obaveštenja) službi bezbednosti kao dokaz u krivičnom postupku“, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 1/2001, 306-7
28. Predstavka br.57752/00, presuda od 29.marta 2005
29. Klass i drugi protiv Nemačke, predstavka br. 5029/71, presuda od 6 septembra 1978, 67
30. Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, Službeni glasnik RS,br.116/07 i 72/12
31. Radivojević Nenad, „Parlamentarna kontrola Bezbedonosno - informativne agencije sa aspekta bezbedonosne kulture - stanje i problemi“, Zbornik radova pravnog fakulteta u Novom Sadu 3/2013. 485-492

SPECIAL INVESTIGATIVE MEASURES WITH SPECIAL FOCUS ON SECRET SURVEILLANCE OF COMMUNICATIONS

MSc Emir Becirovic

Abstract

Special investigative measures considerably increase the level of effectiveness of prosecution, but at the same time carry with them the danger of endangering the interests of human rights protection, which is just as important as the effective suppression of criminal offenses. Even in the case of the most serious crimes, these two interests must not be opposed to each other, but they must also be coordinated, so that a balance is established between them and that the realization of one does not go to the detriment of the other. The conditions for the application of special investigative measures are fairly liberal and therefore potentially dangerous for individual human rights and freedoms. Sufficient grounds for suspicion that a certain person has committed a certain criminal offense and an assessment by the prosecution authorities that "otherwise can not collect evidence for prosecution or that their collection would be significantly more difficult". And even more dangerous, these actions, the truth can also be done extensively towards a person for whom there is only a basis of suspicion that he is preparing a certain criminal offense, and the circumstances of the case (again by a free and uncontrolled assessment of the prosecution authorities) indicate that this

preparation is otherwise could not, discover, prevent or prove it, or would cause disproportionate difficulties or great danger "(Article 161, paragraph 2).

Key words: special investigative measures, secret surveillance of communication, tracking and recording, simulated jobs, computer data search, controlled delivery and undercover investigator.

Article history:

Received: 1. 11. 2017.

Accepted: 12. 12. 2017.

UDK: 343.9.02
351.862/.863

Pregledni naučni rad

SUBJEKTIVNI ČINIOCI UGROŽAVANJA NACIONALNE BEZBEDNOSTI

Doc. dr Aleksandar R. Ivanović*

Apstrakt:

Pod subjektivnim činiocima, odnosno subjektima nacionalne bezbednosti, podrazumevamo one činioce (entitete) koji imaju svest o sebi, svom okruženju i uticaju na to okruženje, a potiču od ljudi, ljudskih grupa, organizacija i institucija, i utiču na nacionalnu bezbednost. Subjektivne činioce nacionalne bezbednosti delimo na subjekte ugrožavanja i subjekte dostizanja, očuvanja i razvijanja nacionalne bezbednosti. U ovom radu autor se bavi subjektima ugrožavanja nacionalne bezbednosti na način da najpe ukazuje na prirodu ovih činilaca, a zatim i na podelu na unutrašnje i spoljne. Nakon toga, autor daje objašnjenje svakog od subjektivnih činilaca i način njihovog ugrožavanja nacionalne bezbednosti. Posebnu pažnju autor u radu posvećuje delovanju organizovanih kriminalnih grupa kao subjektivnih činilaca ugrožavanja nacionalne bezbednosti.

Ključne reči: nacionalna bezbednost, subjekti ugrožavanja, bezbednosti rizici, bezbednostne pretnje, organizovane kriminalne grupe.

Uvod

Subjekti ugrožavanja nacionalne bezbednosti se u nauci o bezbednosti još naizivaju i bezbednosnim rizicima i pretnjama. Kao faktore koji utiču na nacionalnu bezbednost, i subjekte, odnosno rizike i pretnje nacionalnoj bezbednosti možemo podeliti na unutrašnje, odnosno one koji se nalaze i deluju unutar granica jedne zemlje i spoljne tj. one koji deluju izvan granica određene zemlje (Ilić, 2013:48).

1.Unutrašnji subjekti ugrožavanja nacionalne bezbednosti

Pod unutrašnjim subjektima ugrožavanja nacionalne bezbednosti podrazumevamo različite oblike unutrašnjeg političkog ekstremizma, odnosno unutrašnje političke ekstremiste. Unutrašnji politički ekstremisti predstavljaju osnovne subjekte ugrožavanja nacionalne bezbednosti svake zemlje. Pre nego što se upustimo u razmatranje unutrašnjeg političkog ekstremizma i njegovog uticaja na nacionalnu bezbednost najpre je potrebno ukazati na to šta se podrazumeva pod ekstremizmom uopšte, što zahteva analiziranje ovog pojma sa njegove semantičke

---

* Docent Departmana za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: a.ivanovic@uninp.edu.rs.

sfere. Naime, izraz ekstremizam vodi poreklo od latinske reči *extremus*, što znači krajnji ili krajnost koja je na samim granicama održivog, dopuštenog i normalnog, nešto što je na krajnjem vrhu ili na krajnjem dnu objekta, u svakom slučaju neka njegova krajnja granica (Simeunović, 2009:146). Shodno tome, pod ekstremizmom uopšte podrazumevaju se ona shvatanja ili pogledi ljudi, i ona ponašanja ljudi koja bitno, odnosno drastično odstupaju od onoga što je normalno, što je uobičajeno, i na kraju što je dozvoljeno (zakonito ili legalno). Kao što je to već istaknuto, sa stanovišta zaštite nacionalne bezbednosti najinteresantniji je unutrašnji politički ekstremizam, kao oblik ekstremizma. Pod unutrašnjim političkim ekstremizmom u širem smislu reči se podrazumevaju sva ona politička shvatanja i ponašanja (pojedina, grupa, organizacija) koja bitno, drastično odstupaju od onoga što je prihvatljivo i zakonito u političkim odnosima i borbama unutar jednog demokratskog društva. U užem smislu, pod tim pojmom se podrazumevaju ona shvatanja i ponašanja koja karakteriše neumerenost i isključivost u postavljanju političkih ciljeva i spremnost na upotrebu nasilja i uopšte najgrubljih metoda i sredstava radi ostvarenja sopstvenih ciljeva (Savić, Delić & Ilić, 1998:73). Ovde treba naglasiti da je, politički ekstremizam izrazito politička pojava. On uvek nastaje sa političkim namerama i uvek egzistira u polju politike. Ukoliko ne postoji politička motivisanost, odnosno politički cilj, ne može se govoriti o političkom ekstremizmu (Simenović, 2009a:25). Takođe treba napomenuti da se politički ekstremizam karakteriše čestom, olakom i bezobzirnom primenom nasilja u nameri ostvarivanja postavljenih političkih interesa i ciljeva. Oblici ekstremističkog ponašanja koji imaju politički karakter, obično se u svakoj zemlji ispoljavaju u vidu:

- totalitarnih pokreta i organizacija;
- nacionalističkih, odnosno nacional-šovinističkih grupa, organizacija i pokreta;
- klerošovinističkih grupa organizacija i pokreta;
- ideološko-šovinističkih partija;
- rasističkih grupa, organizacija i pokreta;
- regionalno separatističkih i partikularističkih grupa, organizacija i pokreta;
- mafijaških organizacija i drugih organizovanih oblika kriminalnog ispoljavanja.

1.1.Totalitarni pokreti i organizacije

Totalitarni pokreti i organizacije obuhvataju one pokreti i organizacije koje se zanivaju na totalnoj, neograničenoj, bezuslovnoj i nepokolebljivoj lojalnosti svakog pojedinca, odnosno pripadnika. Radi se o totalnom podređivanju svih segmenata društvenog života pokretu, odnosno organizaciji. Totalitarni pokreti i organizacije odlukuje tendencija ka potpunom kontrolisanju svih oblasti života svojih podanika, počevši od porodice, preko profesionalnog angažovanja, religije, umetnosti, kulture, nauke, pa sve do političkog opredeljenja.

Sa stanovišta nacionalne bezbednosti značajni su oni totalitarni pokreti i organizacije koje nastoje da nasilnim putem dođu na vlast i uspostave takav politički sistem u kome će oni ostvarivati potpunu kontrolu nad čitavom društvenom zajednicom. Najznačajniji primeri ovavih totalitarnih pokreta i organizacija iz istorije su fašistički, nacistički, staljinistički, dok se u današnje vreme ističu neofašistički, neonacistički i neostaljinistički pokreti i organizacije. Ovakve pokrete ne samo da karakteriše nasilan dolazak na vlast (organizovanje zavera, oružanih pobuna, državnih udara i pučeva, diverzantskih i teorijskih akata, revolucija i sl.), ostvarivanje potpune dominacije nad svim sferama društvenog života i potpuno zanemaruju najosnovnija ljudska prava i slobode, već i bezobzirnost prema nacionalnim interesima jedne zemlje i njihovo zamenjivanje sopstvenim interesima, odnosno interesima jednog čoveka ili uže grupe ljudi koji čine vrh pokreta ili organizacije.

Dakle, sa stanovišta nacionalne bezbednosti subjektima ugrožavanja smatraju se oni totalitarni pokreti i organizacije koji imaju tendenciju da utiču na uspostavljen politički sistem i političke odnose u jednoj društvenoj zajednici. Naime, ovakvi totalitarni pokreti predstavljaju ozbiljnu pretnju po, pre svega, pojedinačnu, socijalnu i unutrašnju bezbednost jedne zemlje, a samim tim i nacionalnu bezbednost u celini.

1.2. Nacional-šovinističke grupe, organizacije i pokreti

Nacional-šovinističke¹ grupe, organizacije i pokreti kao unutrašnji subjekti ugrožavanja nacionalne bezbednosti predstavljaju one društvene grupe, organizacije i pokrete čija su shvatanja i ponašanja zasnovana na ideologiji nacional-šovinizma. Nacional-šovinizam podrazumeva nekritičko veličanje svoje nacije do njenog obožavanja, uz otvoreno podcenjivanje i vređanje drugih nacija i raspirivanje mržnje prema njima (Savić, Delić & Ilić, 1998:75). Ovo podcenjivanje i vređenje drugih nacija od strane nacional-šovinističkih grupa, organizacija i pokreta redovno je praćeno fizičkim napadima na pripadnike drugih nacija, kao i ostvarivanjem interesa sopstvene nacije kroz sprečavanje i potiskivanje interesa drugih nacija. Radi se o nastojanju ovih grupa da ostvare privilegovan položaj za svoju naciju na određenom prostoru. Nacional-šovinisti teže da na svaki način sopstvenu naciju odvoje od drugih nacija ili da druge nacije potisnu ili uklone sa prostora koji zauzima nacionalna grupa kojoj oni pripadaju, zato što prisustvo drugih nacija doživljavaju kao stalnu pretnju za normalno funkcionisanje i razvoj sopstvene nacije. Shodno tome, nacional-šovinisti svoja shvatanja i ponašanja ispoljavaju uglavnom u vidu separatizma, iredentizma ili unitarizma. Separatizam kao oblik nacional-šovinizma označava nastojanje jedne nacionalne grupe da se

---

¹ Reč šovinizam vodi poreklo od imena francuskog vojnika Šovena (Chauvin), koji je nastoji da svim silama propagira i povrati moć osvajačke politike i ratnih uspeha Napoleona I, šireći pritom mržnju protiv svih u okruženju. Navedeno prema I. Šiljakoviću, Šta je nacionalizam, lična web prezentacija <http://www.sijakovic.com/02/sta-je-nacionalizam/>, dostupno 30.11.2011. godine.

otcepi (izdvoji) iz određene iz određene višenacionalne društvene zajednice u cilju stvaranja samostalne države (klasičan separatizam). Iredentizam predstavlja oblik separatizma koji za razliku od klasičnog separatizma nema za cilj izdvajanje radi osnivanje samostalne države, već pripajanje izdvojenog dela teritorije nekoj drugoj već postojećoj državi. Unitarizam je vid nacional-šovinističke ideologije prema kojoj u jednoj državi može postojati isključivo jedna nacija. Shodno tome unitarizam, predstavlja suprotnu pojavu od separatizma i ogleda se u nastojanju veštačkog ujedinjavanja dveju ili više nacija u jednu zajedničku (nad) naciju, zanemarujući specifičnosti pojedinih nacija i njihovo pravo na samostalno postojanje (Savić, Delić & Ilić, 1998:76). Radi se naime, o težnji većinskih nacija u jednoj višenacionalnoj državi za nasilnim asimiliranjem, odnosno prevođenjem pripadnika manjih nacija u redove svoje nacije, odnosno ostvarivaju dominacije nad manjim nacionalnim grupama.

Na osnovu navedenog možemo uvideti da nacional-šovinističke grupe, organizacije i pokreti predstavljaju unutrašnje subjekte ugrožavanja nacionalne bezbednosti čija delatnost za posledicu ima, pre svega, narušavanje uspostavljenih međunacionalnih odnosa u jednoj zemlji i izazivanje međunacionalnih sukoba, odnosno ugrožavanje socijetalne bezbednosti, kao i ugrožavanje teritorijalnog integriteta kao vitalne vrednosti svake zemlje, odnosno ugrožavanje unutrašnje bezbednosti, a samim tim i nacionalne bezbednosti jedne zemlje.

1.3. Klerošovinističke grupe, organizacije i pokreti

Klerošovinističke grupe, organizacije i pokreti predstavljaju oblik unutrašnjeg ekstremizma u međuveriskim, odnosno međureligijskim odnosima. Klerošovinizam predstavlja pojavu koja je dobila naziv spajanjem pojma klerikalizam i pojma šovinizam na verskoj, odnosno religijskoj osnovi. Pojam klerikalizam obuhvata aktivnosti klera, odnosno profesionalnog sveštenečkog staleža jedne verske zajednice, usmerene na otvoreno ili prikriveno mešanje u sferu politike. Klerikalizam označava idejno-politička shvatanja i ponašanja, koja polaze od toga da su crkveni interesi osnovni i viši od opšti društvenih. Praktično, klerikalizam predstavlja zloupotrebu religije u političke svrhe (Đorđević, 1985:136). Dok pojam šovinizam na verskoj, odnosno religijskoj osnovi obuhvata nekritičko veličanje svopstvene vere, odnosno religije uz otvoreno potcenjivanje, vređanje i raspirivanje mržnje prema pripadnicima drugih religija. Prema tome klerošovinizam predstavlja mešanje vere u političku sferu, odnosno njena zloupotreba radi ostvarenja političkih ciljeva uz neobjektivno veličanje sopstvene vere, i omalovažavanje, vređanje, napadanje i ugnjetavanje pripadnika drugih verskih zajednica, odnosno religija. Dakle, klerošovinističko ispoljavanje ima za posledicu narušavanje uspostavljenih međuverskih odnosa u jednoj zemlji i raspirivanje mržnje na verskoj, odnosno religijskoj osnovi i pojavu međuverskih sukoba, tj., pre svega, ugrožavanje socijetalne i unutrašnje bezbednosti. Iz tog razloga klerošovinizam, odnosno postojanje i delovanje klerošovinističkih grupa,

organizacija i pokreta predstavlja ozbiljnu pretnju nacionalnoj bezbednosti svake zemlje.

Ovde posebno treba napomenuti, da osim klasičnog klerošovinističkog ispoljavanja, odnosno klerošovinizma u čistom obliku, u praksi se javljaju i slučajevi povezivanja, odnosno poklapanja ovog vida ekstremističkog ponašanja sa nacionalšovinizmom, što ovu pojavu čini dodatno opasnijom po nacionalnu bezbednost jedne zemlje. Naime, kombinacija klerošovinizma sa nacionalšovinizmom predstavlja jedan od najokrutnijih oblika unutrašnjeg ekstremizma, koji vodi u najkrvavije i najbeskrupuloznije unutrašnje oružane sukobe. Ovakve kombinacije klerošovinističkog i nacionalšovinističkog ispoljavanja desili su se, nažalost, na prostoru bivše SFRJ. Radi se o građanskim ratovima, odnosno međuverkim i međunacionalnim sukobima između rimokatolika-Hrvata, pravoslavaca-Srba i muslimana-Bošnjaka (Soltvedt & Ivanović, 2017: 78).

U praksi klerošovinizam uglavnom nastaje kao posledica prozelitizma, tj. kao posledica aktivnosti usmerenih na preotimanje, odnosno preobraćanje vernika jedne religije ili verske zajednice od strane druge verske zajednice nedozvoljenim sredstvima. Klasičan primer prozelitističke aktivnosti predstavlja delovanje klera Rimokatoličke crkve na prostoru bivše Jugoslavije. Naime, kako to navodi Predrag Ilić: „Rimska kurija² se posebno neprijateljski odnosila prema Južnim Slovenima pravoslavne vere. Sve njih je tretirala kao šizmatike i jeretike, tj. otpadnike od jedine prave (rimokatoličke) vere i crkve. U skladu sa tom logikom, Rimska kurija je smatrala za svoje prirodno pravo da ih „vrati“ pod svoju jurisdikciju. I tako se ponašala sve do najnovijih vremena, a osnovne karakteristike njene politike prema južnoslovenskim (i svim ostalim) pravoslavicima bile su prozelitizam i unijaćenje...“ (Ilić, 1995:28).

Pored klerošovinističkih grupa, organizacija i pokreta u praksi se javljaju i drugi oblici ekstremističkog ispoljavanja na verskoj osnovi, koje može imati negativan uticaj na nacionalnu bezbednost jedne zemlje. Radi se naime, o pojavama verskog fanatizma, odnosno verskog fundamentalizma. Pod verskim fanatizmom smatraju se negativne pojave iz redova verskih zajednica koje se ogledaju u „slepom“ verovanju vernika u sve ono što im njihove verske vođe propovedaju. Verski fanatizam je uglavnom praćen vršenjem teških zločina usled zaslepljenosti destruktivnom (pseudo) verskom idelologijom i šovinizmom (Mijalković, 2009:239).

Jedan da od oblika verskog fanatizma koji u današnje vreme može posebno da dovede do ugrožavanja nacionalne bezbednosti predstavlja delovanje takozvanih totalitarnih i destruktivnih sekti. Naime, totalitarne i destruktivne sekte

---

² Pod Rimskom krurijom (ili papskim dvorom) se podrazumeva specijalizovani upravni aparat koji papi pomaže u upravljanju jedno tako velikom i brojnom razgranatom verskom organizacijom kao što je Rimokatolička crkva. Taj aparat čine Državni sekretarijat Njegove Svetosti, kongregacije, crkveni sudovi i druge crkvenoupravne i administrativne ustanove smeštene u vatikanskom gradu i Rimu. P. Ilić, *Vatikan i slom Jugoslavije u Drugom svetskom ratu*, Grafomarket, Novi Beograd, 1995, str. 18.

predstavljaju verske zajednice koje karakteriše manipulacija usmerena na psihološku destabilizaciju svojih sledbenika s ciljem da se od njih izvuče potpuna potčinjenost, smanjenje kritičkog duha, prekid sa opšteusvojenim moralnim i društvenim normama i koje sa sobom povlače opasnost ugrožavanja individualne, socijetalne, zdravstvene i unutrašnje bezbednosti, odnosno normalno funkcionisanje i razvijanje jedne društvene zajednice. Radi se o verskim grupama koje koriste filozofske, religiozne i terapijske maske kako bi sakrile svoj cilj koji se ogleda u dobijanju vlasti, moći i sticanju sledbenika (Stajić, 2004:140). Naime, vođe totalitarnih destruktivnih sekti ostvaruju totalnu kontrolu nad svojim podanicima do te mere da su im oni „slepo“ poslušni, tj. uradiće sve što se od njih zahteva (npr., odreći se porodice, društva, opšte prihvaćenih moralni i društvenih vrednosti, prihvatiti ropski odnos, odati se prosjačenju, prostituciji, dići ruku na sebe, ili na drugog, vršiti kriminalne radnje, itd.). Ovakv stepen indoktrinarnosti, predstavlja ozbiljnu pretnju po nacionalnu bezbednost jedne zemlje, jer pruža mogućnost vođama sekti da zloupotrebe svoje sledbenike u cilju ostvarenja određenih političkih ciljeva poput ubistva nekog od predstavnika vlasti, nasilne smene vladajućeg režima, nasilnog dolaska na vlast i sl. Tako je na primer, vođa japanske sekte Aum Šinkrikjo (Aum Shinkrikyo) u pokušaju da izvrši državni udar ubedio svoje pristalice da izvrše teroristički akt puštanjem nepoznatog otrovnog gasa u Tokijski metro 1995. godine, što je imalo za posledicu smrt 30 osoba i teško oštećenje zdravlja 5500 ljudi (Stajić, 2004:155).

Verski fundamentalizam predstavlja verske ideologije, pokrete i organizacije koje teže vraćenju izvorima, odnosno osnovama (fundamentu) svoje vere. Verski fundamentalisti, odnosno fundamentalne grupe, organizacije i pokreti nisu uvek i destruktivne, međutim, kada u njihovoj ideologiji ima elemenata šovinizma, ili manipulacije, odnosno zloupotrebe radi ostvarivanja nekih političkih ciljeva, onda postaju itekako ozbiljna pretnja nacionalnoj bezbednosti jedne zemlje.

1.4. Ideološko-šovinističke partije

Ideološko-šovinističke partije kao oblik unutrašnjeg ekstremizma predstavljaju one političke opcije, odnosno stranke (partije) koje svojom ideologijom, odnosno shvatanjima i ponašanjima raspiruju mržnju i netrpeljivost između građana jedne zemlje na ideološkoj i stranačkoj (partijskoj) osnovi. Naime, lideri određenih političkih partija koji su netolerantni i nedemokratski orjentisani u nastojanju da dođu ili da se održe na vlasti pribegavaju propagiranju i ispoljavanju šovinizma na ideološko-stranačkoj osnovi. Ideološko-stranački šovinizam ogleda se u nekritičkom veličanje svopstvene ideologije, odnosno političke partije uz otvoreno ili prikriveno potcenjivanje, vređanje i raspirivanje mržnje prema sledbenicima drugih političkih ideologija, odnosno pripadnicima drugih političkih partija.

Propagiranje i ispoljavanje ideološko-stranačkog šovinizma može biti uzrok raznih najpre verbalnih, a zatim i fizičkih obračuna između pripadnika političkih

opcija, odnosno ugrožavanje javnog reda i mira u većem obimu, što za posledicu može imati izazivanje ogromne materijalne štete ili nanošenje teških telesnih povreda, pa čak i smrt ljudi. Svakako najopasniji oblici ideološko-stranačkog šovinizma predstavlja planiranje likvidacije političkih neistomišljenika i realizacija takvih planova. Kao i u predhno navednim slučajevima političkog ekstremizma, postoji mogućnost povezivanja ideološko-stranačkog šovinizma sa nacionalnim, odnosno verskim šovinizmom što dodatno povećava opasnost ovog vida ekstremističkog ispoljavanja po nacionalnu bezbednost jedne zemlje. Stoga se, u cilju efikasnije zaštite nacionalne bezbednosti mora posvetiti pažnja sprečavanju i suzbijanju svih oblika raspirivanja ideološko-stranačke netrpeljivosti.

1.5. Rasističke grupe, organizacije i pokreti

Rasističke grupe i organizacije kao unutrašnji subjekt ugrožavanja nacionalne bezbednosti, predstavljaju one grupe, organizacije i pokrete koji slede rastičke ideologije. Rasističke ideologije su one ideologije koje smatraju da između rasa koje čine ljudski rod postoje nepremostive, biološki uslovljene razlike, iz kojih dalje proizilaze različitosti između ljudi u zavisnosti od njihove rasne pripadnosti. Radi se naime o verovanju da postoji biološki uslovljena nejednakost između ljudskih rasa, na osnovu čega su još antropolozi XIX veka razvili teoriju o uspostavljanju odnosa društvene, kulturne i političke dominacije, superiornosti, nejednakosti i eksploatacije. Dakle, rasizam kao ideologija, doktrina i politika se zasniva na neravnopravnosti rasa u društvu. U osnovi rasističke ideologije i doktrine stoji tumačenje da se ljudske rase ne razlikuju samo po morfološkim (telesnim) karakteristikama, već i po psihičkim (umnim – moralnim, estetskim i intelektuelnim kvalitetima), pa stoga (prema zastupnicima ovih teorija) postoje „više“, odnosno „niže“ rase. Zahvaljujući svojim urođenim biološkim svojstvima „više“ rase su superiornije i stoga su bile tvorci ljudske kulture i civilizacije, dok su „niže“ rase zbog urođenih bio-psihičkih svojstava osuđene da trajno zaostaju za „višim“ rasama (Milašinović, 2007:163). U različitim oblicima rasizam se uglavnom ispoljava prema crncima, odnosno pripadnicima crne rase, prema pripadnicima žute rase, kao i prema pripadnicima romske rase, odnosno romske populacije. Jedan od najizraženih oblika rasističke ideologije, koji se javlja u gotovo svim zemljama sveta jeste antisemitizam. Antisemitizam predstavlja rasističku ideologiju koja obuhvata sistem mišljenja, vrednosti i stavova kojima se propagira neprijateljstvo prema jevrejskom narodu. Naime, antisemiti smatraju da svim nejevrejima pretila opasnost od Jevreja, tj. da će nejevrejske grupe biti progonjene, viktimizovane i izrabljivane od strane Jevreja, te stoga propagiraju i praktikuju progon jevreja.

Destruktivno delovanje rasističkih grupa, organizacija i pokreta ogeleda se pre svega u izazivanju unutrašnjih sukoba na rasnoj osnovi, odnosno ugrožavanjem pojedinačne i socijalne bezbednosti kao komponenti nacionalne bezbednosti jedne zemlje, čime se dovodi u pitanje njena unutrašnja stabilnost i normalno

funkcionisanje društvenog života. Takođe, određene rasističke grupe, organizacije i pokreti mogu imati i političke pretenzije, tj. želju za dolaskom na vlast, radi propagiranja i ostvarenja svoje ideologije na nacionalnom nivou, što može imati za posledicu to, da takve rasističke grupe, organizacije i pokreti preduzimaju određene delatnosti kojima se ugrožava ustavno-pravni poredak i aparat vlasti, odnosno unutrašnja bezbednost jedne zemlje.

1.6. Regionalno separatističke i partikularističke grupe, organizacije i pokreti

Regionalni partikularizam predstavlja sinonim za regionalni separatizam, ovim izrazom se označavaju pojave izdvajanja pojedinih regiona (područja) jedne države u zasebne celine, što je moguće nezavisnije od središta države i drugih regiona (Savić, Delić & Ilić, 1998:79). Radi se o separatističkim grupama, koje nisu zasnovane na verskoj, nacionalnoj ili etničkoj osnovi već na osnovu regionalne pripadnosti (povezanosti), odnosno pripadnosti jednom području. Ovakve ekstremističke organizacije, grupe i pokreti pod izgovorom ostvarivanja autonomije stanovnika na određenom području, teže da u potpunosti odvoje taj region od teritorije jedne zemlje.

Destruktivnost ideologije regionalnih partikularista ogeleda se pre svega u izazivanju unutrašnjih sukoba, a zatim i u narušavanju teritorijalnog integritet kao jedne od vitalnih vrednosti svake države, čime se dovodi u pitanje unutrašnja stabilnost, normalno funkcionisanje i opstanak jedne države.

1.7. Organizovane kriminalne grupe

Organizovane kriminalne grupe, kao oblik unutrašnjeg (mafijaško-ganksterskog) ekstremizma predstavljaju ozbiljan subjekt ugrožavanja nacionalne bezbednosti. U naučnoj i stručnoj literaturi se može naći više različitih definicija organizovane kriminalne grupe. Naime, kako to profesor Dragan Manojlović navodi: "Nastojanja određenih naučnih disciplina i naučnika da definišu organizovanu kriminalnu grupu, nisu u potpunosti urodila plodom, jer do danas nema univerzalne definicije ove pojave. Naprotiv, ima više pojedinačnih pokušaja nauka da se definišu organizovane kriminalne grupe shodno svojim saznanjima, shvatanjima i potrebama. Pri tome, nije zauzet jedinstven stav oko samog termina ovog fenomena, tako da se u naučnoj literaturi naizlazi na razne sintagme: grupa, organizacija, organizovana kriminalna grupa, sindikat, mafija, gang, ustanova, banda, kriminalna mreža, druga kriminalna grupa, kartel, blok, kriminalno udruženje, i druge (Manojlović, 2010:90). Stoga ćemo, pre nego što se upustimo u razmatranje uticaja organizovanih kriminalnih grupa na nacionalnu bezbednost jedne zemlje, najpre ukazati na neke od definicija ovog fenomena.

Tako OUN svojom Konvencijom protiv transnacionalnog organizovanog kriminala organizovanu kriminalnu grupu definiše kao: "grupu sastavljenu od tri ili više osoba, koja postoji određeno vreme i deluje u skladu s ciljem da izvrši jedno ili

više teških krivičnih dela ili prekršaja ustanovljenih u skladu sa ovom konvencijom, radi sticanja, posredno ili neposredno, finansijske ili druge materijalne koristi”.³

Živojin Aleksić, Milan Škulić i Milan Žarković u svom delu “Leksikon kriminalistike” organizovanu kriminalnu grupu definišu kao: “tajno udruženje više lica, koja ispunjavaju potrebne uslove utvrđene pisanim ili nepisanim pravilima kojima se uređuje funkcionisanje organizacije i pristaju na strogo poštovanje tih uslova, koja je osnovana radi profesionalnog i po pravilu planskog vršenja krivičnih dela (naročito nekih vrsta krivičnih dela koja su specifična za ciljeve kriminalne organizacije) i to tako da organizacija trajnog karaktera, a sa ciljem kontinuiranog sticanja imovinske koristi ili moći, te ostvarivanja monopola na određenom području (radi čega je sklona unuštenu konkurencije); zasnovana na hijerarhijskim principima specijalizacije i podele rada u vršenju kriminalnih aktivnosti, mada je organizacija, po pravilu istovremeno uključena i u određene legalne aktivnosti (u okviru čega takođe postoji specijalizacija i podela rada u okviru njenog članstva); pored toga, ona je, načelno neideološkog karaktera, s tim da kriminalna organizacija široko praktikuje raznovrsne vidove nasilja, te naglašeno ispoljavan spremnost na upotrebu nasilja, kako u odnosu na spoljno okruženje, tako i prema članovima koji prekrše njena pravila (raspolaze spostvenim sistemom sankcionisanja), a posebno nastoji da koruptivnim metodama ostvari direktan ili indirektan uticaj na organe državne vlasti, radi omogućavanja ili olakšavanja sopstvenog delovanja i širenja neposrednog ili posrednog uticaja (Aleksić, Škulić & Žarković, 2004:223).

Iz navedenih definicija organizovane kriminalne grupe možemo uočiti da se njihova delatnost karakteriše: tajnošću, čvrstom organizovanošću, odnosno hijerarhijskom strukturom, strogom disciplinom i poslušnošću članova, vršenju krivičnih dela u cilju sticanja imovinske koristi ili moći, kao i primenom korupcije, zastrašivanja i nasilja radi ostvarivanja svojih kriminalnih ciljeva. Ovde treba napomenuti, da pod organizovanim kriminalnim grupama kao unutrašnjim subjektima ugrožavanja nacionalne bezbednosti, podrazumevamo samo one organizovane kriminalne grupe koje svoju kriminalnu delatnost realizuju isključivo u okviru teritorije jedne države, tj. čija kriminalna delatnost ne prevazilazi granice jedne zemlje.

Delatnost organizovanih kriminalnih grupa je najopasniji oblik ispoljavanja kriminala u savremenom svetu, tzv. organizovani kriminal. Organizovani kriminal jedan je od pojmova o kome je u poslednjih par decenija toliko pisano, pričano i polemisano, tj. ta tema je toliko puta „prežvakana“, što od strane običnih građana, što od strane predstavnika političke elite, pa na kraju i samih naučnika koji se bave problematikom organizovanog kriminala, da je ovaj termin gotovo „izlisan“ od upotrebe a da i dan danas ne postoji opšteprihvaćena definicija organizovanog kriminala. Danas se izraz organizovani kriminal upotrebljava u najrazličitijem kontekstu, što stvara dodatnu kofuziju pri shvatanju značenja ovog izraza od strane

---

³ Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori“, br 5 od 27.06.2001. godine.

običnih građana, kao i kod naučnika pri pokušaju definisanja ovog pojma. Takođe, situaciju dodatno otežava i činjenica da se organizovani kriminal u različitim delovima sveta, kao i u različitim vremenskim razdobljima ne ispoljava na isti način. Stoga, danas imamo pregršt različitih definicija organizovanog kriminala, ali još ne i jedinstvenu, tj. opšteprihvaćenu definiciju organizovanog kriminala (Ivanović, 2008:354).

U literaturi se najpre organizovani kriminal posmatra sa šireg i užeg aspekta. Sa šireg aspekta pod organizovanim kriminalom se smatraju delatnosti kriminalnih organizacija u kojima je prisutan organizovan pristup u svim fazama, sa ciljem pribavljanja protivpravne imovinske koristi. Sa užeg aspekta, koji zastupa većina teoretičara pored navedenih elemenata, neophodna je i sprega kriminalne organizacije sa ogranima državne vlasti, odnosno istaknutim pojedincima u tim organima (Bošković, 1998:4). Dakle, u pogledu ova dva shvatanja pojma organizovanog kriminala postoji saglasnost oko toga da se radi o organizovanom kriminalnom delovanju kriminalnih organizacija radi sticanja protivpravne imovinske koristi. Međutim, nesaglasnost postoji oko toga da li je za definisanje ovog oblika kriminaliteta neophodno postojanje elementa koji se odnosi na spregu kriminalne organizacije sa organima državne vlasti. Kao što je to već istaknuto, većina teoretičara zastupa stanovište da je za postojanje organizovanog kriminala nepohodna povezanost pripadnika organizovanih kriminalnih grupa sa pojedincima iz organa državne vlasti.

Jednu od najsveobuhvatnijih definicija organizovanog kriminaliteta dao je Huard Abadinski (*Howard Abadinsky*). Prema Albadinskom: „Organizovani kriminalitet je neideološko udruženje jednog broja lica, koja među sobom ostvaruju vrlo bliske društvene interakcije, organizovano na hijerarhijskoj osnovi, od najmanje tri nivoa/ranga, a u cilju obezbeđenja profita i moći, zahvaljujući učešću u nezakonitim i zakonitim aktivnostima. Pozicije u hijerarhiji i pozicije funkcionalne specijalizacije moraju da budu prenesene (preuzete) na osnovu srodstva ili prijateljstva, ili racionalno prenesene (poverene) s obzirom na veštinu onoga kome se određena pozicija dodeljuje. Stalnost članstva se podrazumeva, a članovi teže da očuvaju integritet svog udruženja i aktivnost u sleđenju ciljeva organizacije. Organizacija izbegava nadmetanje (konkurenciju) i teži monopolu u odnosu na određenu industrijsku granu, odnosno na teritorijalnoj osnovi. Organizacija je voljna da upotrebi nasilje ili da se služi podmićivanjem radi ostvarenja svojih ciljeva, ili radi obezbeđenja discipline. Članstvo je restriktivnog karaktera, mada nečlanovi mogu da budu uključeni u aktivnosti u izuzetnim situacijama. Postoje eksplicitna pravila, verbalna ili pisana, čija se primena obezbeđuje pretnjom određenim sankcijama, što uključuje i ubistvo (Albadinsky, 1990:5).

Oblici organizovanog kriminala su mnogobrojni i raznovrsni. Razvijaju se i menjaju u skladu sa aktuelnim društveno-ekonomskim i društveno-političkom situacijom u jednoj zemlji. Iz tog razloga kriminalno ispoljavanje organizovanih kriminalnih grupa se razlikuje od zemlje do zemlje. Međutim, određeni oblici organizovanog kriminala su karakteristični za većinu zemalja. Radi se o sledećim

vrstama kriminalne delanosti organizovanih kriminalnih grupa: krijumčarenje i nedozvoljena trgovina drogama, oružjem, municijom, kulturnim dobrima i drugom deficitarnom robom, trgovina ljudima, krijumčarenje ljudi, organizovana prostitucija, krijumčarenju ilegalnom odlaganju radioaktivnog otpada i drugih opasnih materija, falsifikovanje novca, falsifikovanje platnih kartica, pranje novca, korupcija, organizovani oblici kompjuterskog kriminaliteta, vršenje nasilničkih delikata, ubistava i sl.

Za razliku od ostalih oblika unutrašnjeg ekstremizma, organizovani kriminal, odnosno delovanje organizovanih kriminalnih grupa je neideološkog karaktera. Naime, dok u osnovi ostalih oblika ekstremističkog delovanja na unutrašnjem planu leži neka ideologija, poput totalitarističke, nacionalšovinističke, klerošovinističke, rasističke, separatističke itd, organizovani kriminal, odnosno delovanje organizovanih kriminalnih grupa je neideološko, tj. njihovo delovanje je usmereno jedno na sticanje profita ili moći. Vrhovni cilj organizovanog kriminaliteta je sticanje profita, tj. ekonomske moći. Svi ostali ciljevi (npr. politička moć) podređeni su ovom i predstavljaju samo sporedne ciljeve (međukorake) u funkciji ostvarenja ovog glavnog (Simonović, 2004:627).

Međutim, i pored toga što su organizovane kriminane grupe neideološke, postoje određene karakteristike u njihovom delovanju koje ovom vidu kriminalnog ispoljavanja daju politički karakter, i čine ga itekako opasnim po nacionalnu bezbednost jedne zemlje. Politički, odnosno bezbednosni aspekti mafijaško-ganksterskog ekstremizma, odnosno delovanja organizovanih kriminalnih grupa, ogledaju se u uspostavljanju veza organizovanih kriminalnih grupa sa pojedincima iz državnih organa vlasti na svim nivoima (iz vlade, ministarstava, policije, sudstva, tužilaštva, privrednih struktura) koji za protivusluge i novac pomažu kriminalnim grupama u realizaciji kriminalne delatnosti i pružaju im iz zaštitu od krivičnog progona. Organizovane kriminalne grupe nastoje da ostvare uticaj u političkoj sferi, kako bi imali veću političku i ekonomsku moć, što im dalje omogućava ostvarenje monopola i povećanje profita od kriminalnih delatnosti. Politički i ekonomski uticaj organizovane kriminalne grupa postižu korupcijom državnih činovnika (na lokalnom nivou i nacionalnom nivou), finansiranjem političkih partija i njihovih izbornih kampanja od novca pribavljenog kriminalnom delatnošću.

Na ovaj način pripadnici organizovanih kriminalnih grupa ostaju izvan domašaja krivično-pravnog sistema jedne zemlje, što dovodi do nefunkcionisanja i neefikasnosti kaznenog, a samim tim i celokupnog pravnog sistema jedne zemlje i predstavlja ozbiljan činilac ugrožavanja nacionalne bezbednosti. Naime, korumpiranjem, odnosno kriminalizacijom pojedinih, pa i većine članova vlade može rezultirati donošenjem političkih odluka u korist organizovanog kriminala, što urušava demokratske institucije i vladavinu prava, a kod građana izaziva nepoverenje u vlast.

Organizovani kriminal se ispoljava u raznim oblicima i to u oblasti opšteg, privrednog, političkog i ekološkog kriminaliteta. Stoga će u narednom delu rada biti

nešto više reči o organizovanom kriminalitetu u navedenim sferama i njegovom uticaju na nacionalnu bezbednost jedne zemlje.

1.7.1. Delovanje organizovanih kriminalnih grupa u oblasti opšteg kriminaliteta

U oblasti opšteg kriminaliteta organizovani vidovi kriminalne delatnosti najčešće se ispoljavaju pri vršenju težih imovinskih krivičnih dela: krađe, teške krađe, razbojništva, razbojničke krađe, oduzimanja vozila, prevare i iznude, a u pojedinim slučajevima karakteristični su i pri izvršenju određenih oblika silovanja i ubistava (Bošković, 1998:23). Delovanje organizovanih kriminalnih grupa u oblasti opšteg kriminala, odnosno vršenje imovinskih delikata, pretnji, ucena, otmica ili krivičnih dela ubistava kroz razne oružane obračune u javnim objektima i na ulicama, kao i podmetanje eksplozivnih naprava, napadanje, odnosno ranjavanje i ubistva ovlašćenih službenih lica organa unutrašnjih poslova od strane organizovanih kriminalnih grupa ima za posledicu ugrožavanje telesnog integriteta građana kao i imovine u većem obimu, odnosno ugrožavanje pojedinačne, socijetalne i javne bezbednosti, kao segmenata nacionalne bezbednosti jedne zemlje. Osim toga organizovane kriminalne grupe praktikovanjem "reketa", odnosno "naplaćivanje zaštite" guše rast novih preduzeća i proširenje baze poreskih obveznika države, čime ugrožavaju ekonomski sistem, odnosno ekonomsku bezbednost jedne zemlje.

1.7.2. Delovanje organizovanih kriminalnih grupa u oblasti privrednog kriminaliteta

Delovanje organizovanih kriminalnih grupa u oblasti privrednog kriminaliteta je znatno opasnije od njihovog delovanja u oblasti opšteg kriminaliteta. Privredni kriminalitet u krivično-pravnom i kriminološkom smislu čini sveukupnost delikata (krivičnih dela, privrednih prestupa i privrednih prekršaja) kojima se ugrožava normalno organizovanje, upravljanje i funkcionisanje ekonomskog sistema (odnosa i procesa) u jednoj društvenoj zajednici (Ivanović, 2009:158). U skladu sa navedenom definicijom možemo zaključiti da delovanje organizovanih kriminalnih grupa u oblasti privrednog kriminala ugrožava pre svega ekonomsku bezbednost kao komponentu nacionalne bezbednosti jedne zemlje. Organizovane kriminalne grupe nastoje da vršenjem krivičnih dela iz oblasti privrednog kriminala ostvare što veću zaradu kao i da legalizuju stečenu ilegalnu korist. Mafijaško-ganksterski ekstremizam u oblasti privrednog kriminala ispoljava se organizovanim vršenjem, pre svega, krivičnih dela falsifikovanje novca, falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica, krijumčarenja, pranja novca, utaja poreza i sl. Vršenje navedenih krivičnih dela od strane organizovanih kriminalnih grupa, znači njihovo ispoljavanje u većem obimu, što dovodi do izazivanja poremećaja u monetarnom sistemu jedne zemlje, stvaranju budžetskog

deficita, socijalne napetosti i nezadovoljstva, političke nestabilnosti i sl., tj. do ugrožavanja ekonomske bezbednosti jedne zemlje, a samim tim i njene nacionalne bezbednosti u celini.

Tako na primer, organizovanim vršenjem krivičnog dela falsifikovanje novca organizovane kriminalne grupe nastoje da ostvare maksimalnu korist u odnosu na uloženi rad i sredstva. Ovu činjenicu naj slikovitije ističe S. Mirašević prema kome je „falsifikovanje vrlo unosan posao, jer se interes nalazi u razlici između truda proizvodnje i dobiti koja se postiže stavljanjem falsifikovanog novca u opticaj“ (Mirašević, 1984:55). Uzevši u obzir da je novac nezamenljiv kao mera vrednosti i merilo cena, kao sredstvo plaćanja i opticajno sredstvo, njegovo emitovanje predstavlja značajnu ekonomsku meru koja se reflektuje ne samo na ekonomske odnose već i na sveukupnost društvenih odnosa u jednoj zemlji. Upotreba novca zasniva se na poverenju u njegovu verodostojnost, tj. da je emitovan od strane države kao jedinog mogućeg izdavaoca (Lazarević, 1993:215). Vršenjem krivičnog dela falsifikovanje novca od strane organizovanih kriminalnih grupa obezvređuje se pravi novac i gubi poverenje u njegovu ispravnost i ujedno izazivaju poremećaji u monetarnoj politici i na taj način ugrožava ekonomski sistem jedne zemlje. Falsifikovanje novca nema samo za posledicu ugrožavanje ekonomske, već i odbrambene moći jedne zemlje. Naime, organizovanim vršenjem ovog krivičnog dela, izaziva se ekonomsko slabljenje i poremećaji u osnovnim privrednim delatnostima, što se posredno odražava na slabljenje odbrambene moći te zemlje, ali i na vođenje unutrašnje i spoljne politike.

Takođe, organizovane kriminalne grupe se bave i vršenjem krivičnog dela falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica. Posledice ovog krivičnog dela ogledaju se u nanošenju štete kako korisnicima, akceptantima, i izdavaocima platnih kartica, tako i samom ekonomskom sistemu jedne zemlje. Naime, kod korisnika i akceptanata šteta koja nastaje izvršenjem ovog krivičnog dela materijalna, dok kod banki odnosno finansijskih institucija koji izdaju platne kartice, pored materijalne štete javlja se i reputaciona jer ruši ugled te institucije, dovodi do gubljenja poverenja kod njenih klijenata, stvaranja nesigurnosti i narušavanja poslovnog imidža i sl., što se u negativnom smislu odražava i na celokupan finansijski, odnosno ekonomski sistem jedne zemlje, tj. na njenu ekonomsku bezbednost.

Organizovane kriminalne grupe svojom delatnošću ostvaruju protivpravnu imovinsku korist usled čega se suočavaju sa činjenicom da istu treba nesmetano koristiti, a da se pri tome ne ostavi trag koji bi mogao da ukaže na njihovu kriminalnu aktivnost. U cilju smanjenja ili potpunog isključenja rizika od zaplene protivpravno stečenih sredstava i izbegavanja kazne za učinjena krivična dela organizovane kriminalne grupe pribegavaju vršenju krivičnog dela pranje novca. Pranje novca možemo definisati kao vrstu imovinskog kriminala, čiji su ciljevi prikrivanje postojanja i porekla nelegalno stečenih sredstava, i to uključivanjem tih sredstava transformacijom, prebacivanjem, razmenjivanjem, prikrivanjem namene mešanjem sa legalnim sredstvima ili na drugi način u legalne finansijske tokove, čime se osim porekla nelegalno stečenih sredstava prikriva kriminalna delatnost i

ostvaruje krajnji cilj pranja novca – nesmetano korišćenje prihoda od kriminalne delatnosti i izbegavanje kazne za izvršena krivična dela (Bošković, 2005:23).

Uključivanjem nelegalno stečenih prihoda u legalne finansijske tokove organizovani kriminal ugrožava ekonomski sistem i tržišnu konkurenciju i ostvaruje uticaj na ekonomske, političke i društvene tokove na nacionalnom i međunarodnom planu. Najčešće negativni efekti pranja novca ispoljavaju se kroz: nepoštenu konkurenciju legalnim privrednim subjektima, smanjenje poreskih prihoda usled kretanja novca nelegalnim finansijskim tokovima, nanošenje štete finansijskim institucijama, uticaj na poverenje javnosti u ekonomske i druge društvene institucije, podsticanje korupcije i ometanje ekonomskog razvoja (Bošković & Dimitrašević, 2009:54).

Zbog velikih mogućnost za ostvarenje i legalizovanje protivpravne imovinske korsiti, smatramo da će delovanje organizovanih kriminalnih grupa u oblasti privrednog kriminaliteta u budućnosti imati tendenciju rasta, kao i pojavu novih pojavnih oblika privrednog kriminaliteta, a naročito onih organizovanih oblika privrednog kriminaliteta koji se zasnivaju na sprezi između pojedinih nosilaca privredne aktivnosti, pre svega takozvanih kontraverzних biznismena sa određenim nosiocima, tj. najvišim predstavnicima države u svim granama vlasti. Takođe, s obzirom na ogromnu ekonomsku korist koju kriminalne organizacije ostvaruju svojim delovanjem u oblasti privrednog kriminaliteta, tj. s obzirom na ekonomsku štetu koja se ovim vidom kriminalnog ispoljavanja nanosi jednoj državi, smatramo da se u budućnosti posebna pažnja mora usmeriti na sprečavanje i suzbijanje organizovanog privrednog kriminaliteta kao činioca ugrožavanja nacionalne bezbednosti jedne zemlje.

1.7.3. Delovanje organizovanih kriminalnih grupa u oblasti političkog kriminaliteta

Delatnost organizovanih kriminalnih grupa u oblasti političkog kriminaliteta ogleda se u vršenju krivičnih dela kojima se ugrožava ustavno-pravni poredak i aparat vlasti, odnosno unutrašnja bezbednost jedne zemlje. Radi se pre svega o vršenju sledećih krivičnih dela iz oblasti političkog kriminaliteta: ubistvo predstavnika najviših državnih organa, oružana pobuna, terorizam, diverzija, sabotaža i sl. Ovde treba napomenuti da, iako je delatnost organizovanih kriminalnih grupa u oblasti političkog kriminaliteta, slična sa delovanjem ostalih unutrašnjih političkih ekstremista (kako po organizacionoj strukturi tako i po tipovima zločina), ona je za razliku od delovanja ostalih političkih eksteremista (klasični politički kriminal), pre svega, usmerena na sticanje ekonomske koristi, dok je delatnost ostalih unutrašnjih ekstremističkih grupa usmerena na ostvarenje određenih političkih ciljeva, poput obaranja aktuelnog vladajućeg režima, promena ustavno-pravnog poretka, otepljenje dela teritorije i sl.

Dakle, organizovane kriminalne grupe svoju delatnost u sferi političkog kriminaliteta realizuju ne zbog ostvarenja nekih prevratničkih ciljeva, već

prevashodno zbog stvaranja bolje pozicije za uvećanje finansijske koristi i ekonomske moći. Kako to navodi profesor Branislav Simonović: "Organizovani kriminalitet nema potrebu da ruši državu, već da se inkorporira u nju" (Simonović, 2004:628). S tim u vezi organizovane kriminalne grupe pribegavaju vršenju pojedinih krivičnih dela iz oblasti političkog kriminaliteta.

Sa stanovišta nacionalne bezbednosti jedne zemlje svakako je najinteresantnija sprege između delatnosti organizovanih kriminalnih grupa i terorističkih grupa, organizacija i pokreta. Sprege između organizovanog kriminala i terorizma postoji u slučajevima kada:

- organizovane kriminalne grupe krijumčare, odnosno ilegalno unose u zemlju naoružanje i opremu za potrebe terorističkih grupa, organizacija i pokreta, kao i strane plaćenike i teroriste;
- organizovane kriminalne grupe profitom stečenim od kriminalne delatnosti finansiraju terorističke grupe, organizacije ili pokrete ili preko tzv. fasadnih preduzeća, odnosno preko of-šor kompanija posreduju u finansijskim transakcijama između terorista i njihovih finansijera;
- terorističke organizacije u saradnji sa organizovanim kriminalnim grupama obavljaju određene kriminalne delatnosti iz oblasti organizovanog kriminala (ilegalna proizvodnja i prodaja opojnih droga, trgovina ljudima, trgovina ljudskim organima i sl.), kako bi došli do finansijskih sredstava za realizovanje terorističkih aktivnosti;
- organizovane kriminalne grupe, vrše terorističke akte kako bi na vlast doveli onu partiju, odnosno političku opciju koju su uspešno podkupili, odnosno korumpirali.

Osim toga organizovani kriminal je često oslonac i logistika stranim obaveštajnim službama u izvršavanju zadataka i „prljavih“ poslova. Podrška se kreće u rasponu od klasičnog prikupljanja obaveštajnih podataka, preko organizovanja ilegalnih ulazaka u zemlju i izlazak iz nje pripadnicima i saradnicima obaveštajnih službi, dobavljanja falsifikovanih dokumenata, ustupanja veza i operativnih pozicija u strukturama državne administracije, do nabavke i dostavljanja vatrenog oružja i eksplozivnih naprava za sprovođenje ili samog sprovođenja subverzivnih akcija (atentati, otmice i sl.) (Mijalković, 2009:227).

Vršenjem krivičnih dela iz oblasti političkog kriminaliteta, kao i uspostavljenjem sprege organizovanih kriminalnih grupa sa ostalim unutrašnjim i spoljnim subjektima ugrožavanja nacionalne bezbednosti, organizovane kriminalne grupe ugrožavaju pre svega unutrašnja i spoljna bezbednost kao komponentu nacionalne bezbednosti jedne zemlje.

1.7.4. Delovanje organizovani kriminalnih grupa u oblasti ekološkog kriminaliteta

Ekološki kriminalitet je poseban vid kriminaliteta koji ima za posledicu zagađivanje vode, vazduha i zemljišta u većem obimu ili na širem području, čime se dovodi u opasnost život i zdravlje ljudi ili prouzrokuje uništenje biljnog ili životinjskog sveta većih razmera. Ovaj oblik kriminalnog ispoljavanja karakteriše se: latentnošću, masovnošću, dinamičnošću, visokim stepenom specijalizacije i profesionalizacije, organizovanošću, internacionalnošću, fleksibilnošću u odnosu na novonastale promene u društveno-političkim i ekonomskim odnosima u društvu, kao i visokom tamnom brojkom. Uzevši u obzir napred navedene karakteristike, kao i dinamiku kretanja ovog vida kriminalitenog ispoljavanja, možemo sa sigurnošću reći da je masovnost njegova osnovna karakteristika. Naime, svakodnevno, u svim delovima sveta izvrši se ogroman broj krivičnih dela iz oblasti ekološkog kriminaliteta. Ovakvog stanje, odnosno pojava i ekspanzija ekološkog kriminaliteta najviše se dovodi u vezu s razvojem nauke i tehnike, uvođenjem novih tehnologija, korišćenjem novih i moćnih izvora energije, izgradnjom ogromnog broja industrijskih postrojenja i razvojem velikih urbanih sredina. Dakle, upravo razvoj nauke i tehnike, i primena naučno tehnoloških dostignuća daju ovom vidu kriminaliteta osobine poput latentnosti, dinamičnosti, fleksibilnosti, specijalizacije i profesionalizacije i organizovanosti. Takođe, činjenica da je industrijski razvoj u ekspanziji u skoro svim delovima sveta, daje ovom vidu kriminaliteta internacionalni karakter. Osim toga, internacionalni karakter ekološkog kriminaliteta se ogleda i u činjenici da posledice ovog vida kriminalnog ispoljavanja ne poznaju granice.

Ekspanziji ekološkog kriminaliteta doprinosi i ekonomski interes koji sa sobom nosi primenu savremenih naučnih i tehnoloških dostignuća. Nime, ogroman profit koji određene multinacionalne kompanije ostvaruju primenom tzv. prljavih tehnologija, potiskuje u drugi plan ugrožavanje životne sredine. Ovaj oblik kriminalnog ispoljavanja posebno pogađa nerazvijene zemlje koje u cilju ostvarivanja profita pribegavaju skladištenju, odnosno izgradnji fabrika za reciklažu otpadnih i toksičnih materijala. Na ovaj način nerazvijene zemlje postaju deponija visoko razvijenih zemalja koje troše ogromne količine novca kako bi se oslobodili od materija koje zagađuju životnu sredinu. Osim ovog načina, visokorazvijene zemlje se oslobađaju tzv. prljave tehnologije, tako što umesto da zastarele proizvode recikliraju u sopstvenoj zemlji, oni ih šalju siromašnim zemljama u vidu donacija, odnosno humanitarne pomoći.

U poslednje vreme u procesu izvoza prljavih tehnologija sve je veće učešće raznih organizovanih kriminalnih grupa, koje u ovoj delatnosti vide mogućnost za ostvarenje profita. Naime, određene svetske farmaceutske kompanije plaćaju organizovanim kriminalnim grupama za usluge nelegalnog oslobađanja od radioaktivnog i toksičnog otpada. Iz tog razloga, transportovanje, krijumčarenje i odlaganje radioaktivnog i toksičnog otpada postaje sve dominantniji vid ekološkog

kriminaliteta. Ovo se vrši tako što kriminalne organizacije krijumčare toksični otpad na teritoriju nerazvijenih zemalja gde ga ilegalno skladište. Jedan od nelegalnih načina oslobađanja od pomenutog otpada jeste i taj da se on tovari na brodove koji se potom odvoze na pučinu mora gde se pomenuti tovar izbacuje u more, ili se pak upotrebom eksploziva ceo brod sa sve tovarom potapa u more. Na ovaj način kriminalne organizacije i farmaceutske kompanije ostvaruju ogroman profit, izbegavajući plaćanje skupih postupaka recikliranja, odnosno skladištenja tog otpada. Naime, toškovi legalnog odlaganja rizičnog otpada su za 95% veći u odnosu na cenu ilegalnog odlaganja pomenutog otpada. Osim skupe procedure legalne reciklaže ovog otpada, na ekspanziju ovog vida kriminalnog ispoljavanje utiče i sve veća količina visokotoksičnog otpada u razvijenim zemljama i sve manje prostora u postojećim postrojenjima za reciklažu. Prema rezultatima analize iz 2003. godine samo na prostoru Evropske Unije godišnje preostane oko 150 miliona tona visoko toksičnog otpada od čega se samo 15% legalno odlaže ili reciklira. Osim navedenih faktora ekspanziji ilegalnog transportovanja, krijumčarenja i odlaganja rizičnog otpada doprinosi interes koji kriminalne ogranizacija pronalaze u ovom vidu kriminalnog ispoljavanja. Bavljenje ovim vidom ekološkog kriminaliteta omogućava ostvarivanje veoma velikog profita uz minimalana ulaganja i minimalan rizik od otkrivanja. Naime, otpad se uglavnom odlaže u zabačenim mestima, koja su slabo naseljena ili nenaseljena, tako da se ova kriminalna delatnost može odvijati godinama neopaženo, odnosno nesmetano, sve dok nivo zagađnja ne postane tehnički merljiv ili se pojave fizičke posledice po ekosistem i ljude (Korać, 2009:8). Takođe, blaga kaznena politika prema učiniocima ovog oblika kriminaliteta sve više utiče na to da organizovane kriminalne preorjentišu svoju kriminalnu delatnost na polje ekološkog kriminaliteta. Najnoviji primer ovakvog kriminalnog delovanja jeste slučaj otkrivanja 30 potopljenih brodova natovarenih toksičnim i radioaktivnim otpadom od strane kriminalne organizacije Ndragenta u Sredozemnom moru. U ovom slučaju postoji opasnost da su planktoni već apsorbovali radoaktivnost, tako da bi ona mogla da se proširi na lanac hrane, što predstavlja ozbiljnu pretnju očuvanju i zaštiti životne sredine na ovom području.⁴ Dakle, ovaj oblik kriminalnog ispoljavanja ugrožava ekološku i zdravstvenu bezbednost kao segmente nacionalne bezbednosti jedne zemlje.

---

⁴ Italijanske vlasti su 15. septembra saopštile da su pronašle olupinu broda sa 180 buradi toksičnog materijala, koji je potopila mafija, i da se veruje da više od 30 takvih brodova leži duž južne obale Italije. Ovaj slučaj izbio na svetlost dana posle svedočenja bivšeg člana kalabrijske mafije da je sa bivšim kolegama dobio između dva i 20 miliona evra da potope preko 30 brodova sa otpadom iz raznih evropskih farmaceutskih kompanija. Lokaciju broda otkrio je Frančesko Fondi, bivši pripadnik kriminalne organizacije Ndrangeta, čije je sedište u Kalabriji, koji svedočio da je koristio eksploziv da potopi taj i još dva broda. Internet stranica <http://www.blic.rs/svet.php?id=112686>, dostupno 28.09.2009. godine.

Takođe, na osnovu navedenog možemo konstatovati da organizovani ekološki kriminalitet, s obzirom na svoju specifičnost predstavlja itekako ozbiljnu pretnju nacionalnoj bezbednosti. ugrožavanje Naime, za razliku od ostalih rizika i pretnji nacionalne bezbednosti, poput raznih oblika unutrašnjeg ekstremizma, delovanje organizovanih kriminalnih grupa u sferi ekološkog kriminaliteta je mnogo perfidnije što za posledicu ima znatne poteškoće u suzbijanju i sprečavanju ovog vida kriminalnog ispoljavanja. Takođe, za razliku od ostalih bezbednosnih rizika i pretnji organizovani ekološki kriminalitet preti da ugrozi život i zdravlje svih pripadnika određene društvene zajednice bez obzira na pol, rasnu, nacionalnu i versku pripadnost. Osim toga, posledice ovog vida kriminalnog ispoljavanja su dalekosežne i veoma se teško saniraju, a u nekim slučajevima ih je gotovo nemoguće otkloniti.

2. Spoljni subjekti ugrožavanja nacionalne bezbednosti

Spoljni subjekti ugrožavanja nacionalne bezbednosti, odnosno spoljni rizici i pretnje nacionalne bezbednosti obuhvataju one subjekte (grupe, organizacije i institucije) čije delovanje dolazi izvan granica jedne zemlje, a usmerno je na ugrožavanje njene nacionalne bezbednosti. Spoljne subjekte ugrožavanja nacionalne bezbednosti čine svi oblici agresivnog (vojnog i nevojnog) delovanja drugih država i međunarodnih organizacija, zatim delovanje međunarodnih terorističkih organizacija i delovanje transnacionalnih organizovanih kriminalnih grupa.

2.1. Agresivno delovanje drugih država i međunarodnih organizacija

Države, odnosno njihovo agresivno delovanje, su odvajkada predstavljale glavni spoljašnji subjekt ugrožavanja nacionalne bezbednosti svake zemlje. Shodno tome, možemo reći da strane države predstavljaju tradicionalni spoljašnji subjekt ugrožavanja nacionalne bezbednosti jedne zemlje. Do agresivnog delovanje drugih, odnosno stranih država prema nacionalnoj bezbednosti jedne zemlje dolazi, pre svega, zbog nastojanja tih zemalja (zemalja agresora) da ostvare određene političke interese na uštrb ugrožavanja osnovnih vitalnih vrednosti neke druge zemlje, ili zemalja, odnosno njihove nacionalne bezbednosti. Te svoje pretenzije države su oduvek ostvarivale samostalnim agresivnim delovanjem ili agresivnim delovanjem u saradnji sa dve ili više drugih država, a od 20. veka i putem međunarodnih organizacija, zloupotrebljavajući pritom pravila međunarodnog javnog prava.

Dakle, kao jedni od ključnih subjekata ugrožavanja nacionalne bezbednosti na spoljašnjem planu u današnje vreme se javljaju strane, odnosno druge države i međunarodne organizacije, tačnije agresivno delovanje ovih subjekata. Pre nego što se upustimo u razmatranje metodologije agresivnog delovanja drugih država i međunarodnih organizacija, najpre je neophodno reći nešto više o tome zašto u današnje vreme posebno izdvajamo agresivno delovanje međunarodnih

organizacija od agresivnog delovanja država, pre svega, zajedničkog agresivnog delovanja više država (tradicionalnog oblika agresivnog delovanja stranih država), kao zasebni spoljašnji subjekt ugrožavanja nacionalne bezbednosti. Naime, ako uzmemo u obzir da su određene međunarodne (međudržavne) organizacije u osnovi sastavljene od više samostalnih država članica, tj. na bazi saglasnosti volja suverenih država, kao i da smisao i cilj međunarodnih organizacija ne leži u njima samima, nego u ostvarenju specifičnih ciljeva za koje su osnovane (Avramov & Kreća, 2006: 168), možemo reći da i njihovo agresivno delovanje predstavlja zajedničko agresivno delovanje više država (članica) prema nacionalnoj bezbednosti jedne ili više zemalja. Međutim, ovo zajedničko agresivno delovanje više država članica pod okriljem neke međunarodne organizacije je znatno drugačije od klasičnog, odnosno tradicionalnog, vaninstitucionalnog zajedničkog agresivnog delovanja više država prema nacionalnoj bezbednosti jedne ili više zemalja.

Ovo razliku prvimo pre svega zbog toga što se određene međunarodne organizacije javljaju kao samostalni subjekti međunarodnog javnog prava, tj. u granicama svoje nadležnosti međunarodne organizacije poseduju svoju sopstvenu volju, različitu od pojedinačne volje država. One mogu, u tim okvirima, da preduzimaju akcije, donose pravne akte i neposredno su odgovorne za svoja dela (Avramov & Kreća, 2006:171). Međutim, pojedine države, pre svega velike svetske sile, koje zauzimaju odlučujuće i rukovodeće pozicije u određenim međunarodnim organizacijama, zloupotrebljavaju taj svoj položaj i ulogu u datoj međunarodnoj organizaciji nastoje da svoje nacionalne interese prikažu kao interese te međunarodne organizacije, odnosno interese međunarodne zajednice, i tako pridobiju podršku ostalih ili bar većine država članica u ostvarenju tih interesa. Ukoliko u tome i uspeju, dolazi do usmeravanja aktivnosti date međunarodne organizacije ka realizaciji tih ciljeva, kao ciljeva same organizacije a ne ciljeva partikularno određene države. U takvim situacijama međunarodna organizacija deluje u pravcu ostvarenja tih interesa nezavisno od aktivnosti pojedinačnih država (veliki sila) koje su lično zainteresovane za ostvarenje istih, i nezavisno od volje onih država koje nisu neposredno zainteresovane za realizaciju tih ciljeva. Osim toga, međunarodna organizacija ostvaruje tako postavljene ciljeve putem svojih organa koji u tom smislu primenjuju određene agresivne metode i sredstva, npr., primena diplomatskih, ekonomskih i vojnih sankcija od strane OUN-a.

Takođe, ovde treba napomenuti da treba praviti razliku između delovanja međunarodnih međudržavnih organizacija, od agresivnog delovanja međunarodnih nevladinih organizacija. Naime, dok se u prvom slučaju radi o uslovno rečeno subjektu ugrožavanja koji deluje nezavisno od volje pojedinačnih država članica, u drugom slučaju se međunarodne nevladine organizacije javljaju samo kao sredstvo agresivnog delovanje jedne ili više država. Naime, analizom izvršenom poslednjih godina u zemljama Zapada dokazano je da je najveći broj novostvorenih nevladinih organizacija finansiran od strane pojedinih vlada, multinacionalnih kompanija pa i raznih obaveštajnih službi, te da u tom sektoru ima najmanje milosrđa i brige za

unesrećene. Finansiranje je u ovom slučajevima uslovljeno obavljanjem sasvim određenih zadataka (obaveštajnih, subverzivnih i sl). U tom smislu pojedine nevladine organizacije postaju servisne organizacije stranih vlada, što ih diskvalifikuje kao dobrovoljne, nevladine organizacije (Avramov & Kreća, 2006:176).

Dakle, bez obzira što se kao inicijator agresivnog delovanja međunarodnih organizacija uvek javlja određena država, ili države sa svojim interesima, ipak treba praviti razliku između samostalnog agresivnog delovanja jedne, ili zajedničkog agresivnog delovanja dveju ili više država, sa jedne strane, od agresivnog delovanja međunarodnih (međudržavnih) organizacija sa druge strane. Iz tog razloga i govorimo o agresivnom delovanju stranih država i međunarodnih organizacija, kao spoljašnjim subjektima ugrožavanja nacionalne bezbednosti. Međutim, s obzirom na činjenicu da pojedine agresivne metode praktikuju kako države tako i međunarodne organizacije, navedeni subjekti, odnosno njihovo agresivno delovanje biće obrađeno na jednom mestu.

Agresivno delovanje stranih država i međunarodnih organizacija obuhvata:

- agresivno delovanje stranih obaveštajnih službi
- političke pritiske,
- mere ekonomske prinude,
- oružane pritiske,
- oružanu agresiju,
- oružanu intervenciju,
- specijalni rat (sukob niskog intenziteta).

2.2. Međunarodne terorističke grupe

Najpre treba istaknuti da u literaturi ne postoji posebna definicija međunarodne terorističke grupe, već samo definicije terorističke grupe, pod kojom se podrazumevaju sve terorističke grupe bez obzira na njihov sastav, ideologiju, prostorni okvir delovanja ili karakter objekta napada. Teroristička grupa se uglavnom definiše kao grupa političkih ekstremista koja praktikuje, ili ima značajne podgrupe koje praktikuju terorizam. Shodno navedenom, možemo reći da su terorističke grupe zapravo politički ekstremisti koji praktikuju terorizam kao metod agresivnog delovanja. U zavisnosti od toga da li su te grupe sastavljene samo od državljana jedne zemlje ili je njihov sastav internacionalni, tj. čine ga državljani više zemalja, možemo ih podeliti na unutrašnje (unutar državne) terorističke grupe i međunarodne terorističke grupe.

Ovde treba napomenuti da se u literaturi pravi razlika na unutrašnji i međunarodni terorizam, što ne treba poistovećivati sa podelom na unutrašnje i međunarodne terorističke grupe. Naime, pod unutrašnjim terorizmom se podrazumeva takav metod agresivnog delovanja u kome se terorističke akcije odvijaju na teritoriji samo jedne zemlje i uperene su protiv dobara samo te zemlje i kada su svi njeni učesnici državljani te zemlje. Dok, međunarodni terorizam

obuhvata takav metod agresivnog delovanja u kome su u teroristički akt direktno ili indirektno, namerno ili nenamerno, uvučene dve ili više država, bilo preko svojih državljana ili dobara koja mogu biti subjekti ili objekti terorističkog napada, odnosno kada je terorističkim aktom pogođeno dobro koje uživa međunarodnu zaštitu.

Dakle podela na unutrašnje i međunarodne terorističke grupe se vrši isključivo samo na osnovu sastava tih grupa (domaći ili međunarodni). Dok podela na unutrašnji i međunarodni terorizam pored sastava uključuje i prostorni okvir delovanja (unutar ili izvan teritorije jedne države), kao i karakter objekta napada (domaći ili inostrani, odnosno međunarodni).

Iz navedenog možemo uvideti da u dobroj meri postoji poklapanje između ovih podela, tj. da su uglavnom unutrašnje terorističke grupe nosioci unutrašnjeg terorizma, dok su međunarodne terorističke grupe nosioci međunarodnog terorizma. Međutim, i unutrašnje terorističke grupe, tj. grupe sastavljene samo od državljana jedne zemlje mogu biti nosioci međunarodnog terorizma. Npr., ako neka teroristička grupa sastavljena samo od državljana jedne zemlje izvede teroristički akt na teritoriji druge zemlje, ili protiv nekog objekta ili dobra druge zemlje, odnosno objekta ili dobra od međunarodnog značaja. Osim toga, treba napomenuti da međunarodni terorizam predstavlja spoljni društveni faktor ugrožavanja nacionalne bezbednosti, dok međunarodne terorističke grupe predstavljaju spoljne subjekte ugrožavanja nacionalne bezbednosti jedne zemlje.

Shodno svemu napred navedenom, unutrašnjim terorističkim grupama podrazumevamo one političko-ekstremističke grupe, koje su sastavljene od državljana jedne zemlje bez obzira da li svoju delatnost sprovode u okviru granica jedne zemlje, prema građanima te zemlje, odnosno objektima i dobrima te zemlje, ili pak to rade na teritoriji dve ili više zemalja, ili prema stranim državljanima, odnosno objektima i dobrima drugih država ili objektima i dobrima od međunarodnog značaja. Dok međunarodnim terorističkim grupama smatramo one političko-ekstremističke grupe koje u svom sastavu imaju državljanke dve ili više zemalja, bez obzira na to na čijoj teritoriji sprovode svoju terorističku delatnost, kao i na to prema čijim stanovnicima ili dobrima je ona uperena.

Pored internacionalnog sastava, međunarodne terorističke grupe se po pravilu, u većini slučajeva karakterišu i uverenjem, odnosno političkom ideologijom koja premašuje granice jedne zemlje, tj. nema prostorno ograničenje. Naime, od 70-ih godina 20-og veka pa na ovamo kod međunarodnih terorističkih grupa dolazi do pojave shvatanja, kako one treba da se bore ne samo protiv jedne države, već protiv grupacije država koje imaju izvesnih sličnosti ili dele slične vrednosti, pa čak i protiv međunarodnih organizacija. Primer međunarodne terorističke grupe sa ovakvom ideologijom je grupa „Bader-Majnhof“ iz SR Nemačke, koja je delovala 70-ih godina na prostoru Evrope. Iz proglašenja pomenute grupe može se uvideti da su oni imali nameru da se u ime „trećeg sveta“ bore protiv razvijenih zemalja koje smatraju eksploatatorskom, imperijalističkom elitom (Dimitrijević, 1980:25). Naime, u ćeliji Ulrike Meinhof nađen je nacrt kataloga za arhivu njene organizacije,

u kome se pod naslovom „Međunarodne imperijalističke organizacije-konferencije“ navode Ujedinjene nacije, NATO, Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi i Varšavski pakt, bez ikakvog međusobnog razlikovanja (Dimitrijević, 1980:25). Pored navedene grupe, klasičan primer međunarodne terorističke grupe sa nadnacionalnom ideologijom je i svakako Al Kaida (Al-Qa'ida) čija se ideologija ogleda u težnji ka nasilnom obaranju neislamskih režima i proterivanjem zapadnjaka i nemuslimana (pre svega Amerikanaca, njihovih saveznika i jevreja) iz muslimanskih zemalja, tj. usmeravanje napada prema svemu što je američko, odnosno proameričko, na sve Amerikance i njihove saveznike, Cioniste, pri tom, ne praveći razliku između vojnika, civila, žena i dece.

Ovako svhaćene međunarodne terorističke grupe, odnosno njihovo delovanje smatramo spoljnim subjektom ugrožavanja nacionalne bezbednosti jedne zemlje. Pod terorističkim delovanjem međunarodnih terorističkih grupa u užem smislu misli se pre svega na vršenje krivičnih dela međunarodnog terorizma,⁵ dok se u širem smislu misli na svaki oblik terorističkog delovanja koji je izvršen od strane terorističke grupe sa internacionalnim sastavom. Što znači da između terorizma kao metoda agresivnog delovanja unutrašnjih političkih ekstremista i terorizma kao metoda delovanja međunarodnih političkih ekstremista gotovo da i nema razlike. Međutim, s obzrom na činjenicu da pripadnici međunarodnih terorističkih grupa potiču iz više zemalja, to znači da one za razliku od unutrašnjih terorističkih grupa imaju razgranatiju mrežu, kao i veću mogućnost za finansiranje, povezivanje sa transnacionalnim kriminalnim grupama, međunarodnim organizacijama, stranim obaveštajnim službama, pa čak i vladama stranih država. Zbog čega delovanje međunarodnih terorističkih grupa može imati veće negativne efekte od po nacionalnu bezbednost jedne zemlje od delovanja unutrašnjih terorističkih grupa.

Na kraju ovde treba napomenuti, da pojedini zapadni političari i teoretičari, pre svega američki, namerno preuveličavaju opasnost koja nacionalnoj bezbednosti njihovih zemalja preti, od strane pojedinih međunarodnih terorističkih grupa. Ovo rade zbog toga što žele da pridobiju naklonost, odnosno podršku i odobrenje domaće i međunarodne javnosti u preduzimanju aktivnosti na polju suprotstavljanja međunarodnim terorističkim grupama, a onda tu poziciju koriste da pod izgovorom borbe protiv terorizma preuzmu određene akcije kojima se direktno mešaju u unutrašnje stvari određenih zemalja. S tim da, stvarna svrha tih akcija nije neutralisanje tih terorističkih grupa već ostvarenje nekih drugih političkih ciljeva (nasilna promena režima na vlasti, okupiranje teritorije i sl.).

---

⁵ U međunarodnom javnom pravu propisana su, kao posebna dela međunarodnog terorizma sledeći oblici terorističkog delovanja: a) otmica vazduhoplova; b) nezakoniti akti upereni protiv bezbednosti civilnog vazdušnog saobraćaja; v) nasilje prema licima koja uživaju međunarodnu zaštitu; g) otmica (kidnapovanje) lica pod međunarodnom zaštitom i d) organizovanje terorističkih udruženja za vršenje gore navedenih krivičnih dela.

2.3. Transnacionalne organizovane kriminalne grupe

Kao i kod međunarodnih terorističkih grupa, najpre treba istaknuti da u literaturi ne postoji posebna definicija transnacionalne organizovane kriminalne grupe, već samo definicije organizovane kriminalne grupe pod kojom se podrazumevaju kako one grupe koje deluju na teritoriji jedne države, tako i one grupe koje deluju na teritoriji dve ili više država. S obzirom na činjenicu da u ovom radu pravimo razliku između organizovanih kriminalnih grupa kao unutrašnjih subjekata ugrožavanja nacionalne bezbednosti, i transnacionalnih organizovanih kriminalnih grupa, kao spoljašnjih subjekata ugrožavanja nacionalne bezbednosti. Smatramo da ova dva oblika organizovanog kriminalnog ispoljavanja treba najpre jasno razgraničiti, a zatim ukazati na karakteristike delovanja transnacionalnih organizovanih kriminalnih grupa kao spoljnjih subjekata ugrožavanja nacionalne bezbednosti jedne zemlje.

S obzirom da je o definiciji organizovane kriminalne grupe već bilo reči u delu teksta koji se odnosi na organizovane kriminalne grupe kao unutrašnje subjekte ugrožavanja nacionalne bezbednosti (videti na strani 94), odavde ćemo ukazati samo na to šta podrazumevamo pod transnacionalnim organizovanim kriminalnim grupama. Transnacionalne organizovane kriminalne grupe, kao spoljašnji subjekti nacionalne bezbednosti, za razliku od organizovanih kriminalnih grupa (domaćih), kao unutrašnjih subjekata ugrožavanja nacionalne bezbednosti, svoju kriminalnu delatnost realizuju na teritoriji dveju ili više država. U suštini radi se o istim tipovima organizovanog kriminalnog ispoljavanja sa jedinom razlikom što transnacionalne organizovane kriminalne grupe kao spoljašnji subjekti ugrožavanja nacionalne bezbednosti svoju kriminalnu delatnost vrše na teritoriji dve ili više država, dok organizovane kriminalne grupe (domaće) kao unutrašnji subjekti ugrožavanja nacionalne bezbednosti svoju kriminalnu aktivnost vrše u okviru granica jedne zemlje. Dakle kao kriterijum za razlikovanje uzima se prostorni okvir delovanja, što naravno za sobom povlači i međunarodni sastav transnacionalne organizovane kriminalne grupe. Naime, s obzirom da je za obavljanje organizovanog kriminalnog delatnosti na teritoriji više država potrebna uska saradnja sa kriminalcima iz drugih zemalja onda se podrazumeva da ovakve organizovane kriminalne grupe čine lica koja su državljani dve ili više zemalja.

Najpoznatijim transnacionalnim organizovanim kriminalnim grupama smatraju se italijanske transnacionalne kriminalne organizacije Cosa Nostra, Ndrangheta, Camorra, Nuova Sacra Corona Unita, zatim japanske Jakuze, kineske Trijade, kolumbijski narko karteli i sl (Ignjatović, 1998:165). Pored njih veoma značajnu ulogu imaju Nigerijska mafija, Meksički narko-karteli, Albanska mafija, bande motociklista (Anđeli pakla, Odmetnici) Turske, Balkanske i druge transnacionalne kriminalne organizacije.

Da bi smo napravili razliku između ugrožavanja nacionalne bezbednosti delovanjem transnacionalnih organizovanih kriminalnih, od ugrožavanja nacionalne bezbednosti delovanjem unutrašnjih organizovanih kriminalnih grupa,

najpre je neophodno ukazati šta se podrazumeva pod transnacionalnim krivičnim delima. U članu 2 Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala transnacionalna krivična dela su odeđena kao:

- a) krivična dela počinjena u više od jedne države,
- b) krivična dela počinjena u jednoj državi, ali su se bitni aspekti pripreme planiranja, upravljanja izvršenjem del a ili kontrole nad izvršenjem odvijali u drugoj državi, ili
- c) krivična dela počinjena u jednoj državi, ali su u njihovo izvršenje uključene kriminalne grup koje inače učestvuju u činjenju krivičnih dela u više od jedne države, ili
- d) krivična dela počinjena u jednoj državi, ali se njihove posledice osećaju i u drugoj državi.

Svako krivično delo koje zadovoljava bilo koji od ova četiri kriterijuma automatski se ima smatrati delom transnacionalnog organizovanog kriminala.

Kriminalno delovanje transnacionalnih organizovanih kriminalnih grupa možemo podeliti u dve kategorije, u prvu spadaju sve one kriminalne radnje iz oblasti klasičnog, privrednog, političkog i ekološkog kriminaliteta koje vrše unutrašnje organizovane kriminalne grupe, dok u drugu grupu spadaju one kriminalne delatnosti koje su svojstvene samo transnacionalnim organizovanim kriminalnim grupama, radi se pre svega o raznim oblicima krijumčarenja, poput ljudi, oružja, municije, droge, kulturnih dobara i sl. S obzirom da je o kriminalnim delatnostima koje spadaju u prvu grupu već bilo reči u delu rada koji se odnosi na organizovane kriminalne grupe kao unutrašnje subjekte ugrožavanja nacionalne bezbednosti, na ovom mestu ćemo ukazati samo na kriminalne delatnosti transnacionalnih organizovanih kriminalnih grupa koje svrstavamo u drugu grupu, tj. na krijumčarenje

Krijumčarenje kao oblik delovanja transnacionalnih organizovanih kriminalnih grupa spada u oblast privrednog kriminaliteta i ogleda se u organizovanom unošenju ili iznošenju robe domaćeg ili stranog porekla, preko carnske linije, izbegavajući mere carinskog nadzora. Ovaj oblik kriminaliteta u literaturi se još označava izrazima „šverc“, „crna berza“, „kontra banda“ itd.

U zavisnosti od vrste robe, odnosno predmeta krijumčarenja razlikujemo krijumčarenje oružja i municije, krijumčarenje opojnih droga, krijumčarenje kulturnih dobara, krijumčarenje tehničkih proizvoda, krijumčarenje roba široke potrošnje, krijumčarenje nuklearnog i drugog štetnog otpada, krijumčarenje plemenitih metala i sl.

Krijumčarenje predstavlja opasnost po društveno ekonomski sistem jedne ili više zemalja u zavisnosti od pravaca u kome se krijumčarenje odvija. Posledice vršenja ovog krivičnog dela od strane transnacionalnih organizovanih kriminalnih grupa ogledaju se u pojavi neloyalne konkurencije, a samim tim i do ekonomske nestabilnosti u jednoj zemlji. Osim toga, krijumčarenje robe, poput, oružja municije i opojnih droga, može imati za posledicu vršenje drugih teških krivičnih dela kao što su ubistava, razbojništva, oružane pobune i sl., čime se ugrožavaju pre svega

pojedinačna, socijalna i unutrašnja bezbednost kao komponente nacionalne bezbednosti jedne zemlje.

Ovde treba napomenuti, da kao i organizovani kriminal na unutrašnjem, tako i organizovani kriminal na međunarodnom planu predstavlja pretnju nacionalnoj bezbednosti jedne ili više zemalja, pre svega, zbog toga što ove kriminalne grupe osim toga što nastoje da na nezakonit način steknu profit isto tako na nezakonit način steknu moć, pre svega političku. Shodno tome, i transnacionalne kriminalne grupe, kao i unutrašnje organizovane kriminalne grupe nastoje da vrše uticaj na legitimne društvene institucije jedne zemlje. Transnacionalne organizovane kriminalne grupe na taj način ugrožavaju socijalno-ekonomske, političke i vojne komponente državne vlasti. Praktikovanje korupcije od strane transnacionalnih organizovanih kriminalnih grupa može imati štetan uticaj na stanje društveno-ekonomskih i društveno-političkih odnosa u jednoj zemlji, što podriva njenu sposobnost da projektuje moć. Naime, široko rasrostranjena korupcija dovodi do sloma poverenja koju javnost ima u državni aparat. Isto tako, krijumčarenjem i pranjem novca izvan svojih granica, zatim krijumčarenjem oružija transnacionalne organizovane kriminalne grupe takođe ugrožava vojne resurse i odbrambenu moć jedne zemlje. One poseduju profesionalne naoružane formacije koje predstavljaju potencijalnu oružanu pretnju sistemu nacionalne bezbednosti. Npr. u Meksiku je Gulf kartel formirao elitnu jedinicu bivših vojnih oficira nazvan Zete koji ima za cilj da zaštiti puteve krijumčarenja, odnosno da osigura bezbedno odvijanje njihove kriminalne delatnosti (Picarelli, 2009:463).

Delovanje transnacionalnih kriminalnih grupa u cilju sticanja profita i politička vlast su, međusobno veoma blisko povezani i moglo bi se reći da sve transnacionalne organizovane kriminalne grupe koje teže da ostvare što veću materijalnu korsit od kriminalnih aktivnosti, ujedno nastoje preuzmu kontrolu nad distribucijom političke moći u društvu, odnosno državama u kojima sprovode svoje kriminalne radnje i na taj način dođu do pouzdanog sredstva za sticanje profita. Očigledno je, da ako je država kriminalizovana, i kriminalna grupa koja je kontroliše može više da profitira. Takva država će usvojiti zakone koji faktički proširuju mogućnost manevrsanja organizovanog kriminala i povećavaju vrednost kriminalne grupe koja takvom državom dominira na globalnom kriminalnom tržištu, a sve to dovodi do dramatičnog povećanja kriminalnog profita za tu grupu (Fatić, 2005:78).

Zaključak

Na osnovu svega navedenog možemo oučiti jasnu razliku između unutrašnjih i spoljnih subjekata ugrožavanja nacionalne bezbednosti. Takođe, pod unutrašnjim subjektima ugrožavanja nacionalne bezbednosti smatramo različite oblike unutrašnjeg političkog ekstremizma, odnosno unutrašnje političke ekstremiste, a pod ovim subjektima podrazumevamo sledeće:

- totalitarni pokreti i organizacije;

- nacionalističke, odnosno nacional-šovinističke grupe, organizacije i pokrete;
- klerošovinističke grupe organizacije i pokrete;
- ideološko-šovinističke partije;
- rasističke grupe, organizacije i pokrete;
- regionalno separatističke i partikularističke grupe, organizacije i pokrete;
- mafijaške organizacije i druge organizovane oblike kriminalnog ispoljavanja.

Kada su u pitanju spoljni subjekti ugrožavanja nacionalne bezbednosti na osnovu svega navedenog možemo reći da njih čine svi oblici agresivnog (vojnog i nevojnog) delovanja drugih država i međunarodnih organizacija, zatim delovanje međunarodnih terorističkih organizacija i delovanje transnacionalnih organizovanih kriminalnih grupa.

Takođe, ono što možemo zaključiti iz obrade teme ovog rada jeste da je za razliku od ostalih oblika unutrašnjeg ekstremizma, organizovani kriminal, odnosno delovanje organizovanih kriminalnih grupa jedini subjekt ugrožavanja nacionalne bezbednosti neideološkog karaktera. Dakle, dok se u osnovi ostalih formi ekstremističkog delovanja na unutrašnjem nalazi neka ideologija, poput totalitarističke, nacionalšovinističke, klerošovinističke, rasističke, separatističke itd, organizovani kriminal, odnosno delovanje organizovanih kriminalnih grupa je neideološko, tj. njihovo delovanje je usmereno isključivo na sticanje profita ili moći.

Kao posebno interesantne spoljašnje subjekte ugrožavanja nacionalne bezbednosti u današnje vreme izdvojili bi međunarodne organizacije, odnosno zloupotrebu međunarodnih organizacije od strane pojedinih velikih svetskih sila koje zauzimaju odlučujuće i rukovodeće pozicije u određenim međunarodnim organizacijama i iste zloupotrebljavaju kako bi ostvarili svoje nacionalne interese. Pored toga kao značajne spoljašnje subjekte ugrožavanja nacionalne bezbednosti izdvajamo i kriminalno delovanje transnacionalnih organizovanih kriminalnih grupa koje svojim aktivnostima na kriminalnom planu ugrožavaju kako socijalno-ekonomske, tako i političke i vojne komponente državne vlasti.

Literatura

- 1) Abadinsky, H., *Organized Crime*, Third Edition, Nelson-Hall, Chicago, 1990.
- 2) Aleksić, Ž., Škulić, M., Žarković, M., *Leksikon kriminalistike*, Beograd, 2004.
- 3) Avramov, S., Kreća, M., *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2006.
- 4) Bošković, G., Dimitrašinić, S., *Odnos organizovanog kriminala, kroupcije i pranja novca*, Zbrnik radova, Korupcija i pranje novca, Internacionalna asocijacija kriminalista, Sarajevo, 2009.
- 5) Bošković, G., *Pranje novca*, Beosing, Beograd, 2005.
- 6) Bošković, M., *Organizovani kriminalitet - prvi deo*, Policijska akademija, Beograd 1998

- 7) Dimitrijević, V., *Međunarodni terorizam*, Arhiv za pravne i društvene nauke: savremeni oblici terorizma, vol. 36, br. 1-2, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1980.
- 8) Đorđević, O., *Osnovi državne bezbednosti*, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 1985.
- 9) Fatić, A., *Osnovni aspekti borbe protiv organizovanog kriminala na Balkanu*, MP vol. LVII, br. 1-2, Beograd, 2005.
- 10) Ignjatović, Đ., *Organizovani kriminalitet - drugi deo: kriminološka analiza stanja u svetu*, Policijska akademija, Beograd, 1998.
- 11) Ilić, P., *Bezbednosni izazovi, rizici i pretnje ili činioци ugrožavanja bezbednosti*, Pravne teme, vol. 1, no. 2, Departman za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru, 2013, str. 32-51.
- 12) Ilić, P., *Vatikan i slom Jugoslavije u Drugom svetskom ratu*, Grafomarket, Novi Beograd, 1995.
- 13) Ivanović, R. A., *Privredni kriminalitet i korupcija u Republici Srbiji*, Kriminalističke teme, Godište IX, br. 3-4, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo, 2009, str.153-172.
- 14) Ivanović, R. A., *Uloga i značaj sumnje u suzbijanju i sprečavanju savremenih oblika kriminaliteta*, Zbornik radova: *Primjena savremenih metoda i sredstava u suzbijanju kriminaliteta*, Internacionalna asocijacija kriminalista, Banja Luka, 2008, str. 345-360.
- 15) Korać, S., *Ilegalna trgovina opasnim otpadom: bezbednosna pretnja za građane Srbije?* Revija za bezbednost – stručni časopis o korupciji i organizovanom kriminalu 10/09.
- 16) Lazarević, Lj., *Krivično pravo - posebni deo*, Savremena administracija, Beograd, 1993.
- 17) Manojlović, D., *Organizovani kriminal*, Centar za obuku i stručno osposobljavanje Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, Beograd, 2010.
- 18) Mijalković, S., *Nacionalna bezbednost*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2009.
- 19) Milašinović, R., *Rasizam kao savremena pretnja bezbednosti*, Sprečavanje i suzbijanje savremenih oblika kriminaliteta – II, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2007, str. 163.
- 20) Mirašević, S., *Krivotvorenje USA dolara*, 13. Maj, SSUP, Zagreb, br. 1 / 84, str. 55.
- 21) Picarelli, T. J., *Transnational organized crime*, Security Studies: an introduction, 2009.
- 22) Savić, A., Delić, M., Ilić, P., *Osnovi državne bezbednosti*, Obrazovno istraživački centar RDB MUP RS, Beograd, 1998.
- 23) Simenunović, D., *Terorizam: opšti deo*, Pravni fakultet, Beograd, 2009.
- 24) Simeunović, D., *Određenje ekstremizma iz ugla teorije politike*, Srpska politička misao, br. 2, god. 16. Vol. 24, Institut za političke studije, Beograd, 2009.
- 25) Simonović, B., *Kriminalistika*, Pravni fakultet, Kragujevac, 2004.
- 26) Soltvedt Petter, L., Ivanović, R. A., *Impact of the economic crisis on occurrence*

of criminal offences of hate crimes on the territory of countries of former Yugoslavia, Conference proceedings: Conference Hate-crimes in South East Europe, Sarajevo, November 8th, 2016, Faculty of Criminal Justice, Criminology and Security Studies, Sarajevo, pp. 73-86.

27) Stajić, Lj., Osnovi bezbednosti, Policijska akademija, Beograd, 2004.

SUBJECTIVE FACTORS OF ENDANGERING NATIONAL SECURITY

PhD Aleksandar R. Ivanovic

Abstract:

Under the subjective factors, that is, the subjects of national security, we mean those factors (entities) who have awareness of themselves, their environment and their influence on the environment, and they come from people, human groups, organizations and institutions, and affect national security. Subjective factors of national security are divided into threats and entities for reaching, preserving and developing national security. In this paper, the author deals with the subjects of endangering national security in a way that points to the nature of these factors, and then to the division into internal and external ones. After that, the author gives an explanation of each of the subjective factors and the manner of their threat to national security. The author devotes particular attention to the organized criminal groups as subjective factors of endangering national security.

Key words: national security, threats, security risks,

Article history:

Received: 10. 11. 2017.

Accepted: 12. 12. 2017.

UDK: 343.14(049.32)

Prikaz knjige

PRIKAZ KNJIGE „DOKAZNO PRAVO U KAZNENOM POSTUPKU: ORIS NOVIH TENDENCIJA“ AUTORA PROF. DR MIRJANA DAMAŠKE**MSc Nermin Botonjić***

Prof. dr. sc. Mirjan Damaška (rođen u Brežicama, 8.10.1931. godine), akademik, za svoga boravka u Zagrebu 2001. godine tijekom mjeseca lipnja održao je trodnevno predavanje na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu polaznicima poslijediplomskog studija iz kaznenopravnih znanosti. Predavanje je tonski zabilježeno, a knjiga je nastala kao rezultat prijepisa istog. Prof. dr. sc. Mirjan Damaška svoje bogato iskustvo stručnjaka iz oblasti komparativnog, međunarodnog kaznenog prava koje je stekao kao pravnik i sveučilišni profesor, kako u Zagrebu, tako i na Pravnom fakultetu Sveučilišta Yale (SAD) podijelio je sa studentima za boravka na Pravnom fakultetu u Zagrebu, nakon, kako i sam navodi, trideset godina izbjavanja. Nakladnik knjige je Pravni fakultet u Zagrebu, knjiga je izdata 2001. godine i broji 81. stranu.

Sama knjiga potvrđuje da količina napisanog, a u konkretnom slučaju izrečenog, nije najvažnija stavka po pitanju kvaliteta obrađene materije, štoviše eklatantan je primjer kako se u relativno malo riječi može sažeti ono najvažnije o temi o kojoj se govori. Istovremeno, obiluje brojnim primjerima koje autor iznimno vješto iznosi s ciljem pojašnjenja tvrdnji koje navodi. U konačnici, knjiga je preporučljiva i razumljiva, kako onima koji izučavaju dokazno pravo u kaznenopravnom postupku kao dio profesionalnog ili znanstvenog zanimanja, tako i onima koji će o ovoj tematici čitati po prvi puta. Po pitanju navođenja tvrdnji koristi se, pored komparativne metode za koju i sam autor u uvodu navodi da je neizostavan dio njegovog stručnog i znanstvenog stasanja, i izvorima iz drugih oblasti te donosi promišljanja sociologa, filozofa, empirijska istraživanja, uz analitički pristup određenih fenomena u kaznenopravnom postupku. Knjiga je podijeljena u šest poglavlja: Funkcije kaznenog postupka, Modeli izvođenja dokaza i ocjena dokaza u kaznenom postupku, Račun vjerojatnoće i ocjena dokaza u kaznenom postupku, Izvorni i derivirani dokazi; zabrana *hearsaya*, *Nemo teneur prodere se ipsum* i Ugroženi i zaštićeni svjedoci u kaznenom postupku.

U prvom poglavlju *Funkcije kaznenog postupka* autor polazi od premise profesora Clausa Roxina da je vrhovno načelo kaznenog postupka pravičnost tj. da je postupak *fair*, što podrazumijeva zadovoljenje cilja kojim će se osigurati da je

---

* Islamska zajednica u Hrvatskoj, e-mail: nermin.botonjic@gmail.com.

izrečena sankcija opravdana kako joj se ne bi moglo prigovoriti. Problemizira utjecaj postmoderne i u određenoj mjeri kritizira kolege pravnike koji nisu školovani u filozofiji, a istovremeno iznose filozofijske stavove na nekritičan način te navodi da se kao rezultat javlja pomutnja što potkrjepljuje i primjerima. Posebno ističe pitanje istine u dokaznom postupku i njenom položaju kada su u pitanju ciljevi samog procesa. Kada govori o funkcijama dokaznog postupka naglašava nastojanje da se razluče krivi od nevinih uz osiguravanje očuvanja ljudskog dostojanstva, intime i ljudskih prava te osiguravanje stabilnosti odluka uz racionalizaciju proračunskih sredstava. Također, autor problematizira različite krajnosti koje se javljaju ili se mogu javiti u kaznenom postupku posebno u dijelu koji se odnosi na razlučivanje krivih od nevinih pa tako navodi izazov postizanja ravnoteže između provođenja kaznenog postupka i zaštite ljudskih prava. Dotiče se i pitanja svrhe procesa, okolnosti u kojima dolazi do napretka humanosti procesa, pitanja statusa procesa i kako navodi „elitizacije“ istog te razlike između vođenja procesa u Europi i Americi.

Drugo poglavlje pod nazivom *Modeli izvođenja dokaza i ocjena dokaza u kaznenom postupku* započinje diskusijom o prednostima i nedostacima unilaterlane i bilateralne metode izvođenja dokaza te njihovom komparacijom. Autor navodi i cjelokupan postupak prikupljanja i izvođenja dokaza u bilateralnoj metodi te kakav je položaj svih učesnika u procesu. Potom se autor bavi slobodnom ocjenom dokaza u kaznenom postupku navodeći dvije teroije izvođenja činjenica: atomističku i globalističku. Razmatrajući i jednu i drugu, autor se vraća na pitanje pravičnosti postupka i potrebu zadržavanja ovog principa. Navodeći povijesni razvoj načina suđenja temeljem izvedenih dokaza i pitanje uvjerenja samog suca autor navodi prednosti i nedostatke različitih metoda. Potom govori o tendencijama modernog dokaznog prava, zakonitosti dokaza i njihovoj upotrebi, pitanje hipokrizije, vjerodostojnosti svjedoka te temeljenju presude na dokazu potkrijepljenim drugim dokazom. Na kraju poglavlja prof. dr. sc. Damaška nudi čitatelju i dodatnu literaturu o ovoj temi.

Račun vjerojatnoće i ocjena dokaza u kaznenom postupku naziv je trećeg poglavlja u kojemu autor govori o utjecaju prodora znanstvenih metoda u sudnicu te procesu transformacije u načinu izvođenja činjenica. Naglašava razvoj ovisnosti pravosuđa o stručnjacima raznih profila u pretvaranju potencijalno važnog dokaza u upotrebljivo saznanje. Između ostalih, autor ukazuje na rastuću potrebu i uključivanje, primjerice, stručnjaka koji se bave statistikom, korištenje poligrafskih testova i drugih metoda te njihova (ne)pouzdanost u izvođenju zaključaka. Pitanje ekspertiza analizira kroz različite primjere kojima ukazuje na prednosti i nedostatke u konkretnim slučajevima posebno kada je u pitanju statistika ili numeričko vrjednovanje uopće. S tim u vezi, autor problematizira pitanje provjere statističkih dokaza referirajući se na Bayesov teorem i pitanje vjerojatnoće nekog događaja/okolnosti iz kojeg je izveden naknadni dokaz upućujući i na svojevrsan sukob klasičnih i numeričkih dokaza koji se može javiti. Poglavlje završava diskusijom o položaju sudskog vještaka u procesu.

U četvrtom poglavlju, kako i sam naslov sugerira, autor govori o izvornim i deriviranim dokazima i zabrani *hearsaya*. U ovom poglavlju se ponajbolje primjećuje autorova umješnost da jednostavnim primjerom približi slušateljima/čitateljima tematiku, a u konkretnom slučaju razlike između izvornih i deriviranih dokaza. Kroz primjere ukazuje na sve nedostatke s posebnim osvrtom na manjkavosti deriviranih dokaza, kao i na pitanje odnosa vizualne i verbalne memorije i njihovu dokaznu snagu temeljem znanstvenih istraživanja. Autor navodi u kojim slučajevima/sustavima su derivirani dokazani u potpunosti zabranjeni, a kada i pod kojim okolnostima su dozvoljeni. Poglavlje zaključuje elaboracijom o *hearsayu* njegovoj zabrani, razlozima, slučajevima koji mogu ili ne moraju se svrstati u ovu kategoriju te o tendencijama u ovom segmentu kada je u pitanju pravosuđe u Europi i Americi.

Autor nas u petom poglavlju koje govori o zabrani prisile na samooptuživanje vraća na srž pravičnog odnosno fair postupka kako to u nekoliko presuda i Europski sud za ljudska prava u Strasbourgu nudeći razmatranja o ovoj temi i kako se ovaj privilegij reflektira na postupak. U poglavlju se govori o povijesnom nastanku maksime, u kojim slučajevima je dolazilo do odbacivanja prava na navedeni privilegij i kada je prestajao vrijediti, o okolnostima koje do toga dovode, razmatra se pitanje prava na šutnju te općenito razvoju pravila i njihovoj primjenjivosti u praksi.

U posljednjem poglavlju autor govori o zaštićenim svjedocima, vrstama zaštićenih svjedoka odnosno njihovoj morfologiji (osjetljivih, pokajnika, prikrivenih agenata, „slučajne“ i sl.) te izazovima s kojima se može susresti u donošenju odredbi obzirom na njihovu prirodu, a koje se tiču njihove zaštite. Kada su u pitanju zaštićeni svjedoci autor nudi i prigovore koji se javljaju s obzirom na status svjedoka te ih dijeli na epsitemološke i pravne, a u daljnjoj elaboraciji dotiče se pitanja nemogućnosti prikupljanja činjenica obrane o zaštićenom svjedoku, pitanje istinitosti iskaza, suočavanja, pitanje promjene indentiteta i reperkusije na druge obveze, itd. Poglavlje završava elaboracijom o krunskim svjedocima, nastanku ove kategorije svjedoka i njihovoj ulozi u procesu.

Iako se radi o tonskom zapisu predavanja, prof. dr. Mirjan Damaška je uspio navođenjem primjera, literature, drugih autora, mišljenja i analiza kompenzirati očigledan nedostatak koji ovakva publikacija ima u odnosu na drugu stručnu literaturu. Svako od poglavlja sadrži kritički osvrt na spomenute fenomene držeći se zadane teme i intencije da se prikažu u svjetlu tendencija dokaznog prava u kaznenom postupku.

Article history:

Received: 1. 12. 2017.

Accepted: 12. 12. 2017.

UDK: 341.384(497.11)(049.32)
341.231.14-058.64(049.32)

Prikaz knjige

PRIKAZ KNJIGE "POJEDINAČNI ZAHTEVI ZA NAKNADU ŠTETE PRI POVREDI HUMANITARNOG PRAVA" AUTORA MR DRAGANA NOVOVIĆA

Prof. dr Šefket Krcić*

U ovom kritičkom osvrtu, namjera autora jeste, da prezentira poduhvat advokata Mr Dragana Novovića, koji se u posljednje vrijeme intezivno bavi, problemima fenomena humanitarnog prava. Osjećam se pozvanim da ovom djelu govorim sa stanovišta problema etike i prava, i da ukažem na osobenost Novovićevog pravnog disrkusa. Kada raspravljamo o ovoj temi s pijetetom se sećam advokata i zamenitog borca za ljudska prava dr. Velimira Cvetića, koji je za vrijeme drugog svjetskog rata bio zatečen u fašističkim logorima u Norveškoj. Nakon povretka u Jugoslaviju, pored ostalog bavio se humanitarnim pravom. Sjećam se njegovog humanog gesta 29. jula 1990. Na osnivanju Bošnjačkog pokreta u Sandžaku kada je prigrlio sve bajrake.

Prije nego što pređemo na razmatranje ključnih pitanja koja Novović pokreće u svom djelu "Pojedinačni zahtevi za naknadu štete i povredi humanitarnog prava" namjera nam je da malo temeljnije predstavimo samog autora u cilju šireg sagledavanja njegovog djela. Iz oblasti humanitarnog prava.

1. Slovo o autoru

Dragan Novović, pravnik, advokat i publicist. je rođen 1955. godine, u Novom Pazaru. Osnovnu školu i Gimnaziju je završio u Novom Pazaru a pravni fakultet u Prištini 1979. godine kao jedan od najboljih studenata u generaciji. Doktorirao je, na Pravnom fakultetu, u Kragujevcu. Živi i radi u Novom Pazaru. Oženjen je, ima sina i kćerku i dvoje unučadi. Sin Igor je magistar ekonomskih nauka a ćerka Ivana je advokat. Dragan Novović radi kao advokat.

---

* Redovni profesor na Departmanu za pedagoško-psihološke nauke Univerziteta u Novom Pazaru, e-mail: dr.s.krcic@uninp.edu.rs.

Da podsjetimo, Dragan Novović potiče iz porodice iz koje je veliki broj muškaraca i žena lišen života u događajima iz Drugog svjetskog rata, a jedan veći broj njegovih srodnika muškaraca i to kako sa očeve tako i sa majčine strane bio je odveden u zarobljeništvo u logore Trećega Rajha, od kojih je manji broj njih uspio da preživi i vrati se nakon završetka rata svojoj kući.

Interesantno, Novović je odrastao uz priče roditelja i najbližih rođaka o strahotama koje su kao protivnici fašizma preživeli tokom trajanja Rata, ubijanjem od strane okupatora, uništavanja i otimanja imovine, tokom trajanja zarobljeništva i o kršenju ljudskih prava zarobljenika koji su protivno ratnim pravilima bili podvrgnuti prinudnom i robovskom radu pod najtežim uslovima, bez dovoljno hrane, bez adekvatne zdravstvene zaštite, prepušteni isključivo prirodnoj sposobnosti da prežive ili ne prežive za sve vreme trajanja rata, a da za taj rad nikada nisu dobili nikakvu naknadu.

Još kao student, vođen idejom da se u svom profesionalnom radu posveti obezbjeđivanju i ostvarivanju zaštite prava za svoje roditelje koja su im oduzeta u Drugom svjetskom ratu, zadojen idejom da svi pripadnici ljudske vrste bez obzira na versku i nacionalnu pripadnost, bez obzira na pripadnost narodu ili rasi i bez obzira na boju kože ili drugu vrstu ideologije, imaju jednako pravo na pravdu i na jednakost pred pravnim institucijama, počeo je da se zanima za realnost ostvarivanja pojedinačnih zahteva za naknadu štete tamo gde su povređene norme humanitarnog prava. Od polovine 1996. godine, kada je Savezni ustavni sud SR Nemačke (u daljem tekstu BGH) dozvolio pojedinačne tužbe bivših robovskih i prinudnih radnika iz Drugog svjetskog rata za naplatu prinudnog rada tokom trajanja zarobljeništva, aktivno se uključio u pravnu bitku za obezbeđivanje uslova, da i bivši zarobljenici sa naših prostora ostvare to svoje pravo.

Kako je u to vrijeme u Jugoslaviji djelovalo mnoštvo raznih udruženja koja su na različit način pristupala pokušajima rešavanja pitanja naplate obeštećenja, kao i kako je veliki broj pojedinaca istupao u svoje lično ime a u suštini su svojim zahtjevima koje su upućivali vladama država bivših okupatora, umjesto da pomognu, jedni drugima odmagali, Dragan Novović je sa još nekolicinom najbližih istomišljenika pokrenuo ideju da se radi jedinstvenog nastupa pred organima država odgovornih za isplatu ratne štete, najpre osnuje matična organizacija, koja će ustrojiti jedinstvena pravila ponašanja za sve koji se bave poslovima naplate ratne štete a kojoj će postojeća i novoformirana udruženja pristupiti i ta pravila prihvatiti. Prihvatanjem takve inicijative i rada na tom projektu više od godinu dana, 03. Oktobra 1997. godine formirana je Zajednica udruženja žrtava Drugog svjetskog rata Jugoslavije, (u daljem tekstu Zajednica), kao stožer organizacija, a za predsednika Upravnog odbora Zajednice izabran je Dragan Novović. Prije osnivanja a za potrebe Zajednice, Dragan Novović je sudjelovao u osnivanju ili je organizovao osnivanje dvadeset devet udruženja žrtava i nasljednika žrtava Drugog svjetskog rata u Republici Srbiji, ali i u Crnoj Gori i u Republici Srpskoj. Sva su ona pristupila Zajednici i prihvatila ista

pravila ponašanja.

Nakon utemeljenja Zajednice, Dragan Novović je imenovan za člana Ekspertske grupe za procenu ratne štete pričinjene građanima Jugoslavije, koja je nakog skoro dve godine rada, utvrdila da je u novembru 1999. godine, ratna šteta koju su pretrpeli građani Jugoslavije povredama normi humanitarnog prava a koja nije naplaćena od strane Nemačke, iznosila oko 292 milijarde Američkih dolara.

Zbog izuzetne upornosti da se za građane tadašnje Jugoslavije objezbedi jednak tretman pred institucijama odgovornih država za plaćanje ratne štete, Dragan Novović je odlukom Zajednice udruženja žrtava Drugog svjetskog rata Jugoslavije od 03. Novembra 1999. godine imenovan za koordinatora delegacije žrtava i nasljednika žrtava, koja je u vremenu od 13. do 19. novembra iste godine učestvovala u radu Odbora za žalbe Nemačkog Bundestaga u Berlinu, gde je u svom veoma zapaženom izlaganju **o neplaćenoj ratnoj šteti** tražio da se i građanima Jugoslavije, bez obzira na sankcije kojima je Jugoslavija bila izložena u to vrijeme, prizna isto pravo na naknadu za prinudni i roboivski rad ostvaren tokom trajanja zarobljeništva. Nakon toga Dragan Novović, zajedno sa advokatima Miloradom Tomićem i Slavišom Mrdakovićem, uspostavlja saradnju sa poznatom njemačkom advokatskom kancelarijom advokata **dr. Rajnera Arcingera** iz Berlina, organizuje sastanke sa parlamentarcima najuticajnijih stranaka u Njemačkom bundestagu, tražeći da se suprotstave isključivanju građana Jugoslavije zbog sankcija i embarga međunarodne zajednice, iz isplate prinudnog i robovskog rada po Zakonu o formiranju Fondacije „Sjećanje, Odgovornost, Budućnost“, i sa svojim referatom o obavezi jedinstvenog tretiranja pojedinaca kojima su povređena humanitarna prava učestvuje na završnoj sednici Odbora za pravosuđe Njemačkog bundestaga na kojoj je odlučeno da se i građanima Jugoslavije, bivšim zarobljenicima nemačkih logora u Drugom svjetskom ratu, pod istim uslovima kao i ostalim građanima Evrope i Sveta prizna pravo na naknadu.

Posle više sastanaka sa predstavnicima Vlade Republike Austrije, 2000. godine, o čemu redovno obaveštava jugoslovensku ambasadu u Beču, Dragan Novović i sa nadležnom Komisijom Vladom Republike Austrije zaključuje ugovor o isplati naknade za prinudni i robovski rad bivših zarobljenika austrijskih logora u Drugom svetskom ratu.

Istovremeno sa upornom borbom za priznavanje naknade za povređena humanitarna prava građanima Jugoslavije, a zatim nakon raspada Jugoslavije, građana SiCG i Srbije, u Drugom svjetskom ratu, Dragan Novović unutar Srbije, Crne Gore i Republike Srpske organizuje rad na prikupljanju i obradi podataka za oštećene građane i njihove nasljednike, i formira Centralnu kancelariju u Beogradu, gde je u periodu od 1997. godine pa do 28. Februara 2008. godine prikupljeno, obrađeno i unijeto u elektronsku bazu podataka 97.808 dosijea, od čega je 65.704 u potpunosti kompletirano sa svim potrebnim podacima o vrsti povrede humanitarnog prava, o oštećenom ili nasljedniku koji ima pravo na

naplatu u slučajevima gde oštećeni više nije u životu.

Tokom realizacije isplate po Njemačkom Zakonu o formiranju Fondacije „Sjećanje, Odgovornost. Budućnost“, iz 2000. godine, Austrijskog zakona o „Fondu za pomirenje“ iz 2000. godine, i Mađarskog zakona o ponovnom otvaranju rokova za isplatu za lica lišena života ili slobode iz političkih razloga, iz 2006. godine, Dragan Novović se zalaže za to da se ratna šteta tretira kao pravno, a ne isključivo kao političko pitanje. U periodu od 2004. godine do kraja 2006. godine, Dragan Novović na teritoriji AP Vojvodina, organizuje više od četrdeset tribina na kojima poziva građane da prikupe i Zajednici dostave dokumentaciju o šteti koju su pretrpeli povredama hujmanitarnog prava od strane Mađarske okupacione vlasti u toku Drtugog svjetskog rata. Istovremeno organizuje osnivanje udruženja po svim gradovima u Vojvodini i organizuje prikupljanje, obradu i prevođenje prikupljene dokumentacije na mađarski jezik, a zatim sa Centralnim uredom pravde Republike Mađarske, uz učešće Ministarstva za rad socijalna i boračka pitanja Republike Srbije, u ime Zajednice zaključuje ugovor o isplati naknade za oštećene građane državljanke Republike Srbije.

Iste 2006. godine Dragan Novović pred nadležnim institucijama Republike Srbije pokreće inicijativu da se sa SR Njemačkom, kao sa jedinom državom Trećega Rajha sa kojom nakon završetka rata nije zaključen mirovni ugovor, zaključi ugovor o miru i tim ugovorom konačno riješi preostali dio neriješenih pitanja isplate ratne štete. U isto vrijeme Vladi Republike Srbije predaje Prednacrt zakona pod nazivom „Zakon o uređenju imovinskih odnosa nastalih usled prestanka prava i obavjeza državljanke SFRJ na osnovu međunarodnih ugovora sa Ustavom SRJ, Ustavnom poveljom Državne zajednice Srbija i Crna Gora i Ustavom Srbije“, sa prijedlogom da Vlada pokrene inicijativu za usvajanje od Skupštine Srbije, i uz prednacrt dostavlja Informaciju o prethodnom pitanju i razrađen ustavni osnov za donošenje republičkog zakona. Na žalost taj Zakon nikada nije ušao u skupštinsku proceduru. Zbog zalaganja za to da se srpskom narodu prizna jednako pravo na pravdu i jednakost pred međunarodnim institucijama kao i pripadnicima drugih naroda, i to, kako pred državnim nadležnim organima država bivših okupatora, tako i pred međunarodnim sudovima, 2008. godine imenovan je za koordinatorka Komisije Vlade Republike Srbije za procenu ratne štete iz Drugog svjetskog rata, pričinjene građanima Republike Srbije.

U periodu od 1997. do 2010. godine, pred nadležnim institucijama SR Njemačke, Austrije i Mađarske, predvodi i zastupa građane Republike Srbije u postupcima za naplatu ratne štete iz Drugog svjetskog rata, u kojem periodu je oko 7500 podnosioca zahtjeva za naknadu štete primilo novčanu naknadu.

Posle bombardovanja Jugoslavije, od strane NATO snaga 1999. godine, na teritoriji Republike Srbije osniva više udruženja NATO žrtava i u ime i za račun oštećenih građana, o svom trošku, pokreće i, zajedno sa advokatima iz SR Njemačke, Austrije i Holandije, finansira, i vodi sporove pred domaćim i međunarodnim sudovima tražeći pravnu zaštitu za povrede humanitarnih prava

građana Republike Srbije. Sudionik je na velikom broju kongresa, tribina, okruglih stolova i naučnih skupova u zemlji i inostranstvu kada se u svoje ime, i kao pripadnik srpskog naroda, pored ostalog, zalaže za jačanje uloge međunarodnih institucija, koje mogu uticati na to da se sporovi u međunarodnim odnosima riješavaju mirnim putem, a ne oružanom silom, kao i da se rat tretira kao društvena pojava, koja se može predvideti i uz pomoć međunarodne zajednice spriječiti.

U svom dvadeset godina dugom periodu bavljenja humanitarnim pravom, advokat Novović, na temu ostvarivanja pojedinačnih prava pri povredi humanitarnih normi, dao je više od sedam stotina intervjua u pisanim i elektronskim medijima.

Pored toga, objavio je veliki broj naučnih radova iz oblasti zaštite prava običnih građana – civila – stradalih u ratnim sukobima, (Uloga države u postupku obezbeđivanja naknade štete žrtvama ratnih zločina iz vremena nacizma, BRANIČ, časopis za pravnu teoriju i praksu Advokatske komore Srbije, br. 3-4, Beograd, 2004; Milosrdni anđeo u funkciji ratnih zločina, BRANIČ, časopis za pravnu teoriju i praksu Advokatske komore Srbije, br. 3-4, Beograd, 2005; Naknada štete nastale bombardovanjem Varvarinskog mosta PRAVNI ŽIVOT, broj 12, Beograd, 2005. TOM IV; Ratni vojni zarobljenici u Drugom svjetskom ratu i naknada za prinudni rad, PRAVNI ŽIVOT, broj 12, Beograd, 2006. TOM IV; Individualni zahtevi za obeštećenje pri povredi normi humanitarnog prava u Drugom svjetskom ratu, ZBORNIK RADOVA Prve međunarodne konferencije o holokaustu nad Srbima, Jevrejima i Romima u Drugom svjetskom ratu, Beograd, 2014; Ubistvo, zarobljeništvo i prinudni rad zbog nacionalne pripadnosti ne podležu obavezi naknade štete; ZBORNIK RADOVA, Druge međunarodne konferencije o holokaustu nad Srbima, Jevrejima i Romima u Drugom svjetskom ratu, Beograd, 2015; Zadužbina „Sjećanje, Odgovornost, Budućnost“ i drugi fondovi (isplata prinudnog rada), Ratna šteta, Jugoslavija i međunarodno pravo“, ZBORNIK RADOVA I DOKUMENATA I, Pravni fakultet u Beogradu, 2016; Obještećenje žrtava i naslednika žrtava fašizma, ZBORNIK radova, Međunarodnog komiteta logoraša, Beograd, – 21. oktobar 2016. godine; Dileme o naplati ratne štete od Sr Njemačke, vezano za događaje iz Drugog svjetskog rata, ZBORNIK RADOVA, Četvrte međunarodne konferencije o holokaustu nad Srbima, Jevrejima i Romima, u Drugom svjetskom ratu, Beograd, 2017, i dr.

Najzad, u decembru 2017. godine u izdanju od strane Saveza boraca Srbije, GO Kragujevaca, objavio je monografiju, o kojoj raspravljamo, na temu „Pojedinačni zahtevi za naknadu štete pri povredi humanitarnog prava“, koja je postala predmet interesovanja stručne javnosti. Novović je dobitnik je većeg broja priznanja u zemlji i inostranstvu, između ostalih i Literas honoris Kopaoničke škole prirodnog prava.

2. Struktura djela

U ovom poglavlju namjera nam je da sažeto predstavimo stukturu djela advokata Mr Novovića. Djelo " POJEDINAČNI ZAHTEVI ZA NAKNADU ŠTETE PRI POVREDI HUMANITARNOG PRAVA", pored predgovora recenzija, rezimea, sadrži sljedeće teme:

1. Uvođenje u problem humanitarnog prava;
2. Sudski spor zbog bombardovanje mosta u Varvarinu;
3. Pozicija problema u okviru humanitarnih prava- razmisljanja o pitanjima vezanim za povredu humanitarnih prava, koja su relevantna za ostvarivanje obeštećenje civila;
4. Povređivanje individualnog primarnog prava žrtava;
5. Individualno zaštitno sekundarno pravo- sekundarni zahtjevi. (u ovom poglavlju, autor je obradio preko 20 problema humanitarnog prava nakon drugog svjetskog rata do danas);
6. Pravo i zaštitno pravo (ovo pitanje široko sagledava u okviru Nacionalnih sudova, Velike Britanije, Italije, Njemačke, Grčke, Japana. Amerike, i drugih država);
7. Prinudni radnici u Njemačkoj (deutsche, zwangs arbeits);
8. Ex gratia i solatio – kompezacija (ovo pitanje, autor raspravlja kao paradigmu u Holandiji i Izraelu, i analizira Haški sporazum, kao i protokol Ženevske konvencije);
9. Solidarna odgovornost – jemstvo u savezništvu;
10. Autor daje posebno zaključno razmatranje, uz priloge spiska korišćene literature.

Prema mišljenju ovog autora, u međunarodnoj pravnoj praksi, još uvijek nema jedinstvenog stava o prihvatljivosti pojedinačnih zahtjeva za naknadu štete, kada dođe do povrede ljudskih prava za koje odgovornost snosi država. S' druge strane, dok je državljanima USA, pravo na podnošenje pojedinačnih zahtjeva uvijek garantirano, bez obzira u kojoj zemlji i na kom kontinetu su pretrpeli ratnu štetu, i prema kojoj državi će njihovo potraživanje biti usmjereno, dotle je za sve ostale realizacija pojedinačnih zahtjeva, i za kojih ne stoji jamstvo domicilne države oštećenog, skoro apsurdna, tj. nemoguća.

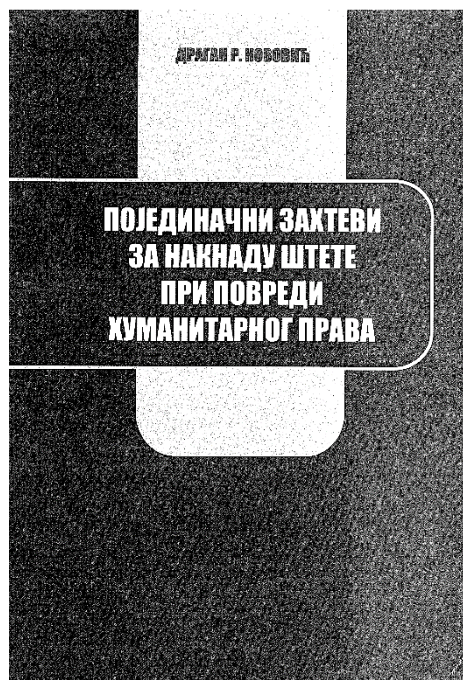
Čak se događa i kada pod pritiskom međunarodne zajednice, neka država prihvati rješavanje pojedinačnih zahtjeva, već u sljedećem sličnom slučaju kada tog pritiska nema, ta ista država neće priznati da je postojeća pravila na to obavezuju, pa će pojedinačne zahtjeve proglašiti nedozvoljenim i odbiti o njima da odlučuje.

Jasno, sudska zaštita u tim situacijama skoro i da ne postoji, a onaj mali broj slučajeva u kojima su pojedinci ostvarivali pravo na naknadu štete, od odgovorne države, prije se može tretirati kao postizanje, ad-hok kompromisa, nego potvrda primjene, obavezujućeg karaktera, normi međunarodnog prava. I bez obzira da li se radi o odgovornosti države za štetu nastalu u mirnodopskim uvjetima ili o šteti nastaloj u ratnim okolnostima, bez obzira da li se radi o pojedinačnoj šteti, ili se

radi o ratnom zločinu, genocidu sa masovnim pojedinačnim povredama ljudskih prava, ovaj autor u svom radu preferira istraživanje prakse međunarodnih institucija i međunarodnih sudova, gdje je više naklonjen zaštiti odgovorne države, nego zaštiti oštećenih pojedinaca.

S' druge strane, studioznim pregledom ove publikacije, ohrabruje činjenica da postoje, bez obzira što ih je mali broj, i u ovoj studiji su citirane presude koje su u postupcima za naknadu štete zbog povrede ljudskih i humanitarnih prava, prednost dali primjeni normi koje štite ljudska prava, nego normama koje odgovornoj državi daju imunitet i štite je od odgovornosti.

Jasno, autor je poštovao fundamentalna pravila, Međunarodnog humanitarnog prava, kao i sve pravne kodekse kojima se moraju zaštititi građani od nasilja i osвете. Prema autoru, niko ne sme biti podvrgnut mučenju, tjelesnoj kazni, niti okrutnom ili ponižavajućem postupku, političkog i pravnog ispitivanja. Naravno autor je imao i uvid u brojne pravne dokumente, iz povjesti humanitarnog prava, koje zaštićeno Međunarodnim konvencijama i posebnim ugovorima, jasno, autor akcenat daje na međunarodno humanitarno pravo, da podsjetimo, koje ranije nazivano ratno pravo, ili pravo oružanih sukoba. U tom pravcu on je vodio brojne sudske postupke, kako kod domaćih, tako i kod međunarodnih sudova, i izdejsstvovao je kod pojedinih država i fondacija i nadoknade žrtvama. Što ovo djelo taksativno i argumentirano cjelovito objašnjava, što može biti od značaja kako za pravne institucije, tako i buduće stručnjake prava.

3. Ciljevi objavljivanja ove monografije

Ključni cilj objavljivanja monografije Mr Dragana Novovića, "POJEDINAČNI ZAHTEVI ZA NAKNADU ŠTETE PRI POVREDI HUMANITARNOG PRAVA" je, da se ukaže na položaj pojedinca kada se nađe pred međunarodnim institucijama u postupcima koje je pokrenuo protiv strane države čiji su mu organi pri vršenju svojih ovlašćenja pričinili štetu. U monografiji su, pored mnogih drugih koji su uopšteno prikazani, posebno obrađeni slučajevi tužbi koje su pokrenuli državljani Republike Srbije zbog bombardovanja mosta u Varvarinu od strane NATO snaga 30. Maja 1999. godine, i zbog neplaćene naknade za prinudni rad bivšeg ratnog vojnog zarobljenina njemačkih logora u Drugom svjetskom ratu u periodu od aprila 1941. do maja 1945. godine. Obe tužbe su bile podnete protiv SR Njemačke, u prvom slučaju po osnovu solidarne odgovornosti kao članice NATO pakta, a u drugom slučaju kao pravne sledbenice Nemačke kao osnivača Trećeg Rajha, direktno odgovorne za odvođenje u zarobljeništvo na prinudni rad. U oba slučaja tužbe su odbijene sa opravdanjem da u slučaju bombardovanja mosta u Varvarinu i tom prilikom ubistva deset i teškog ranjavanja više od trideset civila, SR Njemačka kao članica NATO pakta je „na demokratski način učestvovala u bombardovanju...“, a u drugom slučaju zato što međunarodna pravila bivšim zarobljenicima ne daju nikakvo subjektivno pravo u odnosu na državu koja ih je zarobila.

Dakle, cilj je da se ukaže da sudska zaštita u situacijama povrede pojedinačnih humanitarnih prava skoro da i ne postoji, da onaj mali broj slučajeva u kojima su pojedinci ostvarili pravo na naknadu od odgovorne države, pre se može tretirati kao ad-hoc kompromisa nego potvrda primene normi i us cogens međunarodnog prava obavezujućeg karaktera, odnosno da u međunarodnom pravu primat nad pravom ima politika sile i pravo jačega.

4. Kritičko zapažanje

Ova nas knjiga najsažetije rečeno, značajno motivira, da više razmišljam o pravu, kao društvenoj svijeti, i o praktičnom humanitarnom pravu, žalim što ovdje nećujem činjenice iz ove oblasti, da iznesu profesori sa Državnog univerziteta, i da time daju svoje mišljenje o opće važećim pojovima razumjevanja pravnog postupka u humanitarnom pravu. Logički gledano, zašto o ovim pitanjima šute kao zaliveni, pravni stručnjaci koji su za to pozvani, da javno ukažu na načela čovečnosti, zatim procesno pravo, filozofiju prava, te doživljaj stvarnosti kao i pravupristupa Grčkim znamenitim učenjacima Platonu i Aristotelu te Andaluziskim misliocima IbinSini, Ibn Ruždu, koji su značajno doprineli, utemeljenju humanitarnog prava, na osnovu čijeg poznavanja, možemo voditi otvoren i iskren dijalog o mnogim međunarodnim ugovorima, koji se tiču humanitarnog prava, kao i povreda humanitarnog prava.

Gledano u cjelini, autor je u ovoj studijskoj monografiji pokazao široku pravnu upućenost, i u opće političku obaviještenost, za temeljno poznavanje prava, što dodatno ulijeva povjerenje u njegove jasne i precizne stavove, koje daju jasne putokaze u vezi zaštite prava i upozorenje svim onim subjektima koji to fundamentalno pravo krše. Dakle, pred nama je djelo koje ukazuje na pravnu i moralnu svijest, i upućuje koje institute i elementarne pravne sisteme treba konsultirati, kao što to lijepo reče akademik R. Krulj " Da li će pravda trajno pobjediti i favorizirati istinu". Prema tome, svi koji su počinili zločine, trebaju biti privedeni pravdi, jer ratna šteta ne zastarijeva. Mnogi su se ratovi vodili, brojni ljudi i civili bez krivice su stradali na balkanskim prostorima, a da počionici zločina, nikad nisu izrekli nikakvo izvinjenje, niti se mogla nadoknaditi šteta usljed nametnutog rata. I izvršenih agresija na nedužne civile.

Odjeci objavljivanja Novovićevog djela, su izuzetno zapaženi da podsjetimo Novovićeva studijska monografija je promovirana 7. decembra 2017. godine u prepunoj sali Narodne biblioteke „Dositej Obradović“ u Novom Pazaru. Promociji su, pored velikog broja naučnih i javnih radnika, pripadnika organa pravosuđa i stručnjaka iz oblasti međunarodnog prava, prisustvovali i o monografiji govorili akademici prof. dr. Radenko Krulj, prof. dr. Dragan Bataveljić i prof. dr. Šefket Krcić, direktor Instituta za evropske studije Roma i istraživanja protiv zločina čovječnosti i međunarodnog prava – Beograd, prof. dr. Bajram Haliti, i potpredesnik SUBNOR-a Srbije, prof. dr. Željko Zirojević. Pored ostalih prisustvovali su i rektor Državnog univerziteta u Novom Pazaru prof. dr. Miladin Kostić, dekan Pravnog fakulteta na Internacionalnom Univerzitetu u Novom Pazaru prof. dr. Aleksandar Ivanović, i mnogi drugi. Monografija je predstavljena i na Pravnom fakultetu u Kragujevcu 21. decembra 2017. godine kojom prilikom je ocijenjeno da je njenim objavljivanjem ***dat veliki doprinos daljem unapređivanju položaja pojedinačnih zahtjeva za naknadu štete pri povredi normi humanitarnog prava.*** Valja napomenuti, ovo djelo autor je posvetio pokojnom bratu Milanu, i unuku Milanu.

Istovremeno želim ukazati, da ovo djelo autora na relevantan način preporučuje da može se posvetiti univerzitetskim nastavničkim pozivom, vjerujući da bi od njega studenti imali šta naučiti o humanitarnom pravu kao djelu opće historijske istine, kojom se nastavlja razobličavanje istine ratnih zločina na prostoru Balkana i šire.

Article history:

Received: 10. 11. 2017.

Accepted: 11. 12. 2017.

RECENZENTI RADOVA U 2017. GODINI

- 1) Doc. dr Danijela Despotović, Pravni fakultet Univerziteta Slobomir Popović;
- 2) Prof. dr Qashif Bakiu, Pravni fakultet, Univerziteta u Tetovu;
- 3) Prof. dr Eldar Šaljić, Koledž za bezbednost i globalne studije, *Američki univerzitet u Emiratima*;
- 4) Doc. dr Faton Shabani, Pravni fakultet, Univerziteta u Tetovu;
- 5) Prof. dr Nazmi Maliqi, Fakultet političkih nauka, FON Univerzitet u Skoplju;
- 6) Doc. dr Ferid Bulić, Departman za pravne nauke, *Univerzitet u Novom Pazaru*;
- 7) Prof. dr Predrag Ilić, Departman za pravne nauke, *Univerzitet u Novom Pazaru*;
- 8) Prof. dr Naser Etemi, Fakultet za detective i bezbednost, FON Univerzitet u Skoplju;
- 9) Doc. dr Dragana Randelović, Departmana za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru;
- 10) Doc. dr Drinóczi Tímea, Pravni fakultet, Univerziteta u Pečuju;
- 11) Prof. dr Aleksandar B. Ivanović, Departman za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru.
- 12) Doc. dr Habi Nikolett, Pravni fakultet, Univerzitet u Pečuju;
- 13) Prof. dr Nótári Tamás, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte;
- 14) Prof. dr Antalóczy Péter, Pravni fakultet, Karol Gašpar Univerziteta iz Budimpešte;
- 15) Prof. dr Miodrag Jović, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru;
- 16) Prof. dr Nebojša Teofilović, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru;
- 17) Prof. dr Ljiljana Dapčević-Marković, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru;
- 18) Prof. dr Harun Hadžić, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru;
- 19) Prof. dr Muamer Nicević, Departman za pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru;
- 20) Prof. dr Suad Bećirović, Departman za ekonomske nauke, Univerziteta u Novom Pazaru;
- 21) Doc. dr Senad Džinić, Departman za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru;
- 22) Doc. dr Mirza Totić, Departman za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru;
- 23) Doc. dr Aleksandar R. Ivanović, Departman za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru;
- 24) Doc. dr Ergin Hakić, Departman za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru;
- 25) Doc. dr Enver Međedović, Departman za pravne nauke, Univerziteta u Novom Pazaru;

Uređivački odbor se zahvaljuje recenzentima koji su svojim zalaganjem doprineli kvalitetu izdanja časopisa u 2017. godini, uz želju da saradnju nastavimo i u narednoj godini.

	UNIVERZITET U NOVOM PAZARU Departman za pravne nauke Dimitrija Tucovica bb, Novi Pazar 36300, Republika Srbija	
	NAUČNI ČASOPIS	
	PRAVNE TEME ISSN: 2334-8100 e-ISSN: 2560-4813	

UPUTSTVO ZA AUTORE

Tekst rada obima do 15 stranica, na domaćem ili stranom jeziku, napisan premasledećem uputstvu:

Format teksta: MS Word 2007 i stariji (*.docx; *.doc);

Font: Times New Roman;

Format stranice: A4 (210×297 mm);

Razmak između redova (Line spacing): jednostruki;

Margine: leva (left) 2.0 cm, desna (right) 1.5 cm, gornja (top) 2.0 cm, donja (bottom) 1.5 cm;

Naslov rada na nekom od bhs jezika: 12 pt., bold, centralno ravnanje (Alignment centered), velika slova;

Naslov rada na engleskom jeziku: 12 pt., bold, centralno ravnanje (Alignment centered), velika slova;

Imena autora: 11 pt., centralno ravnanje (Alignment centered), jedan autor mora biti podvučen kao autor koji će prezentovati rad;

Institucije i e-mail adrese: 11 pt., italic, centralno ravnanje (Alignment centered);

Izvod na nekom od bhs jezika i ključne reči: 11 pt., potpuno ravnanje (Alignment justified);

Izvod na engleskom jeziku i ključne reči: 11 pt. potpuno ravnanje (Alignment justified);

Tekst rada: 11 pt., potpuno ravnanje (Alignment justified) nazivi celina velikim slovima bez rednog broja;

Citiranje: Ispod teksta u fusnote upisivati samo propratne komentare. Propratni komentar pisati fontom Time New Roman 8 pt. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu izdanja i broj strane.

- Primer za citiranje bibliografske jedinice jednog autora: (Krivokapić, 2008:74).

- Primer za citiranje bibliografske jedinice dva autora (Matijević & Mitrović, 2011: 77).
- Primer za citiranje više bibliografskih jedinica: (Krivokapić, 2005: 36; Simonović, 2004: 183).
- Primer citiranja bibliografske jedinice bez autora: (*Deklaracija*, 1948: 2).
- Primer citiranja bibliografske jedinice jednog autora u slučaju da postoje druge bibliografske jedinice istog autora izdate iste godine: (Ivanović, 2011b: 45);

Literatura: 11 pt., sa rednim brojem ispred. Referentni izvori se navode prema abecednom redu. Abecednim redom navesti sve citirane bibliografske jedinice. Knjiga se navodi sledećim redom: prezime, ime, godina izdanja, *naslov knjige kurzivom*, mesto izdanja, naziv izdavača. Članak u knjizi se navodi sledećim redom: prezime (autora), ime (autora), godina izdanja, naslov članka, u:, prezime (urednika), ime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), *naslov knjige kurzivom*, mesto izdanja, naziv izdavača. Članak u časopisu se navodi sledećim redom: prezime, ime, godina izdanja, naslov članka, *naslov časopisa kurzivom*, godište, broj, izdavač i broj prve i poslednje strane na kojima je članak objavljen.

- Primer navođenja knjige: Jović, Miodrag. 2011. *Krivično pravo-opšti deo*. Novi Pazar: Univerzitet u Novom Pazaru.
- Primer navođenja teksta u knjizi: Pillar, Paul 2008. Counterterrorism, u: Williams, Paul (ur.). *Security studies: an introduction*. London and New York: Routledge.
- Primer navođenja članka u časopisu: Ivanović, Aleksandar 2009. Privredni kriminalitet i korupcija u Republici Srbiji. *Kriminalističke teme: Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije*, god. IX, br. 3-4: 153-172.

Naslovi slika: 11 pt., *italic, centrirano ispod slike*

Naslovi tabela: 11 pt., *italic, centrirano iznad tabele*

Slike: prihvatljivi su formati TIF, GIF, JPG, BMP, WMF i CDR

Radovi se predaju elektronskom poštom na adresu:

d.prava@uninp.edu.rs

sa naznakom „Za časopis Pravne teme”

Rukopisi podležu anonimnoj recenziji dva recenzenta. Uređivački odbor zadržava uređivačko pravo da na osnovu recenzije, aktuelnosti rada, uvida u rad i vođene evidencije odluči da li će, kada i u kom obimu rad biti objavljen. Neobjavljeni radovi se vraćaju autorima. Moguće primedbe i sugestije recenzenata i/ili urednika dostavljaju se autorima radi ispravke.

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Doc. dr Aleksandar R. Ivanović

Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд 34

PRAVNE teme : časopis Departmana za
pravne nauke Univerziteta u Novom Pazaru /
glavni i odgovorni urednik Aleksandar R.
Ivanović. -
God. 5, br. 10 (2017)- . - Novi Pazar :
Univerzitet u Novom Pazaru, 2017- (Beograd :
Megraf). - 25 cm
Polugodišnje
ISSN 2334-8100 = Pravne teme (Novi Pazar)
COBISS.SR-ID 198572812